

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА»

БІЗНЕС-НАВІГАТОР

Науково-виробничий журнал

Випуск 1-2 (44) 2018

м. Херсон

2018

Редакційна рада:

Білоусова С.В. – доктор економічних наук, професор; **Левківський К.М.** – кандидат історичних наук, доцент; **Шапошніков К.С.** – доктор економічних наук, професор; **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Головний редактор:

Жуйков Геннадій Євгенович – доктор економічних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Дога Валерій Семенович – доктор економічних наук, професор.

Відповідальний секретар:

Імшеницька Ірина Георгіївна.

Редакційна колегія:

Дикий Олександр Віталійович – доктор економічних наук, професор;

Руснак Алла Валентинівна – доктор економічних наук, професор;

Сахацький Микола Павлович – доктор економічних наук, професор;

Прохорчук Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент;

Ботвіна Наталія Олександрівна – доктор економічних наук, професор;

Щаслива Ганна Петрівна – кандидат економічних наук, доцент;

Морозова Олена Сергіївна – кандидат економічних наук;

Хельмут Шрайнер – академія права і справедливості, Німеччина;

Райнер Шамбергер – доктор економіки, Німеччина;

Хрістіан Херрманн – доктор економіки, Німеччина.

У журналі опубліковано результати наукових досліджень з питань економіки та управління підприємствами (за видами економічної діяльності), а також економіки природокористування та охорони навколишнього середовища. Рекомендовано для науковців, викладачів, аспіратів, студентів, фахівців у галузі економіки, управління, права державних і місцевих органів самоврядування. Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора або редакції. При передрукуванні посилатися на «Бізнес-навігатор». Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Реферативні бази даних: Index Copernicus 2016: 32.82

**Видання входить до «Переліку друкованих фахових видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук»
на підставі Наказу МОН України від 21 грудня 2015 № 1328.**

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного університету бізнесу і права
(протокол № 6 від 31.01.18 р.)**

Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15586-4058ПР від 03.09.2009 року)

© Редакційна колегія, 2018

© Автори статей, 2018

ISSN 2522-4751

© ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права», 2018

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Харун О.А. УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ.....	9
Червона О.Ю., Ігнатович Ю.В. УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЕКТАМИ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ.....	13
Шеленко Д.І. ОРГАНІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	17
Шматько Н.М. ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ СТІЙКИМ РОЗВИТКОМ КЛАСТЕРНО-МЕРЕЖНИХ СТРУКТУР	21
Щербань П.П. ІНЦИДЕНТИ ТА РИЗИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ФОРМУВАННЯМ РЕСУРСІВ НА МІЖБАНКІВСЬКОМУ РИНКУ.....	27

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Антохов А.А. ВЗАЄМОВПЛИВИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....	32
Істомін Л.Ф., Зеленко О.О. МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН РЕГІОНУ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ.....	36
Кожухівська Р.Б. СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ ДИНАМІЧНОГО РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ.....	46
Панасюк В.М. СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА РЕГІОНУ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ.....	52

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Біда О.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЯХ.....	59
Шпильова Ю.Б., Ільїна М.В. ФОРМУВАННЯ АКТИВ-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	63
Колмакова В.М. ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЗБИТКІВ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ.....	67
Масленнікова В.В. РОЛЬ КОНСЕРВАЦІЇ ДЕГРАДОВАНИХ І МАЛОПРОДУКТИВНИХ ҐРУНТІВ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ У СТВОРЕННІ ЕКОЛОГІЧНО-СТІЙКИХ АГРОЛАНДШАФТІВ.....	71

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Пацан М.А. СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЧЛЕНА ГРОМАДСЬКОГО ФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СПРЯМОВАНОСТІ.....	76
Піщик О.В. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЖИТЛОМ НАСЕЛЕННЯ.....	80

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Богославський М.Ю. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФІНАНСОВОГО ЗАМІЩЕННЯ ТА ЕЛАСТИЧНОСТІ В РАМКАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРАТАКАМ БАНКУ.....	85
Онищук В.О., Ващук О.В. ПРИБУТКОВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ РЕГІОНУ.....	89
Жуков В.В. ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЕКТУ ЯК СПОСІБ ВІДБОРУ НАЙБІЛЬШ ПРИВАБЛИВИХ ПРОЕКТІВ.....	94
Заборовець К.Г. ОБЧИСЛЕННЯ ШВИДКОСТІ НАКОПИЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ В УМОВАХ ДЕФЦИТУ БЮДЖЕТУ.....	98
Замковий О.І. ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА: УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ СУСПІЛЬСТВА.....	101
Ковалевич Д.А. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА НЕОБХІДНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	107
Лехіцький А.І. ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ФУНКЦІЙ ПІД ЧАС ОПТИМІЗАЦІЇ НОРМАТИВІВ БАНКІВ ІЗ ДЕРЖАВНИМ КАПІТАЛОМ У РИНКОВИХ УМОВАХ	111
Огородник В.В. МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДПРИЄМСТВ ТА БАНКІВ ІЗ ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В УКРАЇНІ.....	115
Петленко Ю.В., Сухіна Д.С. ВЗАЄМОДІЯ МОНЕТАРНОЇ ТА ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИК З МЕТОЮ ДОСЯГНЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ.....	120
Поліщук Н.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА УМОВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	126
Рибалко О.П. ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЇ КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ.....	129
Рошило В.І. МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ.....	133
Ситник Н.С., Стефанків Б.О. ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ СКЛАДНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	136
Ситник Н.С., Попович Д.В. РОЗВИТОК ФРАНЧАЙЗИНГУ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДНИК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	140
Стащук О.В. МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ.....	144
Трофімчук М.О. ДЕВАЛЬВАЦІЯ ГРИВНІ. ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ.....	148
Щербань О.Д. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	151

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Височан О.О., Грицеляк У.І. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	156
Сопко В.В., Галак К.І. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	162

Добрунік Т.П. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	166
Клюс Ю.І. ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗАТРАТАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	172
Мисюк В.О. ЯКІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИТРАТ НА МАРКЕТИНГ.....	176
Вакульчик О.М., Протасова Є.В., Перелигіна М.С. ЦІНЮВАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ НА ОСНОВІ ДАНИХ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ.....	182
Райтер Н.І., Івасів О.С. ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	188
Шендригоренко М.Т., Яковенко Ю.В., Кетінг О.-Ф.З. РОЗРАХУНКИ ЗІ СТИПЕНДІАТАМИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НАРАХУВАННЯ ТА ОБЛІКУ.....	193

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Гарькава В.Ф. ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГ ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	198

CONTENTS

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Kharun O.A. MANAGEMENT OF LABOR POTENTIAL OF ENTERPRISES ON THE BASIS OF CORPORATE CULTURE.....	9
Chervona O.Y., Ihnatovych Y.V. MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROJECTS IN ECOLOGICAL SPHERE	13
Shelenko D.I. ORGANIZATION OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPLY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	17
Shmatko N.M. THE MANAGEMENT OF CLUSTER-NETWORK STRUCTURES SUSTAINABLE DEVELOPMENT ORGANIZING.....	21
Shcherban P.P. INCIDENTS AND RISKS RELATED TO THE RESOURCE'S FORMATION IN THE INTERBANK MARKET.....	27

PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Antohov A.A. INTERACTION HUMAN CAPITAL AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY.....	32
Istomin L.F., Zelenko O.O. MODELING THE SYSTEM OF REGIONAL ECONOMIC RELATIONS ON THE BASIS OF SOCIAL DIALOGUE.....	36
Kozhukhivska R. CREATING REGIONAL INNOVATIVE CLUSTERS FOR DYNAMIC DEVELOPMENT OF HOSPITALITY INDUSTRY.....	46
Panasyuk V.M. SOCIAL INFRASTRUCTURE OF THE REGION IN THE SYSTEM OF NATIONAL SOCIO-ECONOMIC SPACE.....	52

ECONOMY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL DEFENCE

Bida O.Yu. ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BASES OF DEVELOPMENT OF RECREATIONAL NATURE USE IN URBAN AGGLOMERATIONS.....	59
Shpyliova Yu.B., Il'yina M.V. ADVANCING ACTIVE-ORIENTED APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES.....	63
Kolmakova V.M. ECOSYSTEM APPROACH TO THE ESTIMATION OF DAMAGE FROM POLLUTION OF WATER RESOURCES.....	67
Maslennikova V.V. THE CONSERVATION ROLE OF DEGRADED AND ARABLE LAND UNPRO-DUCTIVE SOILS IN THE CREATION OF ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE AGRO LANDSCAPES.....	71

DEMOGRACY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Patsan M.A. THE GIST OF THE MAIN RIGHTS AND DUTIES TO THE MEMBERS OF THE PUBLIC LAW ENFORCEMENT FORMATION.....	76
Pischik O.V. STAGES OF FORMATION OF THE STRATEGY OF SOCIAL DEVELOPMENT OF THE TERRITORY IN PROVIDING HOUSING FOR THE POPULATION.....	80

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Bogoslavsky M.Yu. METHODICAL APPROACHES TO FINANCIAL SUBSTITUTION AND ELASTICITY FOR PROVIDENCE CYBER ATTACKS' COUNTERACTION.....	85
Vaschuk O.V., Onischuk V.O. PROFITABILITY OF ENTERPRISES AND ITS EFFECT ON FINANCIAL STABILITY OF THE REGION.....	89
Zhukov V.V. ASSESSMENT OF THE INVESTMENT PROJECT AS A WAY OF SELECTING THE MOST ATTRACTIVE PROJECTS.....	94
Zaborovets' K.G. DETERMINATION OF ACCUMULATION RATE OF PUBLIC DEBT IN CONDITIONS OF BUDGET DEFICIT.....	98
Zamkovyi O.I. INVESTMENT COMPONENT: IMPROVING THE MECHANISM FOR STIMULATING INNOVATIVE AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT OF THE SOCIAL ECONOMY.....	101
Kovalevych D.A. SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN UKRAINE: SOCIAL AND ECONOMIC NECESSITY AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT	107
Lehitsky A.I. APPLICATION OF MATHEMATICAL FUNCTIONS OF BANKING RATES OPTIMIZATION WITH STATE CAPITAL ON DOMESTIC MARKET.....	111
Ohorodnyk V.V. MECHANISM OF FINANCIAL INTERACTION OF ENTERPRISES AND STATE-OWNED BANKS IN UKRAINE.....	115
Petlenko Y.V., Sukhina D.S. INTRODUCTION. INTERACTION BETWEEN MONETARY AND FISCAL POLICIES IN ORDER TO ACHIEVE MACROECONOMIC STABILITY.....	120
Polishchuk N.V., Shevchenko O.V. THEORETICAL AND METHODICAL ASPECTS OF LENDING TO AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	126
Rybalko A.P. PARADIGM OF DEVELOPMENT OF THE STRATEGY OF COMMERCIAL BANK'S CREDIT POLICY.....	129
Roshylo. V.I. LOCAL BUDGETS IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION: PROBLEMS OF FORMATION AND DIRECTIONS OF REFORMATION	133
Sytnyk N.S., Stefankiv B.O. FINANCIAL ASPECTS OF THE COMPONENTS OF THE STATE ECONOMIC SECURITY.....	136
Sytnyk N.S., Popovych D.V. THE DEVELOPMENT OF FRANCHISING IN UKRAINE AS AN INTEGRAL PART OF THE INVESTMENT POLICY OF THE STATE.....	140
Stashchuk O.V. METHODS AND PRINCIPLES OF SCIENTIFIC RESEARCH OF FINANCIAL SAFETY OF JOINT STOCK COMPANIES.....	144
Trofimchuk M.O. THE DEVALUATION OF HRYVNIA. CAUSES AND WAYS OF OVERCOMING.....	148
Shcherban O.D. MECHANISM OF PROVIDING AND STABILIZING THE FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE ENTERPRISE.....	151

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Vysochan O.O., Hrytseliak U.I. ACCOUNTING FOR THE BUDGET FINANCING OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS.....	156
Sopko V.V., Galak K.I. INFORMATION SUPPORT OF THE ACCOUNTING OF SOCIALLY-ORIENTED ACTIVITIES.....	162

Dobrunik T.P. RELEVANT ISSUES OF ACCOUNTING AND TAXATION IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	166
Klius Yu.I. ESTIMATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF EXPENSES OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE.....	172
Misyuk V.O. QUALITY OF INFORMATION PROVIDING MARKETING EXPENDITURE.....	176
Vakulchyk O.M., Protasova Y.V., Perelygina M.S. PRICING OF EDUCATIONAL SERVICES BASED ON MANAGEMENT REPORTING DATA.....	182
Raiter N.I., Ivasiv O.S. EQUITY CAPITAL AS THE BASIS FOR THE ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	188
Shendryhorenko M.T., Yakovenko Y.V., Keting O.-F.Z. GRANT-AIDED CALCULATIONS: PROBLEM ASPECTS OF CHARGED AND ACCOUNTING.....	193

**MATHEMATICAL METHODS, MODELS
AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY**

Har'kava V.F. INTERNET MARKETING AS A MEANS OF EFFECTIVE MANAGING AN INNOVATIVE ENTERPRISE.....	198

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 331.101

Харун О.А.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Хмельницький національний університет

УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Харун О.А. Управление трудовым потенциалом предприятий на засадах корпоративної культури. Визначено сутність корпоративної культури та її обов'язкові складові елементи. Виділено функції та інструменти, що формують корпоративну культуру і здійснюють вплив на управління трудовим потенціалом підприємств. Охарактеризовано рівні впливу корпоративної культури на трудовий потенціал підприємств. Розкрито переваги розвитку трудового потенціалу працівника та підприємства на основі корпоративної культури.

Ключові слова: корпоративна культура, трудовий потенціал, персонал, підприємство, управління.

Харун Е.А. Управление трудовым потенциалом предприятий на основе корпоративной культуры. Определена сущность корпоративной культуры и ее обязательные составляющие элементы. Выделены функции и инструменты, формирующие корпоративную культуру и оказывающие влияние на управление трудовым потенциалом предприятий. Охарактеризованы уровни влияния корпоративной культуры на трудовой потенциал предприятий. Раскрыты преимущества развития трудового потенциала работника и предприятия на основе корпоративной культуры.

Ключевые слова: корпоративная культура, трудовой потенциал, персонал, предприятие, управление.

Kharun O.A. Management of labor potential of enterprises on the basis of corporate culture. The essence of corporate culture is determined and its obligatory components are allocated. The essence of corporate culture and its compulsory elements are determined. The functions and tools that form the corporate culture and influence the management of the labor potential of enterprises are highlighted. The level of influence of corporate culture on the labor potential of enterprises is described. The advantages of developing the labor potential of an employee and enterprise on the basis of corporate culture are revealed.

Key words: corporate culture, labor potential, personnel, enterprise, management.

Постановка проблеми. За умов розвитку євроінтеграційних процесів важелом якісного розвитку трудового потенціалу підприємств є розвинута корпоративна культура. Вона формує ціннісні орієнтири поведінки керівництва та підлеглих на підприємствах, об'єднує їх у спільних прагненнях до всебічного розвитку підприємства, формування іміджу команди, здатної до розроблення й упровадження передових, оригінальних ідей і новацій.

Формування позитивної корпоративної культури можна спостерігати на підприємствах, що розвиваються стабільно, де прояв позитивних ознак окресленої культури є стабільним або тимчасово нестабільним (культура орієнтована як на розвиток виробництва, так і на соціальний розвиток колективу) [1].

Однак для більшості підприємств України притаманні приклади нерозвинутої корпоративної культури або орієнтація корпоративної культури суто на виконання виробничих завдань [2]. Також вітчизняні підприємства недостатньо приділяють уваги корпоративній культурі саме в контексті управління трудовим потенціалом підприємств, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розвиток наукових підходів до дослідження впливу корпоративної культури на процес управління трудовим потенціалом знайшло відбиття в працях вітчизняних та зарубіжних науковців: С. Адамса, Ю. Анісімова, В. Багутина, Д. Богині, А. Воронкової, В. Врума, О. Грішнєвої, Ю. Давидова, В. Данюка, П. Друкера, А. Егоршина, Г. Захарчин, А. Кібанова, Т. Кицак, А. Колота, Е. Лібанової, Є. Лоулера, Н. Лукьянченко, І. Мажури, В. Маслової, А. Маслоу, Г. Назарової, В. Никифорова, В. Петюха, Л. Портера, А. Пригожина, Р. Рютенгера, М. Семікіної, Т. Соломанідіної, В. Співак, Л. Шаульської, Е. Шейна, С. Шекшні та ін. Незважаючи на вагомий теоретичні здобутки із зазначеної проблеми, питання управління трудовим потенціалом на засадах корпоративної культури досліджуються поверхнево і вимагають ґрунтовнішого опрацювання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження основних аспектів управління трудовим потенціалом підприємств на засадах корпоративної культури.

Виклад основного матеріалу. Сильна корпоративна культура поєднує всі елементи філософії підпри-

емства на основі стратегічної концепції його розвитку і досягненні цілей. Вона є певним «моральним кодексом поведінки» працівників, що вступають у корпоративні відносини у процесі управлінської діяльності. Корпоративна культура не є статичною, раз і назавжди усталеною формою корпоративних відносин, від її гнучкості залежить ефективність професійно-трудового адаптування персоналу підприємства [3].

Перші посилання на поняття культура підприємства датуються 1936 р. та належать М. Шерифу, коли він говорив про поняття «соціальних норм». Наприкінці 60-х років терміни «культура» і «клімат» на підприємстві широко використовувалися багатьма дослідниками, та вже у 80-х роках концепція корпоративної культури міцно завоювала одне з провідних місць у літературі з теорії підприємства [4].

Різні науковці для її характеристики часто використовують такі терміни, як «організаційна культура», «культура підприємства», «культура організації», «фірмова культура».

На нашу думку, найбільш прийнятним для менеджерів сучасних підприємств є розуміння того, що корпоративна та організаційна культури є різними, незалежними один від одного поняттями. Таке бачення можна пояснити тим, що здебільшого організаційна культура носить імперативний характер, який відображається в документах, наказах тощо, тоді як корпоративна культура є цінностями, що властиві підприємству і виявляються в поведінці, взаємодії, сприйнятті себе і середовища підприємства. Тобто корпоративна культура не може мати імперативного характеру в силу її специфіки [5, с. 106].

Відзначимо, що корпоративна культура – це система цінностей та переконань, що розділяються кожним працівником, та визначає його поведінку та роботу всього підприємства.

Провідний фахівець у сфері менеджменту Е. Шейн виділив низку явищ, які практично завжди асоціюються з корпоративною культурою: поведінкові аспекти у спілкуванні людей (мова, звичаї, традиції, ритуали); колективні норми (негласні стандарти і цінності, прийняті на підприємстві); офіційні правила (публічно заявлені принципи, яким підприємство намагається слідувати); формальна філософія (різноманітні ідеологічні та політичні принципи, що регулюють діяльність підприємства); негласні правила роботи підприємства; клімат (відчуття, передане на підприємстві через зовнішні обставини і форми взаємодії працівників); усталені навички (демонстрація певних навичок під час виконання завдання); образ думок (розділяється працівниками підприємства образ думок, що визначає сприйняття, погляди підприємства); загальне розуміння (виникає під час спілкування працівників підприємства); метафори та інтегровані символи (ідеї, почуття й образи, за допомогою яких підприємство себе характеризує).

На думку автора, корпоративна культура передбачає певний рівень стабільності, тобто щось, що розділяється всіма працівниками. Вона має бути глибоко опрацьована і досить стабільна. Е. Шейн сутністю корпоративної культури вважає «стабільність», яку він визначив як сукупність основних положень, вироблених у міру вирішення підприємством проблем

зовнішньої адаптації та внутрішньої інтеграції, що розділяються всіма учасниками підприємства і досить опрацьовані, щоб подавати їх як приклад поведінки, способів думок і почуттів для вирішення проблем новим учасникам підприємства [6].

Вважається, що підприємство має культуру тоді, коли воно має історію, яка визначає формування колективних базових уявлень. Підприємства, які характеризуються високою плинністю кадрів або мало-змістовною історією, можуть не виробити колективні уявлення і не сформують корпоративну культуру.

Обов'язковими (загальноприйнятими) складовими елементами корпоративної культури підприємства є:

- пріоритетні цінності, тобто що люди цінують у своєму житті, в підприємстві: статус, титули, просування по службі, саму роботу;

- віра в керівництво, в успіх, у свої сили, у взаємодопомогу, в етичну поведінку, у справедливість тощо;

- комунікаційна система і мова спілкування, тобто використання усної, писемної, невербальної комунікації, абрєвіатури, жестикуляції тощо;

- усвідомлення часу, ставлення до нього і його використання: ступінь точності часу у працівників, дотримання тимчасового розпорядку й заохочення за це;

- взаємовідносини між людьми, що розрізняються за віком і статтю, статусом і владою, досвідом і знаннями, релігією і громадянством, а також шляхи й методи вирішення конфліктних ситуацій;

- процес розвитку працівника та навчання, процедура інформування працівників, порядок участі в навчальних програмах, значення процесу підвищення кваліфікації, що використовується на підприємстві;

- трудова етика й методи стимулювання: ставлення до роботи і відповідальність за доручену справу; поділ праці й виконання посадових обов'язків; оформлення і чистота робочого місця; якість роботи; оцінка роботи і винагорода; шляхи просування по службі;

- зовнішній вигляд, одяг, спосіб харчування, подання себе на роботі, діловий стиль [7].

На нашу думку, вищезазначені елементи є невід'ємними складниками корпоративної культури і повністю відображують її сутність. Маючи загальну картину про розвиток елементів корпоративної культури, управлінці зможуть приймати відповідні рішення щодо подальших дій та розвитку.

Таким чином, корпоративна культура підприємства – це один із найважливіших стратегічних інструментів сучасного менеджера. Вона має включати в себе всі елементи функціонування підприємства – від стратегії та цілей до відношення до клієнтів та підприємств-конкурентів.

Вивчення досвіду економічно розвинених країн та наукової думки доводить, що розкриття творчих можливостей людини, її прагнень до реалізації здібностей, трудової та інноваційної активності можливо досягти на основі запровадження корпоративної культури [8]. Корпоративна культура підприємства дає змогу розв'язати дві ключові проблеми: по-перше, встановити оптимальні зв'язки підприємства із зовнішнім середовищем (зовнішня адаптація); по-друге, сприяти стабільній та продуктивній роботі персоналу на партнерських засадах (внутрішня інтеграція) [9, с. 6].

Забезпечення успішного впровадження будь-яких змін на підприємстві та максимізація цінностей трудового потенціалу супроводжується цілеспрямованим управлінням корпоративною культурою. Здатність керувати корпоративною культурою повинна стати обов'язковою компетенцією керівників, оскільки її правильне формування є визначальним чинником успіху підприємства. Наявність цієї компетенції стає необхідною, хоча і не достатньою, умовою якісного менеджменту. Звідси впливає головна проблема – необхідність визначення правильної, найбільш придатної для підприємства корпоративної культури і, що особливо важливо, її зміни відповідно до визначених пріоритетів [10].

Головною метою корпоративної культури є забезпечення самоорганізації соціально-економічної системи за допомогою персоналу. Досягнення головної мети корпоративної культури можливе через підвищення трудового потенціалу та призводить до зростання компетентності персоналу, що у кінцевому підсумку забезпечує зростання прибутку підприємства. Це пов'язано з тим, що компетентніші працівники можуть виконувати роботу на новому устаткуванні, за прогресивною методикою, генерувати нові ідеї, творчі підходи, проявляти ініціативу та пропонувати нові раціоналістичні рішення.

Трудовий потенціал можна визначити у вигляді граничного значення сукупності професійних, особистісних характеристик, творчих здібностей, мотивації працівника і його здатності до розвитку на даний момент часу. Трудовий потенціал, по суті, – це різниця між максимально можливою віддачею працівника за найсприятливіших умов і віддачею за наявних умов за заданого рівня компетенції на даний момент часу. Важливо, що трудовий потенціал – векторна величина, тобто низьке значення одного компонента не може бути компенсоване високим значенням іншого. Вектор трудового потенціалу може міняти напрям (тобто характер розвитку – зростати або зменшуватися), форму розвитку (прямолінійно, експоненціально, у вигляді синусоїди й ін.). Із визначеного вище бачимо, що завдання корпоративної культури – задати вірний напрям і характер розвитку трудового потенціалу для даного підприємства [11].

Наявність впливу корпоративної культури на управління трудовим потенціалом підприємства доводять її функції:

- надання працівникам організаційної ідентичності, визначення внутрішнього уявлення про підприємство та його головні цінності, що слугує важливим джерелом самоідентифікації персоналу як команди (впливає на рівень компетенції і трудовий менталітет – складники трудового потенціалу);

- допомога новим працівникам швидко адаптуватися і долучитися до ефективної роботи, правильно сприймати явища, що відбуваються на підприємстві, завдяки знанням про головні принципи корпоративної культури (впливає на організованість і трудову активність);

- стимулювання вияву індивідуальної і колективної відповідальності під час виконання окреслених завдань, зокрема у сфері інновацій (впливає на мобільність і здатність до розроблення інновацій) [5].

У результаті реалізації функцій корпоративної культури система управління трудовим потенціалом підприємства забезпечує формування внутрішніх і зовнішніх комунікацій, розширює систему знань.

Управління трудовим потенціалом підприємств може змінюватися поступово під впливом застосовуваних інструментів, що забезпечить послідовне самоусвідомлення працівником своєї ролі в системі управління та участі в досягненні кінцевих результатів підрозділу, в якому працює, і підприємства загалом.

Усі інструменти, які формують відповідну корпоративну культуру, поділяють на два види. До інструментів першого виду належать самоорієнтація працівників (за допомогою самоусвідомлення власної ролі) на кінцеві результати їхньої діяльності, пов'язані із цілями підприємства, цільовий посадовий профіль і самооцінка праці. До інструментів другого виду належать технології оцінки результатів трудової діяльності за участю працівників, а також оцінка ділових і особистих якостей персоналу, що відповідають виконуваним функціям на займаній посаді [12].

Отже, перший вид інструментів спрямовує працівників на досягнення цілей підприємства на основі перегляду ними суті власної діяльності, а другий – мотивує підвищення трудової віддачі кожного на конкретному робочому місці в межах досягнення цих цілей.

Ефективність управління трудовим потенціалом залежить від соціально-психологічних умов праці на підприємстві, системи соціально-трудових відносин, стилю управління і мотивації праці, що у цілому формує культуру підприємства. Рівень впливу корпоративної культури на трудовий потенціал можна визначити як низький, середній та високий.

Низький рівень впливу корпоративної культури на діяльність підприємства та управління трудовим потенціалом свідчить про недостатню підтримку вибраної стратегії. Базові цінності й норми поведінки не сприяють підвищенню ефективності діяльності підприємства і, зокрема, не підвищують мотивацію працівників.

Середній рівень впливу корпоративної культури на трудовий потенціал є ознакою необхідності посилення підтримки стратегії. Результати діяльності підприємств знаходяться на середньоринковому рівні, є потенціал для зростання.

Високий рівень впливу корпоративної культури на якість управління трудовим потенціалом підприємства свідчить про потужну підтримку вибраної стратегії, високий ступень поділу цінностей «стейкхолдерами», успішну реалізацію поставлених корпоративних цілей, стабільний розвиток, високу якість трудового життя персоналу, інноваційну спрямованість. Це потужний корпоративний ресурс розвитку, інструмент впливу як на внутрішнє, так і на зовнішнє середовище підприємства. Можна стверджувати, що в таких умовах корпоративна культура виступає суттєвою конкурентною перевагою підприємств і дає змогу суттєво вплинути на якість управління трудовим потенціалом [13].

Окрім того, позитивна корпоративна культура повинна відповідати таким вимогам: безперервний процес навчання працівників, формування в них високоморальних норм поведінки; об'єднання системи цінностей робітника-індивіда із системою цінностей підприємства; виховання у персоналу глибоких переконань та віри у

свою справу, свого керівника, своїх товаришів та техніку; заохочення автономії, активності та новаторства працівників; тісний взаємозв'язок між усіма членами колективу, здоровий морально-психологічний клімат; системний контроль із боку керівництва; одночасне сполучення гнучкості і твердості на підприємстві [14, с. 238].

Управління трудовим потенціалом на засадах корпоративної культури підприємства дає змогу отримати низку переваг [15]:

- 1) для працівника:
 - досягнення вищого посадового статусу на підприємстві;
 - потенційно вищий ступінь задоволення від роботи на підприємстві, яка надає йому можливості професійного зростання і підвищення рівня життя;
 - можливість вищої оплати праці;
 - отримання змістовнішої й адекватної професійним інтересам роботи;
 - розвиток професійних здібностей за рахунок підприємства;
- 2) для підприємства:
 - ефективне використання професійних здібностей персоналу в інтересах справи, досягнення цілей і завдань підприємства;
 - своєчасне забезпечення підприємства персоналом із відповідним професійним досвідом;
 - створення ефективних стимулів для трудової віддачі і розвитку персоналу;
 - здатність акумулювати професійний досвід і підвищення лояльності працівників до підприємства.

Як бачимо, корпоративна культура може суттєво впливати на трудову поведінку, мотивацію саморозвитку персоналу, збагачення чи збіднення (деградацію) трудового потенціалу підприємства. Своєю чергою, трудовий потенціал прямо впливає на кінцеві результати діяльності підприємства.

Висновки. Таким чином, корпоративна культура здійснює вплив на управління трудовим потенціалом підприємства, дає змогу орієнтувати всі його підрозділи та всіх працівників на загальні цілі, підвищувати ініціативу персоналу, забезпечувати відданість загальній справі, полегшувати спілкування. Також корпоративна культура впливає на діяльність підприємства. Чим вище рівень корпоративної культури, тим менше персонал потребує чіткого регламентування діяльності, директив, настанов, детальних схем і докладних інструкцій. До того ж чим вище рівень корпоративної культури, тим вище престиж і конкурентоспроможність підприємства. Низький рівень корпоративної культури викликає низку негативних соціально-економічних наслідків: заборгованість із виплати заробітної плати, погіршення соціальних взаємовідносин, високу плинність кадрів, порушення трудової дисципліни, низьку зацікавленість персоналу в результатах своєї трудової діяльності, невідповідність умов безпеки та охорони праці, низьку інноваційну активність персоналу. Подальші дослідження у цьому напрямі будуть спрямовані на визначення показників корпоративної культури, що віддзеркалюють її вплив на ефективність використання трудового потенціалу підприємства.

Список використаних джерел:

1. Семикіна М.В. Феномен корпоративної культури в системі соціальних важелів якісного розвитку трудового потенціалу. Управління економікою: теорія та практика. 2013. № 2013. С. 343–353.
2. Кицак Т.Г. Основні напрями формування корпоративної культури на підприємстві. Формування ринкової економіки. К.: КНЕУ, 2007. № 5. С. 27–29.
3. Роль організаційної культури в забезпеченні ефективної трудової адаптації персоналу підприємства / Н.П. Люболюдрова, Н.В. Смолінська, І.І. Грибик. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. 2009. Вип. 640. С. 327–333.
4. Козлов В.В. Корпоративна культура. М.: Альфа-Прес, 2009. 422 с.
5. Коваленко Н.В., Мова О.В. Теоретичні аспекти корпоративної культури та її вплив на трудовий потенціал українських підприємств. Економіка. Менеджмент. Підприємництво. 2013. № 25(2). С. 103–111.
6. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство; пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. СПб.: Питер, 2002. 336 с.
7. Дяків О.П. Основні складові формування корпоративної культури в організації. Формування ринкової економіки. Спец. вип. «Соціально-трудові відносини: теорія та практика»: у 3-х т. Київ: КНЕУ, 2010. Т. 3. С. 94–100.
8. Грішнова О.А., Голяка О.М. Корпоративна культура та стратегія підприємства: взаємозв'язок та взаємообумовленість. Формування ринкової економіки. К.: КНЕУ, 2007. Т. 2. Ч. I. С. 176–186.
9. Корпорації: управління та культура: монографія / А.Е. Воронкова, М.М. Баб'як, Е.Н. Коренєв, І.В. Мажура; за ред. А.Е. Воронкової. Дрогобич: Вимір, 2006. 376 с.
10. Стус В.О. Корпоративна культура як ефективний інструмент управління підприємством. URL: http://ukrlogos.in.ua/10.12.2015_25.pdf.
11. Кравченко В.О. Організаційна культура як складова розвитку персоналу. Вісник Донецького університету. Серія «Економіка і право», спецвип. 2011. № 2011. URL: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/64/9357-organizacijna-kultura-yak-skladova-rozvitku-personalu.html>.
12. Управлінські аспекти соціальної роботи / М.Ф. Головатий, М.П. Лукашевич, Г.А. Дмитренко. К.: МАУП, 2004. 368 с.
13. Зеркаль А.В. Перспективи підвищення якості управління персоналом крізь призму корпоративної культури. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 24. С. 45–48.
14. Компанієць В.В., Польова В.В. Вплив організаційної культури на розвиток підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2012. № 39. С. 236–239.
15. Захарчин Г.М. Корпоративна культура: навч. посіб. Львів: Новий світ-2000, 2011. 344 с.

Червона О.Ю.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Ігнатович Ю.В.,
магістр спеціальності «Підприємництво,
торгівля та біржова діяльність» кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЕКТАМИ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Червона О.Ю., Ігнатович Ю.В. Управление инновационными проектами в экологической сфере. У статті досліджено особливості розроблення та впровадження інноваційних проектів в екологічній сфері. Визначено основні етапи формування проекту. У структуризації інноваційного проекту розглянуто процес формування «дерева цілей» і «дерева робіт». Запропоновано впровадження методів управління ризиками для підвищення ефективності проектів.

Ключові слова: інноваційний проект, екологічна сфера, управління проектами, етапи проекту, управління ризиками.

Червона О.Ю., Игнатович Ю.В. Управление инновационными проектами в экологической сфере. В статье исследованы особенности разработки и внедрения инновационных проектов в экологической сфере. Определены основные этапы формирования проекта. В структуризации инновационного проекта рассмотрен процесс формирования «дерева целей» и «дерева работ». Предложено внедрение методов управления рисками для повышения эффективности проектов.

Ключевые слова: инновационный проект, экологическая сфера, управление проектами, этапы проекта, управление рисками.

Chervona O.Y., Ihnatovych Y.V. Management of innovative projects in ecological sphere. The article deals with the features of development and implementation of innovative projects in the ecological sphere. There are determined the main stages of project formation. In structuring of the innovative project is considered the process of creating a «tree of goals» and «tree of work». The introduction of risk management methodology was proposed to increase the effectiveness of projects.

Key words: innovative project, ecological sphere, project management, project stages, risk management.

Постановка проблеми. У сучасному глобальному світі все більшої актуальності набувають завдання, пов'язані з екологізацією усіх сфер суспільної діяльності. До основних факторів погіршення екологічної ситуації можна віднести забруднення повітряного та водного басейнів, дефіцит стратегічних ресурсів, проблеми утилізації побутових відходів. Вирішення цих проблем спонукає суб'єкти господарювання до розроблення та впровадження екологічних інноваційних проектів.

Основним завданням управління реалізацією екологічних проектів має стати активізація та поліпшення процесів використання природних ресурсів і природоохоронної діяльності. Актуальними постають питання вдосконалення підходів, методів та управлінських технологій, що застосовуються в процесі формування та реалізації екологічних інноваційних проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток знань з управління проектами в екології здійснено значною кількістю науковців. Аспекти та підходи до управління реалізацією екологічних проектів представлено в дослідженнях Н. Гавадзин [1], М. Олексієнка [3], Н. Пахомової; вдосконалення системи управління екологічними інноваціями у промисловому секторі розглядає Д. Сугоняко [5]; процеси трансформацій

природно-ресурсної сфери України та проблеми сталого розвитку досліджує у своїх працях Б. Данилишин. Такі вчені, як С. Ілляшенко, О. Прокопенко [4], Л. Федулова, наголошують на необхідності формування екологічної спрямованості інноваційного розвитку економіки шляхом злагодженого управління і соціально-економічної мотивації даних процесів із боку держави, окремих організацій-новаторів та суспільства у цілому.

Зважаючи на внесок авторів у формування теоретичних засад управління екологічними інноваційними проектами та враховуючи складність і багатоаспектність цієї проблеми, подальшого дослідження потребують механізми розроблення та управління інноваційними проектами в екологічній сфері.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у формуванні методології розроблення інноваційного проекту на основі комплексного підходу та з урахуванням особливостей проектів екологічної сфери. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити і охарактеризувати основні етапи управління екологічними проектами; дослідити способи визначення доцільності інноваційних проектів екологічного спрямування; розкрити особливості управління ризиками під час реалізації проекту.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний проєкт – це складна система взаємопов'язаних завдань та заходів щодо їх досягнення за допомогою інноваційного процесу чи для отримання інноваційного конкурентоспроможного продукту. Ці завдання та заходи мають бути забезпечені комплектом проєктної документації, що включає розрахунок показників щодо ресурсного забезпечення та ефективності діяльності в усіх напрямках – від початку зародження ідеї до досягнення мети проєкту.

Ефективне розроблення та втілення інноваційного проєкту реалізуються шляхом управління проєктами.

Управління проєктами доцільно розглядати як процес прийняття компетентних рішень командою управління проєктом стосовно результативної та ефективної координації дій як цілісної системи для отримання продукту проєкту з унікальними властивостями за показниками цінності, якості, часу, вартості та задоволеності зацікавлених сторін [5]. Проєкт в управлінні проєктами являє собою сукупність взаємопов'язаних процесів для досягнення визначеної мети в умовах обмеженості ресурсів та часу.

Основою концепції в управлінні інноваційними проєктами є інноваційність ідеї проєкту, унікальність реалізації проєкту, дослідження факторів впливу проєкту на зовнішнє середовище.

Проєкт в екологічній сфері можна розглядати як план послідовних дій, спрямованих на зниження, відвернення, попередження й ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище, збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу. Управління проєктами в екології має бути пов'язане з процесами постійного поліпшення якості навколишнього природного середовища, що неможливо зімітувати чи сфальсифікувати, тому управління екологічними проєктами має забезпечити взаємодовіру у відносинах з усіма зацікавленими сторонами. Саме у цьому полягає основна перевага управління проєктами в екології порівняно з традиційним формальним управлінням. Окрім того, має задовольнятися оптимальне співвідношення між екологічними показниками та економічною ефективністю [1].

Для розроблення інноваційного проєкту необхідно визначити стадії проєкту, оскільки кожен проєкт, програма мають певні фази розвитку – фази життєвого циклу. Чітке розуміння цих фаз дає керівникам змогу більш ефективно управляти ресурсами для досягнення цілей і завдань проєкту.

Життєвий цикл проєкту – це період часу від задуму проєкту до його закінчення, який може характеризуватися моментом здійснення перших витрат за проєктом (поява проєкту) й отриманням останньої вигоди (ліквідація проєкту).

Доцільно виділяти чотири етапи проєкту:

1. Ініціація – формування інноваційної ідеї (задуму), вона буде становити основу такого проєкту, що знаходить відображення в постановці генеральної (кінцевої) мети проєкту.

2. Планування, тобто процес пошуку рішень із досягненням кінцевої мети проєкту і формуванням взаємозв'язаного за часом, ресурсами, екологічним впливом і виконавцями комплексу завдань і заходів реалізації мети проєкту.

3. Виконання – реалізація проєкту (здійснюються контроль виконання календарних планів і витрат ресурсів, коректування виниклих відхилень і оперативне регулювання ходу реалізації проєкту).

4. Завершення проєкту – процес здачі результатів проєкту замовнику і закриття контрактів.

У цій схемі дотримується системність позицій під час розроблення проєкту. Формування інноваційної ідеї і постановка мети проєкту є відправною точкою, з якої починається розроблення інноваційного проєкту. Формування інноваційної ідеї розглядається з двох позицій. З одного боку, інноваційна ідея становить основу, суть інноваційного проєкту, що знаходить відображення в постановці генеральної (кінцевої) мети проєкту (ідея створення нового продукту чи послуги, ідея організаційних перетворень у галузі, регіоні, на діючому підприємстві і т. п.). Водночас під формуванням інноваційної ідеї (задуму) розуміється задуманий план дій, тобто способи чи шляхи досягнення мети проєкту.

Ідея може виникнути спонтанно чи стати результатом тривалого процесу, вона може бути результатом «колективної експертизи» чи індивідуального аналізу. Вміле використання потенціалу працівників підприємства, здатність до творчого мислення управлінців, застосування технік креативності сприяють формуванню інноваційних ідей та забезпечують неординарне вирішення поставлених управлінських проблем.

Паралельно з формуванням інноваційної ідеї проєкту проводяться її маркетингові дослідження. Метою цього етапу є визначення сфери впливу проєкту на розвиток економіки і, як наслідок, кількісне уточнення мети проєкту і завдань за окремими періодами.

Саме на цьому етапі необхідно досліджувати доцільність екологічного спрямування інноваційного проєкту.

Для попереднього аналізу екологічно орієнтованого інноваційного проєкту на початкових його етапах можна використати такий показник, як рівень незадоволення екологічно орієнтованої потреби (або потенціал потреби) (φ_i) [6, с. 9].

За блок-схемою (рис. 1) визначається показник рівня незадоволення певної екологічно орієнтованої потреби (або потенціалу потреби), що розраховується за формулою (1):

$$\varphi_i = 1 - \frac{P_{ci}}{P_{pi}}, \quad (1)$$

де φ_i – рівень незадоволення екологічно орієнтованої потреби і (або потенціал потреби), відн. од.;

P_{ci} – показник реального (фактичного, потенційного) задоволення екологічно орієнтованої потреби і, нат. од.;

P_{pi} – сукупна екологічно орієнтована ринкова (фактична, потенційна) потреба і, нат. од.

Рівень ефективності задоволення екологічно орієнтованої потреби визначається експертним методом на основі оцінки способів (засобів), якими вони задовольняються.

Відповідно до отриманої оцінки, роблять висновок про ринкову доцільність здійснення робіт у цьому напрямі, а саме за $\varphi_i=1$ потенціал потреби – абсолютний, $0,8 < \varphi_i < 1$ – високий, $0,6 < \varphi_i < 0,8$ – достатній, $0,4 < \varphi_i < 0,6$ – середній, $0,2 < \varphi_i < 0,4$ – низький, $\varphi_i=0$ – нульовий.

Рис. 1. Блок-схема алгоритму прийняття управлінських рішень на аналітично-пошуковому етапі аналізу екологічно орієнтованого інноваційного проекту

Встановлені на попередніх етапах цільові параметри проекту є основою для формування переліку проектних заходів щодо досягнення кінцевої мети проекту. Для визначення складу необхідних заходів кінцеві цілі попередньо структуруються, тобто розбиваються на складові елементи. Практика показала, що в структуризації проекту необхідно розрізнити два різновиди елементів: функціональні та проблемні.

Під час структуризації інноваційного проекту спочатку встановлюється склад функціональних елементів, що є сумою повного і комплексного його вирішення. Інструментом такої функціональної структуризації проблеми під час розроблення проекту слугує «дерево цілей».

«Дерево цілей» являє собою ієрархічну систему, що має низку рівнів, на яких розташовуються послідовно деталізовані цілі, які потрібно реалізувати. При цьому мета кожного наступного рівня повинна забезпечувати реалізацію цілей вище встановленого рівня.

Побудоване «дерево цілей» трансформується у проблемно виражену систему завдань і заходів, що має також ієрархічну структуру і називається «деревом робіт». Якщо «дерево цілей» установлює необхідні засоби досягнення цілей проекту, то комплекс заходів («дерево робіт») має визначати шляхи і способи одержання встановлених засобів.

Однією з найбільш істотних особливостей інноваційних проектів є те, що виконання проектів здійснюється в умовах ризику і невизначеності. При цьому під невизначеністю розуміється неповнота чи неточність інформації про умови реалізації проекту, у тому числі пов'язані з ними витрати і результати. А невизначеність пов'язана з можливістю виникнення в ході реалізації проекту несприятливих ситуацій і наслідків, що

й характеризується поняттям ризику. Фактори ризику і невизначеності підлягають обліку в розрахунках ефективності, якщо за різних можливих умов реалізації витрати і результати за проектом різні.

Основним завданням наступного етапу є встановлення основних критеріїв ефективності проекту та розрахунок показників ефективності альтернативних варіантів реалізації проекту з урахуванням їхньої можливої реалізації.

Можна виділити основні напрями вибору проектів, які класифікуються за такими критеріями ефективності:

- стосовно приведених витрат – узагальнюються показники, в основу яких покладено відношення вартісних оцінок інвестиційних проектів до сукупних наведених витрат;
- за різницею між результатом і витратами – сукупність показників, які відбивають різницю між вартісними оцінками результатів і витрат, пов'язаних із реалізацією інноваційного проекту;
- за тривалістю виконання інвестиційних рішень – підходи, в яких оцінюються періоди окупності інвестиційних витрат.

Під ризиками в управлінні інноваційними проектами слід розуміти можливість (загрозу) втрати учасниками проекту частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи виникнення додаткових витрат у результаті реалізації проекту, який спирається на нові технології, нові продукти, нові способи їхньої реалізації.

Загалом до ризиків, що виникають під час управління інноваційним проектом, належать такі: ризики помилкового вибору напрямку інноваційної діяльності; ризики недостатнього забезпечення інноваційної діяль-

ності фінансуванням інвесторів, що призведе до невиконання прогнозованого плану; ризики неправильного обрахування витрат на логістику; маркетингові ризики; ризики виникнення непередбачених витрат і зниження доходів; ризики посилення конкуренції у вигляді нових учасників на ринку; ризики, пов'язані з недостатнім рівнем професійного кадрового забезпечення.

Для ефективного управління ризиками інноваційних проектів, необхідно сформулювати план послідовних дій, які будуть визначати, що необхідно робити на певному етапі, які методи і заходи застосовувати.

Найбільш доцільною є така послідовність управління ризиками інноваційної діяльності підприємств:

- виявлення можливих інноваційних ризиків;
- визначення ймовірності виникнення кожного такого ризику;
- оцінка наслідків ризику;
- визначення способів реагування на виявлені та оцінені ризики.

У процесі управління ризиками доцільно застосовувати такі методи зниження ризиків, як: розподіл ризику між учасниками проекту; страхування проекту, яке являє собою систему відшкодування втрат страхувальниками у разі виникнення страхових випадків зі спеціальних страхових фондів, які формуються за рахунок страхових внесків, що виплачуються страхувальниками; резервування коштів на покриття непередбачених витрат, що дає змогу компенсувати ризик, який виникає в процесі реалізації проекту.

Управління ризиком має здійснюватися на всіх стадіях життєвого циклу проекту за допомогою моніторингу, контролю та необхідних коригуючих дій. Здійснює це проект-менеджер у тісній взаємодії з усіма учасниками проекту.

Висновки. Протягом останніх десятиліть у світовій економіці відбувається значний розвиток науки, комп'ютеризації та інформатизації багатьох процесів. Водночас усе гостріше постають питання екологічного балансу територій. Чисельні наслідки антропогенного впливу на зовнішнє середовище в скорому часі можуть призвести до невідворотних негативних явищ, тому сучасне суспільство повинно спрямовувати зусилля на розроблення та впровадження екологічних проектів. Ці проекти мають поєднувати в собі реалізацію заходів з екологізації та економічну ефективність їх утілення.

Для розроблення інноваційного проекту необхідно визначити стадії проекту, які охоплюють: ініціацію, планування, виконання, завершення проекту. Для попереднього аналізу екологічно орієнтованого інноваційно-інвестиційного проекту на початкових його етапах доцільно визначати показник рівня незадоволення екологічно орієнтованої потреби.

Інноваційна діяльність завжди супроводжується ризиками, а з іншого боку, сама є джерелом ризиків, тому для ефективності інноваційних проектів необхідно визначати етапи управління ризиками та застосовувати методи зниження ризиків.

Список використаних джерел:

1. Гавадзин Н.О. Аспекти управління реалізацією екологічних проектів. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2015. Вип. 1(1). С. 110–112.
2. Глух Н.В. Управління проектами: місце та роль обліку і аналізу. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2015. Вип. 1(2). С. 72–76.
3. Олексієнко М.М. Проактивний підхід до управління екологічними проектами. Управління розвитком складних систем. 2013. Вип. 14. С. 68–71.
4. Прокопенко О.В., Школа В.Ю. Управління інноваційною діяльністю на основі прогнозування життєвого циклу екологічних інновацій. Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: монографія; за наук. ред. д. е. н., проф. Є.В. Хлобистова; РВПС України НАН України, ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. Сімферополь, 2010. 400 с.
5. Сугоняко Д.О. Вдосконалення системи управління екологічними інноваціями в промисловому секторі економіки. Технологический аудит и резервы производства. 2015. № 4(5). С. 101–105.
6. Школа. В.Ю. Економічні основи прогнозування життєвого циклу екологічних інновацій: автореф. дис. ... к. е. н. Суми, 2008. URL: <http://fem.sumdu.edu.ua/images/docs/avtoref/2008/Shkola.pdf>.

Шеленко Д.І.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту,
*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

ОРГАНІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Шеленко Д.І. Організація матеріально-технічного забезпечення сільсько-господарських підприємств. Статтю присвячено дослідженню матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано причини незадовільного стану інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Досліджено вплив зовнішнього та внутрішнього середовища на організацію матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Організація матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств повинна включати: планування процесу матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, інвестиційне забезпечення, застосування інноваційних технологій та вдосконалення фінансово-кредитної інфраструктури. Доведено, що матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств є важливим елементом виробничого процесу, без якого не може відбуватися технологічний процес.

Ключові слова: організація, матеріально-технічне забезпечення, сільськогосподарські підприємства, діяльність, інвестиції.

Шеленко Д.И. Организация материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий. Статья посвящена исследованию материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы причины неудовлетворительного состояния инвестиционного обеспечения сельскохозяйственных предприятий. Исследовано влияние внешней и внутренней среды на организацию материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий. Организация материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий должна включать: планирование процесса материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий, инвестиционное обеспечение, применение инновационных технологий и совершенствование финансово-кредитной инфраструктуры. Доказано, что материально-техническое обеспечение сельскохозяйственных предприятий является важным элементом производственного процесса, без которого не может происходить технологический процесс.

Ключевые слова: организация, материально-техническое обеспечение, сельскохозяйственные предприятия, деятельность, инвестиции.

Shelenko D.I. Organization of material and technical supply of agricultural enterprises. The article is devoted to the research of material and technical support of agricultural enterprises. The reasons for unsatisfactory state of investment support of agricultural enterprises have been analyzed. The influence of external and internal environment on the organization of material and technical support of agricultural enterprises has been investigated. The organization of material and technical support for agricultural enterprises should include: planning of the process of material and technical support of agricultural enterprises, investment support, application of innovative technologies and improvement of financial and credit infrastructure. It has been proved that material and technical support of agricultural enterprises is an important part of the production process, without which the technological process can not take place.

Key words: organization, material and technical support, agricultural enterprises, activity, investments.

Постановка проблеми. У нових цінових умовах і за відносно нестабільного курсу валют своєчасне оновлення основних виробничих засобів на основі діючого механізму в повному обсязі є неможливим. Ріст долара за одночасного державного регулювання закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію значно ускладнило формування коштів на відтворення матеріально-технічної бази організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню питання організації матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств присвячено багато наукових праць українських учених,

зокрема: В.Г. Андрійчука, І.Ф. Баланюка, М.Б. Катариної, Б.М. Максиміва, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, В.П. Рябоконея, П.Т. Саблука, Ю.В. Самойлик, В.М. Трегобчука, Г.В. Черевка, В.В. Юрчишина, В.М. Якубів та ін. Різноманітність та суперечність поглядів зумовлені складністю та багатогранністю досліджуваної економічної категорії, тому розроблення системного підходу до організації матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств сьогодні є актуальною проблемою.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження організаційних аспектів матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських під-

приємств та розроблення підходу до розгляду даного поняття виходячи із сутності та форми його прояву.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у процесі успішного функціонування сільськогосподарських підприємств, кінцевою метою якого є підвищення їх ефективності, відіграє матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств. Одним із найдієвіших є система матеріально-технічного забезпечення, яка дає можливість приймати участь у процесі виробництва.

Проводячи дослідження праць різних учених щодо організації матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, можна систематизувати найбільш поширені.

Як зазначає Б.М. Максимів та М.Б. Катарина, матеріально-технічне забезпечення виступає способом злагодженої господарської діяльності для об'єднання зусиль різних структурних елементів із метою оптимізації фінансових, матеріальних та трудових ресурсів, які спрямовані на реалізацію поставлених цілей підприємства [1].

Деякі економісти бачать у матеріально-технічному забезпеченні процес постачання. Так, на думку С.С. Пятуніної, матеріально-технічне забезпечення включає систему принципів, форм, методів, важелів та структур, спрямованих на виробництво і постачання технічних засобів та надання виробничих послуг на склад підприємства або відразу на робочі місця, відповідно до виробничих планів [2].

Т.С. Кравчуновська [3] розглядає матеріально-технічне постачання в тісному взаємозв'язку з виробничим процесом, яке покликане обслуговувати виробничу діяльність підприємств і виступає однією з важливіших функцій прискорення обігу оборотних коштів, зниження рівня та максимально можливого скорочення витрат.

Виходячи із цього, організація матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств повинна включати:

1. Планування процесу матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Процес планування має включати систему безперервних дій на певні проміжки часу і на віддалену перспективу та можливість зміни рішення у разі непланових ситуацій. Науково обґрунтовані процеси планування матеріально-технічного забезпечення повинні бути розроблені на перспективу і мають включати дані про:

- рівень механізації й автоматизації виробничих процесів;
- тенденції та прогнози розвитку;
- розроблення конкретних заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробничого процесу.

Варто погодитися з думкою В.М. Нелепа, який доводить, що земля і техніка мають бути в руках господаря на землі [4, с. 291].

Здійснюючи процеси планування матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, доцільно враховувати такі фактори, як цінові пропозиції, організаційні, економічні та структуру витрат.

2. Інвестиційне забезпечення. Завдяки інвестиціям в оновлення матеріально-технічного забезпечення відбувається й розширення виробництва за рахунок автоматизації технологічних процесів, зменшуються й витрати на виробництво сільськогосподарської продукції. Основним завданням інвестиційного забез-

печення є створення сприятливого інвестиційного клімату для вкладення капіталу саме в сільськогосподарські підприємства. За рахунок двосторонньої співпраці державних органів та сільськогосподарських підприємств і об'єднання їх зусиль у пошуку зарубіжних партнерів можна проводити активну політику щодо їх залучення. Причинами незадовільного стану інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств можуть бути: збитковість сільськогосподарських підприємств, нестабільне та не завжди зрозуміле законодавче забезпечення, високий податковий тиск, незначна підтримка з боку державних органів влади, низька інвестиційна привабливість та недовіра інвесторів до сільськогосподарського підприємства.

3. Застосування інноваційних технологій. Для ефективного впровадження процесу застосування інноваційних технологій має бути сформована система економічних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, яка буде спрямована на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на ринку.

Г.Р. Руденко виділяє позитивні моменти впровадження інновацій у виробництво сільськогосподарської продукції, зокрема підвищення: врожайності культур; рентабельності діяльності підприємства; конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках; якості продукції та економії виробничих ресурсів. Він також виділяє й проблеми застосування інновацій у сільському господарстві: відсутність достатнього фінансування, низький рівень державної підтримки сільськогосподарських підприємств та розвитку інноваційних досліджень у сільському господарстві, сезонність та діяльність у різних природно-кліматичних умовах [5].

4. Удосконалення фінансово-кредитної інфраструктури. Створення сприятливого регуляторного середовища для фінансово-кредитної інфраструктури, зокрема шляхом запровадження поняття кредитної підтримки, чітке законодавче закріплення прав позичальників та надання їм певних фінансових гарантії, пільг та введення в дію механізму цільового мікрокредитування. Вдосконалення фінансово-кредитної інфраструктури займає велику нішу в організації матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств та забезпечить їм поступовий соціально-економічний розвиток за рахунок ефективної взаємодії між кредиторами та сільськогосподарськими підприємствами, надання пільгових кредитів, у тому числі довгострокових.

5. Урахування витрат на оновлення, технічне обслуговування та ремонт техніки, яке залежатиме від: оборотності грошових коштів; періодичності технічного обслуговування; умов лізингу; правильних умов експлуатації; вчасного проведення ремонту та безпомилкових амортизаційних відрахувань.

6. Інтенсифікація виробничих процесів включатиме забезпечення необхідних умов для нормального функціонування сільськогосподарського підприємства за рахунок запровадження інтенсивних технологій та використання більш нової продуктивної техніки.

Застосування організаційного складника матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств повинно сприяти раціональному їх функціонуванню та поліпшенню результативності виробництва.

На рис. 1 подано вплив зовнішнього та внутрішнього середовища на організацію матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Сьогодні залишаються низький рівень забезпечення сільськогосподарською технікою, недосконалість законодавчої бази для матеріально-фінансового лізингу, іпотеки землі, системи кредитування сільськогосподарських підприємств, усе це знижує впровадження реформ на користь аграрних товаровиробників.

Унаслідок фінансово-економічної кризи, нестабільних валютних коливань скорочується придбання сільськогосподарськими підприємствами техніки, паливо-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин. За рахунок зношення машино-тракторного парку не повною мірою використовують наявні в них можливості і резерви збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Вихід із наявної проблеми може бути знайдений, коли організаційний механізм матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств заохочуватиме власників сільськогосподарських підприємств оновлювати матеріальні ресурси заради забезпечення конкурентоздатності за рахунок того, що нові технології набагато кращі за попередні.

Прийняття Закону України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» визначило першочерговість розвитку системи

інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу, яка повинна бути спрямована на швидке створення, оснащення і виробництво технічних засобів, технічного й технологічного сервісу й забезпечення ними сільськогосподарськими підприємствами за рахунок бюджетної підтримки, зокрема кредитування, оподаткування, ціноутворення, митної та амортизаційної політики із застосуванням комплексу пільг [6].

Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств є важливим елементом виробничого процесу, без якого не може відбуватися технологічний процес.

Для порівняння: на початок 1993 р. у колективних та державних господарствах працювало понад 300 тис. вантажних автомобілів, де в середньому на одне сільськогосподарське підприємство припадало 37 тракторів, майже 25 вантажних автомобілів і вісім зернозбиральних комбайнів, а забезпеченість тракторами у розрахунку на 1 000 га ріллі становила 89%, вантажними автомобілями – 98% нормативу [7, с. 7].

За 2010–2013 рр. сільськогосподарські підприємства України придбали всього 11 720 тракторів (2 930 одиниць у середньому на рік) та 2 636 зернозбиральних комбайнів (659 одиниць у середньому на рік), що відповідно становить 7,3% та 9,4% від потреби [8].

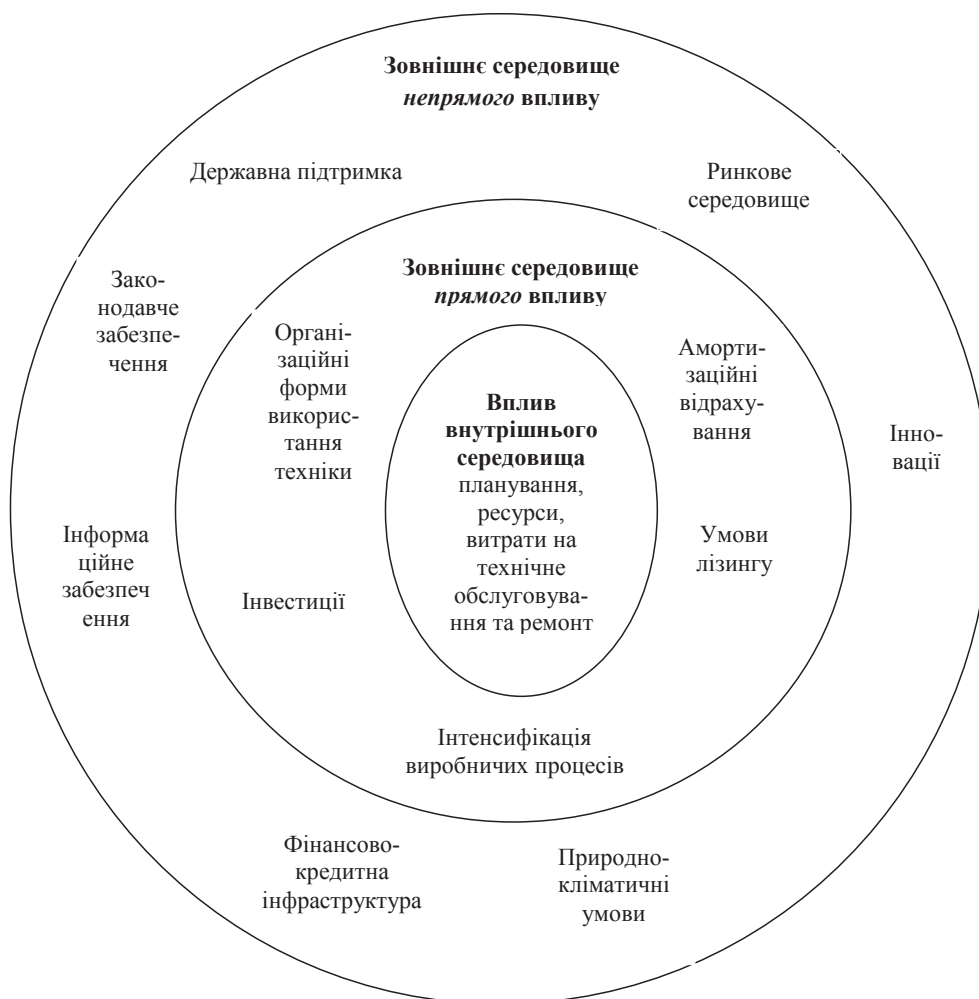

Рис. 1. Вплив середовища на організацію матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств

Джерело: розроблено автором

У нинішній ситуації сільськогосподарські підприємства неспроможні забезпечити навіть простого відтворення, тому що для цього їм потрібна значна частика коштів, у рази більше, ніж вони можуть накопичити, здійснюючи амортизаційні відрахування.

Технічне забезпечення тракторами і зернозбиральними комбайнами сільськогосподарських підприємств України з кожним роком погіршується (табл. 1).

Таблиця 1
Забезпечення тракторами і зернозбиральними комбайнами сільськогосподарських підприємств України

Роки	Кількість тракторів, шт.	Навантаження на 1 трактор, га	Кількість комбайнів, шт.	Навантаження на 1 комбайн, га
2000	318927	124	65240	59
2005	216875	108	47150	45
2010	151287	78	32750	36
2012	150740	78	31158	41
2013	146004	76	29364	37
2014	130811	70	27196	39
2015	127852	68	26735	35
2016	132686	71	27366	38

Джерело: розраховано на основі [9, с. 64, 72; 10, с. 7; 11, с. 7]

За період 2000–2016 рр. наявність тракторів усіх марок (без тракторів, на яких змонтовано машини) зменшилася на 58,4% з (318 927 шт. до 132 686 шт.). Навантаження на один трактор у 2016 р. становило 71,0 га.

Кількість зернозбиральних комбайнів також мала тенденцію до спаду на 58,1% (з 65 240 шт. до 27 366 шт.), тобто навантаження на один комбайн посівної площі зернових культур зменшилося і становило в 2016 р. 38 га.

Відповідно до Концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 р., яка вказує на низькі темпи техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва, особливо у складі собівартості виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції, і, як

наслідок, збільшення вартості невідновних природних ресурсів, сезонність та залежність виробництва від природно-кліматичних умов, а також вільного доступу товаровиробників до фінансових ресурсів [12].

Для розвитку матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, як зазначає Ю.В. Самойлик, необхідно дотримуватися таких елементів:

- підвищення рівня інноваційної активності підприємств АПК;
- збільшення державної підтримки інвестиційних проєктів щодо оновлення матеріально-технічної бази АПК;
- розвиток лізингових, орендних та кредитних відносин;
- організація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зі спільним використанням техніки;
- зв'язки та співпраця з агросервісними підприємствами;
- вдосконалення техніко-технологічних процесів підприємств агропромислового комплексу [13, с. 21].

Бажаних успіхів сільськогосподарські підприємства можуть досягти за умови, якщо вони будуть мати у своєму розпорядженні нову техніку, яка забезпечить зниження вартості пов'язаних із нею затрат на виробництво, а також знаходять кошти на технічне переозброєння підприємства. Важливими етапами ефективного організаційного складника матеріально-технічного забезпечення є чітка регламентація обов'язків і прав кожного працівника сільськогосподарського підприємства, неухильне виконання ним виробничих функцій, а також здійснення планування господарської діяльності з урахуванням технічного вдосконалення виробничої бази.

Висновки. Для успішного вирішення проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств необхідне забезпечення всебічного зміцнення і раціонального використання наявного виробничо-ресурсного потенціалу на основі інноваційно-інвестиційних упроваджень, планування та інтенсифікації виробничих процесів, оскільки у цих питаннях спостерігається значне відставання. Отже, матеріально-технічне забезпечення повинно відповідати виробничо-технічній структурі сільськогосподарських підприємств, що, своєю чергою дасть змогу розв'язувати виробничі проблеми та підвищувати їх конкурентоспроможність.

Список використаних джерел:

1. Максимів Б.М., Катарина М.Б. Роль матеріально-технічного забезпечення в управлінні сучасним промисловим підприємством. Економіка підприємств. URL: <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2012/v1/1-2012-22.pdf> (дата звернення – 29.01.2018). Назва з екрана.
2. Пятуніна С.С. Вдосконалення матеріально-технічного забезпечення підприємств харчової промисловості. URL: jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/download/362/351 (дата звернення – 29.01.2018). Назва з екрана.
3. Кравчуновська Т.С. Організація матеріально-технічного постачання на підприємствах будівельного комплексу. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення – 29.01.2018). Назва з екрана.
4. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: підручник; 2-е вид., перероб. та доп. К.: КНЕУ, 2004. 495 с.
5. Руденко Г.Р. Особливості впровадження інновацій у діяльність сільськогосподарських підприємств. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11029/1/Руденко%20Особливості%20впровадження%20інновацій%20у%20діяльність%20сільськогосподарських%20підприємств.pdf> (дата звернення – 03.02.2018). Назва з екрана.
6. Закон України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» від 5 жовтня 2006 р. № 229-V. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-16/page> (дата звернення – 28.01.2018). Назва з екрана.
7. Крисальний О.В. Україна та її агропромисловий комплекс. Київ: Урожай, 1993. 48 с.
8. Лук'яник М., Гай А. Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств. URL: http://econf.at.ua/publ/konferencija_2014_12_4_5/sekcija_5_ekonomichni_nauki/tekhnicne_zabezpechennja_silskogospodarskikh_pidpriemstv/14-1-0-212 (дата звернення – 02.02.2018). Назва з екрана.

9. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2016 р. / Державна служба статистики України. К., 2017. 245 с.
10. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2010 році. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. К., 2011. 52 с.
11. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2016 році. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. К., 2017. 42 с.
12. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року. URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=24198> (дата звернення – 02.02.2018). Назва з екрана.
13. Самойлик Ю.В. Матеріально-технічне забезпечення АПК: тенденції, механізми, перспективи. Економіка і регіон. 2014. № 4. С. 17–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_4_6 (дата звернення – 02.02.2018). Назва з екрана.

УДК 658.114.5

Шматько Н.М.,
кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ СТІЙКИМ РОЗВИТКОМ КЛАСТЕРНО-МЕРЕЖНИХ СТРУКТУР

Шматько Н.М. Організація управління стійким розвитком кластерно-мережних структур. Розглянуто особливості організації управління стійким розвитком кластерно-мережних структур, які враховують їх фрактальну природу та холархічний підхід до виділення рівнів управління. В основу організації управління покладено визначення рівня готовності учасників кластеру сприймати бізнес-правила взаємодії учасників, який співвіднесене з відносним внеском окремого учасника в ефективність функціонування кластера у цілому. Як інструмент змістовного визначення складників організації управління використано технологію побудови дерев рішень. У рамках даної технології означено перелік сфер впливу, які сприймаються учасниками кластера. Задекларовано технологію розподілу політик та практик здійснення управлінської діяльності між учасниками кластерно-мережного утворення.

Ключові слова: організація управління, кластерно-мережна структура, стійкий розвиток, інтеграційно-коопераційна взаємодія.

Шматько Н.М. Организация управления устойчивым развитием кластерно-сетевых структур. Рассмотрены особенности организации управления устойчивым развитием кластерно-сетевых структур, учитывающие их фрактальную природу и холархичный подход к выделению уровней управления. В основу организации управления положено определение уровня готовности участников кластера воспринимать бизнес-правила взаимодействия, сопоставленного с относительным вкладом каждого участника в эффективность функционирования кластера в целом. В качестве инструмента для содержательного наполнения элементов организации управления использована технология построения деревьев решений. В рамках данной технологии обозначен перечень сфер влияния, воспринимаемых участниками кластера. Задекларирована технология распределения политик и практик осуществления управленческой деятельности между участниками кластерно- сетевого образования.

Ключевые слова: организация управления, кластерно-сетевая структура, устойчивое развитие, интеграционно-кооперационное взаимодействие.

Shmatko N.M. The management of cluster-network structures sustainable development organizing. The peculiarities of management organization for the cluster-network structures sustainable development have been considered. These peculiarities take into account the fractal nature of cluster and have used the holon assignment for the levels of management allocation. The level of cluster participants' readiness to accept the business rules of interaction has been determined as the basis for the management organizing. The correlation of this readiness with the each of participants' relative contribution in the efficiency of the cluster's functioning has been foreseen. The technology of decision trees constructing was used as a tool for components of management organizing content definition. Within this technology, the list of influence spheres that are perceived by the cluster participants has been indicated. Also, the approach for the management policies and practices distribution between the cluster-networked participants has been declared.

Key words: organization of management, cluster-network structure, sustainable development, integration and cooperative interaction.

Постановка проблеми. Ускладнення умов функціонування національних підприємств актуалізує для них питання пошуку різного роду підходів до спрощення умов господарювання та розроблення механізмів протидії негативним факторам впливу з боку ринкового оточення. Одним із найбільш поширених і дієвих способів боротьби з невизначеністю оточення та волатильністю ринків є залучення окремих підприємств до різного роду коопераційних та інтеграційних відносин. Такі відносини надають певних переваг у сфері економії трансакційних витрат, поліпшення обміну інноваційним знанням, консолідованого збільшення ринкової влади чи отримання ефекту від масштабів виробництва.

Природною реакцією на наявність подібних переваг постало виникнення різного роду великомасштабних економіко-виробничих систем (ВЕВС), доведеність появи яких неодноразово реалізовувалася різними вченими-економістами [1; 2], у тому числі й автором даної статті [3]. Однією зі специфічних форм організації ВЕВС є інтеграційні утворення так званих кластерного та мережного типів. Актуальність дослідження кластерів підприємств підтверджується передусім тим, що їх фактична наявність спричинила появлення багатьох законодавчих актів державного рівня, в яких декларується саме розвиток національної економіки на засадах кластеризації (навіть незважаючи на те, що «Концепція створення кластерів в Україні» [4] так і не була затверджена).

Так, наприклад, Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р. декларує необхідність залучення суб'єктів підприємництва до «міжнародних виробничо-збутових процесів і промислових кластерів» [5]. Аналогічно й у Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 р. робиться наголос на потребу розбудови мережі кластерів та «спеціальних зон у морських портах» [6]. Промислова політика держави також значною мірою стимулює поширення кластерних ініціатив починаючи від загальнонаціонального рівня (концепцією розвитку промисловості України до 2020 р. декларується «створення науково-інноваційно-виробничих кластерів у високотехнологічних галузях на базі комерціалізації власних наукових розробок» [7]) і завершуючи рівнем окремих областей (наприклад, у стратегії розвитку Харківської області до 2020 р. [8] декларується необхідність формування умов для «розвитку інформаційно-комунікаційних технологій як одного з ключових інвестиційно-привабливих кластерів»).

Навіть на рівні Європейського Союзу орієнтація на підтримку кластерних ініціатив підтверджується наявністю, зокрема, «Європейського меморандуму про кластери» [9] (де наголошується на потребі стимулювання позитивних перехресних ефектів від взаємодії підприємств) та економічної програми «Європа-2020» (декларується доречність «просування кластерів» як фактору розвитку в умовах глобалізації [2, с. 38]). Означені нормативні документи, своєю чергою, прямо та непрямо створюють концептуальне підґрунтя для поширення мережної взаємодії підприємств. Так, означеною стратегією [5] декларується, крім кластерів, також і «започаткування цільових ініціатив щодо створення ланцюгів доданої вартості». Зрозуміло, що реалізація подібних законодавчих ініціатив має базуватися на належному науковому підґрунті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд питань, присвячених висвітленню проблем формування та підтримки розвитку інтеграційних утворень кластерного чи мережного типу, доволі докладно представлений у наявній економічній літературі. Показовим тут є те, що під час висвітлення подібних питань дослідники орієнтуються на ту чи іншу теорію чи концепцію, що обґрунтовує плин та особливості інтеграційної взаємодії суб'єктів господарювання, але при цьому не враховує набутки інших концепцій. Для доведення даної тези звернемо увагу на поширеність в економічній літературі досліджень у сфері кластерної взаємодії підприємств. Це розробки таких авторів, як С.І. Рекорд [2], М. Портер [10], Н.Н. Волкова [11] та М.О. Кизим [12], М.О. Тищенко [13], Е.В. Бочкова [14]. Окремо звернемо увагу на цілий пласт досліджень, орієнтованих на висвітлення проблем формування та функціонування так званих мережних структур. Найбільш відомими у цій сфері є розробки Я.І. Кузьміна [15], М.Ю. Шерешева [16] та С.І. Соколенко [17] (даний автор є одним із головних ініціаторів залучення кластерного підходу до національної наукової думки).

Якщо ж перейти до теоретичного базису появи кластерних та мережних структур, то початково звернемося до розробок М. Портера [10], на основі яких сформувався уявлення про кластер як «сукупність взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих підприємств», що взаємодіють у рамках певних територіальних обмежень. Дане тлумачення в подальшому збагачувалося новими істотними ознаками. Так, у меморандумі про кластери [9] зроблено наголос на необхідності будувати кластерні ініціативи лише на інноваційній основі. Подібне твердження подано й у роботі С.І. Рекорда [2], хоча наявність інновацій у нього не виступає обов'язковою основою появи кластера, автор більшу увагу приділяє висвітленню історії розвитку кластерних ініціатив.

Окремі дослідники, наприклад Н.Н. Волкова [11] та М.О. Кизим [12], наголошують на необхідності оперувати поняттям кластерної структури, оскільки поширення інноваційно-комунікаційних технологій дає змогу відійти від територіального підходу до виникнення кластеру. Водночас декларується наявність певної ієрархії у відносинах учасників кластеру, яка вибудовується за рахунок різного їх внеску в реалізацію кластерних ініціатив та відмінностей у розподілі ринкової влади. Кількість рівнів подібної ієрархії визначатиметься типом та моделлю побудови кластеру. Більшість дослідників [11; 13, с. 15] диференціює модель побудови кластеру між італійською (наявність великої кількості невеликих підприємств) та японською (існує лідер зі значними обсягами виробництва). Зрозуміло, що архітектурно-ієрархічне представлення кластерів, утворених за даними моделями, буде значно відрізнятися.

Твердження щодо доречності орієнтування на різного роду кластерні утворення певною мірою розширює Е.В. Бочкова [14]. Вона розглядає кластер як певну інституціональну структуру, що є основою розроблення промислової політики (тим самим формується теоретичне підґрунтя для означених у [4–8] законодавчих актів) та створює передумови територіального розподілу праці. Робота автора базується на здобутках інституціональної економічної теорії, представники

якої зробили доволі вагомий внесок у дослідження кластерно-мережних структур (КМС). У рамках даної теорії висвітлено особливості формування середовища інтеграційної та коопераційної взаємодії та утворення різного роду структур у рамках впливу на них характеристик відповідних інститутів та бізнес-правил (у рамках наробок Е.В. Бочкової [14] чи Я.І. Кузьміна [15]).

Японська модель формування кластеру тісно перетинається з розробками щодо формування мереж створення вартості чи виведення певної цінності на ринок. За такого підходу всі учасники процесу створення цінності для споживача об'єднуються навколо лідера й формують корпоративну логістичну мережу (подібне явище докладно подано в розробках Н. Чухрай [18] та О.П. Корольчук [19]). При цьому кластер може утворюватися навіть навколо одного чи декількох лідерів ринку, які й визначають політику ринкового позиціонування продукції кластера (визначати параметри такого позиціонування доречно, базуючись на пропозиціях О.П. Корольчука [19] щодо інтеграції функцій маркетингу).

Якщо ж говорити про італійську модель кластеру, то у цьому разі можуть виникати мережні утворення рівноправних підприємств, які через інтеграцію та кооперацію забезпечують реалізацію певних функцій. Феномен мережної інтеграції розглядали такі дослідники, як М.Ю. Шерешева [16] та С.І. Соколенко [17]. Вони визначили загальні передумови появи мережних структур та надали рекомендації щодо організації менеджменту окремих учасників таких мереж. При цьому необхідно звернути увагу на розробки таких авторів, як Н. Флінгстін [20] чи Ф. Нікгар [21]. Зазначені дослідники є представниками таких наукових дисциплін, як економічна соціологія та організаційна екологія. Перевагою даних дисциплін у контексті проблематики даного дослідження є отримання можливості розгляду мережі підприємств як певної цілісності із властивими лише їй параметрами й нормами поведінки на ринку.

Навіть незважаючи на широку теоретичну проробленість питань формування та функціонування кластерів, слід підтримати авторів [5], які на законодавчому рівні декларують недостатню розвиненість високотехнологічних кластерів в Україні (хіба що у сфері інформаційних технологій). Відповідно, дослідження щодо організації виникнення та управління кластерами потребують нового погляду, навіть з огляду на те, що більшість зазначених дослідників [9–21] вивчала саме ці питання. Більше того, турбулентність середовища господарювання значно збільшує кількість негативних впливів та загроз функціонуванню як для кластеру в цілому, так і для окремих його представників. Відповідно, дослідження щодо формування та функціонування кластерів необхідно переглянути в контексті теорії розвитку та з погляду підтримки стійкості кластерного утворення.

Відразу зазначимо, що наявні дослідження [22; 23], як правило, оперують поняттям стійкості функціонування. Безпосередньо ж стійкість розвитку як така майже не розглядається, особливо щодо такої складної соціально-економічної системи, як кластер підприємств. Більше того, навіть стійкість функціонування кластеру дослідниками визначається лише в контексті взаємодії учасників. Якщо ж говорити про

розвиток кластерних та мережних структур, то він, як правило, досліджувався у двох напрямках. Перший напрям пов'язаний з інтеграційним переглядом складу учасників кластеру чи входних до нього інтеграційних утворень. Показовою тут є робота Ю.Б. Іванова та А.А. Пилипенко [24]. Певним недоліком тут є те, що в умовах кластера залучення й вилучення підприємства значно обмежено (робота окремого підприємства в рамках кластера практично неможлива, оскільки у будь-якому разі залишаються взаємозв'язки даного підприємства з іншими учасниками кластера). Другий напрям має розглядати розвиток кластера в рамках наявних складу та конфігурації учасників. На жаль, подібні дослідження зводяться лише до визначення параметрів кластерної та промислової політики окремого регіону (так, як це подано на прикладі Харківської області [8]).

Далі звернемо увагу, що існує ціла низка робіт, орієнтованих на формування системи управління кластером чи взаємодією учасників кластера. Дані роботи також розподіляються на дві великі групи. Перша група орієнтована на організацію виникнення та регулювання діяльності кластеру в цілому як однієї з форм державного регулювання чи програми регіонального розвитку. Як приклад можна відзначити дослідження С.І. Рекорда [2], який розглядав кластер через призму їх впливу на інноваційний потенціал країни. Друга група дослідників вивчає особливості роботи підприємства, яке географічно розташовано в рамках певного кластера. Прикладом подібної розробки є праця С.В. Куніцина [25], де описано процес утворення механізму управління суб'єктом підприємництва, який входить до туристичного кластера. Високе пророблення означених двох груп досліджень, на жаль, здебільшого не передбачає їх узгодженої взаємодії. Відповідно, залишається недостатньо проробленою проблема розбудови методології управління стійким розвитком таких великомасштабних економіко-виробничих систем, як кластерні утворення та мережні структури.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи є розвиток теоретико-методологічного забезпечення організації управління стійким розвитком кластерно-мережних структур, орієнтованого на узгодженість контурів управління між окремими рівнями холархічного представлення кластера.

Виклад основного матеріалу. Вирішення завдання формування контурів управління стійким розвитком кластера пов'язане із цілою низкою проблем, таких як наявність власних контурів управління в учасників кластеру, наявність власних цілей кожного з учасників, можливість змінювати параметри своєї стратегічної поведінки тощо. Крім того, потрібне вирішення задекларованої вище потреби узгодження наукових набуток щодо формування контурів управління кластером у цілому та систем управління учасниками кластера. За основу відповідного теоретико-методологічного підґрунтя пропонується використати закладену у стандарт ISO 42010 [26] онтологічну модель складної та багаторівневої системи. Даний стандарт орієнтований на формування архітектури корпоративних мереж та їх програмної підтримки, але може бути адаптований до регламентації підпорядкованості учасників кластера.

Як основу регламентації подібної підпорядкованості пропонується використовувати означену на

рис. 1 холархію. Під холархією у цьому разі розуміється сукупність субцілістних об'єктів (об'єктів, які мають складну структуру та одночасно виступають частиною іншого об'єкта). Зазначимо, що використання холархічного підходу до BEBC та кластерних утворень уже декларувалося в економічній літературі. Так, Ю.Б. Іванов та А.А. Пилипенко [24, с. 131–137] використали поняття «холона» як мінімальної виробничої одиниці для опису процесів інтеграційного розвитку, а С.В. Куніцин [25, с. 218–221] розробив фрактальне представлення туристичного кластера. На жаль, зазначені пропозиції лише декларували доречність побудови холархії та обмежувалися її застосуванням для опису структури кластеру поза визначення її зв'язку з організацією управління кластером та його стійким розвитком.

Складність побудови холархії для кластерної структури співвідноситься зі складністю ідентифікації границь кластера. Наявні розробки щодо формування так званої «фрактальної фабрики» (рекурсивно-вкладеного економічного об'єкта [24, с. 208–212]) орієнтовані на системи з чіткою ідентифікацією їх меж через наявність відносин прав власності. Кластерні утворення не мають такої чіткої визначеності, що потребує певного доопрацювання. У рамках подібного підходу можна виділити декілька варіантів організації управління кластером та учасниками кластера. Управління учасником кластера у цьому разі розділяється на управління ним із боку суб'єкта управління кластером (у рамках згадуваної вище першої групи досліджень) та управління учасником кластеру з боку його власного менеджменту (в рамках другої групи досліджень).

Орієнтація на означений на рис. 1 підхід дає змогу побудувати систему управління кластером із чітким визначенням взаємозв'язків між різними рівнями ієрархічного представлення кластера. Разом із тим конкретизація поданої на рис. 1 схеми має також урахувати й типи кластерних утворень (мається на увазі, що вона повинна враховувати хоча б відношення кластера до японської чи італійської моделі). В основу врахування даної вимоги покладемо роботу Т.І. Лепейко зі співавторами [27], в якій подано механізм маркетингового управління діяльністю підприємств промислового кластера. Також зазначимо, що дана розробка потребує доопрацювання, по-перше, в частині формування повних контурів управління кластером, а не лише окремими його учасниками; по-друге, контури управління мають орієнтуватися також на критерії стійкості та підтримувати не лише процеси функціонування, а й процеси розвитку.

Звернемо увагу, що подана на рис. 1 холархія кластеру в цілому базується на закладених на законодавчому рівні принципах і правилах. На верхньому рівні враховується наявність кластерного підходу до розроблення промислової політики країни (відповідає наведеним у [5–7] нормативним документам). Наступний рівень холархії спускається до регіонального рівня, функціонування якого регламентується, наприклад, поданою у [8] стратегією. На даних рівнях відсутні безпосередньо економічні об'єкти, але вони виступають верхнім рівнем опису кластеру як економічної системи. На підлеглому рівні вже вибудовується безпосередньо взаємодія контурів управління.

Рис. 1. Використання холархічного представлення кластера як підґрунтя організації управління його стійким розвитком

Наявність даної холархії дає змогу висунути пропозицію щодо розгляду стійкості кластера (на додаток до всіх загальноприйнятих підходів до розуміння даного поняття, що наведені у [22; 23]) через рівень готовності учасників кластера сприйняти задекларовані на верхніх рівнях принципи стратегічного позиціонування кластера та бізнес-правила взаємодії один з одним. Відповідно, і в основу організації управління стійкістю розвитку кластеру пропонується покласти визначення рівня готовності учасників кластеру сприймати такі бізнес-правила взаємодії учасників. Зрозуміло, що, визначаючи

стійкість, слід співвідносити такий рівень готовності за кожним учасником із відносним внеском окремого учасника в ефективність функціонування кластера у цілому. При цьому також слід мати на увазі й модель побудови кластера. Так, неготовність сприймати зазначені бізнес-правила з боку головного підприємства для японської моделі кластеру матиме критичний вплив на стійкість розвитку кластеру. Разом із тим для італійської моделі негативні наслідки даної ситуації є доволі незначними.

Для того щоб усвідомити всі можливі варіанти організації системи управління стійкістю розвитку клас-

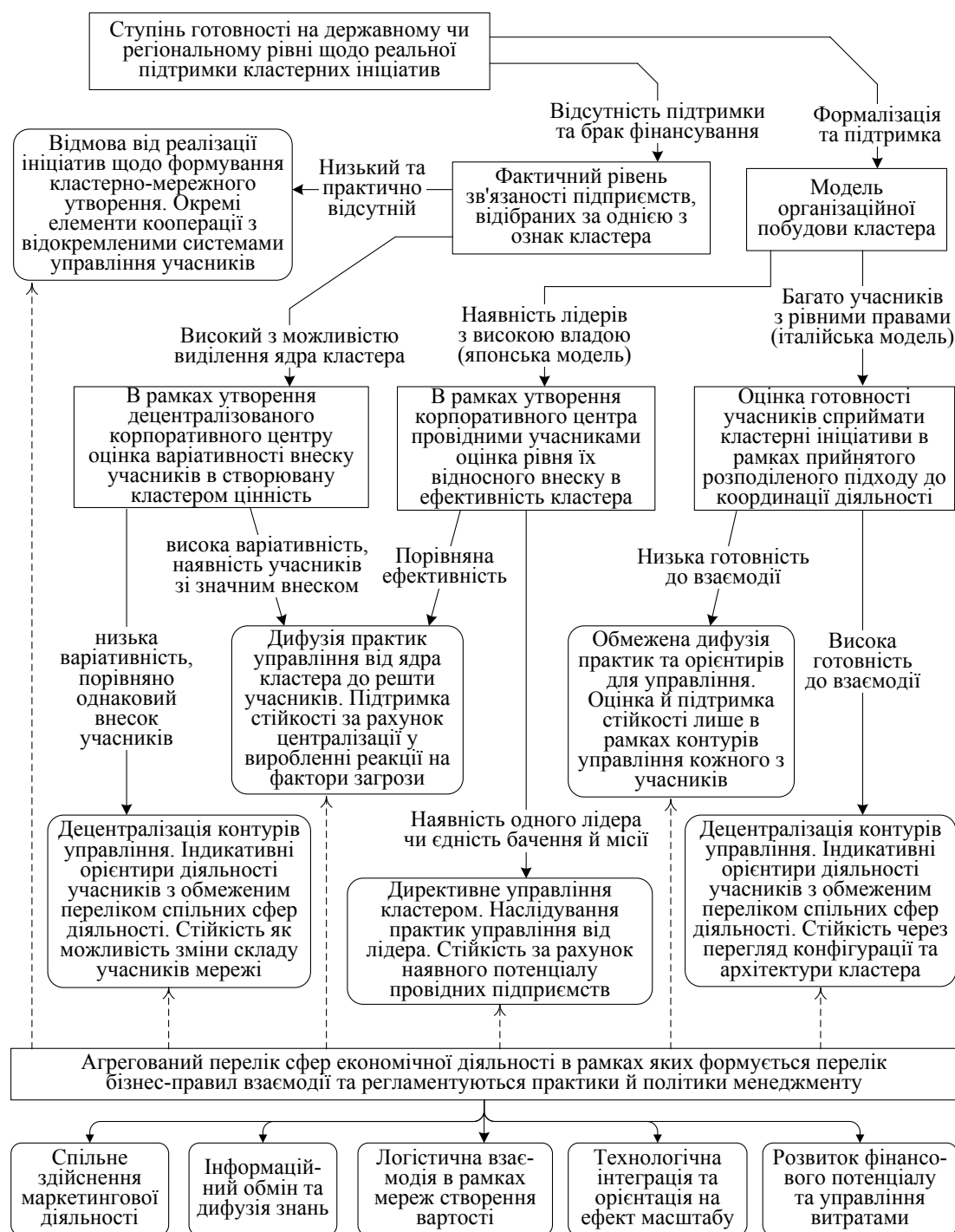

Рис. 2. Дерево прийняття рішень щодо організації управління стійкістю розвитку кластерно-мережної структури

тера пропонується застосування технології побудови дерев рішень (передбачається використання методу ID3, який орієнтовано на ітеративне визначення вузлів дерева). Відповідно до даної пропозиції, на рис. 2 наведено дерево прийняття рішень щодо організації управління кластером, яке водночас може розглядатися як інструмент змістовного визначення окремих складників організації управління. Теоретична цінність даного інструменту бачиться у визначенні на верхньому рівні агрегації переліку сфер впливу, які сприймаються учасниками кластера.

Використання означеного на рис. 2 дерева, крім прийняття рішення щодо організаційної моделі управління кластером, дає змогу розподілити політики та практики здійснення управлінської діяльності між учасниками кластерно-мережного утворення. Саме за рахунок зазначеного розподілу і зв'язуються різні рівні ієрархії управління кластером. У цьому разі технологія організації управління полягає не просто в проходженні низки організаційних етапів (приклад таких етапів, з переліком яких погоджується автор, наведено у [24, с. 86]). Організація управління тут полягає у побудові холархій з управлінських інструментів, які будуть пов'язуватися згідно з поданою на рис. 1 логікою.

Висновки. Таким чином, у статті розглянуто особливості організації управління стійким розвитком

кластерно-мережних структур, які враховують їх фрактальну природу та холархічний підхід до виділення рівнів управління. Саме холархічна побудова дала змогу інтегрувати контури управління окремих учасників до цілісної та розподіленої системи підтримки стійкості розвитку кластера. Основу організації управління становить визначення рівня готовності учасників кластеру сприймати бізнес-правила взаємодії учасників. Для змістовного визначення складників організації управління даний рівень запропоновано співвідносити з відносним внеском окремого учасника в ефективність функціонування кластера у цілому. Дане співвіднесення становить підгрунтя розробленого дерева прийняття рішень, використання якого є основою для розподілу політик та практик здійснення управлінської діяльності між учасниками кластерно-мережного утворення. Разом із тим, оскільки основу такого розподілу становить ідентифікація рівня сприйняття учасниками кластера бізнес-правил взаємодії, актуалізується питання чіткої кількісної інтерпретації даного рівня. Водночас потребує більшої деталізації перелік сфер впливу, які сприймаються учасниками кластера. Саме тому провадження такої деталізації та розроблення процедури оцінювання рівня сприйняття бізнес-правил учасниками кластера становитимуть перспективи подальших досліджень автора.

Список використаних джерел:

1. Кизим Н.А. Организация крупномасштабных экономико-производственных систем. Х.: Бизнес-Информ, 2000. 108 с.
2. Рекорд С.И. Развитие промышленно-инновационных кластеров в Европе: эволюция и современная дискуссия. СПб.: СПбГУЭФ, 2010. 109 с.
3. Шматько Н.М. Концептуальні засади підтримки стійкості функціонування великомасштабних економіко-виробничих систем. Економіка розвитку. 2017. № 4(84). С. 16–27.
4. Концепція створення кластерів в Україні (проект) / Міністерство економіки України. URL: <http://www.kmu.gov.ua>.
5. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні до 2020 р. (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів № 504-р від 24.05.2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-p>.
6. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 р. (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 548-р від 11 липня 2013 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p>.
7. Концепція загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 603-р від 17 липня 2013 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-p>.
8. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 р. URL: <http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>.
9. The European Cluster Memorandum. URL: http://www.innoclusters.ru/uploaded/docs/european_cluster_memorandum.pdf.
10. Porter M.E. Clusters and the new economics of competition. Harvard Business Rev. 1998. Dec. P. 77–90.
11. Волкова Н.Н., Сахно Т.В. Промышленные кластеры. П.: Асми, 2005. 272 с.
12. Кизим М.О., Хаустова В.С. Український досвід формування кластерних структур. Проблеми економіки. 2012. № 1. С. 3–11.
13. Тищенко О.М. Класифікація промислових кластерів: типи й моделі. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2010. № 4. С. 12–18.
14. Кластер как институциональная структура в системе территориального разделения труда: монография / Е.В. Бочкова, Е.Л. Кузнецова, В.А. Сидоров. Краснодар: Новация, 2014. 160 с.
15. Курс институциональной экономики: институты, сети, трансакционные издержки, контракты / Я.И. Кузьминов, К.А. Бендукидзе, М.М. Юдкевич. М.: ГУ ВШЭ, 2006. 442 с.
16. Методология исследования сетевых форм организации бизнеса: монография / Под научной редакцией М.Ю. Шерешевой. М.: Высшая школа экономики, 2014. 448 с.
17. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст. Научное издание. К.: Логос, 2002. 648 с.
18. Чухрай Н., Гірна О. Формування ланцюга поставок: питання теорії і практики: монографія. Львів: Інтеллект-Захід, 2007. 232 с.
19. Корольчук О.П. Формування та розвиток вертикальних маркетингових систем в Україні: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 217 с.
20. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений. Экономическая социология. 2001. Т. 2. № 4. С. 28–55.
21. Digital business ecosystem / F. Nacgira, A. Nicolai, P. Dini. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 214 p.
22. Алексеевский В.С. Синергетика менеджмента устойчивого развития: монография. Калуга: Манускрипт, 2006. 328 с.

23. Василенко А.В. Менеджмент устойчивого развития предприятий: монография. Киев: Центр учебной литературы, 2005. 648 с.

24. Иванов Ю.Б., Пилипенко А.А. Интеграційний розвиток суб'єктів господарювання: теоретичне обґрунтування та організація управління: монографія. Х.: ІНЖЕК, 2012. 400 с.

25. Кунцін С.В. Механізм управління розвитком підприємств туристично-рекреаційної сфери: монографія. Сімферополь: Кримнавчпеддержаввидав, 2012. 454 с.

26. ISO 42010:2011 «Системная и программная инженерия. Описание архитектуры». URL: <http://www.internet-law.ru/gosts/gost/63426/>.

27. Організація маркетингового управління діяльністю підприємств ма-шинобудівного кластера в умовах глобалізації: монографія / Т.І. Лепейко, А.А. Пилипенко, О.І. Пушкар та ін. Харків: Золоті сторінки, 2015. 664 с.

УДК 33.671.9.12.2

Щербань П.П.,
казначей,
ПАТ «ТАСКОМ Банк»

ІНЦИДЕНТИ ТА РИЗИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ФОРМУВАННЯМ РЕСУРСІВ НА МІЖБАНКІВСЬКОМУ РИНКУ

Щербань П.П. Инциденты та ризики пов'язані з формуванням ресурсів на міжбанківському ринку. У статті висвітлено аспекти аналізу організаційно-економічних факторів управління ліквідністю комерційного банку, зокрема особливості акумуляції ресурсів на міжбанківському валютному та фондовому ринках як похідних інструментах. Проведено детальне оцінювання значущості бізнес-середовища в рамках залучення дисконтованих грошових потоків, що відображено оновленими індикаторами прийнятності рівня прибутковості для банку. Розпізнано складові частини показників операційного ризику банків відповідно до значимості причинних факторів інцидентів. Сформовано умовні групи комерційних банків, що класифікуються за загальними способами здійснення фінансових стратегій та джерелами створення основних напрямів використання здобутих ресурсів на міжбанківському та фондовому ринках із виокремленням ризиків. Обчислено коефіцієнт ризиковості економічного розвитку банківської установи та окремих аспектів діяльності з ресурсозаміщення на міжбанківському ринку.

Ключові слова: міжбанківський ринок, залучення ресурсів, ризики, інтегрована система управління ліквідністю, вагомість, акумуляція.

Щербань П.П. Инциденты и риски, связанные с привлечением средств на межбанковском рынке. В статье освещены аспекты анализа организационно-экономических факторов управления ликвидностью коммерческого банка, в частности особенности аккумуляции ресурсов на межбанковском валютном и фондовом рынках как производных инструментах. Проведена детальная оценка значимости бизнес-среды в рамках привлечения дисконтированных денежных потоков, что отражено обновленными индикаторами приемлемого уровня доходности для банка. Распознаны составные части показателей операционного риска банков в соответствии со значимостью причинных факторов инцидентов. Сформированы условные группы коммерческих банков, которые классифицируются по общим способам осуществления финансовых стратегий и источкам создания основных направлений использования полученных ресурсов на межбанковском и фондовом рынках с выделением рисков. Определен коэффициент рискованности экономического развития банковского учреждения и отдельных аспектов деятельности по замещению ресурсов за счет межбанковского рынка.

Ключевые слова: межбанковский рынок, привлечение ресурсов, риски, интегрированная система управления ликвидностью, весомость, аккумуляция.

Shcherban P.P. Incidents and risks related to the resource's formation in the interbank market. The article analyzes the aspects of analytical and organizational factors in commercial bank's liquidity managing in particular features of resource's accumulation of in the interbank currency and stock markets. A detailed calculation of business environment signification has been carried out in the framework of attracting discounted cash flows, reflected by updated indicators in acceptable level of bank's profitability. The components of indicators among banks operational risk in accordance with the significance of incidents' causative factors were performed. The conditional groups of commercial banks were shaped, which are also classified according to the general methods of financial strategies and sources implementation. The risk factor of the economic development of the banking institution and certain aspects of resource allocation in the interbank market were calculated.

Key words: interbank market, attraction of resources, risks, integrated liquidity management system, weight, accumulation.

Постановка проблеми. За останні роки більша частина власників корпоративних облігацій зазнала значних утрат через неспроможність емітентів вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями. Як результат, це сприяло збільшенню масштабів кредитних ризиків, а також ризику дефолту емітентів облігацій, що сприяло оперативному поліпшенню сучасних методик та розробленню нових методик оцінки та управління цими ризиками. Складність залучення ресурсів із відкритого ринку в поточному періоді є зваженою дією та може бути пояснена кризовим станом в економіці. Більшість банків нині входять у цикл ресурсозаміщення на міжбанківському ринку та потребують детермінації інцидентів і оцінки впливу ризиків. Отже, подальшого розвитку потребує дослідження механізмів врегулювання та детермінації ризиків та інцидентів, які виникають під час пошуку ресурсів на міжбанківському ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Із поживленням банківської активності на ринку тісно пов'язана ресурсотворча функція фінансів, проблематику якої вивчали В. Кравчук, В. Міщенко, В. Волга, А. Тимків, Г. Урсуленко, Н. Курдидик, Є. Ладога, В. Сопко, І. Павлишин, В. Коваленко, Я. Головенко.

До науковців, які займалися вивченням інцидентів та ризиків банківських установ, належать: І. Сало, В. Юшенко, В. Макаренко, В. Волощук, А. Єпіфанов, О. Кузьменко, С. Леонов, В. Карпенко, М. Ребрик, Л. Донець, О. Журавко.

Специфіка розрахунків, детермінації та зіставлення актуальних індикаторів ефективності діяльності банків із ресурсозаміщення потребує подальших досліджень у виді формалізації та вдосконалення наявних підходів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичних основ інцидентів та ризиків під час акумулювання банком коштів на міжбанківському валютному ринку.

Виклад основного матеріалу. Проведення комплексного оцінювання ступеня операційного ризику комерційного банку повинно базуватися на загальних індикаторах діяльності, значення котрих відображують міру існування поточних загроз функціонування в комплексі загроз платоспроможності. Стабільність діяльності та платоспроможність банку передусім залежать від адаптованого набору індикаторів, які зображують негативу міру або ступінь впливу, яку в разі інциденту можна понести банківській структурі через присутність факторів операційного ризику, які, ймовірно, стали його причиною.

Подібні ситуації трапляються під час виходу фінансової установи на міжбанківський ринок для отримання короткострокових позик, для поточної підтримки лік-

відності і зменшення ризиків платоспроможності у поточному періоді. Акумуляція банківських ресурсів на міжбанківському чи фондовому ринку пов'язана з набором похідних ризиків чи інцидентів за напрямками спеціалізації банківських установ.

Загальний підхід до обчислення цих показників вагомості інцидентів (K) можна описати формулою (1):

$$K = S \cdot I, \tag{1}$$

де S – ступінь серйозності економічних наслідків інцидентів, з якими пов'язаний показник;

I – значущість причинних факторів подій, з якими пов'язаний показник.

Складові частини показників операційного ризику банків за I (формула (1)), які визначають значимість причинних факторів інцидентів, у своєму положенні здійснюють призначення вагових коефіцієнтів ризиковості. Формула обчислюється як сукупність відповідних показників основи операційного ризику для кожного показника: I_{pn} (ризик персоналу), I_{pc} (ризик неповернення міжбанківських кредитів), I_{pb} (ризик бізнес-процесів), I_{pz} (ризик зовнішнього середовища) [10, с. 401]:

$$I = I_{pn} + I_{pc} + I_{pb} + I_{pz} \tag{2}$$

Кожна з доданих частин, які характеризують певний показник у даній формулі, може обчислюватися так:

$$I = \frac{\sum F_{rp_n}}{\sum F_{rp_3}} + \frac{\sum F_{rc_b}}{\sum F_{rc_3}} + \frac{\sum F_{rb_n}}{\sum F_{rb_3}} + \frac{\sum F_{rz_n}}{\sum F_{rz_3}}, \tag{3}$$

де $\sum F_{rp_n} \cdot \sum F_{rc_n} \cdot \sum F_{rb_n} \cdot \sum F_{rz_n}$ – суми причинних факторів інцидентів показника, які мають відношення до ризиків персоналу, ризику бізнес-процесів, ризику зовнішнього середовища відповідно;

$\sum F_{pn_3} \cdot \sum F_{pc_3} \cdot \sum F_{pb_3} \cdot \sum F_{pz_3}$ – загальні кількості формуючих факторів ризику персоналу, ризику операцій на міжбанківському ринку, ризику бізнес-процесів, ризику зовнішнього середовища.

У табл. 1 зображено схему факторних навантажень показників надійності компонентів ресурсів, залучених банками на міжбанківському ринку, завдяки якій встановлюються вага у відсоткових результатах окремих факторів та ступінь впливу окремих інцидентів за напрямками діяльності банку [8, с. 325].

Формування інтегрованої системи управління ліквідністю мусить проводитися залежно від специфіки банківської установи, але в загальному вигляді повинно залучати до себе фундаментальні ступені послідовності та розподілу ресурсів в макросередовищі банківської системи, з відкритого ринку чи міжбанківського ринку кредитування. На рис. 1 приведено аспекти, які виникають у процесі аналізу організаційно-економічних факторів системи менеджменту, аналітики та загального управління ліквідністю [3, с. 406].

Таблиця 1

Показники факторного навантаження надійності ресурсозабезпечення з міжбанківського ринку

	Показники								
	K3	K4	K5	K6	K8	K9	K10	K11	K17
Фактор I	0.005	0.005	0.004	-0.003	0.003	-0.001	-0.001	0.001	0.000
Фактор II	0.984	-0.984	0.860	-0.942	0.942	-0.023	-0.023	-0.018	0.029
Фактор III	0.012	0.012	-0.004	-0.017	0.017	0.967	0.967	0.768	0.012
Фактор IV	-0.014	-0.014	-0.020	-0.008	-0.008	-0.009	-0.009	-0.008	0.999
Питома вага загальної дисперсії, %	10,78	2,32	2,37	5,46	4,34	6,12	4,24	7,45	9,32
Кумулятивна дисперсія, %	0,28	0,74	0,83	1,21	1,78	2,90	3,32	5,01	12,48

Джерело: розроблено автором

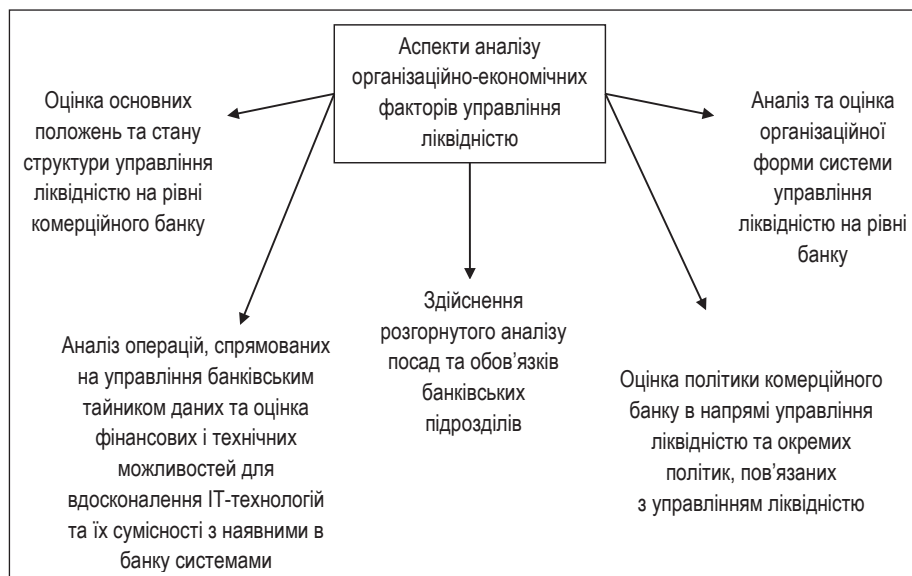

Рис. 1. Аспекти управління ліквідністю комерційних банків на МВРУ [4, с. 125]

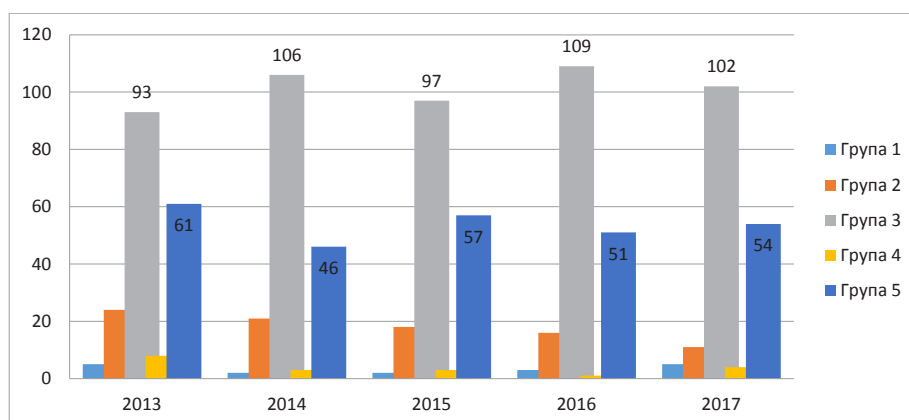

Рис. 2. Динаміка кількості банків у розрізі умовних ресурсних груп [5, с. 290]

Втрати банків на міжбанківському ринку супроводжуються падінням платоспроможності і нормативів діяльності НБУ низкою учасників, причому виплата коштів збанкрутілим банком під час ліквідації малоімовірна через черговість виплат юридичним особам, регламентовану восьмою чергою кредиторів та Законом «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Тому ризики надання кредитів банку з кризової зони є підвищеним ризиком, по суті, не забезпеченою кредитною операцією з низькою якістю.

Здійснюючи розширений аналіз ресурсних пріоритетів українських банків, було залучено показники фінансової звітності банків за період 2013–2017 рр. та розбито їх на окремі групи, за якими чітко видно основні періоди часу погіршення діяльності та кількість банків (рис. 2).

Сформовані групи комерційних банків класифікуються за загальними способами здійснення фінансових стратегій, джерел створення та основних напрямів використання здобутих ресурсів.

Зазначимо, що всі банківські установи належать до подібних п'яти груп із належними ресурсними орієнтаціями:

– комерційні структури, що вводять тимчасового адміністратора або інакше перебувають у процесі руйнування (I група);

– використання стратегії взаємодії з фізичними особами (II група);

– реалізація ощадно-інвестиційної стратегії (III група);

– здійснення комерційно-споживчої стратегії (IV група);

– реалізація корпоративної стратегії (V група) [10].

Із даних, зображених на рис. 2, можемо виділити третю групу, котра виділяється за найбільшою чисельністю, саме вони реалізують ощадно-інвестиційну стратегію, залучаючи депозити фізичних осіб, і кредитують потреби юридичних осіб, при цьому слабо використовують інструменти короткострокової акумуляції ресурсів на міжбанківському ринку.

Четверта група комерційних банків, питома вага яких у банківській системі плавно скоротилася з 3% у 2013 р. до 1% у 2017 р., використовують комерційно-споживчу стратегію. За рахунок цієї стратегії вони акумулюють депозити юридичних осіб і спрямовують їх на кредитування вимог фізичних осіб. У 2017 р. частка активів банків даної групи зросла до 3,7% (0,3% у 2013 р.), у депозитах – до 1,9% (з 0,3% у 2013 р.), у кредитах – до 4,3% (0,2% у 2013 р.), водночас суттєво збільшилися сформовані резерви – з 0,2% у 2013 р. до 6,1% у 2017 р.

Частина комерційних банків, які належать до п'ятої групи, здобувають депозити від юридичних осіб та віддають перевагу кредитуванню юридичних осіб, зафіксоване зростання з 30% у 2013 р. до 34% у 2015 р., що поставило переломний момент у функціонуванні групи [7, с. 190].

Для проведення детального оцінювання значущості бізнесу в рамках способу дисконтованих грошових потоків мають бути залучені індикатори ефективності банківської установи як базис утворення лімітів банків-кредиторів для банку-позичальника під час виходу на ринок:

1. чистий прибуток компанії;
2. чистий грошовий потік за звітний період порівняно із середньоринковим згідно з класифікатором НБУ;
3. чистий грошовий потік до оподаткування і виплат відсотків;
4. розмір виплачуваних дивідендів, інвестицій та прямих витрат банку;
5. чистий грошовий потік до виплат відсотків кредиторам;
6. чистий грошовий потік до оподаткування й амортизації.

Варто зупинитися і на чистому грошовому потоці до виплат відсотків. Нині деяка кількість комерційних структур цілковито капіталізує дохід. Загальновідома формула, котра обчислює чистий грошовий потік до виплат дивідендів [9, с. 205]:

$$FV = \sum_{t=1}^n TV_t / (1 + WACC), \quad (4)$$

де FV – майбутній чистий грошовий потік до виплат відсотків, приведений до теперішнього часу; TV_t – чистий грошовий потік у t -му періоді; n – період дисконтування; $WACC$ – ставка дисконтування.

Слід відзначити, що суттєвий вплив на функціонування комерційних банків мають макроекономічні фактори, які формуються за межами банківського бізнесу, проте відображені у вигляді опосередкованих інцидентів без прямого впливу на ринок, тому обчислимо формулу коефіцієнту ризиковості економічного розвитку банку з урахуванням діяльності на МВРУ [6, с. 35]:

$$FV = \sum_{t=1}^n TV_t / (1 + WACC / K_z), \quad (5)$$

де K_z – коефіцієнт ризиковості фінансового розвитку банку з урахуванням діяльності на міжбанківському ринку.

Обчислення коефіцієнта ризиковості розвитку банку потрібно належно виконувати за формулою середньої арифметичної:

$$K_z = \frac{\sum_k^k C_i - I_i}{n}, \quad (6)$$

де C_i – кількість напрямів діяльності та диференційований рівень ризику банку у вигляді узагальнюючого індексу;

I_i – рейтинг банку;

k – поточний індекс стабільності, що розглядається в рамках лімітів банків-кредиторів, для діяльності на міжбанківському ринку;

n – кількість інцидентів, що включені до розрахунку за попередні періоди.

Відповідно до перелічених індексів, у 2016 р. K_z становила:

$$\begin{aligned} K_z &= ((144 - 73) / 144 + (142 - 71) / 142 + (146 - 56) / 146 + \\ &\quad + (187 - 78) / 187 + (42 - 9) / 42) / 5 = \\ &= (0,49 + 0,5 + 0,62 + 0,58 + 0,21) / 5 = 0,48 \end{aligned}$$

Якщо йдеться про середньозважену ціну капіталу банку ($WACC$), що перевищує розміри економічної рентабельності його ж активів (ROA), то за даними показниками можна виділити те, що вартість комерційної структури не буде скорочена внаслідок дій менеджменту. Загальноприйнята формула обчислення $WACC$ [1, с. 277]:

$$WACC = \sum_i (Wb_i \cdot Cb_i) + (1 + T) \cdot \sum_j (Wp_j + Cp_j), \quad (7)$$

де Wb_i, Wp_j – частка власного і позикового капіталу; i, j – номер джерела фінансування власного та позикового капіталу;

Cb_i, Cp_j – ціна власного і позикового капіталу;

T – ставка податку на прибуток.

З вищеподаної формули зробимо визначення середньозваженої ціни капіталу, що здійснюється у т. ч. на основі ціни власного капіталу.

Найбільш точно та вдало можна дізнатися точний результат розрахунку $WACC$, опираючись на показники комерційного банку. Виходячи з того, що комерційні структури є певною мірою прихованими організаціями, акції яких досить мало реалізуються на фондовому ринку, то у статті була сформована методика «витратної» оцінки вартості банку, базуючись на загальноприйнятій формулі $WACC$, яка була запропонована для непублічних компаній, що функціонують у закритому середовищі, такому як міжбанківський ринок ресурсів [2, с. 210].

Вартість капіталу можна обчислити через планові (прогнозні) або фактичні витрати на залучення капіталу з відповідного джерела:

$$Cb_i = Pb_i / Wb_i \cdot 100\%, \quad (8)$$

де $Cb(p)$ – ціна власного (позикового) капіталу, у % з i -го (j -го) джерела;

$Pb(p)$ – прогнозні або фактичні витрати на залучення капіталу з визначеного джерела;

$Wb(p)$ – частка власного (позикового) капіталу з відповідного джерела.

Висновки. У статті розглянуто підґрунтя детермінації ризиків, що на пряму мають відношення до створення ресурсів на міжбанківському ринку, та визначено основні фактори аналізу економічних аспектів менеджменту ліквідності банків.

Встановлено й обчислено індикатори, які виявляють ризики під час діяльності комерційних банків, та розглянуто змістовні елементи вагомих індикаторів операційного ризику комерційних структур за значенням I , що встановлюють більш чітку значимість причинних факторів інцидентів. Проведено огляд інтегрованої системи управління ліквідністю, що допомогло виявити їх ґрунтовні послідовні етапи, та приведено фактори, що входять до процесу аналізу організаційно-економічних аспектів структури управління ліквідністю.

Під час дослідження створено відносні групи комерційних банків, які характеризуються загальними засобами реалізації різнопланових фінансових стратегій та чинників формування вагомих для банківської діяльності векторів застосування акумульованих ресурсів на міжбанківському та фондовому ринках.

Розраховано коефіцієнт ризику під час удосконалення економічного стану комерційної структури та часткових моментів діяльності з ресурсозаміщення на міжбанківському ринку, все це впливає на комерційну діяльність банківських установ.

Список використаних джерел:

1. Волошук В.Р. Моделювання ризиків кредитно-інвестиційної діяльності банків. Інноваційна економіка. 2014. № 6. С. 274–280.
2. Волга В.О. Міжнародні моделі та технології мікрофінансування малого і середнього бізнесу. Бізнес Інформ. 2015. № 3. С. 209–216.
3. Кравчук В.І. Місце технології нейронечіткого моделювання в системі ризик-менеджменту банку. Бізнес Інформ. 2014. № 4. С. 405–409.
4. Кишакевич Б.Ю., Юзьв'як О.А. Моделювання економічного капіталу банку для кредитного та ринкового ризиків. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 3(1). С. 124–127.
5. Курдидик Н.І. Поточний стан і перспективи синдикованого кредитування банків. Бізнес Інформ. 2016. № 1. С. 287–293.
6. Іванилова О.А. Впровадження системи ризик-менеджменту в діяльність комерційних банків. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 7. С. 33–36.
7. Лагода Є.Ю. Формування концепції ризик-менеджменту для комерційних банків України на прикладі ПАТ «Альфа банк». Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2(3). С. 188–194.
8. Сало І.В., Ребрик М.А. Управління валютним ризиком банку на основі застосування трансфертного ціноутворення. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2009. Т. 25. С. 324–330.
9. Січко Т.В. Моделювання ризику та фінансової стійкості комерційного банку. Галицький економічний вісник. 2016. № 2. С. 201–207.
10. Тимків А.О. Становлення ризик-менеджменту в інвестиційній діяльності комерційних банків в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка. 2011. Вип. 17. С. 398–404.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.1:330.341:08

Антохов А.А.,
доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВЗАЄМОВПЛИВИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Антохов А.А. Взаємовпливи людського капіталу та інноваційного розвитку економіки. У статті досліджено питання вдосконалення методології управління людським капіталом як визначального фактору та необхідної умови активізації інноваційного розвитку. Розглянуто підходи до виявлення сутності людського капіталу, виявлено вплив на економічне зростання. Зазначено, що як і для всієї країни загалом, так і для регіонів зокрема перспективи подальшого інноваційного розвитку значною мірою визначаються якістю людського капіталу, перш за все його інтелектуальною складовою. Проаналізовано людський капітал з позиції різних рівнів, таких як макро-, мезо-, мікро-, нано-. Зазначено, що ядром людського капіталу є компетенції та застосування компетентнісного підходу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, компетенції, інноваційний розвиток, регіон, регіональні трансформації.

Антохов А.А. Взаимовлияния человеческого капитала и инновационного развития экономики. В статье исследован вопрос совершенствования методологии управления человеческим капиталом как определяющего фактора и необходимого условия активизации инновационного развития. Рассмотрены подходы к выявлению сущности человеческого капитала, выявлено влияние на экономический рост. Указано, что как и для всей страны в целом, так и для регионов в частности перспективы дальнейшего инновационного развития в значительной степени определяются качеством человеческого капитала, прежде всего его интеллектуальной составляющей. Проанализирован человеческий капитал с позиции различных уровней, таких как макро-, мезо-, микро-, нано-. Указано, что ядром человеческого капитала являются компетенции и применение компетентного подхода.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, компетенции, инновационное развитие, регион, региональные трансформации.

Antohov A.A. Interaction human capital and innovative development of the economy. The issue of improving the methodology of human capital management as a determining factor and necessary condition for activating innovation development is researched in the article. Approaches to identifying the essence of human capital and the impact on economic growth are considered. It is noted that, as for the whole country as a whole, and for the regions, the prospect of further innovation development is largely determined by the quality of human capital and, above all, its intellectual component. The article analyzes human capital from the standpoint of different levels, such as: macro, meso, micro, nano. It is indicated that the core of human capital is the competence and application of the qualitative approach. The task of growth of intellectual capital with the purpose of innovation development is in the plane of forming the totality of competencies of human resources corresponding to its requirements, as well as the provision of investments. An indicator of efficiency can be the profitability of investment in competence, which is defined as the ratio of GDP to the amount of household expenditure on education, public investment in the development of education and science, the cost of enterprises and organizations to increase the professional level of employees.

Key words: intellectual capital, competencies, innovation development, region, regional transformations.

Постановка проблеми. Особливої актуальності в умовах модернізації економіки набуває питання вдосконалення методології управління людським капіталом як визначального фактору та необхідної умови активізації інноваційного розвитку. Людський капітал, як і раніше, залишається найважливішою конкурентною перевагою будь-якої економіки. Однак інноваційний розвиток регіонів стикається з необхідністю

подолання чинників недостатнього рівня освіти, консервативності мислення, демографічного спаду, відсутності життєвих установок, моделей поведінки, що сприяють поширенню інновацій в економіці і суспільному житті.

Таким чином, об'єктивно виникає потреба наукового розвитку підходів до управління людським капіталом в інтересах інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теоретичної та методологічної основи людського капіталу та інноваційного розвитку приділяли увагу вітчизняні і зарубіжні науковці, а саме Г. Беккер, С. Вовканич, Дж. Мінцер, М. Долішній, С. Злупко, В. Куценко, В. Мікловда, Дж. Коулман, У. Садова, М. Семикіна, Л. Семів, С. Пирожков, М. Пітюлич, Л. Шаульська, Л. Шевчук.

Формулювання цілей статті. Інноваційний розвиток всієї країни загалом, безумовно, визначається станом речей в регіонах. Формування суспільства, заснованого на знаннях, в такій країні, як Україна, неможливо уявити без економічно сильних регіонів і проведення ефективної скоординованої регіональної політики. Невід'ємною складовою такої політики мають бути регіональні програми розвитку людського потенціалу. Для всієї країни загалом перспективою подальшого інноваційного розвитку значною мірою визначаються якістю людського капіталу, перш за все його інтелектуальної складової. Ми повинні підкреслити, що вихід на випереджальну траєкторію економічного зростання можливий насамперед на основі розвитку приватної ініціативи та інтелектуального капіталу.

Таким чином, об'єктивно виникає потреба наукового розвитку підходів до управління людським капіталом в інтересах інноваційного розвитку. Визначення взаємовпливів людського капіталу та інтелектуального розвитку стають нагальною потребою в розумінні сутності інноваційних процесів як в регіонах, так і в країні загалом.

Метою статті є наукове обґрунтування взаємовпливів людського капіталу та інноваційного розвитку. Завданнями при цьому встановлено:

- узагальнення нових викликів інноваційного розвитку відповідно до технологічно-сингулярних ознак;
- формування структури людського капіталу, що відповідає цілям управління на регіональному рівні, а також на рівні всієї країни;
- визначення розуміння людського капіталу на різних рівнях економіки;
- виявлення залежності розвитку людського капіталу від компетенцій людських ресурсів і суми «правильних» інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Людський капітал формується в результаті інвестицій в освіту, професійне навчання та здоров'я. Отже, віддача від людського капіталу може бути двох типів, таких як віддача від знань, умінь і навичок; віддача від збільшення часу працездат-

ності населення. Тому структуру людського капіталу можна представити у вигляді двох типів, а саме капітал компетенцій (інтелектуальний капітал) і капітал здоров'я.

Інтелектуальний капітал – це активи, які є результатом вкладень в освіту і науку, виробниче навчання, підвищення кваліфікації, пошук інформації на ринку праці, мотивацію та цінності [1, с. 280].

Більшість вчених, які висвітлюють у наукових працях питання інтелектуального капіталу, як вже було сказано вище, включає до складу інтелектуального капіталу освіту, виробниче навчання, підвищення кваліфікації, пошук інформації на ринку праці. Мотивація як один з елементів людського капіталу названа в працях одного з основоположників теорії людського капіталу, а саме в роботах Г. Беккера [2]. Мотивація поряд з цінностями працівника забезпечує його прагнення до якісної праці, яка можлива тільки тоді, коли є відповідні «загальні» та «специфічні» знання. Прагнення навчатися і надалі підвищувати свою кваліфікацію також притаманне не кожному, а тільки тій людині, яка має відповідну мотивацію та цінності. Цінності – переваги людини, що впливають на прийняті ним рішення та його поведінку в процесі навчання і здійснення трудової діяльності. Не випадково в сучасному менеджменті та теорії управління персоналом відводиться найважливіше місце цим категоріям.

Капітал здоров'я як актив виникає в процесі підтримки власного здоров'я в стані, який дає змогу трудитися і виконувати якісно всі виробничі завдання в контексті програми фізичних зусиль і витрачання власної енергії.

Структура людського капіталу представлена на рис. 1.

Запропонована структура людського капіталу є досить повною, виразною і конкретною для цілей управління на регіональному рівні, а також на рівні всієї країни.

Всі компоненти аксіоматично корелюють з показниками економічного розвитку і характеризують стан трудових ресурсів. При цьому зберігається державний підхід до людського капіталу як стратегічного ресурсу. Перевагами запропонованої структури людського капіталу з позиції регіонального управління є:

- спадкоємність наукових точок зору;
- забезпечення достатнього мінімуму впливу складових людського фактору на інноваційний розвиток [3, с. 85–87].

Запропонована структура враховує точки зору, що склалися в наукових дискусіях, які були досить

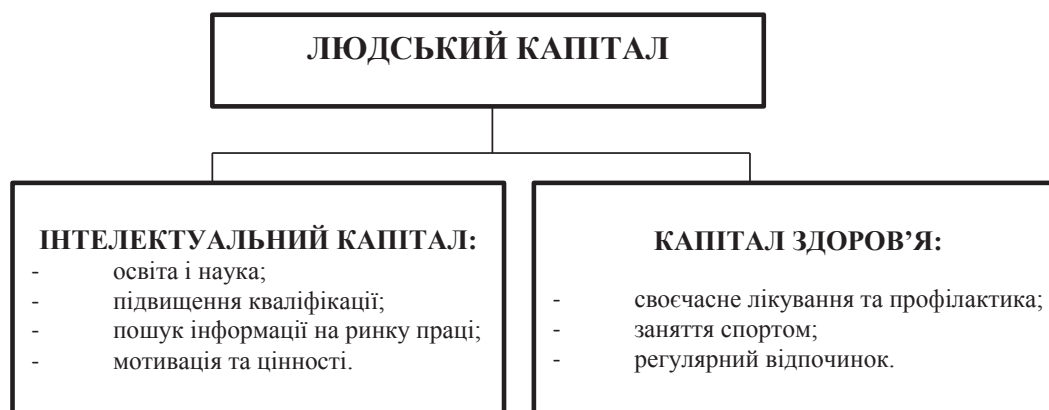

Рис. 1. Структура людського капіталу

детально розглянуті вище. Водночас ця структура включає необхідний і достатній мінімум факторів, пов'язаних з людиною і здатних чинити принциповий вплив на інноваційний розвиток. З іншого боку, освіта, наука, працевлаштування, охорона здоров'я, інститут сім'ї як окремі елементи людського капіталу нині неповною мірою схильні до цільового управління державною політикою і де-факто не є її пріоритетами. Як показує практика, саме у сфері інноваційного розвитку в регіональному управлінні є ще багато прогалів.

Безумовно, всі складові мають однаково важливе значення з точки зору державної політики країни, в якій якісний і кількісний ріст людського капіталу відноситься до першочергових завдань. Однак слід зазначити, що в інтересах інноваційного розвитку особливої уваги заслуговує інтелектуальний капітал. Тільки в країні з високим інтелектуальним капіталом можливий розвиток економіки на основі інновацій. Крім того, здійснюючи перехід до нового типу економічного розвитку, а саме технологічно-сингулярного, в якому основним фактором розвитку виробництва є знання, технології та інновації, Україна не може нехтувати інтелектуальним капіталом. Головним генератором нових ідей та знань є людина.

За влучним визначенням К. Маркса, «економічні епохи розрізняються не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці» [4, с. 190]. Отже, можна сміливо стверджувати, що основою інноваційного розвитку є зростання інтелектуального капіталу як окремої людини, так і країни загалом. Для визначення механізмів розширеного відтворення інтелектуального капіталу необхідно розглянути сутність цієї дефініції та критично оцінити дискусії про неї. Термін «інтелектуальний капітал» спочатку був сформульований Дж.К. Гелбрейтом стосовно опису інтелектуальної діяльності [5, с. 406]. З тих пір цей термін міцно закріпився в економічній теорії і набуває все більшої актуальності.

З точки зору управління інтелектуальним капіталом важливо відзначити його рівневу структуру. Так, розрізняють інтелектуальний капітал людини, організації, регіону та країни. В. Голубкин, Л. Клеїв і Л. Патока наводять широке трактування інтелектуального капіталу як перетворення знань і невловимих активів в корисні ресурси, які дають конкурентні переваги індивідуумам, фірмам і націям [6].

Іншими словами, інтелектуальний капітал розглядається в певній площині або, точніше, системі координат, де екзогенною величиною є інтелектуальна діяльність людини, групи людей (персоналу) або сукупності людей (жителів регіону, країни). Ендогенною величиною виступає інтелектуальний капітал.

Основна увага вчених і практиків-управлінців прикута до проблем інтелектуального капіталу як нового ресурсу організаційного розвитку. У зв'язку з цим, як показує термінологічний аналіз наукових джерел, найбільш опрацьованими є питання визначення дефініції «інтелектуальний капітал» стосовно людини та організації [7]. Щодо організації, то численні дослідження організаційних аспектів інтелектуального капіталу, його ролі та впливу на економічні результати діяльності сприяли появі нового напрямку теорії фірми з урахуванням умов економіки, яка заснована на знаннях.

Грунтуючись на формулюванні інтелектуального капіталу як складової частини людського капіталу, дамо визначення інтелектуального капіталу людини.

Інтелектуальний капітал людини – сукупність накопичених знань, умінь, навичок для здійснення трудової діяльності, пошуку інформації для кращих умов працевлаштування, мотивації до якісного виконання виробничих завдань і підвищення кваліфікації, а також цінностей, які узгоджуються з цінностями фірми.

Щодо інтелектуального капіталу в макроекономічному аспекті, то тут питання залишається найменш дослідженим як стосовно термінології, так і стосовно оцінки та управління [8].

В постіндустріальному суспільстві економіки знань інтелектуальний капітал набуває статусу національного багатства, оскільки від його нарощування, успішного використання та розширеного відтворення залежить майбутнє країни. В основі інтелектуального капіталу регіону та загалом країни також лежить перш за все здатність жителів території (країни або регіону) до усвідомленої інтелектуальної діяльності, заснованої на застосуванні знань, умінь і навичок, які були отримані ними в процесі навчання. Багатство країни складається з окремих результатів діяльності окремих індивідів, фірм, регіонів.

Проте сума знань і вміння їх практичного застосування багато в чому визначаються компетенціями (загальними і професійними), які були закладені в процесі навчання в школі, коледжі, ВНЗ.

Таблиця 1

Інтелектуальний капітал на різних рівнях

Рівні	Інтелектуальний капітал	Визначення
Макрорівень	Національний інтелектуальний капітал держави	Сукупність знань, умінь і навичок населення країни, необхідних для досягнення стратегічних цілей.
Мезорівень	Інтелектуальний капітал регіонів	Сукупність знань, умінь і навичок жителів регіону, достатніх для виконання завдань соціально-економічного розвитку регіону.
Мікрорівень	Інтелектуальний капітал фірми	Сукупність знань, умінь і навичок для досягнення стратегічних цілей підприємства.
Нанорівень	Інтелектуальний капітал людини	Сукупність знань, умінь і навичок для досягнення особистих цілей.

Наведені визначення сформульовані із застосуванням компетентнісного підходу, який має право на існування.

Компетентнісний підхід – це підхід, заснований на тому поданні, що ядром інтелектуального капіталу будь-якого рівня є компетенція (рис. 2). Все інше – це результати застосування на практиці компетенцій, придбаних в процесі навчання, виховання в сім'ї та функціонування в соціокультурному середовищі. Освітній рівень індивіда залежить від суми компетенцій, як і його подальше прагнення до отримання та вдосконалення спеціальних

професійних знань в організації. Здатність правильного використання інформації на ринку праці – це теж важлива компетенція, значимість якої зростає в умовах активізації та глобалізації процесів обміну. Мотивація і цінності також спочатку становлять результат виховного процесу в навчальному закладі [9, с. 27].

Пізніше, працюючи в організації, людина, що оперує базовими установками до сприйняття внутрішньофірмових цінностей і культури, робить особливий внесок в розвиток інтелектуального потенціалу, який приносить додаткову вартість. І в цьому сенсі мотивація та цінності становлять специфічний капітал, в який організація спочатку вкладає з метою формування корпоративної культури, але натомість отримує прихильних співробітників, які вболівають за справу.

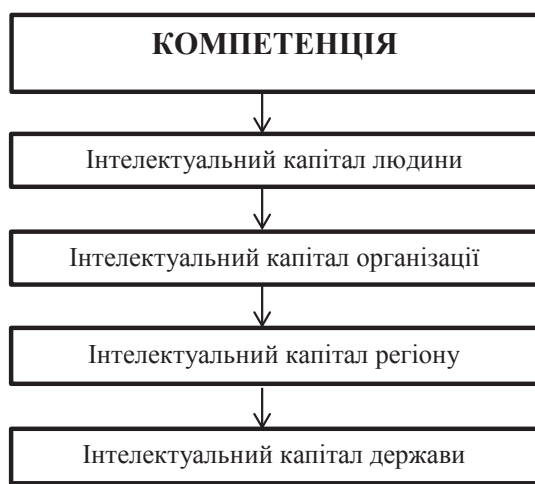

Рис. 2. Компетенція як ядро інтелектуального капіталу

Структура інтелектуального капіталу складається з двох основних видів капіталу, а саме людського і структурного.

Людський капітал є синтезом реальних і потенційних інтелектуальних здібностей, а також відповідних практичних навичок співробітників компанії. Структурний капітал поділяється на капітал процесних, інноваційних, клієнтських факторів та включає чинники баз даних, брендів та ІТ-систем компанії. Процесний капітал –

це капітал ефективних бізнес-процесів компанії. Наявність або відсутність здібностей стимулює в першому випадку і не стимулює в другому – формуванні компетенцій.

Структурний капітал є результатом компетентності організації як професійного і мотивованого на результати колективу, що має достатній рівень компетентності. Отже, можна припустити, що величина інтелектуального капіталу прямо залежить від компетенцій людських ресурсів і суми «правильних» інвестицій (рис. 3). Під «правильними» інвестиціями слід розуміти вкладення в освіту, підвищення кваліфікації та в усі джерела придбання нових знань і практичних навичок, що відповідають вимогам інноваційної економіки.

Рис. 3. Функція інтелектуального капіталу

Висновки. Таким чином, завдання зростання інтелектуального капіталу з метою інноваційного розвитку перебуває в площині формування сукупності компетенцій людських ресурсів, відповідних її вимогам, а також забезпечення інвестицій. Джерелами інвестицій є витрати домашніх господарств на освіту, державні вкладення в розвиток освіти й науки, витрати підприємств та організацій на підвищення професійного рівня працівників. Віддачею від інвестицій в компетенції на державному рівні є не тільки зростання інтелектуального капіталу як такого, але й зростання ВВП. В умовах інноваційного розвитку характеристикою результативності вкладень в компетенції є динаміка обсягу інноваційної продукції.

Показником ефективності може служити рентабельність інвестицій в компетенції, яка визначається як відношення ВВП до суми витрат домашніх господарств на освіту, державні вкладення в розвиток освіти й науки, витрати підприємств та організацій на підвищення професійного рівня працівників.

Список використаних джерел:

1. Antohov A. Innovative culture of the population as the basis for the development of technological and singular regional economic. Economics, management, law: socio-economic aspects of development: collection of scientific articles. Vol. 1. Edizioni Magi, Roma, Italy, 2016. P. 279–282.
2. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / пер. с англ. Москва: ГУ-ВШЭ, 2003.
3. Кравчук Н. Інтелектуальний капітал як чинник збільшення вартості підприємства: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04; ТНЕУ. Тернопіль, 2017. 192 с.
4. Маркс К. Капитал. Вторая книга. Процесс обращения капитала. Сочинения. Т. 49.
5. Гэлбрейт Д. Экономические теории и цели общества / под ред. Н. Иноземцева. Москва: Прогресс, 1979.
6. Голубкин В., Клеева Л., Патока Л. Интеллектуальный капитал в эпоху глобализации мировой экономики. Креативная экономика. URL: <http://creativeconomy.ru/library/prd1011.php>.
7. Сіденко В. Імперативи системного реформування української економіки крізь призму асоціації України з ЄС. Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування. Київ, 2014. URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/2014_Ekonomika_101114_NNN.pdf.
8. Макаров В. Экономика знаний: уроки для России. Наука и жизнь. 2017. № 3. Март. URL: www.nkj.ru/archive/articles/2874.
9. Битий А. Сутність інтелектуального капіталу в сучасних умовах. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 2. Т. 1. С. 26–29.

Істомін Л.Ф.,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і підприємництва,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Зеленко О.О.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки і туризму,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН РЕГІОНУ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Істомін Л.Ф., Зеленко О.О. Моделювання системи економічних відносин регіону на засадах соціального діалогу. У статті запропоновано імітаційну економіко-математичну модель, що відображає наявні економічні відносини в регіоні. Представлена модель розроблена у середовищі Simulink пакета MATLAB і враховує більшість складових економічного розвитку території, зокрема наявний соціальний діалог між владою, бізнесом та громадою. Апробація моделі, здійснена за даними розвитку Луганської області, продемонструвала її дієздатність та можливість використання на практиці. За результатами апробації визначено, що поточні тенденції розвитку наявної системи економічних відносин є неперспективними та призведуть до катастрофічних соціальних наслідків. В результаті представлено альтернативний сценарій розвитку, який передбачає інвестиції в розвиток інноваційної діяльності та у сферу професійної освіти регіону.

Ключові слова: регіон, економічні відносини, математична модель, комп'ютерне імітаційне моделювання, органи влади, бізнес, населення.

Истомин Л.Ф., Зеленко Е.А. Моделирование системы экономических отношений региона на основе социального диалога. В статье предложена имитационная экономико-математическая модель, которая отображает имеющиеся экономические отношения в регионе. Представленная модель разработана в среде Simulink пакета MATLAB и учитывает большинство составляющих экономического развития территории, в частности существующий социальный диалог между властью, бизнесом и обществом. Апробация модели, осуществленная по данным развития Луганской области, продемонстрировала ее дееспособность и возможность использования на практике. По результатам апробации определено, что текущие тенденции развития существующей системы экономических отношений являются неперспективными и приведут к катастрофическим социальным последствиям. В результате представлен альтернативный сценарий развития, предусматривающий инвестиции в развитие инновационной деятельности и в сферу профессионального образования региона.

Ключевые слова: регион, экономические отношения, математическая модель, компьютерное имитационное моделирование, органы власти, бизнес, население.

Istomin L.F., Zelenko O.O. Modeling the system of regional economic relations on the basis of social dialogue. The article proposes the simulation economic-mathematical model reflecting the existing economic relations in the region. The presented model is based on Simulink MATLAB system and takes into account most of components of the territory economic development, including the existing social dialogue between the authorities, business and community. Approbation of the model, carried out according to the data of Lugansk region development, has demonstrated its capacity and practical use. According to the results of the approbation, it is determined that the current development trends of the existing economic relations system are unpredictable and will lead to catastrophic social consequences. As a result, it was developed an alternative scenario that includes investments in the development of innovation activities and in the area of professional education of the region.

Key words: region, economic relations, mathematical model, computer simulation modeling, authorities, business, population.

Постановка проблеми. Проблема прогнозування тенденцій розвитку території вирішується науковцями і практикам вже не перше десятиліття. Особливої актуальності ця проблема набуває в наші часи, коли економіка України переживає період чергової кризи та вплив безлічі факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Одним з найбільш ефективних інструментів прогнозування сьогодні визнане комп'ютерне економіко-

математичне моделювання, яке за умови побудови якісної моделі дає змогу врахувати всі особливості розвитку регіональних економічних систем та сформуванню об'єктивного прогнозу на майбутній період, обґрунтувати необхідні заходи для сталого економічного розвитку, враховуючи потреби не тільки самої економічної системи, але й населення регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побудовою імітаційних моделей та економіко-математичним

моделюванням займаються багато сучасних дослідників. Ця проблема висвітлюється в публікаціях таких вітчизняних науковців, як, зокрема, Л. Дума, В. Реутов, М. Лисюк, С. Ромашко, І. Саврас, Р. Селівестов, Р. Юринець, Т. Кравченко, Н. Шлафман, Н. Уманець, В. Огліх, Т. Єванова, В. Ковальчук, Ш. Омарок, О. Полчкова.

Огляд публікацій зазначених та інших авторів засвідчує, що більшість доробок присвячена проблематиці розвитку регіональних та національних економічних систем у контексті саме економічного розвитку системи. Між тим стабільність розвитку регіону передбачає не тільки стабільність економіки як такої, але й належний рівень життя та задоволення елементарних потреб населення регіону. Частково соціальні аспекти розвитку території були враховані в моделях, запропонованих В. Реутовим [1] та Л. Думою [2], але обидва автори використали досить обмежену кількість соціальних показників, що вимагає подальших досліджень у цьому напрямі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є побудова та апробація системно-динамічної моделі регіону як відкритої соціально-економічної системи з урахуванням наявного соціального діалогу та інтересів населення регіону на прикладі Луганської області

Виклад основного матеріалу. Розглянемо регіональні економічні відносини як відкриту систему, складовими якої є регіональні органи влади, представники бізнесу та населення, що взаємодіють між собою та підпадають під вплив зовнішнього середовища. До зовнішнього середовища у цьому разі включаються органи влади на національному рівні, навколишнє екологічне та соціальне середовище (рис. 1).

Виробниче середовище регіону (бізнес) представимо у вигляді виробничої однофакторної функції (ВФ) у формі функції Кобба-Дугласа [3, с. 158; 4; 6]:

$$x(t) = A(v) K(t)^{\alpha(t)}, \quad (1)$$

де $x(t)$ – обсяг виробництва, продукції, товарів та послуг у регіоні за певний проміжок часу (валовий регіональний продукт (ВРП));

$K(t)$ – сумарний задіяний капітал (основні виробничі фонди (ОВФ));

$A(v)$ – коефіцієнт, що враховує технології та рівень професійної підготовки трудових ресурсів ($v=v(t)$);

$\alpha=\alpha(t)$ – коефіцієнт, що визначає рівень розвитку технологій у регіоні, які змінюються з упровадженням інновацій.

Стосовно задіяних в економіці трудових ресурсів припустимо, що у зв'язку з малою динамікою впровадження інновацій вони пропорційні обсягу задіяних ОВФ:

$$L(t)=\alpha(t)K(t). \quad (2)$$

Для рівня професійної підготовки можна вивести таку залежність:

$$v(t) = v_0 + (1 - v_0) \frac{S}{\delta + S(t)} (1 - \omega(t)), \quad (3)$$

де $0 \leq v \leq v(t) \leq 1$;

v_0 – початковий рівень професійної підготовки;

δ – емпірична константа;

$S(t)$ – темпи інвестування в регіональну систему професійної орієнтації та підготовки трудових ресурсів;

$\omega(t)$ – коефіцієнт оборнення кадрів за умови, що $0 \leq \omega(t) \leq 1$.

Для коефіцієнта $A(v)$ та середньої заробітної плати в регіоні $W(v)$ можна запропонувати емпіричні залежності:

$$A(v) = \underline{A} + (\bar{A} - \underline{A})v^{k_1}, \quad (4)$$

$$W(v) = \underline{W} + (\bar{W} - \underline{W})v^{k_2}, \quad (5)$$

де \underline{A}, \bar{A} – нижня та верхня межі параметра за наявних (незмінних) технологій;

\underline{W}, \bar{W} – мінімальний (зафіксований законодавством) та максимальний рівні заробітної плати в регіоні;

k_1, k_2 – емпіричні коефіцієнти.

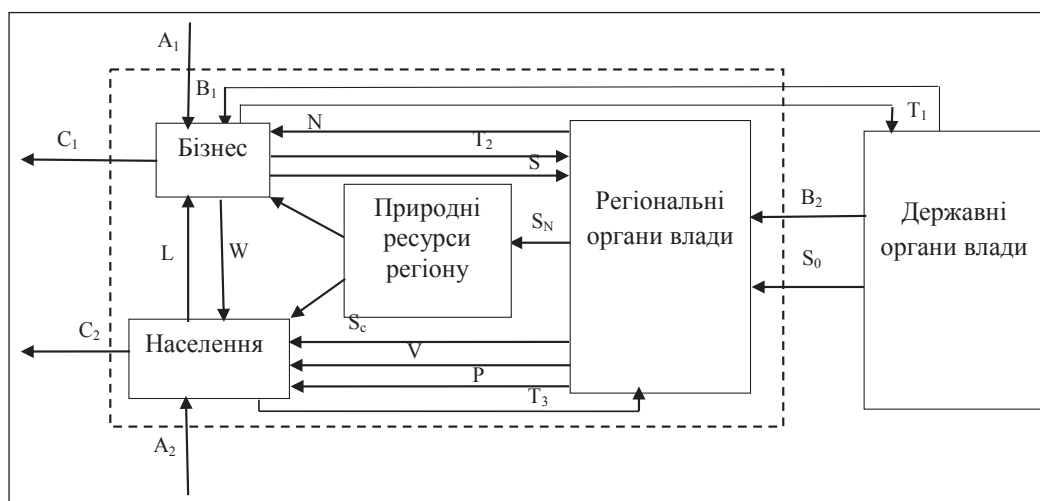

Рис. 1. Система регіональних економічних відносин

Примітка: A_1, A_2 – інформаційні (стан ринків сировини, товарів та послуг тощо) і матеріальні потоки; B_1, B_2 – законодавчі та нормативно-правові важелі впливу, що регулюють діяльність регіональної влади та бізнесу; C_1 – матеріальні потоки (товари); C_2 – потік трудових ресурсів; S_0 – фінансові потоки в регіон від державних органів влади; N – регулятор активів, що визначають взаємодію регіональних органів влади та бізнесу; L – трудові ресурси, що працюють як наймані працівники; W – заробітна плата; T_1, T_2 – податкові відрахування до регіонального та державного бюджету; T_3 – оплата населенням комунальних та інших послуг у регіональних бюджет; S – соціальні інвестиції бізнесу в професійну освіту, соціальну інфраструктуру, екологію; S_N – інвестиції регіональних органів влади в екологію; S_C – фінансування соціальних виплат; V – фінансування заходів з підвищення безпеки життєдіяльності населення регіону; P – фінансування освітніх програм з підготовки професійних кваліфікованих кадрів

Джерело: розроблено авторами

З урахуванням (3) очевидно, що (4) та (5) забезпечують монотонне зростання залежно від v , що відповідає реальності.

Очевидно також, що для (4) та (5) повинна виконуватись умова, що зі зростанням v темпи росту випуску продукції мають перевищувати темпи росту заробітної плати:

$$\frac{dA(v)}{dv} > \frac{dW(t)}{dv} \Rightarrow \frac{(\bar{A} - A)k_1}{(\bar{W} - W)k_2} v^{k_1 - k_2} > 1. \quad (6)$$

Динаміку економічної підсистеми опишемо рівнянням Солоу [4; 6]:

$$K(t) = -\mu K(t) + i(t), K(0) = K_0, \quad (7)$$

де μ – норма амортизації;

$i(t)$ – темпи інвестування в ОВФ за умови невідкладного освоєння інвестицій;

K_0 – початкове значення ОВФ.

Таким чином, динаміку доходів економіки регіону до оподаткування можна представити таким чином:

$$x_0(t) = x(t) - \varepsilon x(t) - \mu K(t) - W(t)L(t), \quad (8)$$

де $\varepsilon x(t)$ – витрати на сировину та інші технологічні витрати;

$\mu K(t)$ – амортизаційні відрахування;

$W(t)L(t)$ – оплата праці.

Припустимо, що економічна підсистема, як і всі інші активні підсистеми регіону, має певну мету своєї діяльності, критерій та оцінку корисності, приймає рішення для досягнення своєї мети (оптимуму свого критерію) з урахуванням обмежень, накладених підсистемою більш високого рівня (за принципом підпорядкування цілей).

Для економічної підсистеми регіону (для бізнесу) відповідними складовими критерію ефективності можуть слугувати величина $K(t)$, сума на банківському рахунку $B(t)$.

З урахуванням ринкової ситуації, що визначає ринкову вартість ОВФ ($K(t)$) в регіоні, як єдиний критерій використаємо лінійну згортку обох показників:

$$J(t) = \psi_1 K(t) + B(t), \psi_1 > 0, \quad (9)$$

де $\psi_1 = \psi_1(t)$ – оцінка успішності бізнесу;

$\psi_1 \geq 1$ – бізнес успішний;

$\psi_1 < 1$ – навпаки.

Якщо ми досліджуємо систему протягом певного часового інтервалу $[0, T]$, то завданням підсистеми бізнесу є система прийнятих рішень, для якої:

$$J(t) \rightarrow \max \quad (10)$$

за умови обмежень, пов'язаних із законодавчими нормативами держави, регуляторними актами регіону та власними ресурсами для реалізації прийнятих рішень.

Щодо оптимального рівня ставки держаних податків (g_1) може бути вирішене завдання, у якому два суб'єкти (бізнес та держава) вирішують проблему максимізації податкових надходжень протягом часового інтервалу $[0, T]$ залежно від значення g_1 та з урахуванням реакції бізнесу.

Розглянемо систему, що складається з підсистеми регіонального бізнесу з обсягом випуску $x(t)$, що визначається за формулою (1). З урахуванням рентабельності r його прибуток, який обкладається податком, складає $rx(t)$. Отже, темпи надходження податків у державний бюджет складуть $g_1 rx(t)$, а темпи зростання прибутку регіонального бізнесу дорівнюватимуть $(1-g_1) rx(t)$.

Не втрачаючи загальної ідеї, спростимо ситуацію, припустимо, що наявний бізнес схильний до довгостро-

кової роботи у регіоні, тобто $T \rightarrow \infty$. Також припустимо, що бізнес досяг свого сталого рівня розвитку, що визначається величинами g_1 , середнім рівнем долі доходу β , який спрямовано на інвестиції у виробництво [4]:

$$K_S = \left[\frac{(1-g_1)r\beta A}{\mu} \right]^{\frac{1}{1-\alpha}}. \quad (11)$$

У взаємодії бізнесу та держави остання має право «запропонувати» бізнесу податок g_1 та, використовуючи реакцію бізнесу вибором β , величина якого забезпечує бізнесу максимальний дохід X за умов податку g_1 , встановити значення g_1 , що максимізуватиме надходження Y у бюджет.

З урахуванням (11) темпи надходження доходів бізнесу $\bar{x}(t)$ та у бюджет держави $\bar{y}(t)$ дорівнюють:

$$\bar{x}(t) = (1-\beta)(1-g_1)rA \left[\frac{(1-g_1)r\beta A}{\mu} \right]^{\frac{\alpha}{1-\alpha}},$$

$$\bar{y}(t) = g_1 r A \left[\frac{(1-g_1)r\beta A}{\mu} \right]^{\frac{\alpha}{1-\alpha}},$$

а з урахуванням коефіцієнта дисконтування δ отримаємо:

$$X = \int_0^\infty e^{-\delta t} \bar{x}(t) dt = \frac{(1-\beta)(1-g_1)rA}{\delta} \left[\frac{(1-g_1)r\beta A}{\mu} \right]^{\frac{\alpha}{1-\alpha}}, \quad (12)$$

$$Y = \int_0^\infty e^{-\delta t} \bar{y}(t) dt = \frac{g_1 r A}{\delta} \left[\frac{(1-g_1)r\beta A}{\mu} \right]^{\frac{\alpha}{1-\alpha}}. \quad (13)$$

Отже, регіон вирішує завдання:

$$X \xrightarrow{\beta} \max \Rightarrow \beta_{opt} = \beta(g_1, r, \alpha), \quad (14)$$

а держава вирішує завдання вибору оптимального рівня податку g_1 :

$$Y \xrightarrow{g_1} \max \Rightarrow g_{1opt} = g_1(\beta_{opt}, r, \alpha). \quad (15)$$

Очевидно, що задачі (14) та (15) завжди мають рішення, що представлене на рис 2, 3.

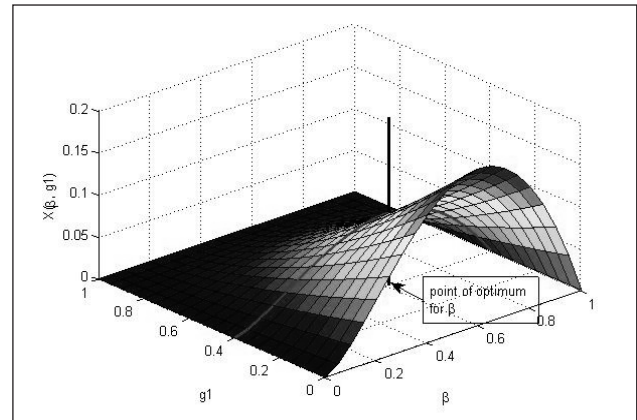

Рис. 2. Вирішення завдання (14) для бізнесу з вибором рівня накопичення

Джерело: побудовано авторами

Таким чином, для регіону фінансовий результат складе таку величину:

$$x_1(t) = (1-g_1(t)) x_0(t). \quad (16)$$

Для дослідження динаміки стану бізнесу в регіоні та його взаємодії з регіональними органами влади та із соціумом (громадою регіону) введемо систему показників розподілу доходу по складових:

g_2 – регіональний податок, що визначається органами влади;

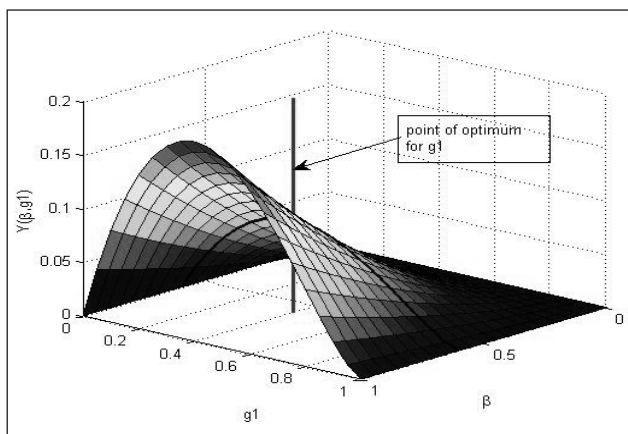

Рис. 3. Вибір рівня оподаткування g_1 для завдання (15)
Джерело: побудовано авторами

g_3 – інвестиції бізнесу в інфраструктуру, екологію регіону, а також у профорієнтацію та професійну підготовку трудових ресурсів (визначається бізнесом);

g_4 – інвестиції у бізнес-проекти (визначається бізнесом);

g_5 – відрахування на депозитні рахунки в банку.

Припустимо, що:

$$\sum_{i=2}^5 g_i = 1. \quad (17)$$

Тоді можна записати систему рівнянь, що описує еволюцію бізнесу (економічної підсистеми) в регіоні:

$$\dot{K}(t) = -\mu K(t) + i(t), K(0) = K_0,$$

$$i(t) = g_5 x_1(t) + i_b(t),$$

$$\dot{B} = \beta B(t) + g_4 x_1(t) - i_b(t), B(0) = B_0, \quad (18)$$

$$x_1(t) = (1 - g_1)(x(t) - \varepsilon x(t) - \mu K(t) - W(t)L(t),$$

$$x(t) = A(v)K(t)^{\alpha(t)},$$

де B_0 – початкові банківські накопичення;

β – банківський відсоток;

$i_b(t)$ – інвестиції у бізнес-проекти з накопичених коштів.

Фазовими координатами підсистеми (13) є вектор $(K(t), B(t))$. Загалом система (13) є нелінійною та такою, що залежить від параметрів, які задаються як ззовні (g_1, g_2, μ, β, v), так і всередині системи ($g_3, g_4, g_5, i_b, \alpha, \varepsilon$), що визначаються прийнятими рішеннями, технологіями тощо.

Стосовно стану соціальної сфери регіону можна виділити три складові:

1) демографічна (народжуваність, смертність, міграція тощо);

2) фінансово-економічне забезпечення населення;

3) стан соціальної інфраструктури регіону, зокрема рівень безпеки життєдіяльності.

Для оцінювання кількісної складової населення регіону використаємо таке співвідношення:

$$\dot{L}_r(t) = b_r(t) - d_e(t) + m_i^+(t) - m_i^-(t), L_r(0) = L_0^r, \quad (19)$$

де L_0^r – початкова кількість населення регіону;

$b_r(t)$ – народжуваність з урахуванням прогнозних показників;

$d_e(t)$ – смертність з урахуванням прогнозних показників;

$m_i^+(t), m_i^-(t)$ – міграційні потоки в регіон та з регіону.

Величина $b_r(t), d_e(t)$ визначається віковою та гендерною структурою населення, а також станом соціального забезпечення населення та соціальної інфраструктури регіону. Показники $m_i^+(t), m_i^-(t)$ залежать від значень економічних факторів, показників безпеки життєдіяльності та розвитку інфраструктури регіону.

Для розрахунку показників у (19) використаємо регресійне співвідношення з урахуванням таких фактичних значень чинників, що є істотними для їх визначення:

$L(t)$ – кількість зайнятих у виробництві товарів та послуг;

$m(t)$ – дохід на душу населення;

$z(t)$ – кількість правопорушень (злочинів) у регіоні;

S_{r_2} – інвестиції у соціальну інфраструктуру регіону (охорона здоров'я, освіта, екологія, транспорт тощо).

Оскільки у (19) розглядається динамічний процес, то доцільно для оцінювання привабливості регіону використовувати не абсолютні значення чинників, а їх еластичності:

$$E_L(L) = (dL/dt)/(L/t), E_L(m) = (dm/dt)/(m/t), \quad (20)$$

$$E_L(z) = (dz/dt)/(z/t), E_L(S_{r_2}) = (dS_{r_2}/dt)/(S_{r_2}/t)$$

При цьому з урахуванням того факту, що підвищення привабливості регіону залежить від зниження $z(t), E_e(z)$ в інтегральному показнику представлений зі зворотним знаком:

$$\Pi(t) = \psi_L E_e(L) + \psi_m E_e(m) + \psi_z E_e(z) + \psi_{S_{r_2}} E_e(S_{r_2}), \quad (21)$$

де коефіцієнти ψ є суб'єктивними та визначаються експертами, причому $\psi_z < 0$.

Тоді показники у (19) приймають такий вигляд:

$$d_e(t) = d_e^0 + k_d(\Pi(0) - \Pi(t)),$$

$$b_r(t) = b_r^0 + k_b(\Pi(t) - \Pi(0)),$$

$$m_i^+(t) = m_{i0}^+ + k_m^+(\Pi(t) - \Pi(0)), \quad (22)$$

$$m_i^-(t) = m_{i0}^- + k_m^-(\Pi(0) - \Pi(t)).$$

Фінансово-економічне забезпечення формується з економічного блоку регіону (потреба в робочій силі, оплата праці зайнятих на виробництві регіону) та бюджетних соціальних виплат (пенсії, матеріальна допомога, стипендії тощо).

Кількість зайнятих в економіці визначається співвідношенням (2), середня ставка заробітної плати – з формули (5) з урахуванням рівня професійної підготовки (3), де коефіцієнт оборотності кадрів $\omega(t)$ визначається рівнем середньої ставки заробітної плати $W(t)$, а також певною мірою станом системи безпеки життєдіяльності:

$$\omega(t) = \omega_1 + (\omega_0 - \omega_1) \cdot$$

$$\exp\left\{-k_\omega^1(W(t) - W(0))\right\} \exp\left\{-k_\omega^2(\pi(t) - \pi(0))\right\}, \quad (23)$$

де ω_0, ω_1 – значення коефіцієнта в початковий момент аналізу та його значення у розвинутих, соціально стабільних регіонах;

$W(0), W(t)$ – початковий та поточний розмір середньої ставки заробітної плати в регіоні.

Таким чином, потік фінансових доходів населення регіону складе:

$$M(t) = L(t)W(t) + P_b(t), \quad (24)$$

де $P_b(t)$ – соціальні виплати з бюджету в регіон.
Середній дохід на душу населення складе:

$$m(t) = \frac{M(t)}{L_r}. \quad (25)$$

Якщо врахувати обсяг середньодушових виплат за комунальні послуги та інші обов'язкові платежі c_r , то доходи населення складуть:

$$M_r(t) = M(t) - c_r L_r(t). \quad (26)$$

Для розвитку регіональної інфраструктури та вдосконалення системи безпеки життєдіяльності в регіоні використовуються фонди, що формуються потоком держбюджетних надходжень (S_b), податкових та інших надходжень до дохідної частини бюджету від населення та підприємницьких структур регіону ($g_2 x_1(t)$).

Тоді сумарні надходження до дохідної частини регіонального бюджету складуть:

$$B_r(t) = g_2 x_1(t) + S_b + c_r L_r(t), \quad (27)$$

які можуть бути розподілені на розвиток інфраструктури регіону:

$$B_{r_1}(t) = \xi B_r(t), 0 \leq \xi \leq 1. \quad (28)$$

Друга складова буде використана на підвищення рівня безпеки життєдіяльності (зокрема, на покращення криміногенної та екологічної ситуації):

$$B_{r_2}(t) = (1 - \xi) B_r(t). \quad (29)$$

Оцінку рівня безпеки життєдіяльності у динаміці $z(t)$ розраховуємо з використанням такого співвідношення:

$$z(t) = z_0 \exp\{-k_5(B_{r_2}(t) - B_m)\}, \quad (30)$$

де, z_0 – початкове значення показника;

B_m – початкові темпи інвестицій у систему безпеки життєдіяльності;

k_5 – емпіричний коефіцієнт.

Представлені вище системи рівнянь, що описують динаміку та взаємозв'язок економічної та соціальної складових, використані для розроблення імітаційної динамічної моделі еволюції регіону на основі додатку SIMULINK пакета MATLAB.

На рис. 4 представлено основний модуль системно-динамічної моделі, де як підсистеми беруть участь економічні складові регіону (ПС 1), соціальна сфера регіону (ПС 2), блок прийняття збалансованих рішень про розподілення доходів та інвестицій у регіоні (ПС 3), блок держбюджетних ресурсів, що пов'язаний з економічною системою регіону, а також бюджетних інвестицій у регіон (ПС 4).

Кожна з підсистем (ПС 1–ПС 4) є складною системою зі своїми підсистемами, які описують вирішення основних функцій:

ПС 1 (рис. 5) відображає виробничу та банківську сфери діяльності економіки регіону, де також враховано ефекти її взаємодії із соціальною сферою;

ПС 2 (рис. 6) реалізує політику соціального розвитку та підвищення якості життя на основі інвестицій з держбюджету, економіки регіону, грошових надходжень від населення у вигляді сплати за комунальні послуги (зокрема, враховується потреба підвищення рівня безпеки життєдіяльності, розвитку інфраструктури регіону, професійної підготовки спеціалістів для економіки та корегування демографічної ситуації);

ПС 3 (рис. 7) є блоком управління розподіленням доходів економічної підсистеми та взаємодії економічної і соціальної підсистем регіону;

ПС 4 (рис. 8) є блоком взаємодії державного бюджету з економікою регіону та управління інвестиціями у регіон.

Для аналізування та оцінювання адекватності поведінки представленої імітаційної динамічної моделі як вихідні дані використані дані Головного управління статистики у Луганській області, Державної служби статистики України, а також офіційні дані Луганської обласної військово-цивільної адміністрації [7–12]. Також враховані наявні нормативні державні та регіональні нормативи з податкових та інших відрахувань у державний та регіональний бюджет [13], норми амортизації та відсоткові ставки за банківськими послугами.

У табл. 1 наведено вихідні дані по регіону та модельні розрахункові показники.

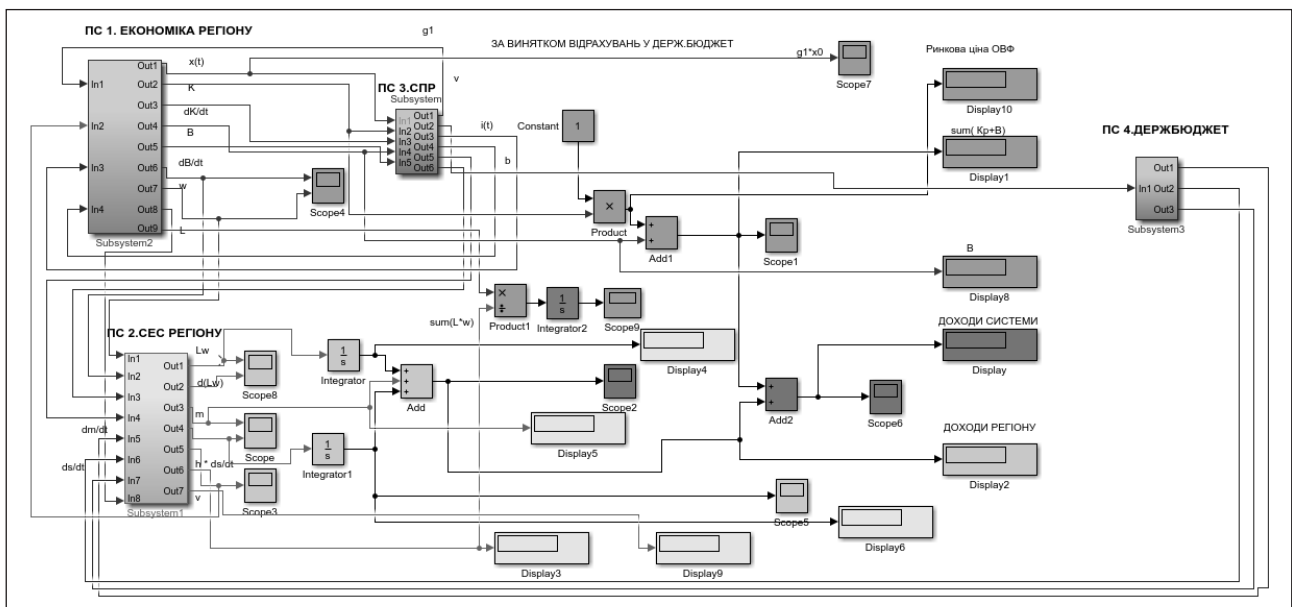

Рис. 4. Головний модуль системно-динамічної моделі регіону як СЕС

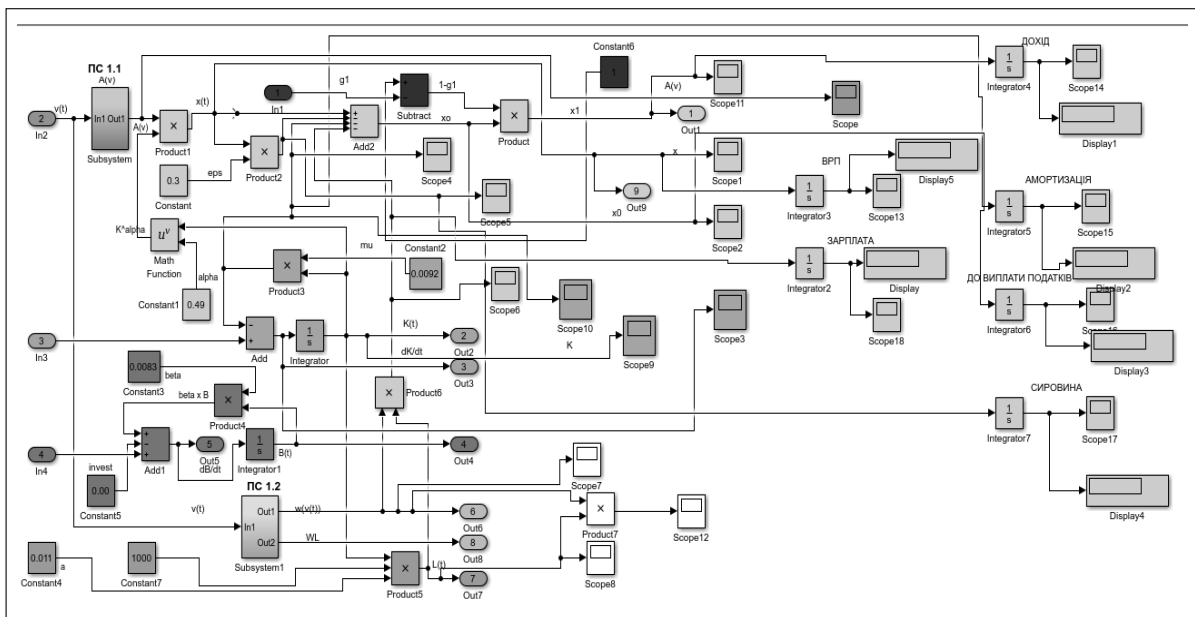

Рис. 5. Підсистема економічної складової регіону

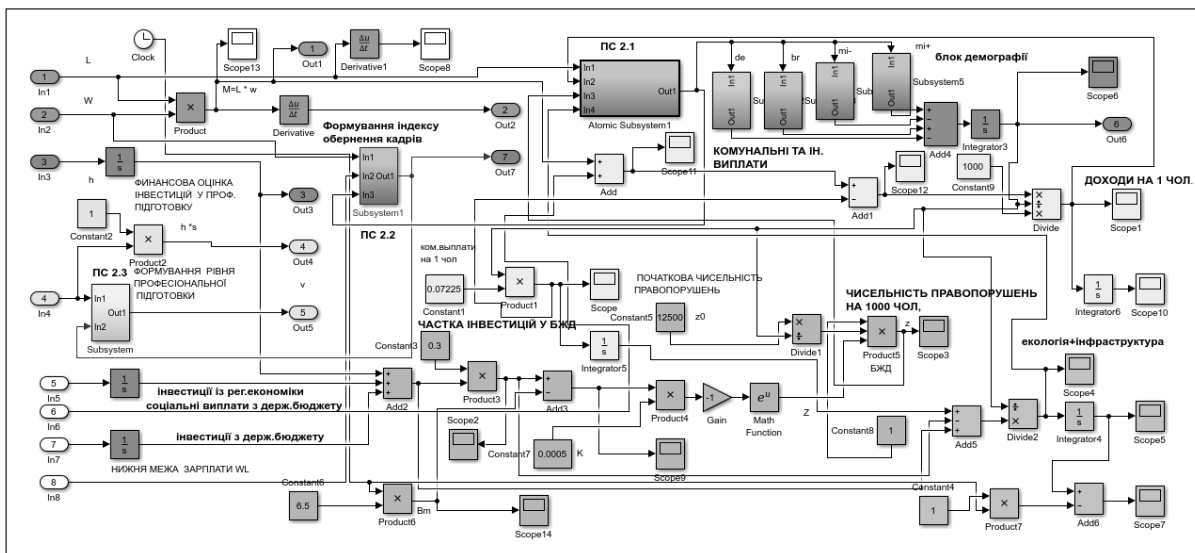

Рис. 6. Соціальна підсистема регіону

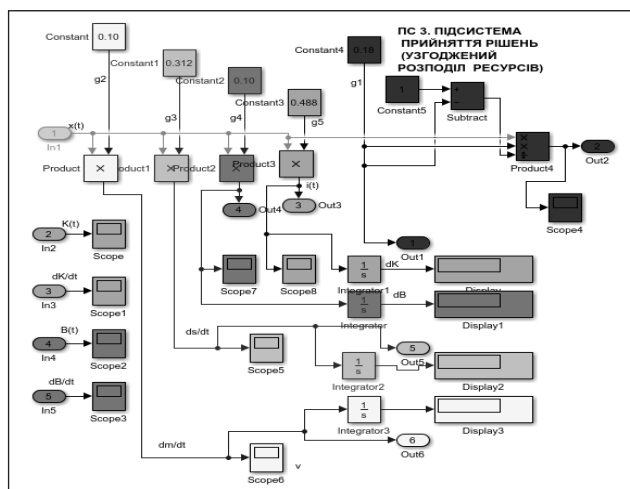

Рис. 7. Блок прийняття збалансованих рішень

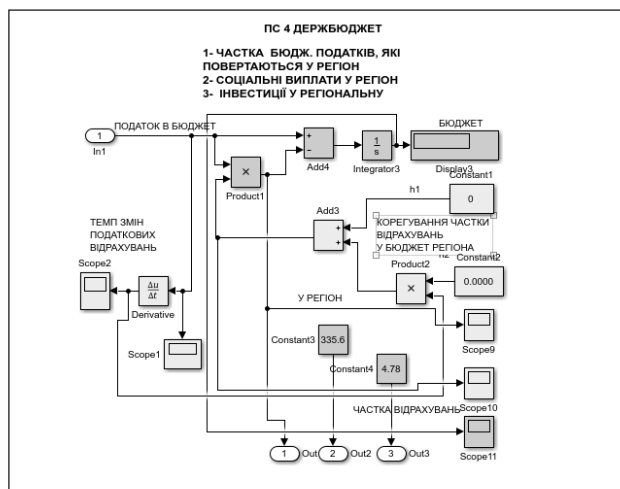

Рис. 8. Підсистема взаємодії державного бюджету і регіону

Базові соціально-економічні показники розвитку регіону (за даними 2015 р.)

Показники	Вихідні дані	Розрахункові дані
Економічне середовище		
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	23 949	23 850
ВРП на 1 особу, тис. грн.	10,78	10,91
Основні засоби, млн. грн.	27 565	27 680
Норма амортизації, %	5,5	–
Банківський відсоток, %	10	–
Податок на прибуток, %	18	–
Обсяг комунальних виплат, млн. грн.	62,3	61,8
Податкові надходження до регіонального бюджету, млн. грн.	415	435,5
Продуктивність праці, тис. грн./р.	82	77,73
Соціальне середовище		
Кількість населення, тис. ос.	2 205	2 172
Кількість зайнятих в економіці, тис. ос.	306,3	306,7
Коефіцієнт обернення кадрів, %	30,8	29,2
Середньомісячна зарплата, грн.	3 427	3 490
Доходи на 1 ос./міс., грн.	1 240,21	1 243
Обсяг соціальних виплат з держбюджету, млн. грн.	2 045	–
Оплата комунальних послуг грн./міс. на 1 ос.	28,3	–
Народжуваність на 1 000 ос./міс.	0,51	0,57
Смертність на 1 000 ос./міс.	1,21	1,11
Міграція (виїзд) тис. ос./міс.	2,07	1,79
Міграція (в'їзд) тис. ос./міс.	0,017	0,035
Кількість правопорушень на 1 000 ос.	5,25	5,60

Джерело: розраховано авторами на основі [7–13]

Порівнюючи фактичні та розрахункові дані, можемо зробити висновок, що похибка складає менше 5%.

Перш за все є сенс порівняти соціально-економічні показники розвитку Луганської області з показниками розвитку сусідніх східних областей та із середніми показниками загалом по Україні (табл. 2).

До табл. 2 увійшли показники, які можна порівнювати один з одним, враховуючи особливі обставини розвитку Луганської області. Серед регіонів, з якими порівнюється динаміка розвитку аналізованої території, представлені Донецька, Харківська, Дніпропетровська, та Запорізька області.

Аналіз представлених тенденцій розвитку засвідчує, що як за економічними показниками, так і за показниками соціального розвитку Луганська область в останні три роки із зрозумілих причин має гранично низькі значення і по відношенню до середніх значень

по країні загалом, і по відношенню до інших аналізованих територій. Навіть Донецька область, яка має схожу ситуацію (відкритий війсьний конфлікт), за показниками валового регіонального продукту, щомісячного наявного доходу та капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу перевищує значення цих показників по Луганській області у 1,5–2 рази. Винятком є статистика злочинності, адже тут представлена позитивна динаміка, але вона пояснюється тим, що відсутні дані про кількість злочинів на невідконтрольних Україні територіях.

Крім того, помісячний аналіз динаміки процесів, що відбуваються в регіоні у 2015 р., свідчить про превалювання негативних тенденцій як в економічній, так і в соціальній сферах. Лакмусовим папірцем у цьому разі слугують динаміка валового регіонального продукту (рис. 9) та сума помісячного середньодушового доходу (рис. 10).

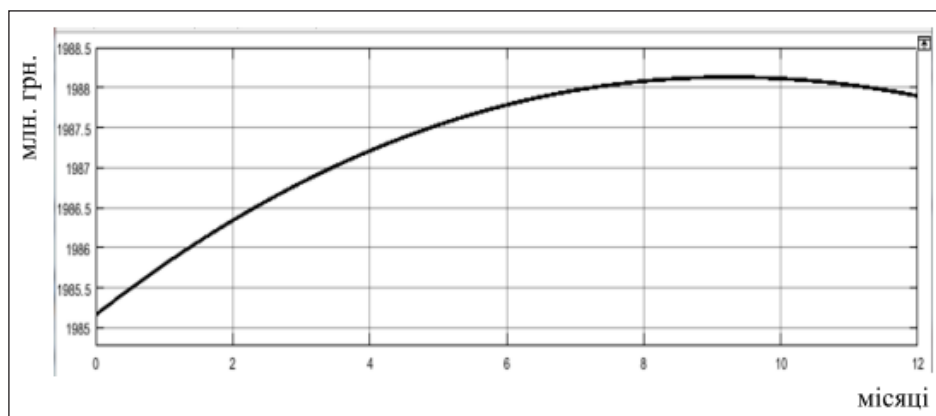

Рис. 9. Помісячна динаміка ВРП у 2015 р., млн. грн.

Джерело: розраховано авторами

Соціально-економічні показники розвитку східних регіонів України

Регіони	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Валовий регіональний продукт на душу населення, грн.					
Україна	32 002,00	33 473,00	36 904,00	46 413,00	47 770,40
Дніпропетровська обл.	44 650,00	46 333,00	53 749,00	65 897,00	66 285,67
Донецька обл.	38 907,00	37 830,00	27 771,00	26 864,00	27 587,33
Запорізька обл.	30 656,00	30 526,00	37 251,00	50 609,00	50 226,76
Луганська обл.	25 950,00	24 514,00	14 079,00	10 778,00	13 623,10
Харківська обл.	29 972,00	31 128,00	35 328,00	45 816,00	47 927,87
Середньомісячна заробітна плата					
Україна	3 026,00	3 265,00	3 480,00	4 195,00	5 183,00
Дніпропетровська обл.	3 138,00	3 336,00	3 641,00	4 366,00	5 075,00
Донецька обл.	3 496,00	3 755,00	3 858,00	4 980,00	5 989,00
Запорізька обл.	2 927,00	3 142,00	3 432,00	4 200,00	5 080,00
Луганська обл.	3 090,00	3 337,00	3 377,00	3 427,00	4 637,00
Харківська обл.	2 753,00	2 975,00	3 143,00	3 697,00	4 448,00
Наявний дохід на одну особу, грн.					
Україна	2 100,53	2 226,62	2 231,84	2 587,03	2 967,51
Дніпропетровська обл.	2 397,63	2 525,05	2 669,68	3 200,32	3 621,53
Донецька обл.	2 444,72	2 587,38	2 186,20	1 716,28	1 619,53
Запорізька обл.	2 258,97	2 365,68	2 515,15	2 962,23	3 509,82
Луганська обл.	2 002,01	2 132,53	1 649,03	1 240,21	993,31
Харківська обл.	2 072,50	2 174,85	2 189,50	2 621,59	3 047,31
Капітальні інвестиції в розрахунку на 1 особу, грн.					
Україна	6 467,10	5 908,90	5 122,90	6 399,90	8 451,60
Дніпропетровська обл.	6 798,90	6 457,80	6 204,00	7 944,90	10 239,50
Донецька обл.	7 248,40	6 421,50	3 054,00	1 945,60	2 806,00
Запорізька обл.	4 030,00	3 842,70	3 974,10	4 431,10	6 323,70
Луганська обл.	3 638,30	5 067,90	2 347,00	932,90	1 877,40
Харківська обл.	5 410,80	3 409,90	2 954,60	4 151,10	6 141,10
Кількість зареєстрованих злочинів к розрахунку на 10 000 населення, випадків					
Україна	97	124	123	132	139
Дніпропетровська обл.	124	153	147	154	143
Донецька обл.	111	133	130	81	70
Запорізька обл.	141	171	190	238	275
Луганська обл.	116	178	133	57	56
Харківська обл.	112	128	117	151	187

Джерело: [9; 10]

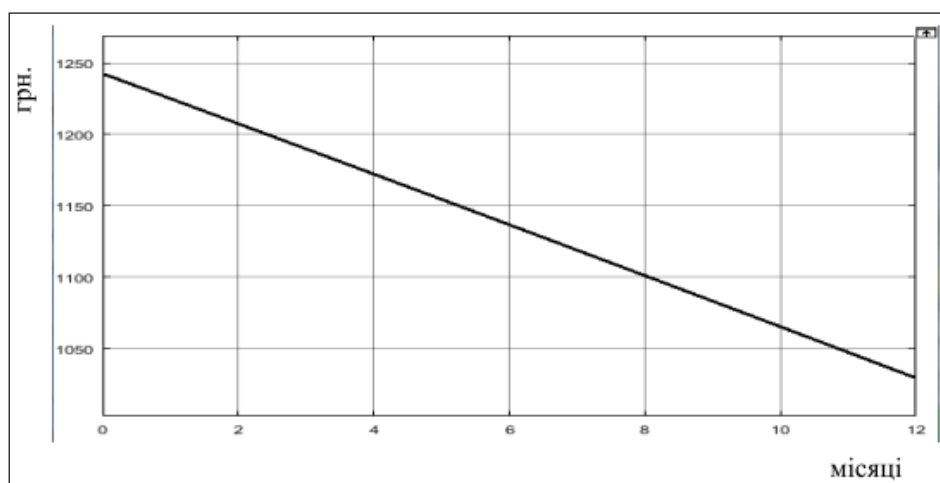

Рис. 10. Місячний грошовий дохід на 1 мешканця регіону у 2015 р., грн.

Джерело: розраховано авторами

Саме 2015 р. розглядається як базовий для проведення розрахунків, адже ні 2012 р., ні 2013 р., ні тим паче 2014 р. (рік початку АТО на Донбасі) не можуть стати реальною основою для прогнозування подальшої економічної та соціальної ситуації в Луганській області.

Для побудови прогнозу сформовано два сценарії розвитку.

Перший сценарій (рис. 11, 12) передбачає збільшення обсягів інвестування на відновлення та часткову модернізацію технологій виробництва (помісячні обсяги інвестицій складають 100 млн. грн. з 2016 р.).

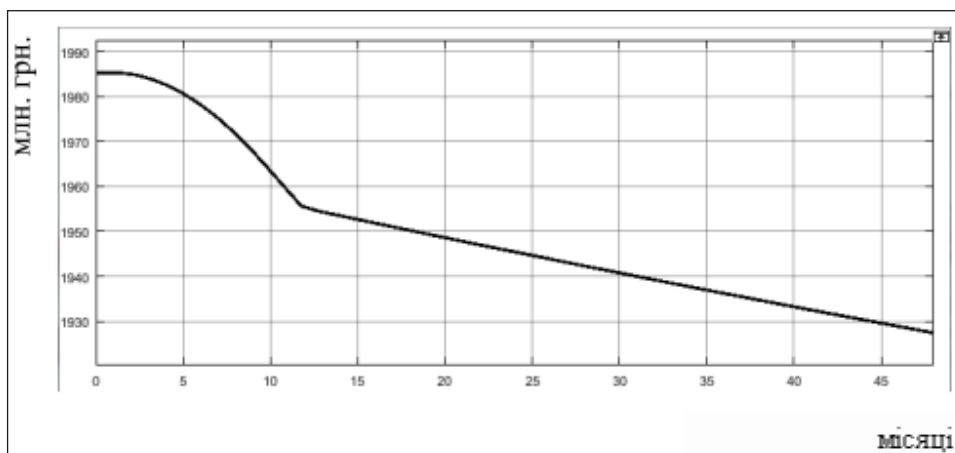

Рис. 11. Помісячна прогнозна динаміка ВРП за умови інвестування в модернізацію наявних технологій

Джерело: розраховано авторами

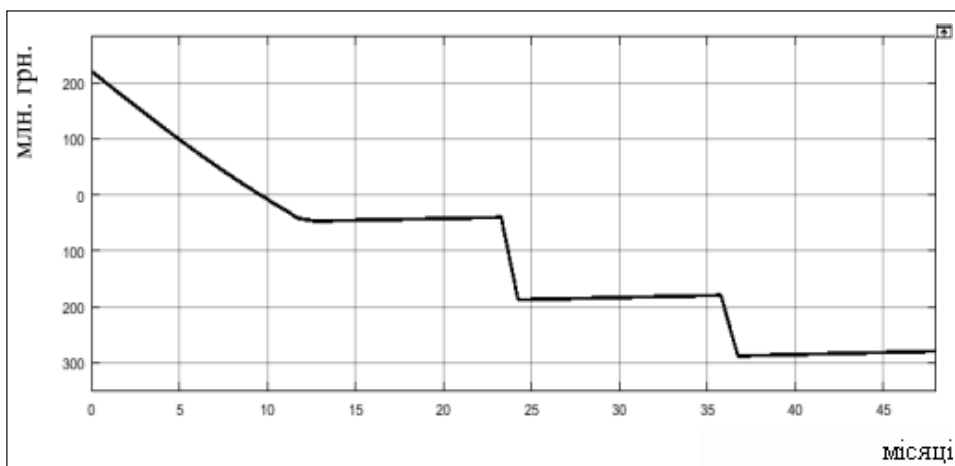

Рис. 12. Фінансовий результат суб'єктів економічної діяльності регіону до оподаткування

Джерело: розраховано авторами

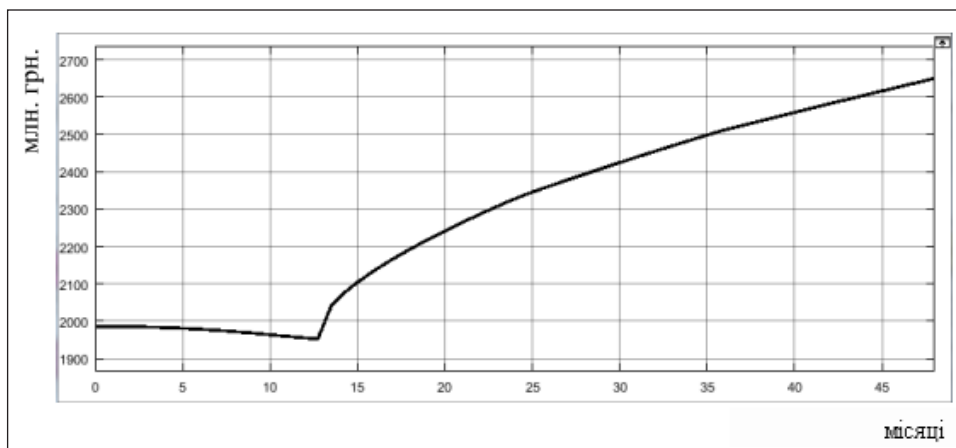

Рис. 13. Помісячна прогнозна динаміка ВРП за умови інвестування в інновації та освіту

Джерело: розраховано авторами

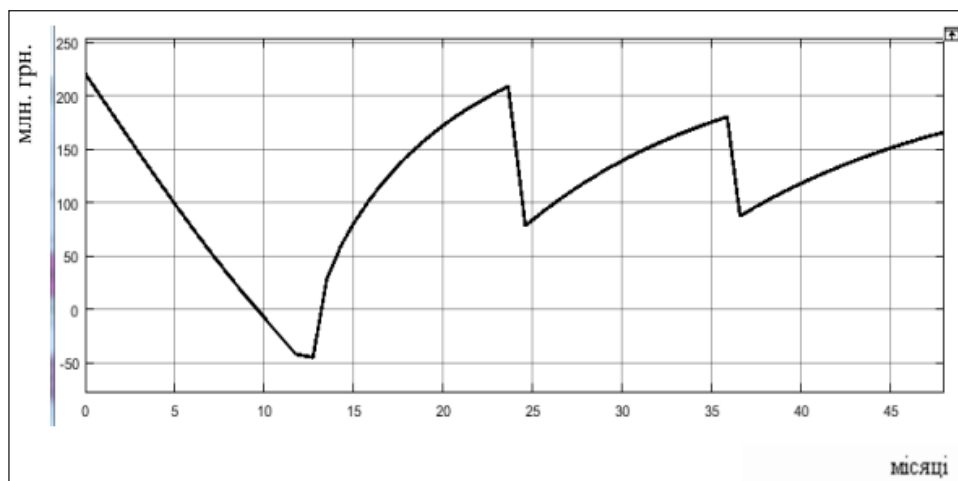

Рис. 14. Фінансовий результат суб'єктів економічної діяльності до оподаткування

Джерело: розраховано авторами

Другий сценарій (рис. 13, 14) передбачає якісно новий підхід, інвестиції в інноваційну діяльність, у сферу професійної освіти для підготовки фахівців, загребуваних у регіоні (помісячні інвестиції такі: 25 млн. грн. на інноваційну діяльність; 5 млн. грн. на розвиток професійної освіти з 2016 р.).

За результатами розрахунків виявлено, що для Луганської області перспективним є саме другий варіант, який передбачає якісну перебудову системи економічних відносин, збалансування ринку праці та інвестиції в людський капітал, що є об'єктивною умовою налагодження соціального діалогу між органами влади, бізнесом та населенням регіону.

Висновки. У ході проведеного дослідження побудовано та запропоновано до використання економіко-

математичну модель, що відображає наявні економічні відносини в регіоні. Представлена модель враховує всі складові економічного розвитку території, зокрема показники, які характеризують наявний соціальний діалог між владою, бізнесом та населенням регіону.

Апробація моделі, здійснена за даними розвитку Луганської області, продемонструвала її дієздатність та можливість використання на практиці. За результатами апробації визначено, що поточні тенденції розвитку наявної системи економічних відносин є неперспективними та такими, що призведуть до катастрофічних соціальних наслідків. В результаті представлено альтернативний сценарій розвитку, який передбачає інвестиції в розвиток інноваційної діяльності та у сферу професійної освіти регіону.

Список використаних джерел:

1. Реутов В. Сценарне моделювання регіонального розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 5. С. 29–35.
2. Дума Л. Імітаційне моделювання прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах нестационарності. Науковий вісник НЛТУ України. Серія: Економіка. 2017. Вип. 27. № 2. С. 174–177.
3. Гуменюк В., Ярошевич Н. Переваги та недоліки застосування функції Кобба-Дугласа як інструменту управління виробничими ресурсами транспортних підприємств. Вісник національного університету «Львівська політехніка». 2000. № 391. С. 157–162.
4. Сюдсетер К., Стрем А., Берк П. Справочник по математике для экономистов / пер. с норв. под ред. Е. Смирновой. Санкт-Петербург: Экономическая школа, 2000. 229 с.
5. Колемаев В. Математическая экономика: учебник. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 345 с.
6. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics. 1956. № 70. P. 65–94.
7. Статистичний щорічний Луганської області за 2016 р. / за ред. Д. Протопопова. Северодонецьк: Головне управління статистики у Луганській області, 2017. 423 с.
8. Праця в Луганській області у 2016 році: статистичний збірник / за ред. О. Овчиннікової. Северодонецьк: Головне управління статистики у Луганській області, 2017. 140 с.
9. Регіони України – 2017: статистичний щорічник. Ч. 1 / за ред. І. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 323 с.
10. Регіони України – 2017: статистичний щорічник. Ч. 2 / за ред. І. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 687 с.
11. Вісник Луганщини: газета Луганської облдержадміністрації – обласної військово-цивільної адміністрації. 2016. № 36(40). 12 с.
12. Вісник Луганщини: газета Луганської облдержадміністрації – обласної військово-цивільної адміністрації. 2015. № 4. 32 с.
13. Податковий кодекс України. Київ: ДП «СВЦ», 2018. 400 с.

Кожухівська Р.Б.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Уманський національний університет садівництва

СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ ДИНАМІЧНОГО РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Кожухівська Р.Б. Створення регіональних інноваційних кластерів для динамічного розвитку індустрії гостинності. У статті досліджено методика та принципові засади створення регіональних інноваційних кластерів для розвитку індустрії гостинності. Встановлено, що використання інноваційного кластерного підходу є одним із найбільш ефективних інструментів під час реалізації завдань модернізації підприємств і забезпечення розвитку інноваційних секторів економіки. Основні акценти статті сфокусовано на проблемах методики кількісної оцінки ефективності функціонування кластера, що базується на аналізі ефектів від зниження трансакційних витрат, вартості капіталу, маркетингових витрат, дифузії інновацій та їх спільного використання в інфраструктурі гостинності.

Наукова новизна статті зводиться до розроблення інноваційної методики оцінювання регіональних кластерів для розвитку сфери гостинності. Екстеральним ефектом використання запропонованої методики є збільшення частки оподаткування за рахунок локалізації в регіоні додаткових підприємств сфери гостинності та інтенсифікації інноваційних процесів і, як наслідок, поліпшення соціально-економічного становища регіону.

Ключові слова: методика оцінки, ефективність, розвиток, регіон, інновація, кластер, індустрія гостинності.

Кожуховская Р.Б. Создание региональных инновационных кластеров для динамического развития индустрии гостеприимства. В статье исследована методика и принципиальные основы создания региональных инновационных кластеров для развития индустрии гостеприимства. Установлено, что использование инновационного кластерного подхода является одним из наиболее эффективных инструментов при реализации задач модернизации предприятий и обеспечения развития инновационных секторов экономики. Основные акценты статьи сфокусированы на проблемах методики количественной оценки эффективности кластера, основанной на анализе эффектов от снижения трансакционных издержек, стоимости капитала, маркетинговых расходов, диффузии инноваций и их совместного использования в инфраструктуре гостеприимства.

Научная новизна статьи сводится к разработке инновационной методики оценки региональных кластеров для развития сферы гостеприимства. Экстеральным эффектом использования предложенной методики является увеличение доли налогообложения за счет локализации в регионе дополнительных предприятий сферы гостеприимства и интенсификации инновационных процессов и, как следствие, улучшение социально-экономической ситуации региона.

Ключевые слова: методы оценки, эффективность, развитие, регион, инновации, кластер, индустрия гостеприимства.

Kozhukhivska R. Creating regional innovative clusters for dynamic development of hospitality industry. In article explores the methodology and basic principles of creating regional innovative clusters for the development of the hospitality industry. It is established that the use of an innovative cluster approach is one of the most effective tools for realizing the tasks of modernizing enterprises and ensuring the development of innovative sectors of the economy. The article focuses on the problems of the methodology of quantitative evaluation of efficiency for the functioning of the cluster, which is based on analysis of the effects of lower transaction costs, the cost of capital, marketing costs, the diffusion of innovation and their sharing in the hospitality infrastructure.

The scientific novelty of the article is reduced to the development of an innovative methodology for assessing regional clusters to development of the hospitality industry. With the use of the proposed methodology, the additional effect is an increase in the share of taxation due to the localization of additional hospitality enterprises in the region and the intensification of innovation processes, and, as a result, the improvement of the social economic situation in the region.

Key words: assessment methods, efficiency, development, region, innovation, cluster, hospitality industry.

Постановка проблеми. За умов інтенсифікації трансформаційних перетворень регіональної економіки України (зокрема, у сфері індустрії гостинності) дедалі більшого застосування набуває використання методики інноваційних кластерів. Це зумовлено необхідністю оновлення і підвищення ефективності інстру-

ментів регіональної політики за умов фінансової кризи і дефіциту бюджетних коштів для підтримки підприємств індустрії гостинності, підвищення їх конкурентоспроможності тощо.

Використання інноваційного кластерного підходу є одним із найбільш ефективних інструментів під час

реалізації завдань модернізації підприємств і забезпечення розвитку інноваційних секторів економіки. Тому зараз зростає інтерес до проблеми формування кластерів та аналізу їх впливу на інноваційну активність підприємств індустрії гостинності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти формування, функціонування та розвитку кластерів висвітлені у роботах М. Бушуєвої [4], М. Войнаренко [7], Л. Богатчик [7], В. Тарасенко [12], М. Енріх [13], Дж. Лінгвіста [14], Х. Кетельса [14], О. Солвела [14], М. Портера [15]. Розкриття та використання потенціалу синергетичних зв'язків у сучасних економічних системах досліджували І. Ансофф І. [1], Н. Антонова [2], І. Бернар Ж.-К. [3], Коллі [3], Дж. Кейнс [8], О. Князева [9], Б. Кузнецов [10], В. Решетило [11]. Однак питання щодо методичних аспектів та оцінки ефективності створення регіональних інноваційних кластерів для динамічного розвитку індустрії гостинності на тепер залишаються малодослідженими.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених різним аспектам функціонування кластерів у регіонах, існує проблема у проведенні та аналізі емпіричних досліджень щодо використання методів кількісного та якісного аналізу кластерів (у тому числі оцінки кластерних ефектів).

Формулювагтя цілей статті. Наявність дискусійних проблем, а також об'єктивна необхідність визначення базових концепцій побудови кластерних формувань для розвитку гостинної сфери на регіональному рівні зумовили вибір теми дослідження. Метою статті є дослідження, аналіз та розроблення методики оцінки ефективності створення регіональних інноваційних кластерів для динамічного розвитку індустрії гостинності.

Виклад основного матеріалу. Особливої актуальності за сучасних умов господарювання набуває питання оцінки ефективності створення та функціонування кластерів. Це зумовлено необхідністю оновлення і підвищення ефективності інструментів регіональної політики за умов фінансової кризи і дефіциту бюджетних коштів для підтримки підприємств індустрії гостинності, підвищення їх конкурентоспроможності.

Використання інноваційного кластерного підходу є одним із найбільш ефективних інструментів під час реалізації завдань модернізації підприємств і забезпечення розвитку інноваційних секторів економіки (наприклад, сфери гостинності). Том зараз зростає інтерес до проблеми формування кластерів та аналізу їх впливу на інноваційну активність підприємств індустрії гостинності в Україні. Світовий досвід корпоративного госпо-

дарювання показує, що існує декілька підходів до оцінки ефективності функціонування кластера. Одним із найбільш поширених підходів є оцінка ефекту синергії кластера. Однак використання такого підходу є доцільним для проведення оцінки ефективності формування кластера і за наявності сталих оцінок вартості бізнесу підприємств кластера. А тому для початку слід проаналізувати й оцінити конкретні ефекти, що виникають у процесі синергії під час формування кластера.

Під кластерними ефектами розуміється вплив усіх підприємств-учасників кластера на різні підсумкові показники діяльності регіону у певній сфері господарської діяльності [4].

У дослідженні зосереджено увагу на ефектах, що впливають на показники ефективності, інноваційної активності та конкурентоспроможності підприємств індустрії гостинності. На нашу думку, ефективність підприємств кластера – принципово новий вид ефективності, що характеризує собою перехід від принципу економії, що досягається за рахунок масштабів підприємства, до ширшого принципу стратегічної економії, джерелом якої є взаємна підтримка різних учасників кластерних формувань.

Системні ефекти інтеграції розвиваються завдяки тому, що підприємства, що утворюють кластер, починають проводити узгоджену політику на ринку факторів виробництва, особливо в частині формування і використання ринкової та інноваційної інфраструктури, а також єдиною маркетингову політику по щодо інших підприємств, що не входять у кластер. З'являється можливість координації зусиль і фінансових коштів у процесі відпрацювання нових технологій і виходу їх на ринок. Формується стабільна система неформальних відносин окремих фахівців і керівників, спільної участі в наукових спільнотах і асоціаціях, формування загальних норм ділової етики.

Аналіз теоретичних і емпіричних досліджень дав нам змогу виділити види кластерних ефектів (рис. 1). Розглянемо кластерні ефекти й оцінку бюджетної ефективності та ефективності для підприємства-учасника кластера.

Кластерний ефект від дифузії інновацій. Ефектом формування і розвитку регіональних кластерів є інтенсифікація процесів розвитку інноваційної діяльності в кластерах. У зв'язку з формуванням стійких зв'язків між підприємствами починаються процеси дифузії інновацій і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності підприємств, що входять до кластера.

Існує безліч емпіричних робіт, які акцентують увагу на вивченні просторово обмеженої дифузії інновацій, а

Рис. 1. Синергія кластерних ефектів

Джерело: побудовано на основі проведеного дослідження

також на важливості передачі знань для регіональної продуктивності й інноваційної активності [11, с. 158]. Дослідження дифузії інновацій ґрунтуються на гіпотезі, що ці процеси ведуть до динамічних екстерналій, а в географічному вимірі – до агломераційних ефектів, які дають змогу пояснити закономірності економічного зростання регіонів [12, с. 76]. При цьому зростання доходів на душу населення виникає завдяки підвищенню рівня знань у регіоні, який веде до появи і застосування більш ефективних технологій діяльності.

Успішному впровадженню інновацій у сферу гостинності допомагає також урядова політика, яка сприяє науковим дослідженням, наявність хороших університетів, де працюють вчені та наукові, які досліджують цю проблематику. Тому сприятливі передумови для виробництва, передачі й адаптації нових знань у сфері гостинності формуються в регіональних інноваційних кластерах, що включають в себе малі і великі підприємства, у взаємозв'язку з університетами і науковими центрами. Особливу роль у полегшенні і прискоренні дифузії інновацій відіграє соціальне середовище кластера, до якого залучено фахівців різних галузей знань у наукових організаціях. Таке соціальне середовище створює основу для неформальних відносин між носіями нових знань, полегшуючи їх комунікаційний процес.

Для оцінки ефекту від процесів упровадження інноваційних форм розвитку кластера в індустрії гостинності побудуємо модель, що оцінює вплив обсягу основних фондів і освіченості жителів регіону на рівень їхнього добробуту.

Припустимо, що валові грошові доходи населення регіону в такий спосіб залежать від середньорічної

чисельності зайнятих в економіці, фондоозброєності і середнього рівня освіти людського капіталу:

$$P = Const \times X_i^A \times Y_i^B \times e^{CZ_i}, \quad (1)$$

де P – валові грошові доходи населення регіону в i -му регіоні (грн);

X – фондоозброєність на 1 працівника в i -му регіоні (грн/чол);

Y – середньорічна чисельність зайнятих в економіці в i -му регіоні (чол);

Z – середній рівень освіти людського капіталу в i -му регіоні (років);

$Const, A, B, C$ – сталі величини.

Відповідне прологарифмоване рівняння регресії має вигляд:

$$P = Const + A \ln X_i + B \ln Y_i + CZ_i + \varepsilon_p, \quad (2)$$

де ε_i – випадковий залишок.

У таблиці 1. наведено результати розрахунку рівняння регресії на основі статистичних даних Державної служби статистики [7] з використанням методики статистичної перевірки гіпотез Стьюдента і Фішера. При цьому під час розрахунку середнього рівня освіти людського капіталу у регіоні використовувалися дані про склад (структуру) зайнятого населення за рівнем освіти і були прийняті такі тривалості освіти: вища освіта – 16 років; незакінчена вища – 14, середня спеціальна – 13, професійно-технічна – 12, середня загальна – 11, неповна середня – 9, на основі чого були проведені розрахунки середнього рівня освіти населення регіону.

Усі коефіцієнти при незалежних змінних є статистично вагомими коефіцієнтами детермінації рівнянь, вони коливаються від 95 до 97%. Таким чином, обрані незалежні змінні визначали від 95 до 97% пояснень варі-

Таблиця 1

Взаємозв'язок логарифмів валового грошового доходу, середньорічної чисельності зайнятих в економіці, фондоозброєності і середнього рівня освіти людського капіталу в Україні

Характеристики регресійної моделі	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Константа ($Const$)	1,057	3,228	3,020	3,117
Стандартна помилка	1,103	0,781	1,106	1,069
T – статистика Стьюдента	0,96	4,13	2,73	2,92
P – рівень	0,34	0,0001	0,0078	0,0046
Коефіцієнт A	1,040	1,033	1,030	1,012
Нормований коефіцієнт A	0,9360	0,950	0,955	0,948
Стандартна помилка	0,0280	0,022	0,026	0,023
T – статистика Стьюдента	36,83	46,15	43,80	44,70
P – рівень	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Коефіцієнт B	0,3220	0,292	0,274	0,244
Нормований коефіцієнт B	0,1910	0,194	0,187	0,170
Стандартна помилка	0,0430	0,031	0,031	0,029
T – статистика Стьюдента	7,53	9,48	8,78	8,50
P – рівень	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Коефіцієнт C	0,3380	0,220	0,272	0,310
Нормований коефіцієнт C	0,1100	0,078	0,068	0,077
Стандартна помилка	0,0790	0,059	0,088	0,086
T – статистика Стьюдента	4,29	3,71	3,10	3,61
P – рівень	0,0001	0,0004	0,0027	0,0005
Коефіцієнт детермінації	0,9520	0,970	0,966	0,970
F – статистика Фішера	506,460	823,820	737,25	832,71
P – рівень	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за даними [7] (під час проведення розрахунків не враховувалися дані Східного регіону України та республіки Крим у зв'язку з відсутністю статистичних даних)

ації залежної змінної, тобто обсягу валових грошових доходів населення регіону, з урахуванням відмінностей у масштабах і рівнях розвитку регіонів. Коефіцієнт А при змінній «Середньорічна чисельність зайнятих в економіці» знижується з плином часу, що говорить про зростання впливу інших факторів на валові доходи населення. Коефіцієнт В при змінній «Фондоозброєність» також із роками знижується, що свідчить про зниження залежності «Валового грошового доходу» від цього фактора. Коефіцієнт С при змінній «Середній рівень людського капіталу» зростає з 2014 р. до 2015 р.

Оцінити ефект від створення кластера, що виникає завдяки концентрації готельно-ресторанних підприємств і високоосвічених фахівців у певній місцевості, можна з використанням розробленої і розрахованої моделі, зокрема, у такий спосіб:

$$P = 3,117 \times X \times Y_i^{0,244} \times e^{0,31Z_i} \quad (3)$$

Підставивши у формулу передбачуване число зайнятих на підприємствах кластера, середню фондоозброєність зайнятих і рівень освіти, можна отримати обсяг валових доходів працівників кластера. Порівнявши його з рівнем доходів, можливо оцінити збільшення добробуту населення регіону, зайнятого на підприємствах кластера. Таким чином, ефективність створення кластера для регіональних органів влади проявляється у підвищенні рівня доходів населення у регіонах. Розроблена модель має високий коефіцієнт детермінації, що сприяє розвитку кластера як мезоекономічної системи поряд із регіональною економікою.

Проведений аналіз показав, що роль знань, рівня освіти в економіці регіонів України помітна і досить велика, тому органам влади необхідно концентрувати інвестиції в освіту (зокрема, у сфері гостинності) на регіональному рівні, забезпечуючи таким чином підвищення доходів населення та рівня якісного споживання продуктів та послуг індустрії гостинності.

Кластерний ефект від зниження вартості капіталу. Доступність фінансових ресурсів, з одного боку, дає можливість розвивати нові проекти готельно-ресторанних підприємств кластера, а з іншого – зумовлює підвищення фінансової стійкості всіх підприємств кластера. За умов зміцнення господарських зв'язків регіональні кластери стають привабливими для іноземних інвестицій. У підприємств кластера знижуються ринкові ризики і з часом підвищується конкурентоспроможність. Розширення спектру фінансових інструментів, використовуваних у системі регіонального управління кластерними утвореннями, у тому числі за рахунок залучення капіталу стратегічних інвесторів, приводить до зниження вартості капіталу підприємств кластера.

Вартість капіталу (СС) показує рівень рентабельності інвестованого капіталу. Розрахунок СС слід проводити за формулою:

$$CC = I_{вл} \times D_{вл} + I_{ноз} \times D_{ноз} \times (1 - i_{приб}), \quad (4)$$

де СС – вартість капіталу;

$I_{вл}$ – вартість власного капіталу (%);

$D_{вл}$ – частка власного капіталу (% з балансу);

$I_{ноз}$ – вартість позикового капіталу (%);

$D_{ноз}$ – частка позикового капіталу (% з балансу);

$i_{приб}$ – ставка податку на прибуток (%).

Цей показник інтегрує в собі інформацію про конкретний склад елементів сформованого капіталу,

їх індивідуальну вартість та значущість у загальній сумі капіталу. Основна складність під час розрахунків показника вартості капіталу (СС) полягає в обчисленні ціни одиниці капіталу, отриманого з конкретного джерела коштів, оскільки від цього залежить точність розрахунку СС. Для деяких джерел її можна обчислити досить легко і точно (наприклад, вартість банківського кредиту); для низки інших джерел це зробити досить складно, причому точне обчислення неможливе. Проте навіть приблизні оцінки СС є прийнятними для аналітичних цілей.

Оцінка кластерного ефекту від збільшення пропозиції капіталу і зниження його вартості можлива таким чином:

$$E_{звк} = K \times \Delta CC, \quad (5)$$

$$E_{бюдж}^{звк} = i_{нсп} \times \Sigma E_{звк} = i_{нсп} \times \Sigma (K \times \Delta CC), \quad (6)$$

де $E_{звк}$ – щорічний ефект від зниження вартості капіталу;

K – розмір сукупного капіталу підприємства;

CC – вартість капіталу;

$E_{бюдж}^{звк}$ – бюджетний ефект від зниження трансакційних витрат;

$i_{нсп}$ – ефективна податкова ставка підприємства.

Слід зазначити, що представлений метод розрахунку дає лише оцінку потенційного ефекту, більш точні дані можна отримати, маючи відомості про обсяги залученого фінансування, його структуру та умови.

Загалом формування регіональних інноваційних кластерів створює особливі умови для розвитку системи венчурного фінансування проектів, зокрема, для зростання інноваційного руху, залучення уваги венчурних фондів до регіону і створення центрів консалтингових послуг для відповідного опрацювання проектів.

Ефект спільного використання інфраструктурних об'єктів. Цей вид синергії є наслідком спільного використання спеціалізованих виробничих потужностей, устаткування, будівель, інженерних споруд підприємствами кластера індустрії гостинності. Вирішення питань щодо управління інфраструктурними інвестиціями, як правило, є компетенцією держави. Однак останнім часом у готельно-ресторанній сфері зростає роль інфраструктурних проектів державно-приватної форми власності, а також, як виняток, у створенні об'єктів інфраструктури повністю за рахунок приватних коштів за допомогою колективного інвестування. Інфраструктура є тією базою, на основі якої багато в чому формується конкурентна перевага кластера.

Натепер в Україні сформовано близько 100 регіональних інститутів розвитку [7], які надають підтримку інвестиційним проектам індустрії гостинності. Однак створення готельно-ресторанної інфраструктури в останні роки велося безсистемно, були відсутні стратегії розвитку цільових підприємств-користувачів. Як наслідок, велика частина підприємств інфраструктури використовується неефективно або не за призначенням. Тому стає актуальним такий вид діяльності, як інфраструктурне проектування – цілеспрямована діяльність із моделювання сукупності елементів інфраструктурного проекту таким чином, щоб отримати максимальний ефект від їх взаємодії на всіх стадіях реалізації проекту [10]. Загалом це новий принцип створення об'єктів інфраструктури гостинності з урахуванням аналізу зовнішнього середовища, реалізації можливостей і компенсації недоліків регіональної економічної системи.

Отже, проектування інфраструктури гостинності можна визначити як процес, що перевіряє вимоги інвесторів і підприємців у встановлені характеристики інноваційної інфраструктури, результатом якого повинно стати створення ефективних, затребуваних об'єктів, що роблять значний внесок до зростання рівня регіональної економіки [2, с. 296].

Оцінку ефектів зростання бюджету на основі формуванні кластера з урахуванням створення і використання інфраструктури гостинності можна проводити таким чином:

I. Оцінка ефективності та рентабельності бюджетних інвестицій від створення кластера інфраструктури гостинності:

$$E_{\text{бюдж}}^{\text{інф}} = \frac{i_{\text{нсп}} \times (\sum \Delta P + \sum P_n)}{\sum E} \quad (7)$$

$E_{\text{бюдж}}^{\text{інф}}$

де $E_{\text{бюдж}}^{\text{інф}}$ – бюджетний ефект від зниження трансакційних витрат;

ΔH – збільшення податкових надходжень до бюджету;

C – витрати на створення об'єктів інфраструктури;

$i_{\text{нсп}}$ – ефективна податкова ставка на підприємствах;

ΔB – збільшення прибутку підприємств, що використовують об'єкт інфраструктури;

$B_{\text{нов}}$ – прибуток новостворених підприємств завдяки об'єкту інфраструктури.

В абсолютному вираженні бюджетний ефект від створення інфраструктури гостинності можна розрахувати таким чином:

$$E_{\text{бюдж}}^{\text{інф}} = \sum \Delta H - \sum C = \sum i_{\text{нсп}} \times (\sum B + \sum B_{\text{нов}}) - \sum C. \quad (8)$$

При цьому під час оцінки ефективності інфраструктурних об'єктів розрахунок збільшення обсягів податкових платежів до бюджету доцільно проводити в середньостроковій і довгостроковій перспективі, дисконтуючи відповідні суми.

II. Оцінка ефективності створення інфраструктури готельно-ресторанних підприємств для кластера індустрії гостинності.

Припустимо, що підприємства-учасники інноваційного кластера сфери гостинності зацікавлені у виробництві (або придбанні) деякого «суспільного блага» – продукту або послуги. У такому разі сенс терміна «суспільне» полягає в тому, що цим благом може скористатися кожен з учасників кластера. Передбачається, що від споживання кожне підприємство-учасник отримує певний дохід. Вартість (ціна) цього блага фіксована і вища від фінансових можливостей кожного окремо взятого підприємства, тому для його придбання підприємствам необхідно об'єднати свої інвестиційні можливості.

Незалежно від методу розподілу витрат між підприємствами-учасниками ефективність для кожного з них буде розраховуватися:

$$E_{\text{інф}} = \Delta B - C_{\text{св}}, \quad (9)$$

де $E_{\text{інф}}$ – ефективність створення інфраструктури для підприємств кластера;

ΔB – додатковий дохід підприємства-учасника від використання створюваного суспільного блага;

$C_{\text{св}}$ – витрати учасника кластера у зв'язку зі сплатою внеску на придбання суспільного блага.

При цьому бюджетний ефект під час придбання суспільних благ підприємствами кластера за рахунок власних колективних інвестицій можна розрахувати таким чином:

$$E_{\text{бюдж}}^{\text{інф}} = i_{\text{нсп}} \times (\sum \Delta B + \sum C_{\text{св}}). \quad (10)$$

Реалізація проектів у сфері індустрії гостинності може бути здійснена відповідно до кластерної концепції. У такому разі кластер здатний реалізувати синергетичний ефект від використання інфраструктури, мультиплікативно збільшуючи обсяг продукції, що виробляється/надається. Інноваційна інфраструктура кластера може стати каталізатором здійснення прогресивних структурних перетворень в економіці і розвитку економічного потенціалу регіону. Отже, процес проектування необхідної інфраструктури в кластері повинен враховувати величину синергетичних ефектів у кластерах під час вибору пріоритетних проектів і видів створюваної інфраструктури.

Маркетингові ефекти в кластері. Під час реалізації кластерної політики спостерігається використання двох стратегій: створення єдиного бренда кластера та концентрація на просуванні бренду підприємства – ядра кластера.

Підвищення брендово-іміджевих характеристик кластера загалом або окремих ключових господарюючих суб'єктів кластера (ядра) сприяє скороченню витрат на рекламу за рахунок користування спільним брендом.

Популярність бренду підприємства – ядра кластера дає широкі можливості для просування торгових марок підприємств-постачальників, компонентів з опорою на бренд основного підприємства кластера. У зв'язку з цим оцінка маркетингового ефекту під час створення кластера може бути оцінена таким чином:

$$E_{\text{мар}} = \Delta E_{\text{мв}} + \Delta B, \quad (11)$$

$$E_{\text{бюдж}}^{\text{мв}} = i_{\text{нсп}} \times (\sum \Delta E_{\text{мв}} + \sum \Delta B + \sum B), \quad (12)$$

де $E_{\text{мар}}$ – ефект від зниження маркетингових витрат у кластері;

$\Delta E_{\text{мв}}$ – зниження кожного виду маркетингових витрат;

ΔB – приріст обсягу продажів підприємств кластера за рахунок просування або використання бренду;

$E_{\text{бюдж}}^{\text{мв}}$ – бюджетний ефект від зниження маркетингових витрат у кластері;

B – виручка новостворених підприємств кластера;

$i_{\text{нсп}}$ – ефективна податкова ставка.

Необхідно відзначити, що під час створення кластера не завжди відбувається зниження маркетингових витрат. Коли створюється новий бренд, витрати усіх підприємств можуть збільшитися, тоді кластерні ефекти проявляються згодом у зростанні загального обсягу прибутку і прибутку підприємств-учасників кластера.

Висновки. У процесі проведення дослідження щодо методики оцінки ефективності створення регіональних інноваційних кластерів для динамічного розвитку індустрії гостинності встановлено, що використання інноваційного кластерного підходу є одним із найбільш ефективних інструментів під час реалізації завдань щодо модернізації підприємств готельно-ресторанної сфери і забезпечення розвитку інноваційних секторів економіки. Екстеральним ефектом для покращення

щення економіки регіону є збільшення бази оподаткування за рахунок локалізації в регіоні додаткових підприємств сфери гостинності та інтенсифікації їх інноваційних процесів, зниження собівартості послуг, підвищення рентабельності тощо.

Розглянуті у статті кластерні ефекти для покращення регіональної економіки є порівнюваними і загалом, можуть використовуватися для розрахунку сукупного кластерного ефекту. Натепер у зв'язку з подоланням наслідків фінансової кризи і можливістю

повторного прояву кризових явищ в економіці України, відсутністю прогресу в модернізації інноваційного розвитку значно зростає необхідність більш якісного відбору проектів регіонального розвитку, потенційних «точок зростання» для здійснення їх підтримки.

Запропоновані варіанти оцінки потенційних кластерних ефектів забезпечать можливість проведення більш повної оцінки кластерів і відбору найбільш ефективних проектів для підвищення ефективності інноваційних кластерів і динамічного розвитку регіону.

Список використаних джерел:

1. Аснофф И. Стратегическое управление / И. Аснофф; пер. с англ. М.: Гелиос, 1989. 311 с.
2. Антонова Н.И. Модель организационно-экономического механизма санации и обеспечения устойчивого развития проблемных территорий / Н.И. Антонова, Е.Д. Маркина, Г.А. Бахматова // Научное обозрение 2015. № 9. С. 295–298.
3. Бернар И. Оценка финансового потенциала региона / И. Бернар, Ж.-К. Колли. 2003. URL: <http://www.rusnauka.com>.
4. Бушуева М.А. Синергия в кластере / М.А. Бушуева. Интернет-журнал «Науковедение». 2012. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sinergiya-v-klastere>.
5. Лисяк Л.В. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку / за ред. Л.В. Лисяк. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.
6. Войнаренко М.П. Використання кластерного інструментарію при розробці субрегіональних стратегій підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів / М.П. Войнаренко, Л.А. Богатчик // Актуальні проблеми економіки. 2014. № 8(158). С. 171–182.
7. Державна служба статистики України: Валовий грошовий дохід, середньорічна чисельність зайнятих в економіці, людський капітал у 2012–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс; пер. с англ. М.: Гелиос, 2012. 352 с.
9. Князева, О.А. Мотиви та цілі інтеграційних процесів на різних економічних рівнях / О.А. Князева, Н.Д. Маслій // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. Вип. 10. Ч. 2. Херсон, ХДУ. 2015. С. 48–52.
10. Кузнецов Б.Л. Теория синергетического рынка: учеб. пособие / Б.Л. Кузнецов, С.Б. Кузнецова. Набережные Челны: Изд-во Кам. гос. инж.-экон. акад., 2016. 71 с.
11. Решетило В.П. Економічна синергетика формування ринкового трансформаційного потенціалу в перехідних системах / В.П. Решетило // Економіка: зб. наук. праць. / за ред. акад. АПН України І.Ф. Прокопенка. Х.: ХДПУ, 2003. С. 288.
12. Тарасенко В. Территориальные кластеры: семь инструментов управления / В. Тарасенко. М.: Альпина Паблишер, 2015. 201 с.
13. Enright M.J. Survey on the Characterization of Regional Clusters: Initial Results / M.J. Enright. Working Paper, Institute of Economic Policy and Business Strategy: Competitiveness Program, University of Hong Kong, 2015.
14. Lindqvist G., Ketels Ch., Solvell O. The Cluster Initiative Greenbook 2.0. [Electronic resource] / G. Lindqvist, Ch. Ketels, O. Solvell. – Stockholm: Ivory Tower Publishers, 2013. URL: <http://www.clus-terportal-bw.de/service/publikationen/cluster-initiativen-und-netzwerke/publication/Publikationen/download/dokument/the-cluster-initiative-greenbook-20>.
15. Porter M.E. Clusters and the new economics of competition / M.E. Porter // Harvard Business Review. 1998. № 76(6). P. 77–90.

Панасюк В.М.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку у виробничій сфері,
Тернопільський національний економічний університет

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА РЕГІОНУ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Панасюк В.М. Соціальна інфраструктура регіону в системі національного соціально-економічного простору. Базуючись на платформі системного аналізу, соціальна інфраструктура регіону розглядається як важлива соціальна система в національному просторі і часі, а схема її функціонування та системні властивості її компонентів – як ланцюг взаємодії і відносин «соціуму – держави – комерційних структур – соціальної інфраструктури». Обґрунтовано та наведено функціональну схему взаємозв'язку соціальної інфраструктури зі структурними системами національного простору. Охарактеризовано і конкретизовано функції цих підсистем у плані стратегічних напрямів розвитку соціальної інфраструктури регіону.

Ключові слова: соціум, держава, бізнес, триада, соціальна інфраструктура регіону, підсистеми, функціональна взаємодія.

Панасюк В.М. Социальная инфраструктура региона в системе национального социально-экономического пространства. Основываясь на платформе системного анализа, социальная инфраструктура региона рассматривается как важная социальная система в национальном пространстве и времени, а схема ее функционирования и системные свойства ее компонентов – как цепь взаимодействия и взаимоотношений «социума – государства – коммерческих структур – социальной инфраструктуры». Обоснована и приведена функциональная схема взаимосвязи социальной инфраструктуры со структурными системами национального пространства. Охарактеризованы и конкретизированы функции этих подсистем в плане стратегических направлений развития социальной инфраструктуры региона.

Ключевые слова: социум, государство, бизнес, триада, социальная инфраструктура региона, подсистемы, функциональное взаимодействие.

Panasjuk V.M. Social infrastructure of the region in the system of national socio-economic space. Based on the platform of system analysis, the social infrastructure of the region is considered as an important social system in national space and time, and the scheme of its functioning and system properties of its components, such as the chain of interaction and relations of "society – the state – commercial structures – social infrastructure." The functional scheme of the interconnection of social infrastructure with the structural systems of the national space is substantiated and presented. The functions of these subsystems are described and specified in the plan of strategic directions of development of social infrastructure of the region.

Key words: society, state, business, traditions, social infrastructure of the region, subsystems, functional interaction.

Постановка проблеми. Розбудова соціально-економічного простору, зрушення в суспільному розвитку під впливом трансформаційних перетворень зумовлюють докорінні зміни в організації суспільства і його соціальних підсистем із появою оновлених прогресивних їх елементів, формують і викликають пошук принципово нових підходів до вирішення проблем, потребуючи обґрунтування сучасних методологічних підходів до дослідження соціальних систем регіону, розроблення прогресивних концепцій і парадигм під час формування та використання наявних ресурсів та можливих резервів, обґрунтування перспективних парадигматичних характеристик (зокрема, в соціальній інфраструктурі регіону).

Соціальна інфраструктура регіону характеризується широким спектром взаємозв'язків і відносин з іншими структурами в зовнішньому і внутрішньому середовищі. Враховуючи важливе значення соціальної інфраструктури регіону як складника економічної системи та вимоги, що до неї ставляться, її варто розглядати, здійснюючи аналіз та визначаючи характер

розвитку в чотириланковій моделі, яка відображає взаємодію соціуму, держави, бізнесу та самої соціальної інфраструктури. Доцільним є визначення якості, яка має бути притаманна соціальній інфраструктурі задля відповідності її суспільно-необхідним потребам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розвитку галузей соціальної інфраструктури регіону присвячена значна кількість праць вітчизняних науковців: А. Амоші, П. Борщевського, Б. Данилишина, Л. Дейнеко, М. Долишнього, Л. Зайцевої, О. Євсєєвої [1], В. Куценко [3], П. Меркулова [2], Е. Мартякова [4], А. Мазура, С. Мельника, С. Пакуліна [5], А. Пакуліної [6], В. Третяка [8], М. Чумаченка та інших.

Однак питання функціонування та дієвості соціальної інфраструктури в координатах національного простору, функціональної взаємодії в системі тетради «соціум – держава – бізнес – соціальна інфраструктура», переоцінки її ролі в суспільному розвитку не знайшли висвітлення, що зумовило доцільність цього дослідження з метою усунення незаповненої ніші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення ролі та особливостей функціонування соціальної інфраструктури регіону в системі чотириланкової моделі «соціум – держава – бізнес – соціальна інфраструктура».

Виклад основного матеріалу. Сучасна соціальна інфраструктура є полікомпонентним, внутрішньо складним територіально-господарським і соціально-економічним утворенням, функціонування якого безпосередньо пов'язане з інтересами всіх соціальних верств суспільства. До її складу входять структурні ланки з обслуговування, особистого споживання, споживання створених у матеріальному виробництві благ та виробництва власних товарів і послуг. Серед її функцій найбільш значущими є створення умов для розширеного відтворення та оптимізації демографічних процесів; ефективне використання трудового потенціалу; покращення здоров'я та освітнього рівня населення; вирішення житлових проблем; підвищення якості життя населення [1, с. 160].

На сучасному етапі трансформації економічної системи важливо переоцінити роль і функції інфраструктури регіону у суспільному відтворенні і її розвиток з урахуванням особливостей суспільної динаміки. Вартим уваги є переоцінка місії соціальної інфраструктури регіону як важливої підсистеми економіки, відносин з іншими рівнозначними підсистемами суспільства задля прогресивного поступу вперед, що потребує певної відповідності її таким визначним положенням, як ефективність, інноваційність, ринковість, соціальна орієнтація, креативність, гуманізація.

Національний соціально-економічний простір як базова основа суспільної діяльності є структурно значущим і в своєму складі мав донедавна різні підсистеми, зокрема соціум, державу і сферу економічної діяльності. Останнім часом ця триланкова сфера потребувала значного коригування в зв'язку з появою четвертого складника – бізнесу, який має власне коло цілей, інтересів, цінностей і можливостей, що не збігаються з інтересами національної економіки. Так, якщо мета економічної діяльності – задоволення платоспроможного попиту й отримання прибутку для розвитку виробництва, то бізнесу – лише одержання прибутку за рахунок задоволення платоспроможного попиту. У бізнесових структурах прибуток виступає як ціль, а створення благ – як засіб, а в економічній діяльності, зокрема в соціальній інфраструктурі, – навпаки. Бізнес стає самостійним суб'єктом суспільства, тому в національному просторі варто враховувати четверту підсистему як складник економічної системи – бізнес поряд із соціумом, державою та економікою, зокрема соціальною інфраструктурою регіону [2, с. 86].

Ці системи структурно і функціонально є різними, хоча в територіальному плані не відрізняються одна від іншої, та їхня роль у забезпеченні життєдіяльності і розвитку різна. Ці підсистеми соціально-економічного простору є складниками національної системи – соціальна є відтворювальною, держава – організуючою, комерційні структури – активізуючими, а соціальна інфраструктура – господарюючою. Сфери інтересів цих підсистем різні і мають різну конфігурацію в просторово-часовому вимірі, де соціум і держава розвиваються поступово й еволюційно, а комерційні структури (бізнес) і інфраструктура – циклічно. Кожна із підсистем суспільної системи країни має свою природу, володіє

певними властивостями, які визначають перспективи встановлення стійких відносин з іншими структурними системами. Так, соціум утворює соціальне середовище, дотримується рівності прав і можливостей своїх членів, створює інституційні умови на території країни, обґрунтовує перспективи розвитку; держава регулює функціонування країни як єдиного цілого, забезпечує її єдність, територіальну цілісність, безпеку і стабільний розвиток; бізнес стимулює різні підприємницькі проекти, реалізує підприємницьку функцію; соціальна інфраструктура регіону забезпечує процеси виробництва товарів і надання послуг та споживання, економічну єдність території і розвиток у перспективі. Всі чотири підсистеми необхідні для збалансованого сталого функціонування і розвитку країни.

Стосовно методології дослідження та визначення послідовності, тісноти, глибини взаємозв'язків соціальної інфраструктури регіону в просторових координатах та часових вимірах можливим є виявлення і розроблення нових підходів до окреслення її функцій в нових умовах господарювання, у системі «соціум – держава – бізнес – інфраструктура». Щодо характеру, особливостей і специфіки складників чотириланкової моделі у складі суспільного розвитку з їх взаємозв'язками доцільно визначити таке.

Загалом соціум (суспільство) є складною організацією взаємодії і взаємозв'язків людини, груп, каст, верств, прошарків, класів. Його структура являє собою сукупність великих і малих соціальних груп, колективних і індивідуальних відносин між ними. Соціальна структура охоплює розміщення всіх відносин, залежностей, взаємодій між окремими елементами в соціальній системі різного рангу, зокрема інфраструктурній. Елементами виступають соціальні інститути, соціальні групи і спільноти різних типів, а базовими одиницями соціальної структури являються норми і цінності. Тому суспільство – сукупність форм сумісної діяльності і відносин людей, які історично склалися і розвиваються.

Властивості соціуму, суспільства різнопланові і багатобічні, але, базуючись на загальній концепції розвитку, основними з них є: спільність території, яка, як правило, збігається з державними кордонами і є основою соціального простору, де складаються і розвиваються відносини і взаємодія між індивідуумами; однорідність у плані розміщення по території і по часовій осі в контексті розташування соціальних якостей населення та економічних умов господарювання на території; цілісність і стабільність, здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків; автономність і високий рівень саморегуляції, що виражається в здатності створювати необхідні умови для задоволення потреб індивідуумів, тобто суспільство без втручання іззовні може здійснювати своє основне призначення – надавати людям такі форми організації життя, які полегшують їм досягнення особистих цілей; інтегративність – кожне нове покоління людей в процесі соціалізації включається в складну систему соціальних відносин, підпорядковується нормам і правилам, які склалися, що забезпечується культурою. Окрім того, існує підхід до розгляду структури суспільства з виокремленням у ній економічної, політичної, соціальної, духовної сфер. Саме економічна сфера, в тому числі і соціальна інфраструктура регіону, забезпечує міцність та безпеку функціонування соціуму [3, с. 123].

Основними складниками соціальної структури суспільства є: 1) особистість як суб'єкт соціальних відносин; 2) соціальна спільність – об'єднання людей, в якому створюється і зберігається відповідний соціальний зв'язок (види спільнот – соціальні групи, професійно-соціальні, трудові колективи, соціально-демографічні, статево-вікові, класи і страти; соціально-територіальні спільноти, етнічні спільноти); 3) соціальний інститут – організація суспільної діяльності і суспільних відносин, сукупність затверджених норм, цінностей, культурних взірців, стійких форм поведінки. Залежно від сфер суспільних відносин виділяють такі типи інститутів: економічні – виробництво, приватна власність, розподіл праці, заробітна плата та ін.; політико-правові – держава, суд, армія, партія; інститути родини, шлюбу і сім'ї; виховні інститути – сім'я, школа, вища освітня заклади, засоби масової інформації, церкви; культурні інститути – мова, мистецтво, культура праці; 4) соціальний зв'язок; 5) соціальні відносини; 6) культура як сукупність створених людством у процесі її діяльності і специфічних для неї життєвих форм, а також процес їх створення і відтворення. Культура є основою соціальної, суспільної поведінки індивідумів і соціальних груп, оскільки є системою колективно й індивідуально роздільних норм, правил, взірців діяльності.

Таким чином, суспільство являє собою складну соціальну систему, яка складається з різних, але взаємопов'язаних один з одним елементів.

Функції соціуму (суспільства) є різноплановими, але щодо подальшого розвитку соціальної інфраструктури вони виражаються в тому, що соціум надає інфраструктурі трудові ресурси, підтримує соціальні зв'язки і відносини в напрямі злагоди, гуртує соціальні спільноти для ефективної праці, налагоджує відносини між окремими елементами системи, створює соціальні інститути в інфраструктурній сфері, одержуючи від неї споживчі блага, і делегує владні повноваження державі.

Держава. Соціальна інфраструктура регіону має великий вплив на формування людини, її духовний світ, культуру, спосіб життя, забезпечує збереження і зміцнення його здоров'я, готовність до активної життєвої позиції. Стан і рівень розвитку соціальної інфраструктури значною мірою зумовлює рівень і якість життя населення. Тому державному регулюванню соціальної інфраструктури відводиться особлива роль у регулюванні соціальної сфери і в системі державного регулювання соціально-економічного простору регіону.

Державу можна визначити як соціальну організацію, яка володіє кінцевою владою над усіма людьми, що проживають у межах відповідної території, головною метою якої є забезпечення загального блага за збереження порядку. Держава як організація політичної влади, що здійснює управління суспільством і забезпечує в ньому порядок і стабільність, у структурному плані являє собою розгалужену сітку установ і організацій, відображаючи три гілки влади – законодавчу, виконавчу і судову [4, с. 232]. Держава є офіційним представником всього суспільства, всіх його членів – громадян. Основними ознаками держави є: наявність території; суверенітет; широка соціальна база; монополія на легітимне насилля; право зібрання податків; публічний характер влади; наявність державної символіки.

Держава виконує як внутрішні функції, серед яких господарські, стабілізаційні, координуючі, соціальні, так і зовнішні, забезпечуючи оборону і налагодження міжнародного співробітництва. Держава прямо чи опосередковано здійснює регулятивний вплив на всі сфери діяльності, в тому числі і на соціальну інфраструктуру регіону.

Розвиток соціальної інфраструктури регіону повинен сприяти досягненню стандартів рівня і якості життя розвинених європейських держав, середовища проживання на основі створення високоєфективної соціально орієнтованої ринкової економіки, сприйнятливої до науково-технічного прогресу, до постійно мінливих суспільних і особистих потреб людини. На жаль, під час визначення домінуючих галузей соціальної інфраструктури виявилось, що в цій підсистемі склалися обмежувальні умови для її розвитку через істотну диференціацію економічних умов; у більшості регіонів країни спостерігається недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури, що перешкоджає реалізації її соціальних функцій, а відповідно, знижує якість життєдіяльності населення; у значній кількості регіонів спостерігається погіршення стану соціальної інфраструктури, забезпечується просте (звужене) відтворення об'єктів соціальної інфраструктури, не створюються нові інфраструктурні об'єкти; обмежені можливості жителів регіонів щодо задоволення їхніх базових істотних потреб, що підтверджується середнім рівнем доступності соціальної інфраструктури охорони здоров'я та освіти для населення.

Існує суттєва зацікавленість у поліпшенні соціальної інфраструктури як одного з факторів підвищення рівня розвитку людського потенціалу, необхідним є фундаментальне переосмислення функцій соціальної інфраструктури, яка сприяє розвитку людського капіталу і розширює можливості соціально-економічного розвитку регіонів. Її формування і розвиток знаходиться під впливом держави, яка як прямо, так і опосередковано визначає зміст, напрями розвитку основних компонентів інфраструктури з вектором на нарощення інфраструктурного потенціалу, особливо на регіональному та місцевому рівнях. Це зумовлено тим, що в період розвитку ринкових відносин виникли серйозні деформації в організаційно-структурній побудові відносин підприємств соціальної інфраструктури та територіальних органів управління. Ці зміни зумовлені: по-перше, переходом від галузевого до територіально-галузевого принципу управління; по-друге, дезінтеграцією галузей і підприємств соціальної сфери; по-третє, децентралізацією управління соціальною сферою регіонів; по-четверте, ослабленням державної ролі в управлінні галузями соціальної інфраструктури; по-п'яте, формуванням багатоканального і багаторівневого фінансування соціально-інфраструктурної сфери. Також дотепер не сформовані партнерські відносини між державними, муніципальними органами влади та приватним капіталом [5, с. 105]. Через цю обставину не може бути забезпечена збалансованість економічних інтересів основних суб'єктів регіону – органів влади, населення та бізнесу з приводу розвитку своїх територій; управління своєю власністю; розроблення та реалізації регіональних і галузевих програм; розвитку і зміцнення економічних взаємозв'язків; отримання

прибутку і розподілу бюджетних коштів. Щодо соціально-інфраструктурної сфери місія регіональних органів управління полягає насамперед у створенні відповідних умов для її сталого розвитку, підвищенні рівня і якості життя населення на основі забезпечення балансу інтересів всіх соціально-економічних суб'єктів території (громадян, підприємств і організацій різних організаційно-правових форм).

Безумовно, стратегії розвитку соціальної інфраструктури можуть бути реалізовані лише за відповідної ефективної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в межах загальної стратегії управління соціально-економічними процесами в регіоні, спрямованої в тому числі і на вирішення існуючих соціальних проблем управління. Основні з них зумовлені і породжені протиріччями між високим ступенем відповідальності державних органів влади за розвиток соціальної ситуації та реальними повноваженнями і можливостями впливати на соціальні процеси; між великою кількістю соціально-інфраструктурних об'єктів на території регіону та обмеженими можливостями органів управління щодо отримання достовірної інформації про діяльність цих суб'єктів та впливу на неї; між інтересами різних соціальних груп і соціально-інфраструктурних об'єктів.

Стратегія управління соціальною інфраструктурою регіону, яка, підкреслимо ще раз, є органічним складником загальної стратегії управління соціально-економічними процесами регіону, повинна будуватися на широкому використанні принципів регіонально-корпоративного управління. Недостатність адміністративних та економічних важелів у органів державної влади може бути успішно компенсована впровадженням договірних механізмів відносин між органами управління і господарюючими суб'єктами, укладанням угоди між усіма гілками державної влади, територіальними громадами, представниками бізнесу, інститутами громадянського суспільства; утворенням вертикально-інтегрованих структур, зокрема кластерів, стратегічних альянсів, консорціумів, збутових об'єднань, відповідних зон тощо [6; 7].

Складність проблем, які повинні вирішуватися системою управління соціальною інфраструктурою об'єктивно вимагає посилення теоретичного забезпечення прийнятих управлінських рішень, взаємодії органів управління з науковою громадськістю.

Бізнес (комерційні структури). Комерційний сектор у кожній сфері діяльності є сукупністю юридичних осіб, для яких одержання прибутку є основною метою діяльності; це організації, які є суб'єктами підприємницької діяльності й активізували свою роботу в умовах формування та становлення ринку. Тому з урахуванням критерію сталого суспільного розвитку, що відображає інтереси всіх членів суспільства, важливим є визначення ролі та місця комерційних структур у галузях соціальної інфраструктури, в соціально-економічному просторі країни. Варто враховувати специфічний характер послуг галузей соціальної інфраструктури регіону, тенденції до сегментації і часткової монополізації ринків, причому наявність різномірних груп факторів ускладнює формування працездатної моделі можливостей поєднання ринкових і неринкових механізмів у її галузях з вектором на оптимізацію їх функціонування.

Особливістю ринкової організації є те, що в певних ситуаціях вона не здатна забезпечити саморегулювання, рівновагу всіх елементів системи, що повинно компенсуватися відповідними економічними функціями держави. Особливість та характеристика послуг галузей соціальної інфраструктури як змішаного економічного блага, що об'єднує риси приватного та громадського товару, зумовлюють об'єктивну необхідність державного регулювання діяльності цих галузей. Завданням держави є створення інституційного середовища за допомогою заходів законодавчого і стимулюючого характеру, що формують інституціональне поле, регулюють правові відносини у соціальній сфері. Оскільки інституціоналізація галузей соціальної інфраструктури є суперечливим і тривалим процесом, який потребує цілеспрямованого державного регулювання, то лише комплексний, системний підхід до створення інституційної структури ринку соціальних послуг, формування законодавчої та нормативної бази, впровадження нових інвестиційно-фінансових технологій здатні підвищити ефективність функціонування послуг галузей соціальної інфраструктури в умовах ринку [7].

Соціальна інфраструктура регіону як сукупність матеріальних об'єктів, які забезпечують загальні умови для ефективної діяльності людини в усіх сферах суспільного життя, за цільові функції має: формування умов для забезпечення прогресивних тенденцій у демографічних процесах; відтворення робочої сили, яке якісно відповідає потребам і рівню розвитку виробництва; ефективне використання ресурсного та трудового потенціалу.

Оскільки метою на стратегічну перспективу в країні є підвищення якості та рівня життя населення, то важливими завданнями для розвитку соціальної інфраструктури регіону є: модернізація соціальної сфери та людського потенціалу; вдосконалення системи державного управління розвитком соціальної сфери; зміцнення інфраструктурних потужностей та активізація діяльності основних її сфер; подальший розвиток людського капіталу [8, с. 217]. Всі перераховані напрями розвитку соціальної сфери, удосконалення соціальної інфраструктури задля суспільного блага мають функціонувати у взаємозв'язку, координуючи й узгоджуючи свої дії та оптимізуючи їх відносини.

Розвиток країни, її життєдіяльність значною мірою залежать від координації та ефективної взаємодії чотирьох різнопланових підсистем (соціуму, держави, бізнесу, соціальної інфраструктури), базуючись на структурних її взаємозв'язках і відносинах статутного та функціонального характеру.

Поряд зі статутними відносинами, які зумовлені природними, власними особливостями і відображають схильність цих підсистем до співробітництва і координації, домінуючу роль відіграють вузлові функціональні взаємодії – узгодження дій підсистем у процесі реалізації своїх функцій. Обґрунтування взаємозумовлених і доцільних заходів щодо оптимальних відносин та взаємодій держави як політичної організації, яка володіє владними повноваженнями регулювання розвитку суспільства на всій території в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі; соціуму як структурованого за допомогою недержавних політичних і громадських організацій населення; бізнесу як сукуп-

ності організаційно-правових форм діяльності реальних господарських суб'єктів та як виду діяльності фізичних і юридичних осіб зі створення, реорганізації, володіння і передачі прав власності на господарські суб'єкти з метою одержання прибутку; соціальної інфраструктури регіону як соціальної система із забезпечення життєдіяльності населення та задоволення його потреб у товарах та послугах сприятиме забезпеченню збалансованого та стабільного соціально-економічного розвитку країни.

Отже, кожна із підсистем має свою природу, являє собою відповідну першооснову і володіє особистими властивостями, які визначають перспективи встановлення стійких відносин з іншими підсистемами. Так, соціум утворює соціальне середовище, забезпечуючи справедливість і рівність прав її членів, однорідність інституційних умов на території країни, держава регулює функціонування країни як єдиного цілого, забезпечуючи її цілісність і безпеку, бізнес стимулює підприємницьку діяльність, соціальна інфраструктура забезпечує створення споживчих благ.

Функціональна взаємодія соціуму, держави, бізнесу та соціальної інфраструктури є різнобічною, а предметом сумісної діяльності є обмін і передача матеріальних

цінностей, фізичних засобів, інвестицій, прав, обов'язків тощо. Але найбільш суттєвими є зв'язки функціонального характеру, які становлять основу системної структури соціально-економічного простору країни.

Стосовно реалізації функцій підсистем, то соціум делегує державі власні повноваження, а держава створює умови для життєдіяльності і розвитку соціуму, забезпечуючи безпеку та територіальну цілісність держави. Щодо комерційних структур, розвитку бізнесу, то вони, одержуючи прибуток, платять податки і є позабюджетним джерелом державних доходів. Комерційні структури взаємодіють із соціальною інфраструктурою, яка сприяє створенню нормальних умов життя і задовольняє потреби населення, розвиваючи різні інвестиційні та короткострокові бізнес-проекти. Бізнесові структури спрямовують у соціальну інфраструктуру різні ресурси, зокрема капітал, одержуючи прибуток, а соціальна інфраструктура генерує попит на бізнес-проекти і створює робочі місця для населення.

Узагальнена схема функціональної взаємодії тетради як системної конфігурації, здатної до самостійного функціонування і саморозвитку, – сукупності чотирьох типів підсистем в національному просторі представлена на рис. 1.

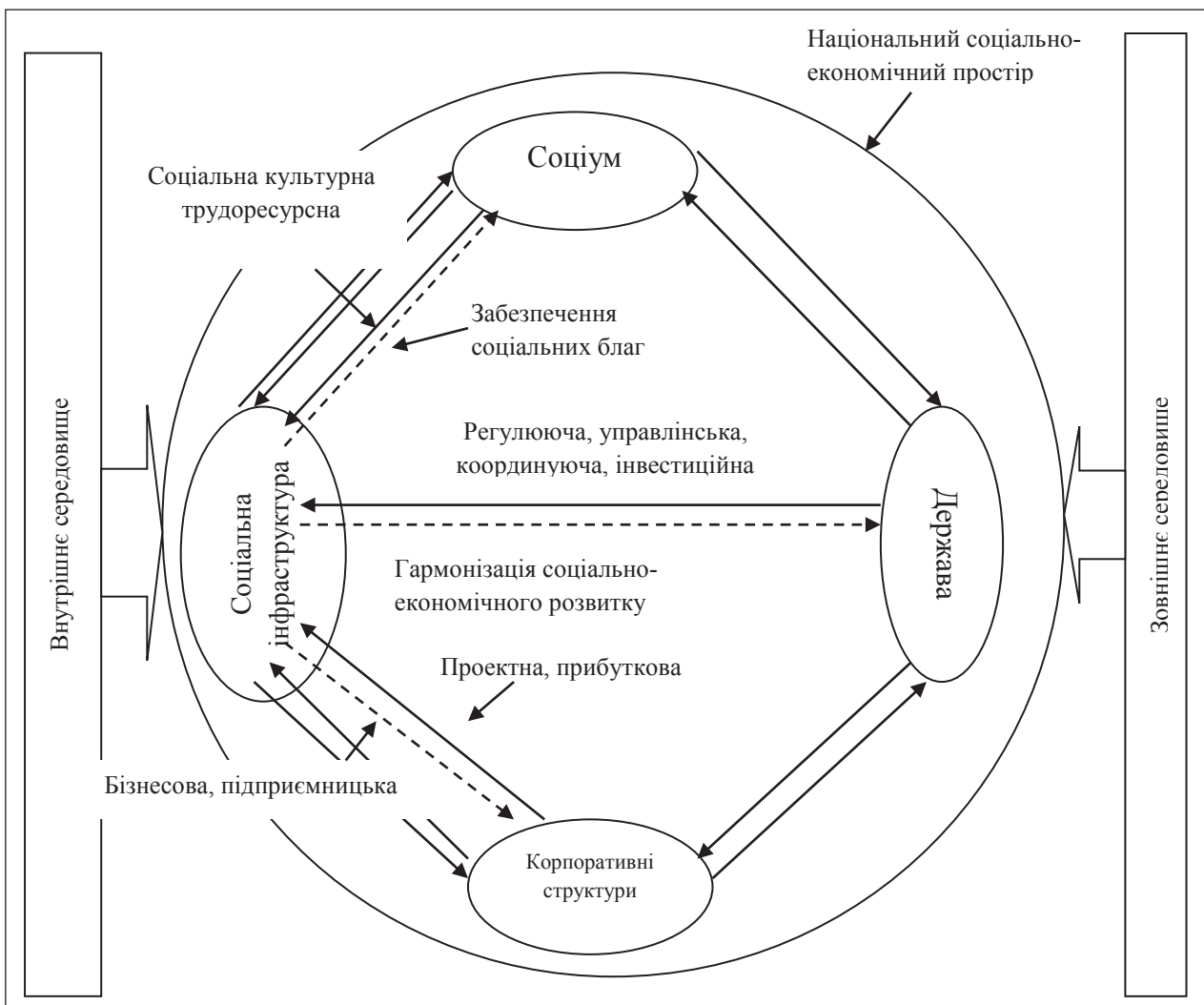

Рис. 1. Функціональна схема (модель) взаємозв'язку соціальної інфраструктури зі структурними системами національного простору

З метою удосконалення функціональної взаємозв'язків чотириланкової системи щодо координації і регулювання дієвості соціальна інфраструктура регіону повинна враховувати запити соціуму і потреби бізнесу. Підсумовуючи обов'язки соціальної інфраструктури щодо її системних контрагентів, можна відзначити, що вона повинна: надати соціуму робочі місця відповідно до її потенціалу і потреб господарства; забезпечити потреби суспільства в економічних благах; надати бізнесу умови для реалізації підприємницької діяльності; бути сприйнятною до інновацій; забезпечити поступ до економічної рівноваги та економічний прогрес.

Розширений характер і конкретизація функцій цих підсистем у плані стратегічних напрямів розвитку соціальної інфраструктури наведені на рис. 2.

Надана модель функціонування суспільства як руху потоків матеріальних і духовних благ, інформаційних та інших ресурсів по квадратному овалу «соціум – держава – бізнес – соціальна інфраструктура» на рівнях відносин, взаємодії, координації відповідає актуаль-

ним завданням переходу на шлях стратегічного управління соціальною інфраструктурою в системі розбудови національного простору.

За активної і цілеспрямованої діяльності органів влади в напрямі забезпечення балансу інтересів різних соціальних груп між владою, бізнесом і суспільством та формування єдиної інвестиційно-інноваційної інфраструктурної системи, а також за сприятливих зовнішніх умов цілком реально досягти цілей забезпечення стійкого економічного зростання, суттєвого підвищення якості життя населення, регіональної безпеки та особистої безпеки громадян.

Висновки. Конструктивна, рівноправна та раціональна взаємодія соціуму, держави, бізнесу (комерційних структур) та соціальної інфраструктури у вигляді гармонічного державно-приватного, соціально-інфраструктурного партнерства, орієнтованого на розвиток країни як єдиного цілого, забезпечить гармонізацію всіх сфер життя, стійкий, стабільний та ефективний розвиток регіону та країни загалом.

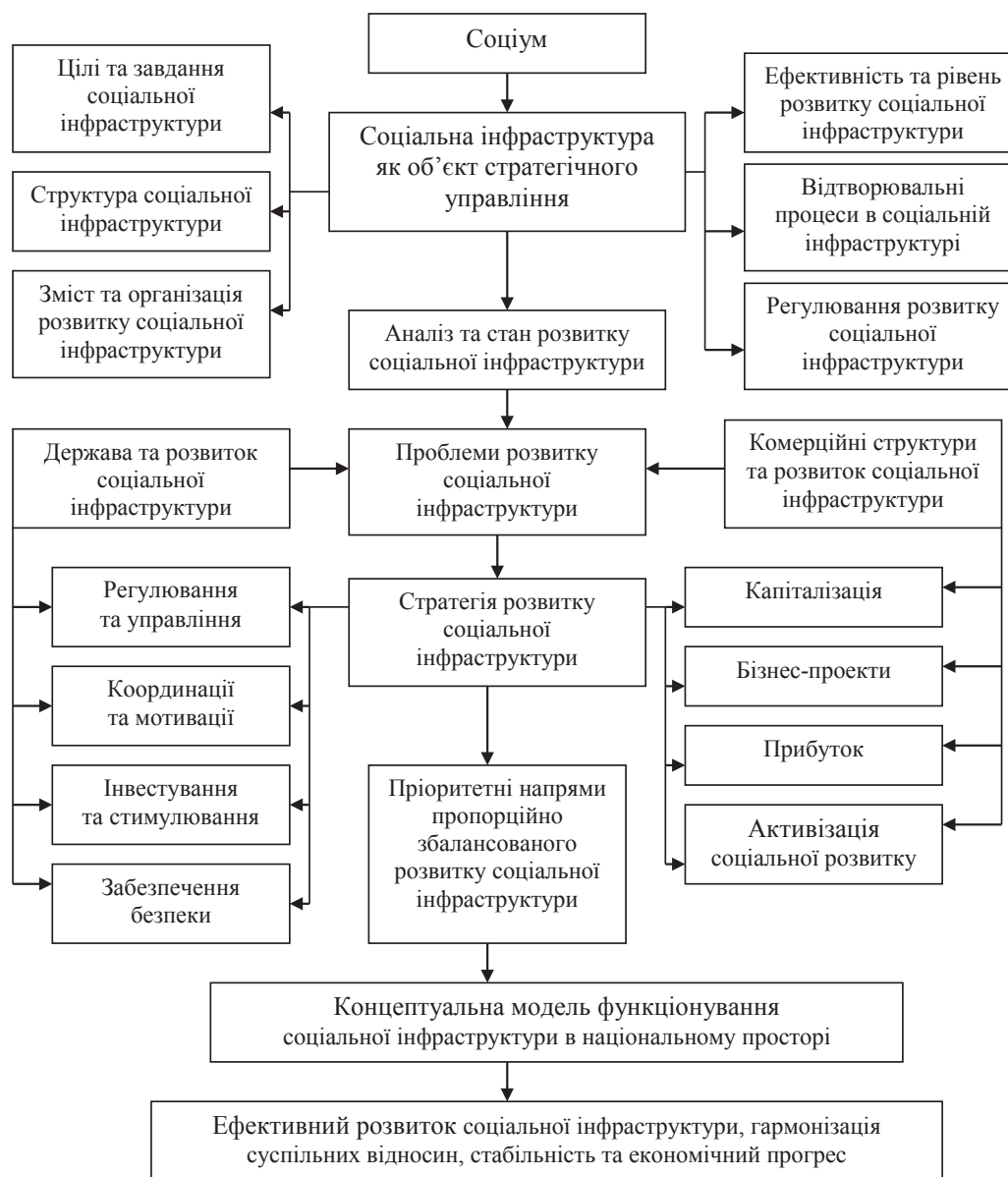

Рис. 2. Соціальна інфраструктура в системі національного простору країни

Список використаних джерел:

1. Євсєєва О.О. Ефективність діяльності органів місцевого самоврядування в реалізації соціальної політики / О.О. Євсєєва // Проблеми Економіки. 2013. № 1. С. 159–164.
2. Административные и политические решения в органах государственной власти : учебник / П.А. Меркулов [и др.]. Орел: Изд-во ОФ РАНХиГС, 2016. 248 с.
3. Куценко В.І. Соціальний вектор економічного розвитку / В.І. Куценко. Київ: Наукова думка, 2010. 735 с.
4. Мартякова Е.В. Социально-экономическое развитие и инструменты партнерских отношений / Е.В. Мартякова // Вісник ДонНУ. 2011. С. 230–235.
5. Пакулін С.Л. Державне регулювання і ресурсне забезпечення сталого розвитку соціального комплексу / С.Л. Пакулін // Економічний простір. 2012. № 65. С. 103–110.
6. Пакуліна А.А. Специфіка державного регулювання соціальної сфери у сучасній змішаній економіці / А.А. Пакуліна // Економічний простір. 2012. № 65. С. 111–116.
7. Пакуліна А.А. Теоретико-методологічні засади ефективного розвитку соціального комплексу в умовах глобалізації і євроінтеграційного вектора України [Електронний ресурс] / С.Л. Пакулін, А.А. Пакуліна, С.І. Тарасенко // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 10. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/10-2016.pdf>.
8. Третяк В.П. Управління розвитком соціальної інфраструктури України в умовах глобалізації : [монографія] / В.П. Третяк. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2014. 317 с.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 330.15

Біда О.Ю.,
асистент кафедри геодезії і геоінформатики,
Львівський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЯХ

Біда О.Ю. Організаційно-економічні засади розвитку рекреаційного природокористування в міських агломераціях. У статті розглянуто сутність організаційно-економічних засад розвитку рекреаційного природокористування та його структурні елементи. Визначено недоліки, а також запропоновано шляхи вдосконалення кожного елементу організаційно-економічних засад природокористування міських агломерацій. Проаналізовано стан та тенденції розвитку рекреаційного землекористування в умовах сучасного соціально-економічного становища України. Визначено основні передумови та перешкоди на шляху до сталого розвитку відповідних земель. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення векторів розвитку та управління рекреаційними територіями агломерацій.

Ключові слова: організаційний механізм природокористування, моніторинг довкілля, екологічна експертиза, екологічний аудит.

Біда О.Ю. Организационно-экономические основы развития рекреационного природопользования в городских агломерациях. В статье рассмотрена сущность организационно-экономических основ развития рекреационного природопользования и его структурные элементы. Определены недостатки, а также предложены пути совершенствования каждого элемента организационно-экономических основ природопользования городских агломераций. Проанализированы состояние и тенденции развития рекреационного землепользования в условиях современного социально-экономического положения Украины. Определены основные предпосылки и препятствия на пути к устойчивому развитию соответствующих земель. Разработаны предложения по совершенствованию векторов развития и управления рекреационными территориями агломераций.

Ключевые слова: организационный механизм природопользования, мониторинг окружающей среды, экологическая экспертиза, экологический аудит.

Bida O.Yu. Organizational and economic bases of development of recreational nature use in urban agglomerations. The article considers the essence of organizational and economic principles of development of recreational nature management and its structural elements. Defects are identified, as well as ways to improve each element of the organizational and economic principles of the nature management of urban agglomerations are proposed. The state and trends of development of recreational land use in the conditions of modern social and economic situation of Ukraine are analyzed. The basic preconditions and obstacles on the way to the sustainable development of the corresponding lands are determined. Proposals for the improvement of vectors of development and management of agglomeration recreational territories are developed.

Key words: organizational mechanism of nature management, environmental monitoring, environmental expertise, environmental audit.

Постановка проблеми. Вітчизняний та світовий досвід просторово-економічного розвитку свідчить про те, що в результаті вражаючих темпів урбанізації у приміських зонах великих і найбільших міст відбуваються значні економічні, екологічні та соціальні перетворення, які характеризуються зростанням їх економічного потенціалу, з одного боку, та надмірним антропогенним навантаженням і погіршенням екологічної ситуації в країні, зіткненням економічних і територіальних інтересів, загостренням соціальних конфліктів, з іншого боку [3]. Визначення передумов, пріоритетів та сучасних орієнтирів екологізації рекреа-

ційного землекористування Львівської міської агломерації ґрунтується на тому, що їх наявність віддзеркалює складники та перспективи розвитку регіонального потенціалу, який формується економічними, соціальними, екологічними та іншими чинниками.

Дедалі актуальнішою проблемою у зв'язку з високою природоохоронною, екологічною та соціально-економічною цінністю відповідних територій стає визначення передумов та пріоритетів рекреаційного землекористування, а також діагностування його результативності. Розглядаючи сучасне рекреаційне землекористування, варто звернути увагу на те, що у відповідному процесі

через неузгодженість апарату управління та чіткого розмежування територій спостерігаються накладання інтересів та сфер впливу, фрагментарність управління, невідповідність переліку нормативно-правових актів сучасним вимогам розвитку територій.

Великої актуальності набуває питання планування території або територіальної організації всієї агломерації, тобто виникла потреба оптимізації взаємодії між урбанізованою та аграрною зонами та гармонізації цих відносин, забезпечення їх раціонального співіснування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями екологічних, економічних проблем рекреаційного природокористування та окремих аспектів розвитку міських агломерацій приділяється увага великої кількості вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як, зокрема, А.М. Третяк, Т.Є. Зінченко, М.С. Нудельман, Ш.І. Ібагуллін, Е.Н. Перцик, В.С. Преображенський. Науковці розглядають окремі аспекти соціально-економічних проблем рекреаційного природокористування, проблеми та передумови вдосконалення механізмів управління територіальними утвореннями на засадах сталого розвитку. Однак особливостями досліджень міських агломерацій є неможливість обмеження в рамках вузької галузі знань; необхідність інтеграції підходів та поглядів різних наук, розроблення просторових концепцій та гіпотез щодо їх розвитку, регулювання та управління ними. Досі залишаються недостатньо дослідженими та розглянутими питання вивчення складу, меж та функцій безпосередньо приміських зон для забезпечення їх збалансованого розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення основних передумов та перешкод на шляху до сталого розвитку відповідних земель і розробка пропозицій щодо вдосконалення векторів розвитку та управління рекреаційними територіями агломерацій; оцінка стану та тенденцій розвитку рекреаційного землекористування, що зумовлена потребою адекватного відбиття реальних соціально-економічних процесів, які протікають в досліджуваному об'єкті.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною системою загальнонаціонального механізму господарювання є господарський механізм природокористування та природоохоронної діяльності (механізм екологічного регулювання), який реалізується через специфічні форми, методи та способи функціонування суспільних відносин щодо привласнення, використання, відтворення природних благ. Складність та різнобічність зазначених відносин зумовлюють багатомірність структури господарського механізму природокористування, яка поділяється на блоки організаційного та економічного механізму екологічного регулювання [4]. Під організаційним механізмом розуміється система зв'язків організаційного характеру, які виникають у динаміці господарсько-фінансової діяльності між елементами відповідної структури. Вважається, що ефективність розробленої структури значною мірою залежить від того, наскільки раціонально будуть пов'язані ланки та рівні апарату управління в процесі досягнення його цілей. Критеріями ефективності є показники, які характеризують організаційний механізм щодо:

- економічності процесу взаємодії елементів системи управління;
- повноти інформації, що використовується в процесі прийняття рішень;

- збереження та раціональної адресності інформації, яка передається;
- оперативності прийняття рішень згідно з вимогами виробництва.

Організаційно-економічний механізм управління природокористуванням на загальнодержавному рівні – це єдність функцій управління та економічних, правових, адміністративних, соціальних заходів, націлених на забезпечення ефективності та безпеки використання й охорони природного середовища. Він ґрунтується на взаємозв'язку ринкового механізму та державного регулювання [9].

Адміністративно-організаційні важелі виступають вагомими засобами державного регулювання природокористування в умовах транзитивної економіки. Їх призначення полягає в прямому втручанні в процеси вилучення, використання, застосування природних ресурсів, а також збереження навколишнього природного середовища. За допомогою адміністративно-організаційних важелів встановлюють екологічні ліміти на певні види ресурсів (наприклад, ліміти використання чи забору води, ліміти скиду забруднюючих речовин у водні об'єкти); запроваджується державне замовлення на певні види робіт або послуг, пов'язаних з природними ресурсами; проводяться екологічна експертиза та аудит; визначаються цільові комплексні програми соціально-екологічно-економічної спрямованості; отримують спеціальні ліцензії на вилучення або використання певних видів ресурсів; встановлюють певні квоти на реалізацію ресурсів (товарів); відбуваються облік і контроль за ресурсами; здійснюється екологічний моніторинг.

Природокористування в Україні здійснюється двома шляхами, а саме загальним і спеціальним. Загальне використання природних ресурсів підтверджується чинним законодавством.

Спеціальне природокористування здійснюється ресурсокористувачами (громадянами, підприємствами, установами, організаціями) на підставі спеціальних дозволів та ліцензій, які засвідчують право власника на використання природних ресурсів у визначених межах і регламентують певні строки користування з додержанням визначених пільг та умов. Ліцензія на право користування природними ресурсами закріплює зазначені умови у формі договірних відношень ресурсокористувача, угоди про розподіл продукції, контракту на надання послуг, а також може доповнюватись іншими умовами, що відповідають чинному законодавству. Разом з ліцензіями можуть бути застосовані квоти для спеціального використання конкретних природних ресурсів, тобто частка ліміту, що виділяється ресурсокористувачу [1].

З метою прямого впливу держави на ресурсокористувачів, що займаються видобуванням та експлуатацією природних ресурсів, використовуються державні замовлення і державні контракти на певні види робіт або послуг, пов'язаних з ресурсами. Державне замовлення розглядається як важливий інструмент державного регулювання економіки природокористування, адже воно виконує такі функції [1]:

- забезпечення першочергових державних та спеціальних потреб у найважливіших видах продукції (робіт, послуг);
- формування необхідних пропорцій соціально-економічного розвитку виробництва;

- забезпечення виконання прийнятих Верховною Радою України законодавчих актів і державних програм;

- забезпечення функціонування систем, які гарантують належний життєвий рівень народу та його екологічну безпеку;

- формування державних резервів та запасів;

- виконання міжнародних угод щодо економічного та науково-технічного співробітництва;

- задоволення потреб оборони та інших споживачів.

Також одним з інструментів, що дають змогу ефективно регулювати екологічно-економічні відносини з дотриманням вимог екологічної безпеки, є екологічний аудит. Він виступає засобом одержання й оцінки екологічної інформації про підприємство чи інший господарський об'єкт з метою вироблення необхідних коригувальних заходів і прийняття рішень на різних рівнях управління.

Під екологічним аудитом розуміють «документально оформлений системний незалежний процес збирання і об'єктивного оцінювання доказів для встановлення відповідності певних видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного менеджменту та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим визначеним критеріям» [1]. Його впровадження пов'язане зі збором інформації про підприємства у сфері природокористування й охорони навколишнього середовища; сприянням створенню власної екологічної політики на підприємстві чи в регіоні; проведенням комплексної оцінки об'єкта аудиту.

В суспільній практиці експертна справа посідає надзвичайно важливе місце. Необхідність проведення експертизи виникає в різних галузях суспільства, а саме економічній, науковій, землевпорядній, виробничій, архітектурно-будівельній, торговельній, соціальній, медичній, правоохоронній, екологічній та інших сферах людської діяльності. Така необхідність виникає у зв'язку з впровадженням у практику результатів наукових досліджень та проектно-конструкторських робіт, нових технологій чи технологічних процесів, створенням нової або експлуатацією наявної техніки, зведенням будівельних об'єктів і забудовою населених пунктів, вкладенням бюджетних коштів та інвестицій в різні проекти, перевіркою якості товарів і послуг, забезпеченням охорони здоров'я населення, визначенням стану здоров'я людини, охороною довкілля, встановленням фактів, що мають юридичне значення тощо.

Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) – інструмент попередження можливого негативного впливу на довкілля. Вона обумовлює необхідність оцінки всіх можливих екологічно небезпечних наслідків антропогенної діяльності. ОВНС – це «процес ідентифікації, прогнозування і кількісної оцінки ймовірного впливу на природне середовище в результаті 165 реалізації того чи іншого проекту, інвестиційної пропозиції». Оцінка впливу на навколишнє середовище – процедура врахування екологічних вимог законодавства під час підготовки і прийняття рішень про соціально-екологічний розвиток суспільства. ОВНС використовується не тільки стосовно виробничої діяльності, але й для нових речовин, матеріалів, що можуть використовуватися у виробництві і бути екологічно небезпечними. Вона враховує наслідки транспортування, збереження, утилізації тощо [1].

На перспективу розробляються і приймаються державні цільові, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні програми з метою проведення ефективної та цілеспрямованої діяльності України з організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

Моніторинг стану довкілля і природних ресурсів є одним з елементів організаційного механізму природокористування. Він здійснюється для забезпечення збирання, оброблення, збереження та аналізування інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень. В Україні існує розгалужена система екологічного моніторингу стану навколишнього природного середовища. На державному, регіональному та локальному рівнях інформація про стан довкілля за певний період формується різними державними установами та підпорядкованими їм підприємствами. Актуальність і невідкладність вирішення проблем моніторингових досліджень полягають у тому, що хоча й існує низка відомчих систем спостережень за станом довкілля, проте вони не зведені в єдиний комплекс і не можуть ефективно виконувати узагальнюючу функцію оцінки стану і рівня використання ресурсів, щоб ефективно прогнозувати зміни і розробляти рекомендації для прийняття управлінських рішень щодо оптимізації господарської діяльності та природокористування в окремих регіонах. Слід погодитися з тими науковцями, які вважають, що актуальність досліджуваної проблеми зумовлена ще й тим, що формування системи екологічного моніторингу в Україні є одним з пріоритетних заходів зі стабілізації та поліпшення якості екологічної ситуації в країні [8].

Для комплексного природокористування необхідні певні економічні важелі, а саме стимули і система покарань, які б зацікавили б конкретного ресурсокористувача перейти на маловідходну або безвідходну технологію, ресурсоемне виробництво, залучення групи природних ресурсів тощо. Економічні важелі регулювання базуються на фінансових чи матеріальних стимулах впливу на інтереси ресурсокористувачів. Важливими інструментами регулювання у сфері природокористування виступають фінансування та кредитування комплексного використання природних ресурсів. Фінансування може здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, регіональних та місцевих бюджетів, позабюджетних фондів або добровільних внесків. Його можуть здійснювати підприємства, організації чи установи з прибутку, отримуючи певні пільги під час оподаткування. Нині основним джерелом надходження до бюджетів вважається плата за спеціальне використання природних ресурсів, яка визначається на основі диференційованих нормативів плати за кожний вид ресурсів та лімітів їх використання. Крім цього в Україні існують плата за використання природних ресурсів, плата за забруднення та плата за погіршення довкілля і ресурсів.

Та все ж таки наявна плата за ресурси не може вирішити всього масштабу проблем за раціонального та комплексного використання природних ресурсів. І хоча штрафні санкції щодо порушення навколиш-

нього природного середовища є, проте вони настільки малі, що підприємствам вигідніше платити штрафи, ніж будувати очисні споруди, оскільки суми штрафів нижчі, ніж затрати на природоохоронні заходи. До того ж суттєвим недоліком сучасних штрафних санкцій є обмежений характер їхньої дії, адже штраф платиться одноразово, а порушення докільля можуть тривати роками. Тому головним економічним важелем, спроможним перетворити сучасне природокористування на збалансоване комплексне, може бути постійна обов'язкова плата за вилучені (використані) природні ресурси та пошкодження довкілля. Така плата повинна бути досить високою, щоб змусити ресурсокористувачів впроваджувати ресурсозберігаючі, маловідходні та безвідходні технології, ресурсоемне виробництво, якісне устаткування та обладнання. Для ресурсокористувачів, які комплексно використовують природні ресурси, необхідно впровадити дотації із залученням конкретних коефіцієнтів природокористування. Виробнича діяльність в умовах ринкових відносин має орієнтуватись на створення системи платності природокористування та системи оподаткування ресурсокористувачів. І цьому повною мірою сприятимуть ринки природних ресурсів.

Стосовно впровадження комплексного природокористування, то необхідним є вдосконалення економічних важелів та чинників, що сприяють їх введенню. До них належать такі:

- вдосконалення механізму платного природокористування;
- проведення соціально-екологічно-економічного аналізу, обліку, діагностики та оцінки природно-ресурсного потенціалу території;

– визначення фінансово-кредитного механізму природокористування;

– здійснення економічного стимулювання за комплексне природокористування різних видів ресурсів;

– вдосконалення системи відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства, а також організаційно-економічних методів комплексного природокористування.

Висновки. В Україні серед пріоритетів сталого розвитку природокористування об'єктивно постає необхідність екологічно збалансованого землекористування в різних сферах господарювання, яке є неможливим без переорієнтації організаційно-економічного механізму земельних відносин на раціональне використання, відтворення та збереження земельно-ресурсного потенціалу. Ігнорування екологічно-економічних засад землекористування обов'язково прискорює екодеструкцію земельних ресурсів, зменшує соціально-екологічно-економічну ефективність використання земель і поглиблює соціально-екологічні проблеми національного розвитку.

До організаційно-економічного механізму природокористування відносяться такі елементи: моніторинг довкілля, екологічна експертиза, екологічний аудит та координація природоохоронної діяльності відповідними органами. Нині організаційний механізм природокористування знаходиться у стадії становлення, тому потрібно його вдосконалювати, зокрема оптимізувати структуру системи моніторингу, поліпшити якість виконання екологічної експертизи, встановити обов'язковість проведення екологічного аудиту. Необхідно також підвищити ефективність організаційної структури органів державного управління та вдосконалити законодавчу базу в екологічній сфері.

Список використаних джерел:

1. Балджи М.Д. Організаційно-економічні засади комплексного природокористування на регіональному рівні: монографія. Одеса: Атлант, 2010. 500 с.
2. Булишева Д.В. Вдосконалення рекреаційного землекористування як складова сталого розвитку міських агломерацій. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 10. С. 261–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_10_35.
3. Зінченко Т.Є. Сучасний стан використання земельних ресурсів агломерацій. Науковий вісник НЛТУ. 2011. Вип. 21.12. С. 115–122.
4. Веклич О.О., Кобзар О.М., Колмакова В.М. та ін. Економічні механізми національної екологічної політики в системі сталого розвитку України / за ред. С. Лизуна. Київ: ДУ «ІЕПСР НАНУ», 2014. 280 с.
5. Ільїна О.В. Проблеми моніторингу в екологічному праві на сучасному етапі. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 199–206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvs_2013_4_26.
6. Калініченко Т.Б. До питання формування організаційно-економічного механізму управління природокористуванням. Коммунальное хозяйство городов. 2009. № 89. URL: http://eprints.kname.edu.ua/14663/1/163-168_Калиниченко_ТБ.pdf.
7. Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. Екологічний менеджмент: підручник. Київ: Академія, 2007. 432 с.
8. Про екологічний аудит: Закон України від 15 січня 2009 р. № 882-17. Відомості Верховної Ради. 2009. № 24. С. 97.
9. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. URL: zakon.rada.gov.ua.
10. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: монографія. Харків: Грін Д.С., 2012. 440 с.

Шпильова Ю.Б.,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу
проблем економіки земельних і лісових ресурсів,
*Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України*

Ільїна М.В.,
кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник відділу
проблем економіки земельних і лісових ресурсів,
*Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України*

ФОРМУВАННЯ АКТИВ-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Шпильова Ю.Б., Ільїна М.В. Формування актив-орієнтованого підходу до розвитку територіальних громад. У статті визначено сутність понять «територіальна громада», «розвиток територіальної громади», «актив-орієнтований підхід». Визначено найбільш актуальні для громади активи, зокрема людські, фізичні, фінансові, культурні, політичні, які нерозривно пов'язані між собою та в разі комплексного залучення здатні забезпечувати синергетичний ефект. Обґрунтовано необхідність використання внутрішніх ресурсів території з метою зміцнення активів громади. Окреслено підходи до формування політики розвитку територіальної громади, розкрито особливості актив-орієнтованої моделі її розвитку.

Ключові слова: територіальна громада, розвиток територіальної громади, актив, ресурс, капітал, актив-орієнтований підхід.

Шпилевая Ю.Б., Ильина М.В. Формирование актив-ориентированного подхода к развитию территориальных общин. В статье определена сущность понятий «территориальная община», «развитие территориальной общины», «актив-ориентированный подход». Определены наиболее актуальные для общины активы, в частности человеческие, физические, финансовые, культурные, политические, которые неразрывно связаны между собой и в случае комплексного использования способны обеспечивать синергетический эффект. Обоснована необходимость привлечения внутренних ресурсов территории с целью укрепления ее активов. Определены подходы к формированию политики развития территориальной общины, раскрыты особенности актив-ориентированной модели ее развития.

Ключевые слова: территориальная община, развитие территориальной общины, актив, ресурс, капитал, актив-ориентированный подход.

Shpyliova Yu.B., Ilyina M.V. Advancing active-oriented approach to the development of territorial communities. In the article sense of terms like “territorial community”, “development of a territorial community”, “active-oriented approach” is defined. Assets most important for development of a community are identified. They are human, physical, financial, cultural, and political; the assets tightly interrelate and in case of their integral involvement provide effect of synergy. Necessity to use inner resources of a territory in order to strengthen a community’s assets is substantiated. Key approaches to elaboration of the policy of a territorial community’s development are represented. Advancing principles of active-oriented territorial model of communities’ development are revealed.

Key words: territorial community, development of a territorial community, asset, resource, capital, active-oriented approach.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні на сільських територіях не забезпечується необхідна системна єдність соціальної, виробничої та екологічної компонент. Дисбаланс між ними призводить до деградації місцевих природних ресурсів, поглиблення екологічних проблем життєдіяльності, депопуляції та зростання обсягів міграції мешканців сіл. Необхідно розробити теоретико-методологічні засади розвитку сільських територій, залучення природних ресурсів у господарський обіг зі створенням механізмів не лише запобігання екологічним збиткам та їх відшкодування,

але й формування дохідної частини місцевих бюджетів для збереження екосистемної цілісності територіального простору та відтворення людського капіталу відповідної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи розвитку сільських територій досліджують у своїх роботах Д. Блендфорд, М. Драбенстот, У. Майєрс, Р. Рідер та інші науковці. Серед відомих українських вчених, які досліджують розвиток сільських територій, слід назвати О.М. Бородину, М.К. Орлатого, О.І. Павлова, О.Л. Попову, І.В. Про-

копу, В.В. Юрчишина. Актуальні проблеми, пов'язані з окремими аспектами сільського розвитку, знайшли відображення в працях І.Ф. Гнибіденка, Ю.Е. Губені, М.Ф. Кропивка, П.А. Лайка, Е.М. Лібанової, К.В. Прокопишак, В.П. Рябокона, М.П. Трегобчука, К.І. Якуби. Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних підходів до забезпечення сталого розвитку сільських територій здійснили фахівці ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Однак недостатньо опрацьованими залишаються теоретичне обґрунтування специфіки й механізмів поєднання структурних елементів сільських територій у цілісні просторові системи та розробка перспективних напрямів розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування методологічних засад застосування актив-орієнтованого підходу до розвитку сільських територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування поняття «територіальна громада» як економічної категорії є відносно новим для вітчизняної науки. Натомість за кордоном накопичено значний доробок у частині досліджень громад (англ. "community") як територіальних спільнот людей. Громада розглядається як первинний осередок суспільства, в якому виникають основні соціальні та економічні відносини [2]. Слід відзначити підхід до розуміння територіальної громади В.І. Кравченка, котрий розглядає територіальну громаду в трьох аспектах, а саме як базову адміністративно-територіальну одиницю, як форму організації місцевої влади та як суб'єкт цивільно-правових відносин (суб'єкт господарювання). Останні дві ознаки фігурують також у дефініції В.А. Баранникова, котрий трактує місцеве самоврядування водночас і як публічно-владну установу, що здійснює владу в межах конкретних міських, сільських та інших видів поселень, і як корпорацію, що виступає суб'єктом цивільно-правових відносин, за допомогою яких вона вирішує питання місцевого значення [3]. Територіальна громада в сучасних умовах виступає однією з форм соціальної організації суспільства, інститутом, який забезпечує реалізацію на певній території політики інтеграції інтересів місцевих жителів. Публічна форма функціонування територіальної громади дає змогу розглядати її як представницьке об'єднання, що репрезентує демографічні, земляцькі, правові, політичні, майнові (економічні), професійні, мовні, релігійні, соціально-культурні зв'язки.

В Конституції України територіальна громада визначена як первинний суб'єкт місцевого самоврядування. Останнє є правом територіальної громади, а саме жителів села чи добровільного об'єднання у громаду жителів кількох сіл, селищ та міст, самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах законодавства України. Таким чином, територіальну громаду можна визначити як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з фізичних осіб, які постійно мешкають на відповідній території, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на цій території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані індивідуально-територіальними зв'язками системного характеру [1].

Концептуально з поняттям «сільські територіальні громади» пов'язаний сільський розвиток. Останній є цілеспрямованою зміною економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових, інституційних умов функціонування села щодо зростання рівня та якості життя його мешканців. Сільський розвиток на базі громад – це модель, в якій цілеспрямована зміна всіх найважливіших факторів розвитку села планується, здійснюється і контролюється самими громадами за сприяння держави. Тоді сільські громади як суб'єкт сільського розвитку (а не елемент адміністративно-територіального устрою) – це самоорганізовані сільські жителі, які поділяють спільний життєвий простір, об'єднані прагненням, готовністю та реальними діями щодо поліпшення його економічного, соціального та екологічного становища, а також визначили для цього лідера з числа своїх членів.

Не існує єдиного визначення і навіть розуміння сутності розвитку територіальних громад. Однак у практиці планування сільського розвитку європейських країн застосовують принципи, що дають змогу зробити акцент на іманентних можливостях розвитку територіальних громад. Зокрема, П. Хендерсон виокремлює такі принципи [5]:

- поєднання індивідуального і колективного (процес розвитку місцевої громади вимагає залучення як окремих індивідів, так і груп та організацій усіх секторів, а саме публічного, приватного і «третього»);

- взаємозалежність процесу і результату (результату будь-якої діяльності передуює процес його досягнення, який так само важливий, оскільки має враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін; якщо йдеться про ефективність, то вона має бути не лише економічною, але й соціальною та екологічною);

- фокусування на проблемних місцях (розвиток громад включає боротьбу із соціальною ексклюзією та зневагою до інтересів найбільш вразливих соціальних груп, зокрема етнічних меншин, безробітних, осіб без постійного місця проживання; при цьому лідери громадської думки повинні не лише орієнтуватися на розв'язання внутрішніх проблем громад, але й разом з іншими зацікавленими сторонами прагнути впливати на публічну політику на різних рівнях);

- співучасть (лідери громадської думки повинні мобілізувати членів громади, звертаючи при цьому особливу увагу на соціальні групи, що перебувають в невідповідному становищі, неохочі брати участь у соціальному житті, а саме зустрічатися з представниками влади, брати участь у громадських слуханнях);

- навчання (прикладом участі мешканців у місцевому розвитку є їх активне залучення до планування і проектування вулиць і площ, до розвитку послуг у місцевому співтоваристві, поліпшення роботи комунальних підприємств тощо; через таку участь вони отримують певні знання, набувають необхідних навиків; процес управління та розвитку території буде більш ефективним, якщо отримання громадськими активістами необхідних знань і навиків передуватиме їхній участі; домогтися цього можна через організацію спеціальних освітніх курсів, програм, семінарів з основ місцевого планування, управління територією, місцевого розвитку тощо);

- перетворення і вплив (розвиток місцевої громади, окрім іншого, передбачає усвідомлення нею певних зобов'язань, а також допомогу місцевим жителям у сприйнятті змін).

Проаналізувавши наукові підходи до розвитку сільських територій, вкажемо на необхідність розширення цього поняття і використання терміна «сільський розвиток на базі громад». Останній вітчизняні науковці визначають як розвиток, орієнтований на формування засад сталості, створення довгострокових спроможностей громад самостійно справлятися з майбутніми викликами і можливостями. Це дії, у процесі яких громади ініціюють та реалізують власні ідеї щодо покращення повсякденного життя, діяльності, спрямованої на реалізацію економічних можливостей, покращення соціальних умов і навколишнього середовища життєдіяльності. Отже, сільський розвиток на базі громад – це цілеспрямована зміна інституційних, економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових та інших умов у сільській місцевості з метою зростання рівня та якості життя населення. Механізм змін полягає в тому, що вони здійснюються самими громадами на основі наділення їх правами власності (користування), ефективного використання та контролю над локальними ресурсами [4]. На нашу думку, розвиток громади слід розглядати і як процес, і як кінцевий результат. Таким чином, розвиток громади – це одночасно процес підвищення здатності діяти колективно і результат колективних дій, виражений у покращенні умов існування громади (економічних, соціальних, політичних, фізичних, культурних, екологічних тощо).

Існують два базові підходи до концептуалізації розвитку територіальних громад, що можуть бути покладені в основу відповідної державної політики. Традиційний полягає у визначенні питань, проблем і потреб громад (англ. “needs-based community development”). За такого підходу вирішуються нагальні проблеми громади, але відсутня стратегія її розвитку. Альтернативний полягає в розвитку громади на основі її активів (англ. “asset-based community development”). Головна ідея полягає у зростанні потенціалу громади для створення, посилення і капіталізації її активів. На відміну від концентрації уваги на проблемах і потребах, цей підхід зосереджується на сильних сторонах і наявних активах громади. До таких активів належать людські, фізичні, фінансові, культурні, політичні, які нерозривно пов’язані між собою та однаково необхідні для підтримки розвитку територіальних громад.

Активи людського капіталу – це навички, таланти і знання членів громади, причому не лише дорослих, але й дітей та молоді. Сюди можна віднести загальний рівень освіти, розвиток творчих здібностей, здоров’я, професійні навички, лідерські якості, досвід.

Інфраструктурні активи включають будівлі, споруди, автодороги, залізниця, водопостачання та каналізацію, парки, річки, промислові зони, школи, адміністративні установи, музеї. На відміну від інших, інфраструктурний актив є значною мірою нерухомим, практично незмінно існує протягом тривалого часу, нерозривно пов’язаний з економіко-географічним простором та включає його елементи, а саме територію населеного пункту та його центру, вулиці, житлові квартали. Ще однією його рисою є інвестиційна сміність державних інвестицій в інфраструктуру (дороги, каналізацію, водопостачання) та приватних інвестицій у споруди (житлові, комерційні та промислові) завдяки здатності цих активів порівняно швидко повертати вкладені кошти.

Фінансові активи – це фінансові ресурси громади (гроші, цінні папери, боргові зобов’язання), що великою мірою залежать від вміння та навиків членів громади їх накопичувати та розпоряджатися ними. Завданням державної політики має бути забезпечення рівноправного доступу до фінансових ресурсів усіх членів і груп громад, формування навиків їх використання.

Інституційні активи включають інституційні можливості доступу до кредитних ринків та інших джерел надходжень, нових технологій (наприклад, органічного землеробства, альтернативних джерел енергії, будівництва житла та інженерних споруд), місцеві фінансові інститути, фонди мікрокредитування, банки розвитку громади. Бідні громади часто не мають доступу до кредитів, а без джерел фінансування (для придбання устаткування, обладнання, започаткування бізнес-стартапів, проектів власного розвитку) вони не можуть змусити працювати належні їм ресурси. Те саме стосується інформації та умов організації бізнесу. Завданням державної політики має бути створення інституційного середовища для розбудови цього виду активів (ухвалення нормативно-правових актів, навчання лідерів громад, співпраця).

Природні активи об’єднують природні ресурси (водні, лісові, земельні, мінеральні, рекреаційні, кліматичні, флори та фауни), які громада та її члени можуть використовувати у власних інтересах, а також належний (якісний, безпечний, екологічно чистий) стан довкілля. Завданням держави має бути забезпечення всебічного доступу територіальних громад до належних їм природних активів, створення та забезпечення функціонування організаційно-економічного механізму їх капіталізації.

Активи культурно-історичної спадщини складаються з пам’яток історії та культури, історичного досвіду поколінь, що містить знання про розвиток суспільства в минулому, сприяє формуванню почуття належності до місцевої спільноти та духовному розвитку громадян; включає культурну ідентичність громади, яка відображається у формі історичних, культурних пам’яток, культурних споруд, музеїв, що приваблюють людей ззовні громади з різною метою (проживання, співпраця, туризм). Завданням державної політики має бути забезпечення можливостей для кожної громади бути унікальною та неповторною у культурному відношенні.

Політичні активи включають репутацію громади як надійного та передбачуваного партнера у вирішенні політичних, соціальних, економічних питань, довіру до неї з боку органів влади різного рівня, членів самої громади, фінансово-кредитних установ, бізнес-структур, а також здатність громади справляти вплив під час ухвалення спільних рішень (з іншими громадами чи зацікавленими сторонами). Особливістю цього виду активів є спроможність підвищувати ефективність використання різних ресурсів громади. Завданням державної політики має бути поширення позитивних практик розвитку громад за умов розбудови та збереження цього активу.

Розвиток громади як процес складається з таких основних етапів, що формують цикл, як визначення та зміцнення активів (результатом є підвищення спроможності), організація громади (мобілізація її членів, визначення зацікавлених сторін), формування спіль-

ного бачення, планування (вироблення плану дій), реалізація програм, проектів, вжиття заходів, оцінювання їх ефективності.

Аналізуючи методологічні підходи до розвитку сільських громад на основі актив-орієнтованого підходу, зауважимо, що будь-яка громада, навіть найбідніша, найбільш віддалена та соціально неблагополучна, наділена певним ресурсом. Це можуть бути земля, ліси та озера; підприємства, дороги, капітальні будівлі; освічена й мобільна молодь, що має активну громадянську позицію; культурна-історична (матеріальна і духовна) спадщина тощо. Наявність цих ресурсів не завжди означає процвітання громади. Питанням є можливість, спроможність та бажання залучення, використання та збереження цих активів. Методологічний підхід до розвитку сільських громад, що розробляється в межах цього підрозділу, має на меті формування шляхів та оцінку спроможності використання тих чи інших активів.

На нашу думку, базові підходи до розвитку територіальних громад, такі як традиційний (проблем-орієнтований) та альтернативний (актив-орієнтований), різняться змістовно-функціональною основою політики розвитку територіального утворення (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до формування політики розвитку територіальної громади

Фокус	Проблем-орієнтований підхід	Актив-орієнтований підхід
Мета	Вирішення проблеми	Оптимальне використання максимальної кількості ресурсів
Орієнтація	На потреби громади	На сильні сторони та можливості громади
Ретроспективи та перспективи для політики майбутнього	Врахування минулих та сучасних проблем	Врахування минулого позитивного досвіду
Фінанси	Витрати на ліквідацію проблем	Перетворення на додатковий капітал
Рушійна сила змін	Бар'єри	Вміння, навички, ресурси
Соціальні зв'язки	Слабкі	Мають ключове значення
Цінності	Відсутність проблем	Постійний, поступальний, висхідний рух

Узагальнення літературних джерел з відповідної проблематики дало змогу визначити шість ключових параметрів управління, що стосуються забезпечення розвитку територіальних громад і мають враховуватись у державній політиці.

1) Спільне бачення майбутнього (солідарність) відноситься до ключових умов подальшого розвитку територіальної громади. Різкі відмінності позицій щодо перспектив розвитку перешкоджають досягненню спільних цілей. Наприклад, одна територіальна громада може вбачати у будівництві промислового підприємства можливість поліпшення стану місцевої еко-

номіки, а інша – причини погіршення якості навколишнього середовища. Тому перш ніж починати вжиття заходів з розвитку громади, необхідно сформувати у більшості її членів спільне бачення визначених планів і намірів.

2) Обсяг можливостей для влади є другою ключовою умовою для розвитку територіальної громади. Владу тут слід розглядати в контексті контролю над ресурсами, такими як, зокрема, земля, праця, капітал, знання, або доступу до них.

3) Соціальна структура територіальної громади включає різноманітні організації та установи, зокрема заклади освіти, охорони здоров'я, підприємства, некомерційні організації, спілки. Відповідно, структурно суспільство і громади взаємозалежать та виконують певні окремі функції, які спільно забезпечують суспільний розвиток.

4) Комунікації важливі тому, що справжній розвиток громади неможливий без участі громадян, а громадські обговорення – це дуже важливий інструмент демократії. Громадські обговорення передбачають обмін різноманітними думками, ідеями, пропозиціями з метою аналізу проблем, пошуку спільних рішень, а також зміни місцевої політики в разі потреби.

5) Вмотивованість для прийняття рішень визначає багато аспектів розвитку громади, адже вона допомагає зрозуміти, чи дійсно люди братимуть участь в управлінні територією. Також вмотивованість впливає на прийняття управлінських рішень, що стосуються громади і покликані визначати вибір того варіанта дій, що сприятиме максимальному задоволенню індивідуальних та колективних потреб громади.

6) Інтеграція різноспрямованих управлінських підходів також є частиною процесу розвитку спільноти, оскільки вона допомагає зрозуміти, яким чином можна пов'язати відносини, владні повноваження, структури, спільне бачення, комунікації та мотивації, що перебувають під впливом різних зацікавлених сторін, змінити напрям розвитку громади і забезпечити її добробут.

Висновки. Розвиток громади як процес складається з таких етапів, що замкнені у цикл: розвиток капіталів (результатом є підвищення спроможності громади), організація громади (результатом є мобілізація громади і визначення зацікавлених сторін), визначення перспектив розвитку (результатом є формування спільного бачення майбутнього), визначення активів (результатом є створення «карти активів»), планування діяльності (результатом є розроблення плану дій з розвитку громади), реалізація програм, проектів, вжиття заходів з розвитку (результатом є поліпшення якості життя, розв'язання проблем громади), оцінювання діяльності (результатом є коригування програм та планів). Завдяки такому циклу відбувається послідовний перехід від одного етапу до іншого, що в результаті створює ефект «спірального» розвитку, хоча на практиці розвиток громади є набагато складнішим і ніколи не є лінійним. Більшість зазначених етапів триває протягом усього описаного циклу; одні етапи можуть бути важливішими за інші, що також може змінюватися у часі. Оскільки усі громади різні, фактичний час, потрібний конкретній громаді для проходження кожного з етапів, теж буде різним.

Список використаних джерел:

1. Батанов О.В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 2. С. 51–57.
2. Молодожен Ю.Б. Поняття і сутність територіальної громади в системі місцевого самоврядування України. Університетські наукові записки: часопис Хмельницького університету. 2006. № 2(18). С. 347–352.
3. Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф., Баймуратов М.О. та ін. Муніципальне право України: підручник / за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 720 с.
4. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : наукова доповідь / за ред. О.М. Бородіної, І.В. Прокопи, О.Л. Попової. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2015. 70 с.
5. Henderson P. European trends in community development. Community Development Journal. 2003. Vol. 38. № 3. P. 241–254.

УДК 330.131:502.33

Колмакова В.М.,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу економічних проблем
екологічної політики та сталого розвитку,
*Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України*

ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЗБИТКІВ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Колмакова В.М. Екосистемний підхід до оцінювання збитків від забруднення водних ресурсів. Стаття присвячена дослідженню сучасного методичного апарату щодо визначення збитків від забруднення водних ресурсів. Виявлено вузькі місця і прогалини сучасних методичних підходів щодо відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. Внесено пропозиції щодо їх доповнення методами оцінки екологічного ризику (загроз). Запропоновано узагальнюючу схему керування екосистемним оцінюванням збитків від залпових та аварійних забруднень водних ресурсів.

Ключові слова: екосистемний підхід, водні ресурси, збитки, забруднення.

Колмакова В.М. Экосистемный подход к оценке ущерба от загрязнения водных ресурсов. Статья посвящена исследованию современного методического аппарата по определению ущерба от загрязнения водных ресурсов. Выявлены узкие места и пробелы современных методических подходов к возмещению убытков, причиненных государству вследствие нарушения законодательства об охране и рациональном использовании водных ресурсов. Внесены предложения по их дополнению методами оценки экологического риска (угроз). Предложена обобщенная схема управления экосистемным оцениванием ущерба от залповых и аварийных загрязнений водных ресурсов.

Ключевые слова: экосистемный подход, водные ресурсы, убытки, загрязнение.

Kolmakova V.M. Ecosystem approach to the estimation of damage from pollution of water resources. The article is devoted to the study of modern methodical apparatus for determining the damage from pollution of water resources. The bottlenecks and gaps of modern methodological approaches for the reimbursement of losses caused to the state as a result of violation of the legislation on the protection and rational use of water resources have been identified. Proposals on their addition with methods of assessment of environmental risk (threats) have been submitted. The general scheme of management of ecosystem estimation of damage from volley and accidental pollution of water resources is proposed.

Key words: ecosystem approach, water resources, losses, pollution.

Постановка проблеми. Проблемам екосистемного оцінювання збитків від забруднення довкілля приділяється прискіплива увага в країнах-членах Європейського Союзу. Європейські директиви встановлюють жорсткі стандарти щодо якості довкілля. Необхідність їх чіткого дотримання визначає високу результативність

природоохоронної діяльності та впливає на загальну ефективність управління. Стандарти екологічної якості для водних об'єктів регулюються директивою 2006 / 11 /ЄС «Про забруднення, спричинене деякими небезпечними речовинами, що скидаються до водного середовища Співтовариства». В Україні зараз відсутні

ефективні методологічні та методичні підходи щодо системного визначення розмірів заподіяних збитків від забруднення навколишнього природного середовища, які б відповідали вимогам та викликам сучасності та спиралися на екосистемну цілісність і діалектичну єдність сталого природокористування та динамічного суспільного розвитку. У цьому контексті дослідження проблеми екосистемного оцінювання збитків водним ресурсам (зокрема, від залпових та інших аварійних забруднень) набуває особливої актуальності як через збільшення масштабів негативних наслідків антропогенної діяльності, з одного боку, так і через необхідність посилення ринкових важелів впливу в умовах підвищення фінансової та бюджетної децентралізації на господарюючих суб'єктах-забруднювачів – з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний науковий внесок у дослідження загальних проблем визначення збитків від забруднення довкілля та оцінку негативних наслідків господарської діяльності на навколишнє природне середовище зроблено вітчизняними і зарубіжними ученими: О.Ф. Балацьким, С.М. Волошиним, О.О. Веклич, Б.М. Данилишиним, Л.В. Жаровою, А.Б. Качинським, С.М. Козьменком, Л.Г. Мельником, Є.В. Мішеніним, О.І. Пашенцевим, І.М. Потравним, О.Г. Рогожиним, А.В. Степаненком, О.М. Теліженком, С.К. Харічковим, М.А. Хвесиком, Є.В. Хлобистовим, Є.О. Яковлевим та іншими. На сучасному етапі зазначена проблематика також не втрачає своєї актуальності у контексті вимог, що пред'являються природоохоронними директивами ЄС у процесі апроксимації (наближення) національного природоохоронного законодавства до європейського екологічного права після підписання Україною Угоди про вступ до Європейського Союзу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінка сучасного методичного апарату щодо визначення збитків від забруднення водних ресурсів та розроблення пропозицій щодо їх оцінювання з позицій екосистемного підходу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні практично всі поверхневі та більша частина підземних водних ресурсів України, особливо в районах розміщення потужних промислових і сільськогосподарських комплексів, відчувають значний антропогенний тиск, що проявляється не лише у забрудненні, виснаженні і деградації водних об'єктів, але і в істотних змінах характеру формування їх стоку та водного режиму. Якщо на кількісне виснаження водних ресурсів діють обсяги вилученої води, то на якісне – скиди забруднених зворотних вод (зокрема, без очищення). Зазвичай забруднення води, особливо аварійними скидами, приводить до швидкої зміни якісних параметрів екосистеми водного об'єкта. Проте після переходу через граничну межу допустимого забруднення у складі водної екосистеми можуть відбуватися незворотні негативні зміни, що проявляються як у прямих, так і в опосередкованих збитках.

На сучасному етапі єдиним методичним апаратом узагальненого визначення розмірів заподіяних збитків є «Методика оцінки збитків від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру» (2003) [1]. Згідно з цим документом розраховуються збитки за типами надзвичайних ситуацій (НС). Збитки від наслідків НС поділяються на види залежно від завда-

ної фактичної шкоди. За класифікаційними ознаками визначаються чотири рівні НС: державний, регіональний, місцевий та об'єктовий. Загальний їх обсяг розраховується як сума основних локальних збитків, де одним зі складників, зокрема, є Вф – забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря [1].

Проте зазначений документ є застарілим як із наукової, так і з практичної позицій, бо не розглядає комплексно і системно збитки, що формуються на рівні природо-ресурсного потенціалу території, на рівні непрямих та опосередкованих втрат, на рівні погіршення умов життєдіяльності населення й пов'язаних із цим змінами у стані його здоров'я. Крім того, чинний нормативно-методичний апарат не враховує можливостей управління запобіганням збитків та управління компенсаційними механізмами для відшкодування заподіяної шкоди, що є необхідним складником ефективності екологічної політики в умовах децентралізації врядування та на шляху до євроінтеграції.

При цьому слід також вказати і на певну неузгодженість у тексті: розрахунок збитків від забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря (п. 11 Методики [1]) передбачає проведення розрахунків відповідно до Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [2], яку затверджено значно пізніше – у 2009 році. Остання Методика спрямована на реалізацію Директиви 2006/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15.02. 2006 р. «Про забруднення, спричинене деякими небезпечними речовинами, що скидаються до водного середовища Співтовариства» [3] і розроблена відповідно до Водного кодексу України та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Слід акцентувати увагу, що попри те, що Методика встановлює єдині вимоги до визначення збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів фізичними особами, фізичними особами-підприємцями та юридичними особами, в деяких випадках оцінювання вона не застосовується взагалі (табл. 1).

Таким чином, у Методиці відсутній порядок розрахунку збитків у разі забору води з порушенням умов водокористування, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування, тобто у разі понадлімітного використання води. При цьому занижені тарифи, що застосовуються під час оцінки збитків, дають змогу водокористувачам свідомо йти на сплату збитків замість того, щоби вводити сучасні засоби та методи очистки зворотних вод.

Якщо ж розглядати чинну Методику під кутом зору екосистемного підходу, то вона також є недосконалою (насамперед не враховує низку положень правої частини наведеної табл.) і потребує осучаснення. На часі внесення змін щодо можливості органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації вирішувати самостійно проблему приймання стічних вод, що актуалізує проблему екосистемного підходу до розрахунків збитків від забруднення водних ресурсів та їх більшої деталізації.

Вважаємо, що методичний апарат оцінки збитків від забруднення водних ресурсів потребує врахування змін

Таблиця 1

Особливості застосування Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів

Враховує	Не враховує
– забруднення водних об'єктів, у тому числі пов'язаного із самовільними та аварійними скидами у водний об'єкт забруднюючих речовин із зворотними водами або забруднюючих речовин у чистому вигляді, у складі сировини, продукції чи відходів; – забруднення поверхневих та підземних вод під впливом полігонів (сміттєзвалищ) твердих побутових та промислових відходів; – самовільне використання водних ресурсів за відсутність дозвільних документів та/або спеціального дозволу на користування надрами (підземні води) у разі перевищення встановлених у дозволі на спеціальне водокористування лімітів; – забір, використання води та скид забруднюючих речовин зі зворотними водами з порушенням умов водокористування, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.	– порушення режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду; – порушення правил експлуатації та режимів роботи водогосподарських споруд та пристроїв, а також пошкодження цих споруд; – самовільного проведення гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин); – руйнування природного стану русел річок, струмків і водотоків; – забруднення територіальних і внутрішніх морських вод та виключної морської економічної зони України із суден, кораблів та інших плаваючих засобів.

Джерело: систематизовано автором за [2]

до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» (щодо удосконалення деяких положень), які ухвалено Верховною Радою України від 18.05.2017 р. [4]. Згідно з цим законом, органи місцевого самоврядування наділяються повноваженнями щодо затвердження місцевих правил приймання стічних вод і визначення розміру плати за їх очищення. Окрім того, прийнятий Закон дає можливість вкладати кошти у сферу водоочищення, підготовки питної води, що підвищує ефективність експлуатації відповідних споруд, впливає на зменшення тарифів, а також посилює відповідальність за експлуатацію і забруднення навколишнього середовища.

Слід також зазначити, що чинна методика визначає розміри відшкодування лише фактичних економічних збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. Тоді як із позицій екосистемного оцінювання їх необхідно розглядати в методологічному плані значно ширше, а не звужувати лише до фактичних. Наприклад, збитки, окрім фактичних, також можуть визначатися ще за чотирима видами, зокрема:

– *можливі*, які проявляються у перспективі через можливе забруднення водних ресурсів (водних екосистем, навколишнього природного середовища);

– *відвернені*, що становлять різницю між фактичними і можливими збитками;

– *ліквідовані* – та частина збитків, на яку їх було зменшено внаслідок здійснення спеціальних природозахисних заходів;

– *потенційні* – ті, що можуть бути завдані екосистемі в майбутньому нинішнім забрудненням водних ресурсів.

У світовій практиці існує низка основних принципів, які можуть стати підґрунтям формування сучасного екосистемного світогляду щодо оцінювання збитків від забруднення водних ресурсів, зокрема, аварійними скидами. На особливу увагу заслуговує теорія ризику як механізм управління природоохоронною діяльністю. При цьому найбільш узагальненим показником є *екологічний ризик*. Якщо згідно з чинним ДСТУ 2156-93 [5] екологічний ризик узагальнено визначається як ймо-

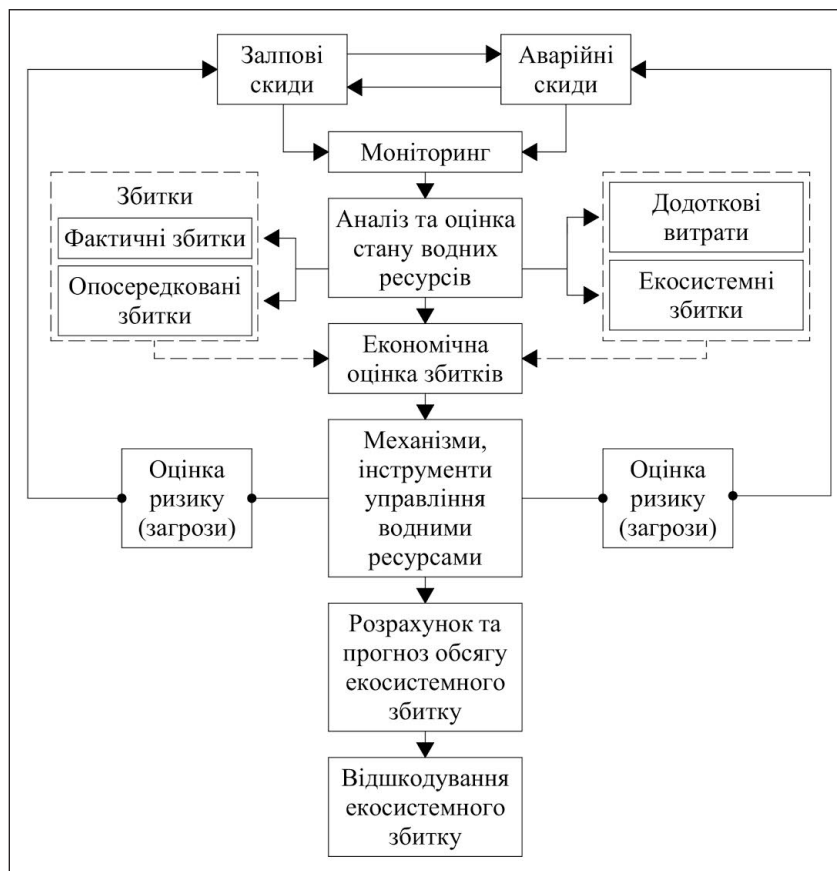

Рис. Схема керування екосистемним оцінюванням збитків від залпових та аварійних забруднень водних ресурсів

Джерело: розроблено автором

вірність негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє середовище, що спричиняють незворотну деградацію екосистем, то, наприклад, представники сумської школи визначають екологічний ризик як загрозу (можливість) несприятливих змін навколишнього природного середовища внаслідок (під впливом) соціально-економічної діяльності людини [6]. Таким чином, у контексті екосистемного оцінювання збитків від забруднення водних ресурсів екологічний ризик можна розглядати як загрозу (ймовірність чи можливість) настання несприятливої події (аварії), що може спричинити незворотні шкідливі зміни у водній екосистемі. Місце екологічного ризику в керуванні екосистемним оцінюванням збитків від залпових та аварійних забруднень водних ресурсів показано на рисунку.

Висновки. Дослідження національного досвіду методичних розробок визначення збитків від забруднення водних ресурсів під кутом екосистемного оціню-

вання показало повну відсутність екосистемного світогляду щодо зазначеної проблеми. Підтвердженням цього є аналіз чинної «Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» (2009), який показав її повну неефективність. Застосування цієї методики дає змогу водокористувачам свідомо сплачувати збитки, а також застосовувати сучасні засоби та методи очистки зворотних вод. У дослідженні виявлено вузькі місця і прогалини сучасних методичних підходів щодо відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. Внесено пропозиції щодо їх доповнення методами оцінки екологічного ризику (загроз), для чого запропонована узагальнююча схема керування екосистемним оцінюванням збитків від залпових та аварійних забруднень водних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/862-2003-p>.
2. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09/page>.
3. Директива 2006/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15.02. 2006 р. «Про забруднення, спричинене деякими небезпечними речовинами, що скидаються до водного середовища Співтовариства». URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_966.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» (щодо удосконалення деяких положень)» № 2047-VIII від 18.05.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2047-19>.
5. ДСТУ 2156-93. Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення. К.: Держстандарт України, 1994. 25 с.
6. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник [за заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника та к.е.н., проф. М.К. Шапочки]. Суми: Університетська книга, 2005. 759.

УДК 504.53.06:631.111.001.73(477)

Масленнікова В.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри землевпорядного проектування,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

РОЛЬ КОНСЕРВАЦІЇ ДЕГРАДОВАНИХ І МАЛОПРОДУКТИВНИХ ҐРУНТІВ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ У СТВОРЕННІ ЕКОЛОГІЧНО-СТІЙКИХ АГРОЛАНДШАФТІВ

Масленнікова В.В. Роль консервації деградованих і малопродуктивних ґрунтів орних земель у створенні екологічно-стійких агроландшафтів. У статті висвітлено консервацію деградованих і малопродуктивних земель, тобто вилучення їх з інтенсивного сільськогосподарського використання. Все це вимагає розроблення системи заходів, спрямованих на збереження й поліпшення стану земельних ресурсів, підвищення їх родючості й економічної ефективності використання. Проблема вилучення з інтенсивного землеробства малопродуктивних та деградованих земель шляхом їх консервації зумовлена економічними, соціальними, природоохоронними й екологічними чинниками. Вирішення цієї проблеми торкається цілої низки питань, таких як визначення ролі консервації земель у реструктуризації землекористування і у створенні екологічно стійких агроландшафтів; організація раціонального використання земельних ресурсів, платність землекористування, надання пріоритету найбільш продуктивним землям, екологізації землекористування та ін., що потребує розроблення відповідних методик та підходів.

Ключові слова: ефективність, раціональне використання, співвідношення угідь, деградовані і малопродуктивні землі, еродованість ґрунтів, консервація, рекомендації.

Масленникова В.В. Роль консервации деградированных и малопродуктивных грунтов орных земель в создании экологично-стойких агроландшафтов. В статье отражена консервация деградированных и малопродуктивных земель, то есть выведение их из интенсивного сельскохозяйственного использования. Все это требует разработки системы действий, направленных на сохранение и улучшение состояния земельных ресурсов, повышение их плодородия и экономической эффективности использования. Проблема изъятия из интенсивного земледелия малопродуктивных и деградированных земель путем их консервации диктуется экономическими, социальными, природоохранными и экологическими факторами. Решение этой проблемы касается целого ряда вопросов, таких как определение роли консервации земель в реструктуризации землепользования и в создании экологически устойчивых агроландшафтов; организация рационального использования земельных ресурсов, платность землепользования, предоставление приоритета наиболее продуктивным землям, экологизации землепользования и др., что требует разработки соответствующих методик и подходов.

Ключевые слова: эффективность, рациональное использование, соотношение угодий, деградированные и малопродуктивные земли, эродированность почв, консервация, рекомендации.

Maslennikova V.V. The conservation role of degraded and arable land unproductive soils in the creation of environmentally sustainable agro landscapes. Considering the current state of soil fertility, one should consider the development speed of production force and anthropogenic influence and their orientation, which are closely related to the intensity of agricultural production. Public production, including agricultural, can develop at the expense of extensive and intensive factors. Extensive direction means predominantly an increase in the amount of resources used intensive involves their qualitative improvement and more efficient use. Extensive increase of production volumes is always limited by the marginal norm, in particular in agricultural production - it is limited in land resources, intensive – has no limits of improvement. The driving force of intensification is the concrete and targeted scientific and technological progress, and the material basis – consistent, optimally necessary investments of living and settled labor and capital per unit of land to increase output and reduce costs on its unit.

Key words: efficiency increase, rational land use arable lands correlation, degraded and low-productive lands, soil and erosion, yield rate of crops, soil fertility, conservation, recommendations.

Постановка проблеми. Продуктивні землі цілком справедливо відносять до унікальних природних і виробничих ресурсів, саме вони за умов раціонального та екологічно виваженого використання здатні фізично не зменшуватися і не втрачати своєї родючості. Дослідження з економіки захисту земель фокусуються на вирішенні трьох основних проблем: визначенні економічного збитку, що заподіюється ерозією ґрунтів сільському господарству; економічній і еколого-економічній

оцінці протиерозійних заходів, технологій, сівозмін, ґрунтозахисних систем землеробства; розробленні пропозицій про відповідальність землекористувачів за зберігання й відтворення земельних ресурсів, стимулюванні ґрунтозахисної діяльності. Тому проблема підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва, раціонального використання, відтворення та всебічної охорони земельних ресурсів є центральною проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти методик визначення економічної ефективності окремих видів протиерозійних заходів і економіки охорони земель розглядаються в працях М.Ю. Білоцерковського, Д.С. Ваніна, Г.І. Данилової, Д.С. Добряка, В.П. Зражевського, Т.А. Кислової, А.А. Комлева, Ю.І. Майорова, Н.В. Медведєва, Л.Я. Новаковського, А.А. Сенкевича, В.М. Трегобчука, А.Н. Третяка та інших дослідників [1–7].

Огляд наявних методик показав, що принципового значення набуває визначення еколого-економічного ефекту від дії комплексу протиерозійних заходів [1].

Формулювання цілей статті. Проблема вилучення з інтенсивного землеробства малопродуктивних та деградованих земель шляхом їх консервації диктується економічними, соціальними, природоохоронними й екологічними чинниками. Вирішення цієї проблеми торкається цілої низки питань, таких як визначення ролі консервації земель у реструктуризації землекористування і у створенні екологічно стійких агроландшафтів; організація раціонального використання земельних ресурсів, платність землекористування, надання пріоритету найбільш продуктивним землям, екологізації землекористування та ін., що потребує розроблення відповідних методик та підходів.

Виклад основного матеріалу. Земля як предмет праці у сільськогосподарському виробництві в процесі обробітку зазнає різних впливів, які повинні не руйнувати ґрунт, а зберігати й покращувати його родючість.

Останні десятиріччя мала місце низка негативних зрушень, а саме: майже вся площа природних угідь і земель в обробітку сьогодні потерпає від деградації; суспільна власність на землю; широкий розвиток меліорації земель без відповідної науково-обґрунтованої основи її використання; нерациональне застосування хімічних засобів виробництва; впровадження важкої техніки в землеробстві [6].

Натепер в державі проведені досить ґрунтовні дослідження з оптимального співвідношення угідь шляхом їхньої трансформації на базі класифікації земель за придатністю для сільськогосподарського використання. Однак, незважаючи на набутий досвід, низка аспектів ґрунтозахисного землеробства залишаються ще недостатньо обґрунтованими, зокрема питання економічної та екологічної ефективності використання земельних угідь, насамперед орних земель, визначення їх місця і ролі у системі раціонального природокористування, комплексного підходу як до екологічної так і економічної оптимізації землекористування.

Сучасний стан використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно допустиму і протягом останніх 14 років залишилася майже незмінною. Так, із загальної площі Харківської області (3141,8 тис. га) 2419,1 тис. га або 77%, займають сільськогосподарські угіддя, в тому числі рілля стаєрвить 79,5%, перелоги – 0,8%, багаторічні насадження – 2,0%, сіножаті – 4,9%, пасовища – 12,8%; під лісами та іншими лісовкритими площами зайнято 13,3% території, забудовані землі займають 3,8%, болота 1,0%, інші землі (піски, яри, зсуви тощо) 1,1%, під водою 1,9%.

До ріллі залучені малопродуктивні й еродовані землі, які сьогодні становлять понад 45% від усіх орних земель. У результаті великих затрат і низької врожайності на цих землях значно знижена продуктивність, а в результаті ерозії ґрунтів ми втрачаємо орну землю, луки, водоймища. Тобто сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані межі, порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. Наслідком такого високого господарського освоєння земельного фонду, без належних заходів щодо його охорони та відтворення як виробничого ресурсу і важливого складника навколишнього природного середовища, є прогресуюча деградація земель, що створює загрозу продовольчій безпеці країни.

Посилення антропогенного навантаження на земельні ресурси приводить до розвитку таких деградаційних процесів, як водна і вітрова ерозія, в результаті чого втрачається гумус, поживні речовини, погіршуються агрохімічні та агрофізичні властивості ґрунтів.

Екологічна стійкість агроландшафтів формується за рахунок їхньої різноманітності і збереження в них природних фітоценозів. Тому підвищення стійкості агроландшафтів і поліпшення екологічного стану буде залежати від зниження розораності території, розширення площ природних кормових угідь та лісових насаджень, тобто від збільшення питомої ваги екологостабілізуючих угідь та створення екосистем, які функціонують за принципами природних аналогів за значного зниження антропогенного впливу. Такі процеси можна віднести до широкій ренатуралізації довкілля, яка повинна забезпечити екологічну оптимізацію природокористування [1].

У цьому плані одним із важливих напрямів оптимізації природокористування слід вважати консервацію деградованих і малопродуктивних земель, тобто вилучення їх з інтенсивного сільськогосподарського використання.

Під консервацією розуміють [1] сукупність заходів, які забезпечують максимальне збереження об'єктів. Щодо ґрунтів поняття «консервація» доцільно розглядати у двох аспектах: як заходи з тимчасового вилучення деградованої і малопродуктивної ріллі (реабілітація) і як незворотне переведення цих земель в інші угіддя (трансформація).

Поняття «реабілітація» (від латинського *nabilitas* – придатність, спроможність поновлення + префікс *ge* – зворотність) означає захід, який зумовлює вилучення з інтенсивного сільськогосподарського обігу деградованих і малородючих земель на певний час для локалізації і припинення деградаційних процесів або навіть відновлення втрачених ґрунтами властивостей.

Поняття «трансформація» (від латинського *transformatio* – перетворення, зміни) щодо земельних угідь означає перехід з одного виду угідь в інший.

Поняття «регенерація» (від латинського *regeneratio* – відновлення) стосовно земельних угідь має означати забезпечення самовідновлення (природним шляхом, без втручання людини) аборигенних екосистем на виведених з ріллі деградованих і малородючих ґрунтах. Під регенерацію відводяться головним чином болотні і кам'яністі ґрунти, солонці, солончаки [2].

Деградовані і малопродуктивні землі не завжди розглядаються як самостійні, незалежні утворення, а об'єднуються у єдине поняття. Разом з тим ці питання,

маючи певну спільність щодо характеристики продуктивної спроможності, необхідно розглядати відокремлено одне від одного.

Методика і процедура віднесення сільськогосподарських угідь до деградованих і малопродуктивних земель потребує подальшого опрацювання параметрів показників кризових явищ.

Разом з тим є вже відпрацьовані і загальновідомі критерії за деякими видами деградації. Наприклад, стосовно механічної деградації насамперед консервації підлягають розмиті і сильнозмиті ґрунти, а також середньозмиті ґрунти орних земель на схилах понад 3–5° [3].

Поряд із дегуміфікацією, зумовленою антропогенними факторами, значні площі сільськогосподарських угідь становлять ґрунти, які первісно були малогумусовані, це ж стосується засолених, солонцюватих та екстремально кислих ґрунтів. Прийняття рішень щодо подальшого характеру використання біологічно деградованих ґрунтів виконується з урахуванням прийнятих ГДВ. Консервація-реабілітація досягається головним чином травосіянням (залуженням).

Віднесення ґрунтів до деградованих у результаті гідромеліорації здійснюється за діагностичними ознаками, які визначаються видовою назвою ґрунту. До таких ґрунтів відносяться вторинно-підтоплені, вторинно-осолонцювані і засолені, головним чином серед зрошуваних земель. Разом з тим і серед осушених земель є площі вторинно-підтоплених (заболочених), засолених і осолонцюваних ґрунтів, які підлягають консервації. Але найбільше в зоні осушення ці заходи стосуються ґрунтів з невеликою (до 1 м) потужністю торфового шару (торфувато-, торфо-болотні ґрунти та торфовища мілкі), що швидко мінералізується (спрацьовується) за використання їх у складі орних земель сівозмін інтенсивного використання, а також переосушених територій з легкими мінеральними ґрунтами, які знаходяться в межах впливу воронок депресії підґрунтових вод.

Консервація виконується травосіянням або залуженням (переважно на переосушених легких мінеральних ґрунтах). Якщо деградовані ґрунти зрошуваних земель після певного періоду фітомеліоративної реабілітації можуть бути повернені до попереднього використання, то осушені землі з деградованими ґрунтами підлягають трансформації (переважно в інші угіддя).

Подолання кризи в природокористуванні країни шляхом консервації насамперед потребує опрацювання нормативної бази, згідно з якою відокремлюються антропогенно перетворені ґрунти (землі), тобто визначення кількісних показників типів і видів кризових явищ. Найбільш складною є проблема нормативів екологічної оптимізації співвідношення земельних угідь. Загальновизнано, що треба зменшувати розораність і загалом сільськогосподарську освоєність земельного фонду України.

Але досі повністю не розроблено науково аргументованої екологічно оптимізованої структури земельних угідь. Погляди на цю проблему об'єднує тільки визнання необхідності зменшення сільськогосподарської освоєності і розораності земельного фонду України, але в кількісному відношенні різні автори пропонують своє, досить відмінне одне від одного її рішення, яке до того ж не зовсім враховує структуру ґрунтового покриву України і, передусім, в регіональному аспекті [1].

Якщо цілісної системи екологічно оптимізованого ландшафтного устрою України досі не відпрацьовано, то досить широко висвітлюються в науковій літературі питання оптимальної лісистості країни та її фізико-географічних регіонів, хоча немає єдиної думки щодо значення цього показника [1; 2; 3].

Тому провести оптимізацію землекористування безпосередньо через зміну співвідношення угідь на сучасному етапі навряд чи реально, але можна її досягнути опосередковано через консервацію деградованих і малопродуктивних земель. Ступінь деградації й оцінка малородючості ґрунтів можуть бути різними і не завжди вимагати таких радикальних заходів, як консервація, а зніматися різними агротехнічними, агрохімічними, хіміко- і гідромеліоративними заходами тощо [1; 2; 3].

У складі сільськогосподарських угідь, у тому числі ріллі, знаходяться значні площі природно малородючих низькопродуктивних ґрунтів, які не компенсують вирощеною продукцією витрат на використання, до того ж їх експлуатація тягне за собою негативні екологічні наслідки [1; 4; 7].

До таких ґрунтів відносяться легкі або занадто важкі за механічним складом, скелетні, малогумусні ґрунти, засолені тощо.

Основні напрями консервації (тимчасової та постійної) деградованих і малопродуктивних земель наведені у табл. 1.

Таблиця 1
Напрями консервації і використання деградованих та малопродуктивних земель [5]

Землі, які потребують консервації		Напрямки використання
Вид деградації	Механічний склад ґрунту	Лісонасадження
Легкий механічний склад	Піщани, супіщани, легкосуглинкові	
Дефльованість	Сильнодефльовані	
Змитість	Середньозмиті	Сіножаті
	Сильнозмиті	Пасовище
Солонцюватість	Солончаки і солонці	
	Середньо- і сильносолонцюваті	
Засоленість	Засолені	Регенерація
Перезволоженість	Дернові	
Заболоченість	Лучно-болотні	

Порогові значення показників цих властивостей, диференційовані за природно-сільськогосподарськими зонами, представлені в табл. 2.

До чого приведе консервація земель, простежується логічною схемою (рис. 1), яка описує зв'язки, що виникають у процесі здійснення цього заходу. Тобто консервація земель пов'язана з невід'ємними чинниками, як економічними та соціальними так і природоохоронними, які взаємопов'язані та залежать один від одного.

I. Зменшення площі орних земель приведе до захисту земель від деградації та зменшення застосування мінеральних добрив, гербіцидів, пестицидів тощо.

II. Збільшення площі кормових угідь дає змогу отримати дохід із вилучених ділянок та відтворити родючість ґрунту.

Показники, що характеризують ґрунтові властивості, які зумовлюють необхідність консервації земель

Властивості й ознаки ґрунтів	Одиниці виміру	Показники ґрунтових властивостей (з урахуванням зонального місцеположення)
Еродованість (змитість та дефльованість)	Ступінь еродованості ґрунтів	Розмиті, сильно та середньо змиті, сильно та середньо дефльовані
2. Скелетність	Вміст уламків гірських порід розміром 3 мм, %	> 26% від об'єму ґрунту (у 30 см шарі ґрунту)
3. Легкий гранулометричний склад	Вміст фізичної глини (часток діаметром менше 0,01 мм), %	а) зона Полісся – до 3; б) зона Лісостепу – до 7; в) зони Степу і Сухого степу – до 10
4. Важкий гранулометричний склад поверхнево оглеєних ґрунтів	Вміст фізичної глини (часток діаметром менше 0,01 мм), %	Понад 50
5. Гумусованість	Вміст гумусу, % від маси ґрунту	а) на Поліссі – менше 0,5; б) у Лісостепу, Степу північному і південному – менше 1,0; в) у Сухому степу – 1,0
6. Реакція ґрунтового розчину	pH (водний)	В усіх зонах: а) менше 4,0; б) понад 8,5
7. Вміст рухомого алюмінію	мг/екв на 100 г ґрунту	Понад 3,0
8. Вміст увібраного натрію	% від суми увібраних основ	Понад 10
9. Засолення	% від маси ґрунту, у перерахунку на токсичні солі	а) содове – понад 0,1; б) сульфатно-хлоридне – понад 0,2; в) сульфатне – понад 1,0
10. Фізична деградація	Об'ємна маса, г/куб. см	а) понад 1,5 – для суглинкових і глинистих ґрунтів; б) понад 1,7 – для супіщаних і піщаних ґрунтів
11. Спрацювання органічних ґрунтів (торфових)	Потужність органічного шару, см	Менше 30

Рис. 1. Логічна схема наслідків консервації земель

III. Зменшення витрат на обробку орних земель досягається насамперед завдяки змінам у системі обробки ґрунту, удобрення, насінництва, сівозмін та захисту рослин.

IV. Покращення екологічного стану дає змогу уникнути шкоди для здо-ров'я населення та навколишнього природного середовища.

У зв'язку з недостатнім виділення коштів з державного бюджету на охорону ґрунтів необхідно сконцентруватися

на організаційно-господарчих та нормативно-правових заходах, які, не потребуючи великих капітальних витрат, можуть значною мірою попередити посилення ерозійних процесів та інших видів деградації ґрунтів.

Висновки.

1. Виходячи із сучасного екологічного стану землекористування, яке набуло суцільної руйнації в результаті здійснення земельної реформи, перспективною є стратегія екологізації землекористування, яка об'єднує

позитивні сторони традиційного й «органічного» землеробства. Тому для інтеграції України в систему міждержавних проектів з екологізації сільськогосподарського виробництва необхідною умовою є розроблення і реалізація національної програми з цієї проблеми, створення сприятливих економічних передумов для функціонування новостворених агроформувань ринкового типу, які спеціалізуються на виробництві екологічно чистої продукції.

2. Здійснені в аграрній сфері зміни у формах власності і передача значної частини державних земель у колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам, визначення грошової оцінки земель, паювання земель та майна, розроблення, прийняття і введення в дію основоположних нормативно-правових актів, а також негативний, а в деяких регіонах і кризовий екологічний стан довкілля стали важливою соціально-економічною та екологічною передумовою для реорганізації форм господарювання суспільного сектору в інші організаційно-правові форми, засновані на приватній власності та відповідних їй економічних відносинах.

3. Одним із важливих напрямів оптимізації природокористування слід вважати консервацію деградованих і малопродуктивних земель, тобто вилучення їх з інтенсивного сільськогосподарського використання.

Під консервацією ґрунтів розуміють систему заходів щодо тимчасового вилучення деградованої і малопродуктивної ріллі з інтенсивного сільськогосподарського використання (реабілітація) та незворотного переведення цих земель в інші угіддя (трансформація).

4. Екологічна стійкість агроландшафтів формується за рахунок його різноманітності і збереження в ньому природних фітоценозів. Тому підвищення стійкості агроландшафтів і поліпшення екологічного стану буде залежати від зниження розораності території, розширення площ природних кормових угідь та лісових насаджень, тобто від збільшення питомої ваги екологічностабілізуючих угідь та створення екосистем, які функціонують за принципами природних аналогів за значного зниження антропогенного впливу.

Список використаних джерел:

1. Бабміндра Д.І. Методичні підходи до економічної оцінки збитків від деградації земель, забруднених промисловими відходами / Д.І. Бабміндра // Землевпоряд. вісн. 2004. № 1. С. 84–88.
2. Новаковський Л.Я. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України // Л.Я. Новаковський, О.П. Канаш, В.О. Леонець / Вісн. аграр. науки. 2000. № 11. С.54–59.
3. Тихенко Р.В. Консервація деградованих та малородючих ґрунтів Черкащини як елемент еколого-економічної оптимізації землекористування / Р.В. Тихенко // Землевпорядний вісн. 2006. № 4. С. 50–55.
4. Тимчасові методичні рекомендації з вилучення деградованих та малопродуктивних земель зі складу ріллі. Луганськ, 2001. 32 с.
5. Панас Р. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель як основа збереження їх родючості / Р. Панас, М. Маланчук // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. 2014. Вип. 1. С. 67–69. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sdgn_2014_1_17.pdf.
6. Порядок консервації земель // Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26.04.2013 № 283.
7. Василюк О.В. Консервація деградованих земель та формування екомережі: правовий аспект / О.В. Василюк // Вісн. ХНУ ім. В.Н. Каразіна. (Сер. «Біологія»). 2013. Вип. 20 (№ 1100). С. 229–235.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 316.35

Пацан М.А.,
магістрант спеціальності «Право»,
Міжнародний університет бізнесу і права

СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЧЛЕНА ГРОМАДСЬКОГО ФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Пацан М.А. Сутність основних прав та обов'язків члена громадського формування правоохоронної спрямованості. У статті визначено поняття «правовий статус» та конкретизовано правовий статус членів громадського формування правоохоронної спрямованості. Висвітлено поняття правового статусу як юридичної категорії та його зв'язок із соціальною активністю людини. Розглянуто різні погляди науковців на структуру правового статусу. Встановлено сутність та зміст прав людини. Узагальнено правовий статус громадського формування правоохоронної спрямованості.

Ключові слова: статус, громадянин, права людини, держава, обов'язок.

Пацан М.А. Суть основных прав и обязанностей членов общественного формирования правоохранительной направленности. В статье определено понятие «правовой статус» и конкретизирован правовой статус членов общественного формирования правоохранительной направленности. Освещено понятие правового статуса как юридической категории и его связь с социальной активностью человека. Рассмотрены разные взгляды ученых на структуру правового статуса. Установлена сущность и содержание прав человека. Обобщен правовой статус общественного формирования правоохранительной направленности.

Ключові слова: статус, гражданин, права человека, государство, обязанность.

Patsan M.A. The gist of the main rights and duties to the members of the public law enforcement formation. In the article concept of the «legal status» was determined in general. The legal status of the members of the public formation of the public law enforcement was concretized. The concept of the legal status as the legal category and his connection with a social activity of man were reflected. The different looks of the scientist for the structure of the legal status were considered. The gist and content of the human rights were set. The legal status of the members of the public formation of the public law enforcement was generalized.

Key words: status, citizen, human rights, nation, duty.

Постановка проблеми. Реформа Національної поліції України, подальший розвиток демократії в Україні, забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян безпосередньо пов'язані з підвищенням якості та ефективності діяльності правоохоронних органів, у тому числі і недержавних. Одне з провідних місць серед таких займають громадські формування правоохоронної спрямованості, які мають зробити значний внесок у справу нейтралізації та зменшення правопорушень у сфері охорони громадського порядку, зміцнення законності та правопорядку в країні. Але під час виконання такими громадськими формуваннями правоохоронних завдань, функцій та повноважень виникає низка проблем адміністративно-управлінського характеру, які в наш час ускладнюють їхню практичну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прав та обов'язків членів громадського формування правоохоронної спрямованості розглянуто науковцями Л.Д. Воеводіним, Н.І. Матузовим, В.А. Патюліним, Н.В. Вітруком, В.П. Сокурено, О.І. Савиць-

кою, Е.А. Лукашевою. Відсутня єдина позиція серед науковців із питань віднесення тих чи інших елементів до складу (структури) правового статусу особи. Також через недосконалість чинного законодавства питання визначення повноважень членів громадських формувань правоохоронної спрямованості, їх прав та обов'язків, обмежень, що пов'язані з реалізацією ними повноважень у сфері охорони громадського порядку і державного кордону, потребують додаткового вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз чинного законодавства України, визначення сутності прав та обов'язків членів громадських формувань правоохоронної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Після прийняття 24 серпня 1991 року акта про незалежність України та проведення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. країна стає на самостійний державний шлях. Конституція України [6] і Закон України «Про організації населення» [14, с. 254] від 11 липня 2001 р. визначає статус органів самоорганізації насе-

лення, які є однією із форм участі населення у вирішенні питань місцевого значення. 16 червня 1999 р. було прийнято Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів Внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку» № 650, а 22 червня 2000 року – Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Реальна діяльність сьогодення свідчить про необхідність розширення сил та засобів з охорони громадського порядку Національною поліцією України, органами місцевого самоврядування, організаціями, що створюються на громадських засадах.

Основою правового положення особи прийнято вважати її правовий статус, під яким зазвичай розуміють систему прав і обов'язків, наданих особі згідно із законом і гарантованих державою [11, с. 77]. Поняття правового статусу тлумачиться як одна із ключових категорій юридичної науки, яка тісно пов'язана з такими більш широкими проблемами, як демократія, законність, правопорядок, свобода і відповідальність особи, її права й обов'язки, соціальна активність тощо [9, с. 45].

Статус (від латинського status – стан, положення) – соціальне положення (позиція) індивіда або групи в соціальній системі, визначене за низкою ознак, специфічних для цієї системи (економічних, професійних, етнічних та ін.). Люди, що володіють одним і тим самим статусом, мають низку подібних особистих ознак, які розглядаються як «соціальний тип» особи. Залежно від того, яку позицію займає людина завдяки природним ознакам (раса, соціальне походження тощо) чи завдяки власним зусиллям (освіта, заслуги), розрізняють відповідно «приписаний» і «досягнений» статуси [17, с. 520].

Правовий статус особи визначається як система визнаних і закріплених державою в законодавчому порядку прав, свобод і обов'язків, а також законних інтересів особи як суб'єкта права. Мати права і свободи є соціальними можливостями громадянина, визнаними і забезпечуваними державою, обов'язки – також соціальні можливості, які виражають вимоги держави до громадянина, його поведінки. Законними інтересами є ті інтереси особи, які безпосередньо не охоплюються змістом встановлених законом прав і свобод, але підлягають захисту з боку держави й охороняються законом. В основі прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи завжди лежить володіння і користування конкретними соціальними благами: соціально-економічними, духовними, політичними й особистими.

Деякі науковці в структуру правового статусу включають, крім прав і обов'язків та законних інтересів особи, й інші елементи: громадянство, загальну правоздатність, гарантії, юридичну відповідальність.

З питань віднесення тих чи інших елементів до складу (структури) правового статусу особи відсутня єдина позиція серед науковців. Так, Л.Д. Воеводін у правовий статус особи включає громадянство, правоздатність і політико-правові принципи: поєднання особистих і суспільних інтересів, загальну доступність прав і непохитність обов'язків, рівноправність і гуманізм [2, с. 42–50], тоді як, Н.І. Матузов включає загальну статутну відповідальність громадян перед державою і суспільством [9, с. 189–205]. В.А. Патюлін у правовий статус особи включає громадянство і загальну правоздатність, основні права й обов'язки (у тому числі конституційні), якими володіють всі громадяни, а

також конституційно закріплений принцип рівноправності [12, с. 230]. Н.В. Вітрук поряд із системою прав і обов'язків включає у правовий статус громадянство, загальну дієздатність і гарантії [1, с. 21–26]. Подібну позицію щодо цього питання займають В.П. Сокурченко та О.І. Савицька, з погляду яких структуру правового статусу утворюють: а) громадянство як політико-правова основа статусу особи; б) передбачені в Конституції та інших нормативних актах права, свободи, інтереси, обов'язки; в) юридичні гарантії їх реалізації. Правовий статус, на їх думку, зрівнює громадян у їхніх правових можливостях шляхом встановлення загальних для всіх меж можливого і належного [16, с. 100–101].

Деякі інші погляди на структуру правового статусу Е.А. Лукашевої, яка обмежує поняття правового статусу лише правами та обов'язками [8, с. 61].

Таким чином, правовий статус підкреслює зв'язок особи з державою і характеризується правовою формою його закріплення. Його змістом є сукупність прав і обов'язків громадянина.

Будь-які посягання на правовий статус громадянина слід розглядати як діяння, що суперечать закону.

Для ґрунтовного розуміння статусу членів громадських формувань правоохоронної спрямованості необхідно відштовхуватися від розуміння статусу громадянина. Поняття «громадянин» трактується як особа, яка має правовий зв'язок із конкретною державою (наприклад, громадянин України) [10, с. 116]. Держава надає своєму громадянину відповідні права, покладає на нього обов'язки та встановлює відповідальність за їх невиконання, тобто визначає його статус, а з іншого боку – захищає права та інтереси особи, громадянина, піклується про нього за кордоном.

Розглянувши думки науковців щодо розуміння правового статусу особистості, можна дійти висновку, що статус громадянина включає: права й обов'язки (у тому числі вимоги та обмеження, які є похідними від повноважень); гарантії їх забезпечення; юридичну відповідальність.

Права людини – одна з фундаментальних концепцій людської цивілізації, вона виконувала і продовжує виконувати роль одного з векторів у розвитку суспільства. Про природу, сутність та зміст прав людини, їх нормативне закріплення та реалізацію дискутували кращі уми минулого та сьогодення, їм присвячено надзвичайно велику кількість наукових праць [4, с. 29; 13 с. 115 та інші]. Права людини належать їй від природи, вона володіє ними з народження, ці права невід'ємні, і завдання держави і суспільства полягає у тому, щоб захищати ці права, не допускати їх порушення. Цей підхід характерний для демократичних суспільств і держав. Права людини закріплені в конституціях багатьох країн і міжнародних документах, серед яких насамперед необхідно назвати Загальну Декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року [3].

Обов'язки громадян нерозривно пов'язані із правами, кожен громадянин у суспільстві зобов'язаний їх виконувати. Суспільство базується на виконанні громадянами своїх обов'язків, без цього суспільство перетворилося б на некерований конгломерат. Обов'язок – це об'єктивно необхідна, належна поведінка особи. Однак така необхідність певної поведінки не завжди суб'єктивно визнається індивідом, що при-

водить до відступу від вимог норми. Тому обов'язок – це як необхідна, так і можлива поведінка [7, с. 29].

Під час здійснення прав і виконання обов'язків особа повинна дотримуватися законів, поважати правила співжиття і моральні принципи суспільства. Правовий статус громадянина у сфері громадського порядку виражається в таких його обов'язках і правах:

1) в обов'язку суворо дотримуватися встановлених правил поведінки в громадських місцях, тобто поважати права, свободи та інтереси інших громадян;

2) в обов'язку не допускати посягання на громадський порядок з боку інших осіб;

3) у праві на необхідну оборону, тобто на захист особистого здоров'я та гідності, а також державного або громадського порядку;

4) у праві просити допомоги в інших громадян у разі загрози громадському порядку;

5) у праві просити допомоги у правоохоронних органах.

Припинення громадянином посягання на громадський порядок з боку інших осіб або захист його в стані необхідної оборони свідчить про його активну правомірну поведінку. Стаття 19 Кодексу України про адміністративні правопорушення прямо вказує, що не підлягає адміністративній відповідальності громадянин, який хоча і вчинив правопорушення, передбачене Кодексом України про адміністративні правопорушення, але діяв у стані необхідної оборони, тобто під час захисту державного або громадського порядку [5].

Для виконання завдань, визначених у статуті, громадські формування правоохоронної спрямованості та їх члени мають право:

1) вимагати від громадян додержання правопорядку, припинення адміністративних правопорушень і злочинів, додержання режиму державного кордону, в тому числі на територіях, що межують із державним кордоном, де прикордонну смугу не визначено;

2) у разі підозри у вчиненні адміністративних правопорушень і злочинів перевіряти у громадян документи, що посвідчують їх особу;

3) спільно з працівниками органів Внутрішніх справ та військовослужбовцями Департаменту прикордонної служби України затримувати і доставляти до Національної поліції, підрозділу Департаменту прикордонної служби України, штабу громадського формування або громадського пункту охорони порядку осіб, які виявили злісну непокору законним вимогам члена громадського формування з охорони громадського порядку і не виконують вимог щодо припинення адміністративного правопорушення;

4) складати протоколи про адміністративні правопорушення;

5) входити до клубів, кінотеатрів, стадіонів, інших громадських місць і приміщень за згодою власника чи уповноваженого ним органу для переслідування правопорушника, який переховується, або припинення адміністративних правопорушень чи злочинів;

6) у разі участі спільно з прикордонниками у пошуку порушників кордону за згодою громадян або власника підприємства, установи, організації чи уповноваженого ним органу та в присутності їх представників входити у будь-який час доби до житлових приміщень, на територію і в приміщення підприємств, установ, організацій та оглядати транспортні засоби;

7) у невідкладних ситуаціях використовувати транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям або громадянам (за їх згодою), крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення, для доставлення до лікувальних закладів осіб, що перебувають у безпорадному стані, а також осіб, які потерпіли від нещасних випадків або правопорушень і потребують термінової медичної допомоги;

8) у разі порушення водіями Правил дорожнього руху, створення реальної загрози життю або здоров'ю громадян вживати заходів щодо припинення цього правопорушення, здійснювати перевірку документів у водіїв на право користування та керування транспортними засобами, а також не допускати осіб, які не мають документів або перебувають у стані сп'яніння, до подальшого керування транспортними засобами;

9) під час виконання обов'язків члена громадського формування використовувати за власним бажанням свій або інший приватний автомобілотранспорт за згодою власника або особи, у володінні якої він перебуває. Відшкодування витрат за його використання у таких ситуаціях може провадитися за рахунок коштів громадського формування у порядку, визначеному його положенням (статутом);

10) вести роботу серед населення щодо роз'яснення чинного законодавства про державний кордон України, системи режимних заходів у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі;

11) застосовувати в установленому порядку заходи фізичного впливу, спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони [15].

Члени громадських формувань правоохоронної спрямованості мають право брати участь у забезпеченні правопорядку та охороні державного кордону за місцем реєстрації цих об'єднань та лише після проходження відповідної правової та спеціальної підготовки в підрозділах Національної поліції, Департаменту прикордонної служби України й одержання в органі місцевого самоврядування посвідчення члена громадського формування і нарукавної пов'язки, зразки яких затверджуються Кабінетом Міністрів України. Підготовка членів зазначених громадських формувань здійснюється у порядку, що встановлюється Міністерством внутрішніх справ України і спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону [15].

Члени громадських формувань правоохоронної спрямованості зобов'язані:

1) брати активну участь в охороні громадського порядку і державного кордону, припиненні адміністративних правопорушень і злочинів та запобіганні їм;

2) під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку і державного кордону мати особисте посвідчення члена громадського формування та нарукавну пов'язку;

3) доставляти в міліцію, в підрозділи Департаменту прикордонної служби України, штаб громадського формування з охорони громадського порядку або громадський пункт охорони порядку, приміщення виконавчого органу селищної, сільської ради осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з метою його припинення, якщо вичерпано інші заходи впливу, вста-

новлення особи порушника, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим;

4) надавати у межах наданих їм прав допомогу народним депутатам України, представникам органів державної влади та органів місцевого самоврядування у їхній законній діяльності, якщо в цьому їм чиниться протидія або загрожує небезпека з боку правопорушників [15].

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що права та обов'язки характеризуються єдністю, своє-

рідність якої полягає в тому, що їх права одночасно є обов'язками, оскільки вони мають використовуватися в інтересах правоохоронної діяльності, а обов'язки – правами, адже інакше обов'язки неможливо буде здійснити (наприклад, складання протоколу про адміністративне правопорушення, затримання правопорушника є одночасно правом і обов'язком члена громадського формування). Для реалізації прав і обов'язків кожному члену громадського формування надається певна самостійність для прийняття рішення відповідно до його компетенції.

Список використаних джерел:

1. Витрук Н.В., Топорнин Б.Н., Воеводин В.С. Конституционный статус личности в СССР. М.: Юрид. Лит., 1980. 256 с.
2. Воеводин Л.Д. Правовое положение личности в науке советского государственного права // Сов. Гос-во и право. 1965. № 2. С. 22–50.
3. Загальна декларація прав людини: Прийнято резолюцією 217А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. 2-е вид. К.: Юрінформ, 1992. С. 18–24.
4. Князев В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні // Право України. 1998. № 11. С. 29–31.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Кудрявцев В.Н., Керимов Д.А. Право и государство: Опыт философско-правового анализа. М.: Юристъ, 1993. 245 с.
8. Лукашева Е.А. Социалистическое право и личность. М.: Наука, 1987. 160 с.
9. Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов: Саратовский университет, 1987. 239 с.
10. Молдаван В.В. Основы держави і права: Курс лекцій: Навчальний посібник для юрид. фак. вузів. К.: Юмана, 1996. 176 с.
11. Новіков М.М. Об'єднання громадян у механізмі взаємодії держави і громадянського суспільства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 204 с.
12. Патиюлин В.А. Государство и личность в СССР. М.: Наука, 1974. 246 с.
13. Права людини (основні міжнародно-правові документи): Зб. док. / Упоряд. Ю.К. Качуренко. К.: Наукова думка, 1989. 248 с.
14. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 48. 254 с.
15. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 40. Ст. 338.
16. Сокурено В.П., Савицкая А.И. Право, свобода, равенство. Львов: Вища шк., 1981. 231 с.
17. Философский энциклопедический словарь / Главн. ред: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.Н. Ковалев, В.Г. Панов. М.: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.

Піщик О.В.,
аспірант кафедри міжнародних економічних відносин,
Хмельницький національний університет

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЖИТЛОМ НАСЕЛЕННЯ

Піщик О.В. Етапи формування стратегії соціального розвитку території у забезпеченні житлом населення. У статті проаналізовано стан сучасного житлового будівництва та механізми формування стратегій соціального розвитку. Показано чинні державні програми забезпечення житлом населення. Запропоновано розроблення стратегій соціального розвитку територій у забезпеченні житлом населення.

Ключові слова: житло, житлове будівництво, стратегія, етапи, соціальний розвиток.

Піщик А.В. Этапы формирования стратегии социального развития территории в обеспечении жильем населения. В статье проанализировано состояние современного жилищного строительства и существующие механизмы формирования стратегий социального развития. Показаны действующие государственные программы обеспечения жильем населения. Предложена разработка стратегий социального развития территорий в обеспечении жильем населения.

Ключевые слова: жильё, жилищное строительство, стратегия, этапы, социальное развитие.

Pisichik O.V. Stages of formation of the strategy of social development of the territory in providing housing for the population. The article analyzes the state of modern housing construction and existing mechanisms for the formation of social development strategies. Existing state programs providing housing for the population are shown. The development of strategies for social development of territories in providing housing for the population is proposed.

Key words: housing, housing construction, strategy, stages, social development.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах України особливо актуальним є розроблення наукових засад регіональної політики, адекватних ринковим та національним інтересам, покликаних подолати глибoku деформацію національної економіки, сформувати ринкове середовище та підвищити конкурентоспроможність. Житлове будівництво в такій ситуації є одним із пріоритетних напрямів стратегії соціально-економічного розвитку територій.

В Україні за роки незалежності обсяги фінансування державою житлового будівництва значно скоротилися, що за неформованості інструментів залучення позабюджетних коштів та відсутності підготовлених комунальною інфраструктурою територій спричинило зменшення обсягів введення житла в експлуатацію.

Тому актуальність створення ефективного механізму забезпечення житлом населення на сучасному етапі економічного розвитку України визначається великою соціальною значущістю: основним завданням будь-якої країни є підвищення якості життя. Але ефективність управління передусім залежить від достатності й оперативності одержаної управлінським персоналом інформації та від її адаптації до нових умов функціонування. Тому стратегічне планування є однією із форм, що доводить свою економічну доцільність та високу соціальну віддачу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем житлового будівництва в структурі національної економіки присвячені дослідження О. Амоші, П. Беленького, С. Бойка, З. Варналія, М. Долішнього, Я. Жаліла, Н. Мікули, Є. Палиги, І. Школи та ін. Результати стратегічних досліджень національної економіки представлені у роботах С. Богачова, В. Гейця, Г. Губер-

ної, В. Мунтіяна, І. Осипенка, М. Пашути, О. Поважного, С. Поважного, Ф. Поклонського, В. Семиноженка, Л. Федулової, Г. Черніченка. Питанням розроблення і реалізації житлових програм присвячені роботи таких авторів, як С. Булгаков, Н. Вікторов, Д. Ісаєнко, С. Казанцев, П. Кларк, О. Кучабський, В. Рапопорт, В. Титов, Ф. Франчук та ін.

Результати визначених досліджень становлять теоретичну та методологічну основу для формування стратегії соціального розвитку в умовах забезпечення житлом населення.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є розгляд теоретичних аспектів стратегій соціального розвитку територій та житлового будівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним завданням державної політики забезпечення житлом населення є формування необхідних передумов для ефективної реалізації можливостей громадян зі створення комфортного середовища проживання, а також підтримка в забезпеченні соціальним житлом тих категорій населення, які не в змозі зробити це самостійно.

Ситуація у житловому будівництві України протягом останнього десятиліття характеризувалася стабільним зростанням усіх основних показників виробничої діяльності. Однак при цьому навіть у найбільш успішні роки обсяги введення в експлуатацію житла становили лише половину від аналогічного показника 1987 року [1].

У соціальній сфері двома основними напрямками державної житлової політики виступають програми надання соціального та доступного житла [2].

Соціальне житло відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» – житло із житлового фонду соціального призначення,

що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, відповідно до черги на підставі договору найму на певний строк [3]. Соціальне житло не підлягає піднайму, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу та заставі. Правом на отримання соціального житла користуються громадяни, середньомісячний сукупний дохід яких за попередній рік із розрахунку на одну особу в сумі менший від величини опосередкованої вартості найму житла в цьому населеному пункті та прожиткового мінімуму, встановленого законодавством.

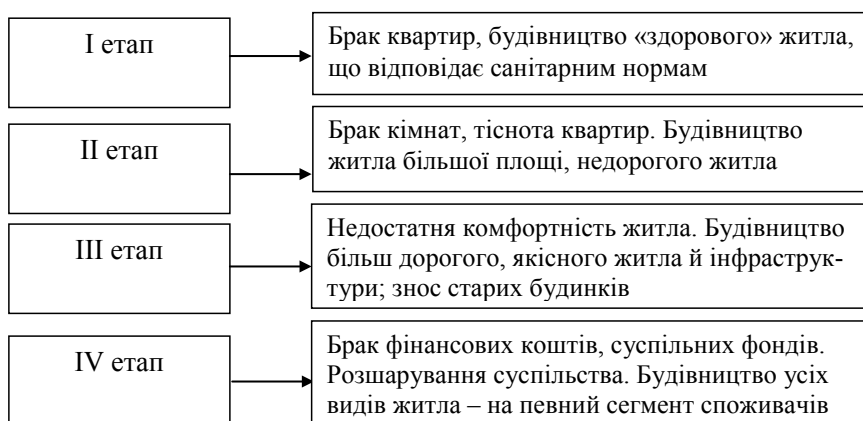

Рис. 1. Етапи еволюції напрямів державного регулювання житлового будівництва [4]

Важливим елементом системи соціальної безпеки держави є також державна програма будівництва (придбання) доступного житла як недорогого за цінними параметрами житла, що будується за державної підтримки. Державна підтримка відповідно до закону може надаватися громадянам у вигляді пільгового іпотечного житлового кредиту або компенсації 30% вартості житла, що будується.

З огляду на світову практику розроблення стратегій розвитку житлового будівництва можна дійти висновку, що житлові програми розвинених країн, спрямовані на підтримку житлового будівництва, загалом пройшли чотири етапи (рис. 1).

Аналіз процесу формування соціальної політики зарубіжних економічних систем дає змогу виділити чотири стратегії: формування національного інноваційного середовища на основі співробітництва держави, бізнесу і суспільства; імітацію (копіювання) інновацій, що полягає в моніторингу світових розробок та їх удосконаленні; копіювання і залучення інновацій [5].

Досліджуючи теоретичні засади формування соціальної політики, слід зауважити, що вона містить комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення й узгодження потреб та інтересів як громадян, соціальних груп, так і територіальних громад [6]. Основною метою соціальної політики є створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві суспільної злагоди і стабільності та забезпечення високої якості життя.

Таким чином, мета формування стратегій соціального розвитку територій у забезпеченні житлом населення – створення умов для переходу до розвитку житлової сфери, що забезпечить доступність житла для громадян на засадах ринкової економіки, розвиток житлового будівництва та поліпшення житлових умов громадян України.

Автором [7] виділяються такі пріоритетні завдання, як:

Пріоритетне завдання 1. Забезпечення відповідності обсягів будівництва житла потребам населення та підвищення рівня забезпеченості громадян комфортним житлом.

Пріоритетне завдання 2. Сприяння доступності житла для всіх категорій громадян України на ринкових засадах.

У межах вирішення кожного із завдань обґрунтовано ключові пріоритети, напрями, механізми державного регулювання. Для першого завдання – забезпечення відповідності обсягів будівництва житла потребам населення та підвищення рівня забезпеченості громадян комфортним житлом – ключовим пріоритетом є розширення житлового будівництва. Напрями державного регулювання: інноваційний розвиток будівельного комплексу; збалансований розвиток містобудування населених пунктів, зокрема малих і середніх; організація територіального планування та ефективне використання земельних ресурсів. Механізми державного регулювання: комплексне освоєння території та розвиток раніше забудованих територій, забезпечення земельних ділянок під житлове будівництво інженерно-комунальною інфраструктурою та розвиток індивідуального будівництва.

Для другого завдання – сприяння доступності житла для всіх категорій громадян України на ринкових засадах – ключовим пріоритетом є удосконалення механізмів інвестування житлового будівництва та удосконалення форм державної підтримки. Напрями державного регулювання: забезпечення доступності кредитів; формування фонду соціального житла; раціональне сегментування ринку житла для досягнення житлової забезпеченості всіх категорій громадян відповідно до їх платіжної спроможності тощо. Механізми державного регулювання: запровадження житлових будівельних заощаджень та вдосконалення існуючих форм державної підтримки.

Загалом формування стратегії соціального розвитку є процесом, який проходить певні етапи.

На першому етапі здійснюють аналіз середовища, прогнозують його майбутній розвиток, виявляють можливості і загрози, сильні і слабкі сторони, оцінюють конкурентоспроможність і прогнозують її зміни. На другому етапі або паралельно визначають місію, мету і цілі соціальної політики розвитку територій. На третьому етапі здійснюють стратегічний аналіз, який полягає в порівнянні мети і цілей з результатами аналізу середовища, виявленні й усуненні розривів між ними і, головне, у виробленні альтернативних стратегій – варіантів стратегічного розвитку. На четвертому етапі моделюються варіативні сценарії розвитку подій (оптимістичний, песимістичний та найбільш вірогід-

ний) і досліджується вплив кожного на сформульовані альтернативні стратегії. На п'ятому етапі здійснюється вибір найбільш прийнятної стратегії з альтернативних. На шостому – готується кінцевий варіант стратегічного плану соціального розвитку територій. На сьомому етапі на базі стратегічного плану розробляються тактичні середньострокові плани. На восьмому етапі розробляються оперативні плани та проекти, і на цьому процес стратегічного планування завершується. Розпочинається процес реалізації стратегічного плану, тобто процес стратегічного управління. Він передбачає не лише організацію реалізації стратегії, але й її практичну оцінку, контроль за виконанням.

Процес прийняття стратегічних фінансових рішень (формування та реалізації фінансових стратегій) може здійснюватися за етапами, наведеними на рис. 3.

Основною метою стратегії соціального розвитку територій є пошук нових напрямів діяльності (або розширення вже існуючих), які б дали змогу добитися конкурентних переваг і максимізувати власну вартість у довгостроковому періоді.

Для розроблення стратегії соціального розвитку застосовують різні, але загалом схожі методології, запозичуючи одна в одній схемі їхньої побудови. Деякі стратегії відрізняються ретельним науковим обґрунтуванням та методичною послідовністю. Процес розроблення може тривати від 4 до 12 або більше місяців залежно від застосованих методик та від набору використаних інструментів. Головні вимоги до документів стратегічного характеру – практичність, презентабельність, зручність застосування у повсякденній діяльності місцевих органів влади, ділових кіл міста та потенційних інвесторів [10].

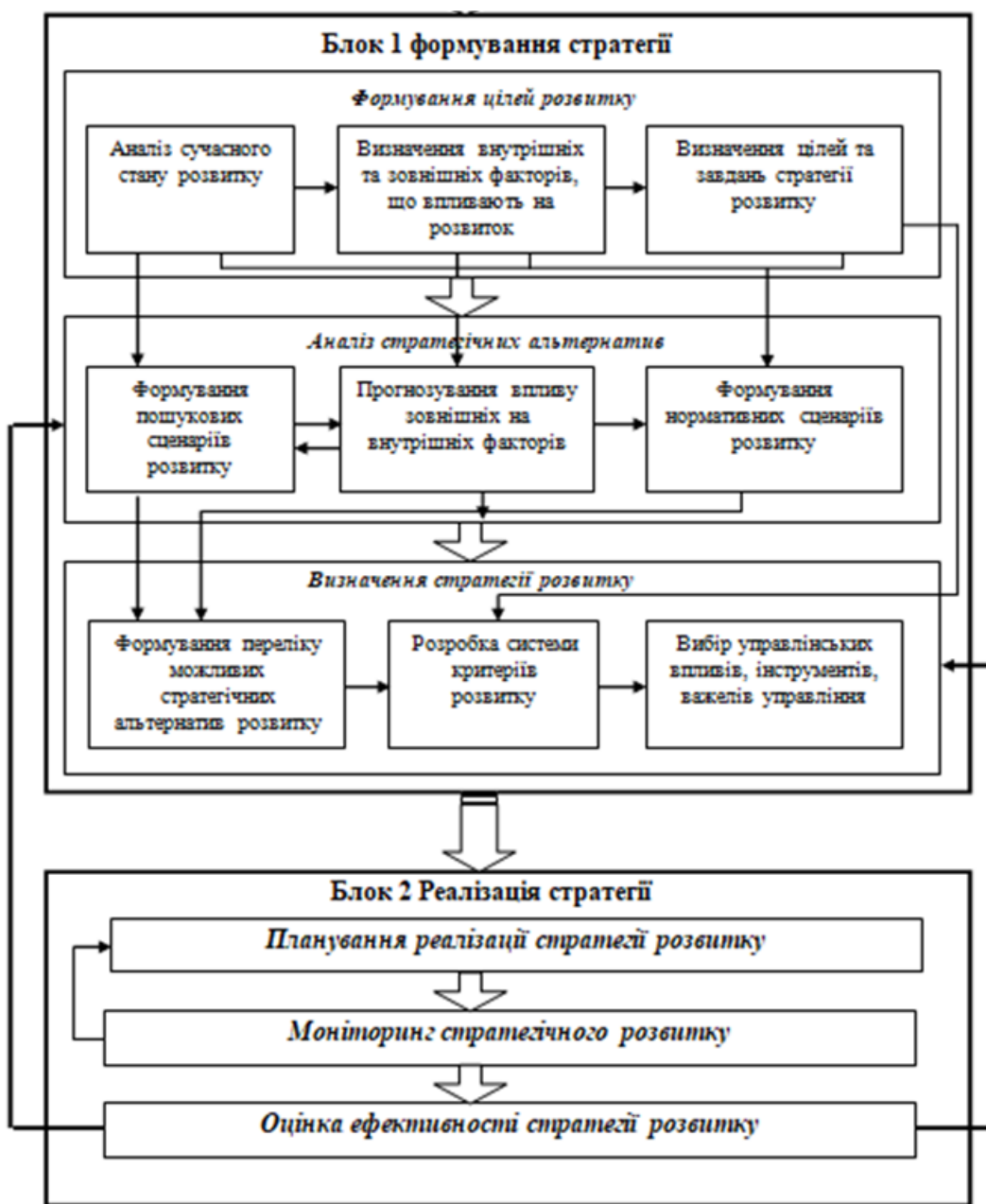

Рис. 2. Модель формування і реалізації стратегії розвитку територій [8]

Окреслена низка принципів розроблення стратегій житлового будівництва та сформована В.І. Воськало методика розроблення стратегії житлового будівництва, представлена на рис. 4.

Головне – визначитись із ресурсами, які можна виділити для підтримки процесу: яке управління чи відділ буде займатися супроводженням процесу. Органи влади можуть виділяти бюджетне фінансування на розроблення місцевих стратегій розвитку та залучати до цих робіт як наукові установи, так і експертні організації. Залежно від можливостей місцевого бюджету необхідно буде визначитись з обсягом проведення досліджень для підготовки аналітичного звіту та спланувати кількість виїзних заходів та зустрічей. Іншими словами, визначити той рівень деталізації документу, якого місцевому органу влади (його керівному складу) буде достатньо для планування діяльності та прийняття рішень [10].

Висновки. Загальна ситуація у житловому будівництві демонструє загалом позитивну динаміку, проте для повного відновлення будівельної галузі необхідно забезпечити надходження інвестицій, поновити попит на ринку житла, сформувати будівельний заділ. Таким чином, під стійким функціонування галузі житлового будівництва пропонується розуміти такий стан, за якого забезпечується збереження позитивних тенденцій у часі. Проявом стійкого функціонування буде

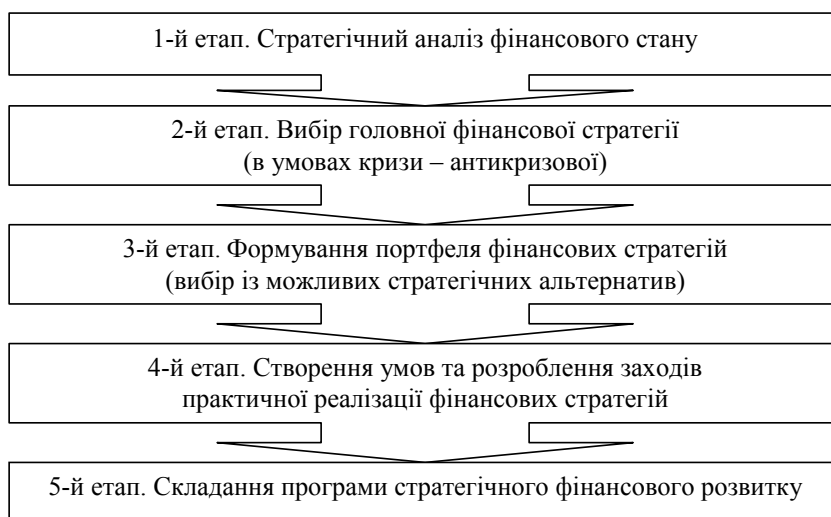

Рис. 3. Етапи формування та реалізації фінансових стратегій [9]

зростання значень показників, для яких нарощування є позитивною тенденцією, та зменшення значень показників, що позитивно характеризуються лише за скорочення результатів [12].

Отже, реалізація стратегії соціального розвитку територій і забезпечення житлом населення, яка передбачає істотне вдосконалення регулятивних функцій держави та державну фінансову підтримку, поряд із саморегулюванням в умовах ринку є необхідною умовою переходу до стійкого функціонування і розвитку житлової сфери, яка забезпечить доступність житла для різних категорій громадян [7].

Етапи розроблення стратегії
1. Загальна характеристика територіальної громади чи соціальної верстви населення, для якого розробляється стратегія (етнічна, соціально-економічна тощо).
2. Діагностика житлових умов населення та виявлення потреб у новому житловому будівництві.
3. Діагностика майнового стану та фінансових можливостей населення щодо реалізації житлового будівництва.
4. Виявлення побажань і вимог населення до новозбудованого житла.
5. Аналіз динаміки показників житлового будівництва.
– виявлення ретроспективних тенденцій житлового будівництва.
– оцінка ресурсного потенціалу здійснення нового житлового будівництва.
6. Вивчення обмежувальних (лімітуючих) та сприятливих (інтенсифікуючих) факторів житлового будівництва за його видами.
7. Ідентифікація проблем геттоізації та оазисизації житлового будівництва, здійсненого протягом останніх десяти років.
8. Аналіз реалізації попередньо розроблених програмних та стратегічних документів житлового будівництва.
9. Формування ідеї, основних пріоритетних напрямів і стратегічних параметрів нового житлового будівництва.
10. Розроблення концептуальної моделі стратегії житлового будівництва на основі отриманих підсумкових оцінок та національної стратегії житлового будівництва.
11. Визначення стратегічних завдань і заходів, необхідних для реалізації стратегії.
12. Організація моніторингу реалізації стратегії.

Рис. 4. Етапи розроблення стратегій забезпечення населення житлом

Джерело: розроблено за [11]

Список використаних джерел:

1. Непомнящий О.М. Аналіз стану державного регулювання житлового будівництва в Україні будівництва. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/3/01.pdf>.
2. Ісаєнко Д. Стратегія формування державної соціальної політики регулювання розвитку житлового будівництва в Україні / Д.В. Ісаєнко // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. Х.: Вид-во «ДокНаукДержУпр». 2011. Вип. 4(8). С. 96.
3. Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 № 3334-VI в редакції від 18.11.2012 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3334-15>.
4. Алієв Р.А. Теоретичні аспекти регіональної стратегії розвитку житлового будівництва / Р.А. Алієв // Економічний простір. 2014. № 90. С. 52–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2014_90_8.
5. Покатаєва О.В. Інноваційний вектор модернізації національної економіки: проблеми і ресурси / О.В. Покатаєва // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. 2013. № 3. С. 28–32, с. 31.
6. Панкова Л.І. Новітні форми інноваційної праці в контексті розвитку людського капіталу. Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія: «Економіка». Донецьк: ДонДУУ, 2012. Вип. 260: «Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням регіональної економіки». Т. XIII. С. 256–264.
7. Кошева А.М. Стратегічні напрями державного регулювання розвитку житлової сфери України / А.М. Кошева // Державне управління: теорія та практика: електрон. наук. фах. вид. 2009. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2009-2/txts/09camzsu.htm>.
8. Писарева І.В. Визначення альтернативних стратегій розвитку туристичних ресурсів в регіоні / І.В. Писарева // Моделювання регіональної економіки. 2016. 1(27). С. 195–202.
9. Буряк П.Ю. Фінансові стратегії як основа антикризового управління діяльністю лізингових компаній України / Буряк П.Ю., Перегатко Л.А. // Вісник Львівської державної фінансової академії. 2009. № 17. С. 102–108.
10. Як організувати процес стратегічного планування практичні рекомендації для українських міст та районів / посібник / Олена Козлюк, Мустафа Саїт-Аметов. ПРООН, 2013. 68 с.
11. Воськало В.І. Етапи та методи розробки стратегій житлового будівництва / В.І. Воськало // Обліково-аналітичне забезпечення системи менеджменту підприємства: наук.-практ. конф., 23–24 жовтня 2009 р.: тези доп. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. С. 18–19.
12. Карлова О.А. Інвестиційний потенціал розвитку житлового будівництва у регіонах / Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. № 16(205). Ч. 2. 2013 р. С. 111–116.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

Богославський М.Ю.,
аспірант,
Національна академія управління

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФІНАНСОВОГО ЗАМІЩЕННЯ ТА ЕЛАСТИЧНОСТІ
В РАМКАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРАТАКАМ БАНКУ**

Богославський М.Ю. Методичні підходи до фінансового заміщення та еластичності в рамках забезпечення протидії кібератакам банку. У статті здійснено підбір певного ряду методичних підходів до фінансового заміщення та еластичності в рамках забезпечення супротиву кібератакам на комерційні установи. Встановлено актуальні способи заміщення втрат клієнтських ресурсів у банку, еластичності грошових потоків та основні дестабілізаційні чинники, що негативно впливають на функціонування комерційних банків на ринку і послаблюють систему, породжуючи кібератаки. Розглянуто формування еластичності грошових потоків комерційного банку за стабільних видатків та нормального показника видатків по кіберзагрозам відповідно до очікуваних сценаріїв. Відтворено математичні формули, графік і таблиці, що зображують ступінь протидії банку до кіберзагроз та рівні еластичності й заміщення ресурсів. У процесі дослідження з'ясовано, що комерційні структури є досить стійкими до кібератак, фінансових махінацій та злочинів проникнення до банківської системи. Визначено, що індикатори еластичності компенсаторних видатків є показниками поточного стану фінансової системи та сприяють тому, щоб керівництво підбирало або змінювало стратегії діяльності залежно від різного стану комерційного банку.

Ключові слова: фінансове заміщення ресурсів, еластичність грошових потоків, сценарії розвитку грошових потоків, нівелювання загроз, стрес-фактор, гранична норма заміщення, грошові потоки банку.

Богославский М.Ю. Методические подходы к финансовому замещению и эластичности в рамках обеспечения противодействия кибератакам банка. В статье осуществлен подбор определенного ряда методических подходов к финансовому замещению и эластичности в рамках обеспечения сопротивления кибератакам на коммерческие учреждения. Установлены актуальные способы замещения потерь клиентских ресурсов в банке, эластичности денежных потоков и основные дестабилизирующие факторы, отрицательно влияющие на функционирование коммерческих банков на рынке и ослабевающие систему, порождая кибератаки. Рассмотрено формирование эластичности денежных потоков коммерческого банка при стабильных расходах и нормальном показателе расходов по киберугрозам в соответствии с ожидаемыми сценариями. Воспроизведены математические формулы, график и таблицы, изображающие степень противодействия банка к киберугрозам и уровни эластичности и замещения ресурсов. В процессе исследования выяснено, что коммерческие структуры являются достаточно устойчивыми к кибератакам, финансовым махинациям и преступлениям проникновения в банковскую систему. Определено, что индикаторы эластичности компенсаторных расходов являются показателями текущего состояния финансовой системы и способствуют тому, чтобы руководство подбирало или меняло стратегии деятельности в зависимости от различного состояния коммерческого банка.

Ключевые слова: финансовое замещение ресурсов, эластичность денежных потоков, сценарии развития денежных потоков, нивелирование угроз, стресс-фактор, предельная норма замещения, денежные потоки банка.

Bogoslavsky M.Yu. Methodical approaches to financial substitution and elasticity for providence cyber attacks' counteraction. The article is dedicated to the selection of methodical approaches to financial substitution and elasticity in order to provide resistance to cyber-attacks of commercial institutions. There have been established actual ways of replacing the client resources losses in the bank, the cash flows elasticity and the main destabilization factors that negatively affect the functioning of commercial banks in the market and weaken the system by generating cyber-attacks. The formation of the commercial bank cash flows elasticity in the course of stable expenditures and the normal rate of expenditure on cyber threats in accordance with the expected scenarios. The mathematical formulas, graphs and tables, depicting a phase of counteraction to the elasticity levels cyber-threat and resources replacement are generated. The study found that commercial structures are quite resistant to cyber-attacks, financial fraud and penetration into the banking system. It has been found that elasticity indicators of compensatory expenditures are the current state indicators of the financial system and help the management to select or modify strategies for activities depending on different state of a commercial bank.

Key words: financial substitution of resources, elasticity of cash flows, scenarios of cash flow development, leveling of threats, stress factor, marginal rate of replacement, cash flows of the bank.

Постановка проблеми. Нині оперативні заходи комерційного банку щодо захисту власних інформаційно-технічних мереж є технологічними властивостями операційної системи та захисту серверу. Крім того, важливу роль відіграє індикатор фінансового заміщення та нівелювання отриманої шкоди від зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які займалися проблематикою фінансової та інформаційної безпеки банків, можна виділити таких, як А. Губаренко, Т. Болгар, О. Жабинець, С. Іванишин, О. Чуб, А. Спіфанов, Т. Васильєва, В. Леонов, І. Мігус, М. Мельник, В. Домарев. Попри значний пласт досліджень за цією тематикою, на нашу думку, недостатньо уваги приділено розробці методичних підходів до заміщення втрат від інформаційної безпеки комерційних банків.

Цей інструментарій дасть змогу підвищити авторитетність банківських установ в полі ризикового середовища кібератак і нівелюватиме їх прямий вплив контрольованим чином з резервів банківської установи.

Хоча дослідження технологічних властивостей програмного захисту від кібератак банків не є фінансовою складовою, проте його слабкість безпосередньо впливає на платоспроможність та стабільність роботи банківської установи.

Формулювання цілей статті. Метою статті є пропонування актуальних підходів до фінансового заміщення втрат та еластичності грошових потоків у рамках забезпечення супротиву кібератакам, які дестабілізують фінансовий стан комерційних банків.

Вклад основного матеріалу. Під час аналізування поточного стану розвитку фінансової захищеності комерційних банків вихідними завданнями є компенсація втрат видатків та не отриманих вигід за критичних ситуацій, прямих кіберзагроз, альтернативних утручань у платіжну систему банку тощо.

На нашу думку, забезпечення еластичності грошових потоків у разі отримання збитків по кібератакам банку може ефективно компенсувати втрати в рамках критичного стану. Гранична норма заміщення втрат комерційних банків характеризує компенсаторні властивості фінансово-аналітичної складової банку як елементу стратегічного менеджменту. Ці аспекти також

включають репутаційні ризики та втрати від недоотримання клієнтів та їхньої лояльності, вираженої в оборотних коштах.

Введемо поняття граничного заміщення ресурсів комерційного банку в разі кібератак та завданої ними шкоди. Цей підхід вказуватиме на еластичність грошових потоків у рамках забезпечення супротиву кібератакам, які дестабілізують фінансовий стан комерційних банків, та об'єднує перехідні втрати та компенсаторні заходи. Зобразимо ці точки взаємодії на рис. 1, виділивши зони допустимого компоненту та нереалістичного сценарію.

Відповідно до графіку можемо охарактеризувати ступінь залежності від обсягу портфелів банку, його прибутковості та очікуваних максимальних втрат від кібератак у контексті виконання своїх зобов'язань.

Тим самим можемо виділити поняття еластичності заміщення втрачених коштів від кібератак як здатність банку нівелювати загрози на компенсаційній основі за дотримання адекватного рівня платіжного балансу фінансової установи та виконання своїх поточних зобов'язань.

Рух грошових потоків банку можемо охарактеризувати як три вектори розподілу за трьома прогнозами, такими як позитивний, негативний та позитивно-негативний. Розглянемо ці сценарії розвитку у табл. 1.

Розглянемо формування еластичності грошових потоків банку за стабільних загальних видатків та нормального значення видатків по кіберзагрозам згідно з очікуваними сценаріями. Цей показник обчислюється як зважена функція граничних потенціалів незалежних змінних та індукує обсяг компенсаторних втрат на кіберзлочинність комерційним банком.

Якщо обсяг втрат активів банку збільшився більше ніж на 5% відношення до загального рівня, то компенсаторні заходи мають бути збільшені на 1,3246 порівняно з видатками для ефективного розподілу грошових потоків банку та хеджування подібних ризиків у майбутньому [1].

$$E_i = \frac{x_i}{Y} \cdot \frac{\partial Y}{\partial x_i} = \frac{\partial Y}{\partial x_i} : \frac{Y}{x_i}, \quad (1)$$

де часткова похідна $\frac{\partial Y}{\partial x_i}$ становить граничну ефективність протидії кібератакам на фінансову систему комерційних банків;

$\frac{Y}{x_i}$ – це середнє значення ефективності протидії кіберзлочинам;

E_i – індикатор впливу на граничну ефективність захисту інформації під час кібератак.

Показники фінансового заміщення від кібератак на банківську систему характеризуються змінними складними до прогнозування та моделювання. Розглянемо вихідні значення у табл. 2 в рамках еластичності фінансового заміщення від рівня кібератак.

Завдяки індикаторам еластичності компенсаторних видатків, що вказані у табл. 3, можемо зробити висновки щодо стану фінансової системи комерційного банку під час регулювання втрат від кібератак. Розподілимо ці показники під час дослідження еластичності компенсаторних видатків банку для врегулювання втрат по кібератакам на різні рівні у табл. 3.

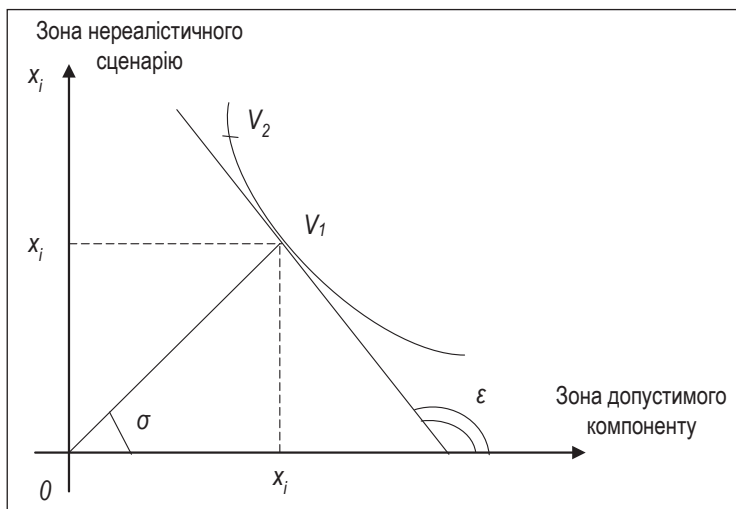

Рис. 1. Еластичність грошових потоків у рамках забезпечення супротиву кібератакам [2; 8]

Таблиця 1

Сценарії розвитку руху грошових потоків

Позитивний	Негативний	Позитивно-негативний
Прискорений обіг коштів суб'єктів господарювання – клієнтів банку в умовах забезпеченої діяльності на відкритому ринку. У разі настання критичних ситуацій приймаються рішення компенсаторного характеру, на які спираються очікування із зовнішнього середовища.	Втрата дієздатності банку у вигляді блокування функціоналу операційного дня чи платіжної системи у контексті неможливості заміщення втрат від операційної діяльності та відновлення клієнтських збитків.	Двояка ситуація розвитку подій банку, коли фактичні втрати банку наносяться опосередковано відповідно до інституційних обмежень та охоплення баз даних. Приймаються до розгляду антикризові програми, що не мають змогу вчасно ідентифікувати ризик та переспрямувати потоки.

Джерело: складено автором на основі [8]

Таблиця 2

Фінансове заміщення втрат від рівня кібератак

Рівень	Період		
	Короткостроковий	Середньостроковий	Довгостроковий
Низький	0,1063	0,1086	0,1042
Нижче середнього	0,1814	0,2031	0,2016
Середній	0,3951	0,4719	0,4592
Вище середнього	0,6397	0,7205	0,7506
Високий	1,3214	1,1825	1,1384

Джерело: складено автором на основі [4]

Таблиця 3

Дослідження еластичності компенсаторних видатків банку для врегулювання втрат по кібератакам

Рівень еластичності	Період		
	Короткостроковий	Середньостроковий	Довгостроковий
Низький	6,49	5,94	5,82
Нижче середнього	11,57	10,13	10,07
Середній	12,33	12,18	11,94
Вище середнього	15,42	15,06	14,83
Високий	17,91	17,54	16,99
Дуже високий	20,07	19,86	19,58

Джерело: складено автором на основі [3]

Таблиця 4

Детермінація граничної норми заміщення ресурсів у рамках кібератак

Рівень	Період		
	Короткостроковий	Середньостроковий	Довгостроковий
Низький	3,561	3,592	3,769
Середній	6,543	5,894	5,481
Високий	8,464	9,216	8,692
Загальний	18,5	18,7	17,9

Джерело: складено автором на основі [7]

За допомогою показників, наведених у табл. 3, комерційні установи можуть легко орієнтуватися щодо еластичності видатків для регулювання наслідків скоєних злочинів на фінансову систему. Усі показники поділені за рівнями та періодами часу, що, беззаперечно, дасть можливість вдало підбирати та вдосконалювати стратегії протидії атакам.

У ході дослідження фінансового заміщення ресурсів від кіберзлочинів на фінансову систему комерційних установ встановлено граничну норму, за якої банківська система показала добрий результат заміщення своїх втрат від кібератак. Звернемо увагу на табл. 4, де встановлено граничну норму заміщення ресурсів у рамках кібератак на банківську систему.

Обчислення граничної норми заміщення ресурсів в компенсаторних рамках під час кібератак будемо обчислювати за диференційованим підходом, який задовольнятиме умови обслуговування для ошуканих клієнтів та таких, які понесли несанкціоновані втрати з власних рахунків.

Введення показників адекватності щодо потенційної еластичності відшкодування банком клієнтських втрат перевіряється диференційованим підходом та гетероскедастичними спостереженнями, оцінюванням відмінностей стандартних помилок та припущень у ході побудови системи захисту інформаційно-технічного забезпечення банку.

Перевірка значущості понять еластичності грошових потоків комерційних банків під час кібератак відбувається за рахунок точок довірчих інтервалів

та автокореляції за факторами, які можливі в період неочікуваних сценаріїв розвитку подій.

Висування припущень щодо інформаційно-технічного забезпечення банків є необ'єктивним загалом через високу неочікуваність процесу інтеграції зовнішнього середовища та стрес-факторів. Таким чином, заміщення залишається найбільш ефективним фінансовим інструментом в кризових ситуаціях в інформаційному полі банківських установ, а розподіл потоків банку за нормалізованим алгоритмом покращить платіжний баланс банку, забезпечивши високий рівень ресурсів та резервного фонду в разі кіберзагроз [2; 5].

Позитивним аспектом залишається те, що методичні підходи до фінансового заміщення та еластичності протидії кібератакам виконують функцію відносного компенсатора та стабілізатора для фінансової установи в умовах кіберзагроз.

Висновки. У статті проведено розгляд та аналіз методичних підходів до фінансового заміщення, еластичності та захищеності банків в рамках забезпечення протидії кібератакам на комерційні структури. Вста-

новлено, що рівень фінансового заміщення за високого рівня кібератак складає максимальне значення 1,3211 та рекомендований до покриття у додаткових 32% бюджетів на покращення інформаційно-технічних заходів. Проаналізовано найбільш ефективні моделі заміщення втрат ресурсів, еластичності грошових потоків.

Досліджено, що заміщення є одним з найефективніших стабілізаторів роботи комерційних банків під час кризових положень та значно зменшує ризики фінансової діяльності.

Зображено індикатори граничної норми заміщення ресурсів за різні періоди часу, які за короткостроковий період становлять 18,5, середньостроковий період – 18,7, довгостроковий період – 17,9. Також розглянуто формування еластичності грошових потоків як ефективний спосіб ефективного супротиву кібератакам комерційного банку, де з'ясовано рівень залежності від обсягу портфелів комерційного банку, його прибутковості та максимальних втрат. Представлено набір математичних інструментів, які включають головні показники скорочення ризиків та фінансових втрат клієнтів.

Список використаних джерел:

1. Болгар Т. Проблеми процесу прозорості саморозкриття банківської інформації. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2011. Вип. 33. С. 15–21.
2. Губаренко А., Куценко О., Пастухова О., Швирков О. Дослідження інформаційної прозорості банків України в 2009 році: зростання прозорості на фоні падіння довіри інвесторів. Спільне дослідження Standard&Poog's та Агентства фінансових ініціатив. URL: http://www.finrep.kiev.ua/download/td_ukr_banks_2009_ua.pdf.
3. Домарев В. Безопасность информационных технологий. Методология создания систем защиты. Киев: ООО «Гид дс», 2002. 688 с.
4. Мігус І., Дудченко Н. Прозорість банку як складова механізму забезпечення його економічної безпеки. Бізнес-Інформ. 2013. № 10. С. 322–327.
5. Мельник К. Прозорість як необхідна умова забезпечення ефективності системи комунікацій центрального банку. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2010. Вип. 29. С. 23–29.
6. Чуб О. Прозорість у діяльності ділових та центральних банків у глобальному просторі. Економіка і регіон. 2012. № 1(32). С. 81–85.
7. Іванишин С. Менеджмент безпеки ІТ комплексної автоматизації у територіально рознесених відділеннях банку. Інформаційна безпека. 2013. № 2. С. 42–47.
8. Жабинець О. Захист інформації та інформаційна безпека страхових компаній. Економічний часопис – XXI. 2014. № 7–8(2). С. 32–35.

Онищук В.О.,
кандидат економічних наук, ректор,
Нікопольський економічний університет

Ващук О.В.,
кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту,
Нікопольський економічний університет

ПРИБУТКОВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ РЕГІОНУ

Ващук О.В., Онищук В.О. Прибутковість підприємств та її вплив на фінансову стабільність регіону.

У статті розкрито особливості формування прибутку підприємств різних галузей діяльності та їх вплив на формування фінансової стабілізації не лише регіональної складової, але й економіки країни загалом. Фінансова стабілізація та фінансова спроможність окремих підприємств (фінансова стійкість, платоспроможність та рентабельність) формують розроблення їх фінансової політики, економічної та фінансової безпеки, а також суттєво впливають на нього. Зазначене є ключовим чинником формування фінансової політики та безпеки регіону, галузей економіки, держави. Виявлення впливу видів економічної діяльності та галузей економіки на формування фінансової стабілізації країни дає змогу розробити ключові напрями формування та ефективного використання фінансових ресурсів регіонів та механізмів їх реалізації.

Ключові слова: фінанси, прибуток, рентабельність, фінансова політика, фінансова стабілізація, фінансова спроможність, фінансова залежність, фінансова безпека.

Ващук О.В., Онищук В.О. Прибыльность предприятий и ее влияние на финансовую стабильность региона. В статье раскрыты особенности формирования прибыли предприятий разных отраслей деятельности и их влияние на формирование финансовой стабилизации не только региональной составляющей, но и экономики страны в целом. Финансовая стабилизация и финансовая возможность отдельных предприятий (финансовая стойкость, платежеспособность и рентабельность) формируют разработку их финансовой политики, экономической и финансовой безопасности, а также существенно влияют на нее. Указанное является ключевым фактором формирования финансовой политики и безопасности региона, отраслей экономики, государства. Определение влияния видов экономической деятельности и отраслей экономики на формирование финансовой стабилизации страны позволяет разработать ключевые направления формирования и эффективного использования финансовых ресурсов регионов и механизмов их реализации.

Ключевые слова: финансы, прибыль, рентабельность, финансовая политика, финансовая стабилизация, финансовая возможность, финансовая зависимость, финансовая безопасность.

Vaschuk O.V., Onischuk V.O. Profitability of enterprises and its effect on financial stability of the region.

The article reveals the profit formation features for different enterprises to industries and their influence on the formation of financial stabilization not only as a regional component, but of the country's economy as a whole. Financial stabilization and financial independence of individual enterprises (financial stability, solvency ratios and profitability) form and significantly influence the development of their financial policies, economic and financial security. Designated is a key factor in the formation of financial policy and security of the region, the economy, the state. Influence of types economic activities and economic sectors on the formation of the country financial stabilization are determined and allow us to develop key areas for the formation and effective use of regional financial resources and mechanisms for their implementation.

Key words: finance, profit, profitability, financial policy, financial stabilization, financial possibilities, financial dependence, financial security.

Постановка проблеми. Ефективна виробнича, фінансова та маркетингова діяльність кожного національного підприємства стає визначальним чинником формування стабільного фінансово-економічного господарського простору держави. Прибутковість та рентабельність як визначально-стимулюючі показники позитивного фінансового результату діяльності підприємств представляють інтереси не лише власників підприємств та їх трудових колективів, але й держави, інвесторів, банківських і фінансових установ. Саме прибуток (його величина) впливає на формування фінансових ресур-

сів, зокрема збільшує його ринкову вартість, забезпечує фінансування модернізації та диверсифікації виробничого процесу, впливає на інноваційну привабливість підприємства, його соціально-економічну складову, формує фінансову забезпеченість та фінансову політику тощо. Наявність збиткових підприємств в різних галузях економіки країни та збільшення загальної суми збитків викликає необхідність поглибленого вивчення зазначеної ситуації, необхідність дослідження умов формування фінансових результатів діяльності підприємств та механізмів ефективного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування та використання прибутку підприємств завжди приділялося достатньо уваги з боку сучасних науковців, таких як, зокрема, В. Бабіч [1], М. Білик [2], О. Бандурка [4], І. Бланк [5], О. Зінченко [6], А. Поддєрьогін [1], Г. Савицька [7], Н. Чумаченко, А. Шеремет. Проте проблеми формування прибутковості та фінансової стабілізації підприємств і їх впливу на регіональний розвиток економіки потребують поглибленого дослідження.

Формулювання цілей статті. Завданням статті є обґрунтування теоретичних засад формування прибутку регіональних підприємств та визначення їх впливу на формування фінансової стабільності регіону. Для досягнення мети, необхідно дослідити умови формування прибуткової діяльності підприємств та сформулювати умови і шляхи підвищення ефективності функціонування галузевих підприємств досліджуваного регіону.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення вимагає від сучасних українських підприємств збереження конкурентоспроможності та забезпечення підтримки активності в умовах швидкозмінного зовнішнього середовища. Незважаючи на десятилітні спроби адаптуватися до ринкових умов функціонування, значна частка національних підприємств не може вийти на економічно обґрунтовані обсяги виробництва з повним використанням наявних потужностей відповідно до свого економічного потенціалу. Окрім цього, майже третина підприємств Дніпропетровської області (26,6%) у 2016 р. від своєї діяльності мала негативні фінансові результати (працювали зі збитками, загальна сума яких склала у 2016 р. 42 788 989,6 тис. грн.) [3]. Оскільки прибуток є найважливішим фінансовим показником, який відображає ефективність виробництва, свідчить про обсяг і якість виробленої продукції та виступає основним джерелом і стимулом розвитку господарської діяльності будь-якого підприємства, він є головною рушійною силою ринкової економіки [2, с. 120; 6, с. 108]. Стає зрозуміло, що зазначена ситуація суттєво впливає не лише на формування фінансових проблем для таких підприємств, але й на неотримання значних фінансових надходжень до бюджету регіону і держави загалом. Збитковість підприємств призводить до порушення їх фінансової дисципліни та стабільності, тобто погіршення їх фінансового стану. Фінансовий стан підприємства формується всією сукупністю виробничо-господарських факторів та визначається системою показників про наявність і використання його фінансових ресурсів

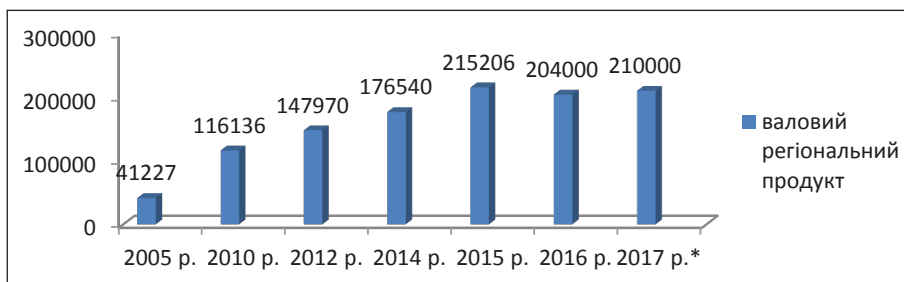
[1, с. 105]. На формування системи фінансових показників впливає і виробнича, і комерційна, і фінансово-господарська, і адміністративна діяльність тощо. Не варто забувати про позитивний вплив на фінансовий стан підприємства безперерійності випуску та реалізації високоякісної продукції, бо збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції, зниження її собівартості позитивно впливають на прибутковість підприємства і, відповідно, на його фінансовий стан. Якщо зменшуються надходження коштів на рахунки підприємства, то погіршуються його платоспроможність і, відповідно, платіжна дисципліна з постачальниками, працівниками, кредиторами та бюджетом. Брак коштів може призвести до перебоїв у забезпеченні матеріальними ресурсами і погіршення ефективності виробничого процесу. Отже, забезпечення систематичного надходження та ефективного використання фінансових ресурсів, дотримання розрахункової та кредитної дисципліни, досягнення раціонального співвідношення власних і залучених коштів формують фінансову стійкість та ефективне функціонування підприємства. Систематична оцінка фінансового стану підприємства виступає визначальним чинником забезпечення його стабільного фінансового стану [4]. Оцінка фінансового стану підприємства дає змогу оцінити резерви підвищення рентабельності виробництва та зміцнити його комерційні розрахунки з боку виконання ним зобов'язань перед партнерами та державою тощо.

Досягнення фінансової стабільності підприємства є однією з найважливіших характеристик його фінансового стану [5]. Вона пов'язана зі ступенем залежності від кредиторів та інвесторів і характеризується співвідношенням власних і залучених коштів. Цей показник дає загальну оцінку фінансової стабільності. У світовій і вітчизняній обліково-аналітичній практиці розроблена система показників, що характеризують фінансову стабільність підприємства [2, с. 124]. Основними з них є коефіцієнт концентрації власного капіталу, коефіцієнт фінансової залежності, коефіцієнт маневреності власного капіталу, коефіцієнт структури довгострокових вкладень, коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів, коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів, коефіцієнт структури залученого капіталу.

Для визначення фінансового стану підприємств Дніпропетровської області проведемо аналіз результатів функціонування основних видів економічної діяльності за останні роки. Як свідчать статистичні показники Державної служби статистики, частка підприємств

Дніпропетровської області у загальнонаціональному підсумку валового продукту з 2010 р. займає близько 10–11%. Щодо валового регіонального продукту на одну особу, то показники Дніпропетровської області останніми роками значно перевищують середні по Україні (на 35–45%) [3].

Якщо звернути увагу на динаміку показників загального валового регіонального продукту, то можна прослідкувати тенденцію до його зрос-

* за 2017 р. наведено попередні дані

Рис. 1. Показники сукупного валового регіонального продукту, 2005–2017 рр., млн. грн., фактичні ціни [3]

тання останніми роками майже в 5 разів, а саме з 41 227 млн. грн. у 2005 р. до 204 000 млн. грн. у 2016 р. (рис. 1).

Внесок в обсяги реалізованої продукції по Дніпропетровській області за розмірами та видами економічної діяльності у 2016 р. подано на рис. 2.

Як зазначають показники рис. 2, найбільша частка великих підприємств в обсягах реалізації продукції у промисловості (72,0%) та оптовій і роздрібній торгівлі (51,6%). В обсягах реалізації продукції найбільше підприємств середніх у таких видах економічної діяльності: будівництво (38,2%), транспорт (73,8%), фінансова та страхова діяльність (76,5%), адміністративне обслуговування (56,1%), охорона здоров'я (77,6%). Найбільше малих підприємств забезпечують обсяги реалізації продукції за такими видами економічної діяльності: сільське, лісове та рибне господарство (44,6%), будівництво (61,8%), інформація та телекомунікації (69,8%), операції з нерухомим майном (52,8%), надання інших послуг (63,1%).

Тепер проаналізуємо фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності (рис. 3).

Стає очевидним, що найбільшу суму прибутків у 2016 р. одержано від промисловості (24 898 994 тис. грн.), від оптової та роздрібно торгівлі (7 778 733,8 тис. грн.), сільського господарства (5 770 289,3 тис. грн.) та операцій з нерухомим майном (2 649 891,4 тис. грн.), але саме підприємства зазначених видів економічної діяльності отримали і найбільші суми збитків (13 401 879,3 тис. грн., 13 215 096,9 тис. грн., 916 186,1 тис. грн., 6 374 678,9 тис. грн. відповідно). Оскільки суми отриманих прибутків перевищували суми збитків, то зазначені види економічної діяльності мали загалом позитивні результати своєї діяльності у 2016 р.

Варто зазначити, що загальна сума прибутків дає змогу оцінювати ефективність господарської діяльності загалом, але слід звернути увагу на динаміку показників рентабельності операційної діяльності підприємств Дніпропетровської області за період 2000–2016 рр.

Як зазначають показники рис. 4, з 2007 р. спостерігається тенденція до значного зниження рівня рентабельності операційної діяльності підприємств різних видів економічної діяльності.

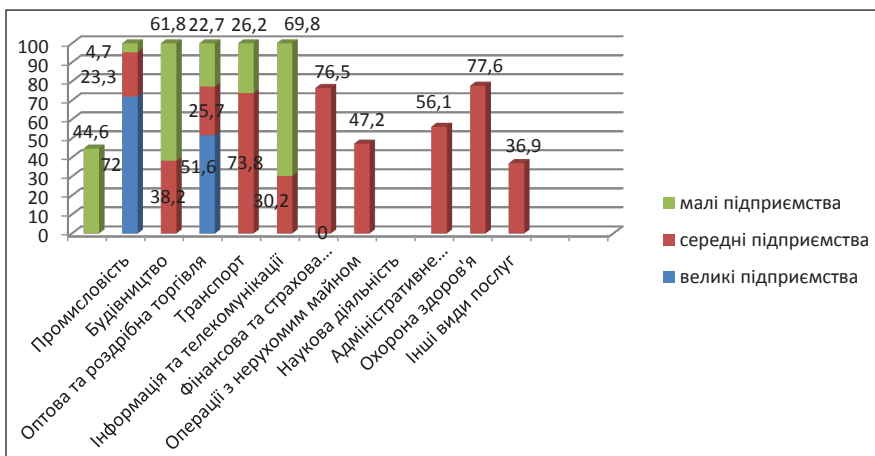

Рис. 2. Показники частки обсягів реалізації продукції за розмірами підприємств та видами економічної діяльності у Дніпропетровській області, 2016 р., % [3]

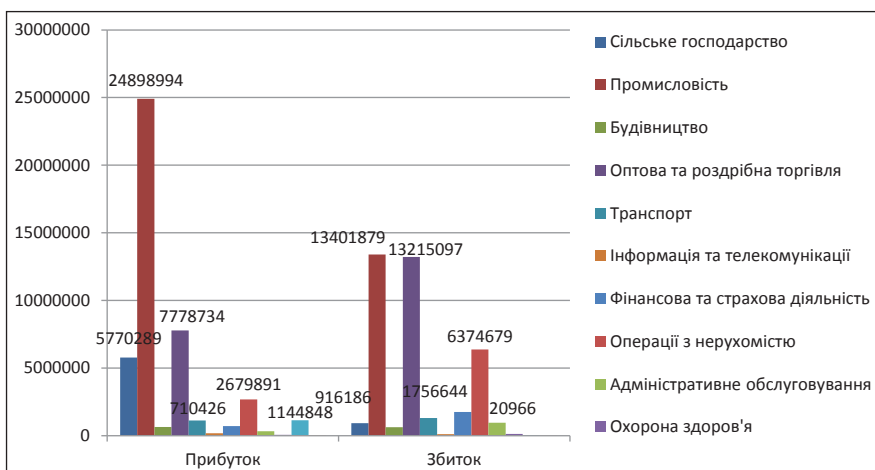

Рис. 3. Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності у Дніпропетровській області, 2016 р., тис. грн. [3]

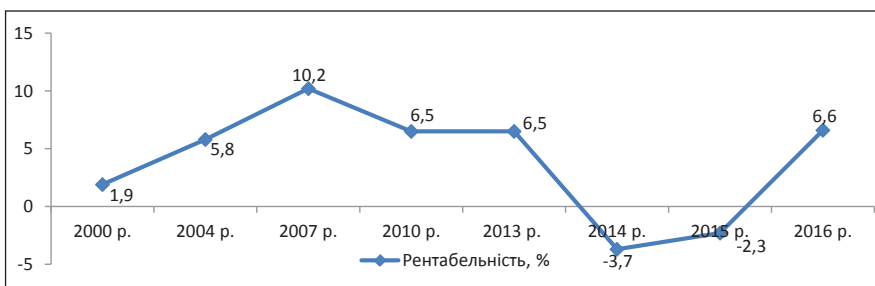

Рис. 4. Показники рентабельності операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності у Дніпропетровській області, 2000–2016 рр. [3]

І лише в 2016 р. підприємствами Дніпропетровської області досягнуто рівня 2013 р.

Тепер проаналізуємо рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності у 2016 р. (рис. 5).

У 2016 р. найвищий рівень рентабельності операційної діяльності мали підприємства таких видів економічної діяльності, як професійна, наукова та технічна діяльність (44,5%); сільське, лісове та рибне господарство (31,2%); освіта (7,4%); промисловість (6,4%); інформації та телекомунікації (4,5%); надання

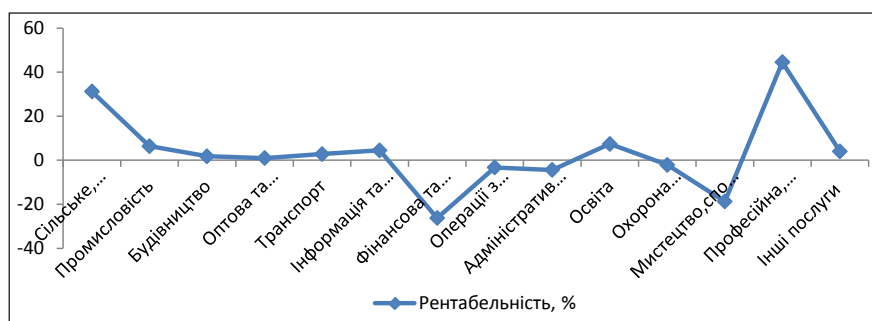

Рис. 5. Показники рентабельності операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності у 2016 р. у Дніпропетровській області [3]

інших послуг (4,0%); транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (2,8%); будівництво (1,8%); оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (1,0%).

Підприємства інших видів діяльності мали від'ємні показники рентабельності (збитковості). Найбільшого рівня збитковості досягли підприємства фінансової та страхової діяльності (-26,2%); мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (-18,7%); діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (-4,4%); операцій з нерухомим майном (-3,3%); тимчасового розміщення та організації харчування (-2,8%); охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (-2,1%).

Виступає логічним засвідчення, що фінансову безпеку держави (стан її фінансової системи) формують такі рівні [10]: фінансова спроможність підприємств (здатність до розрахунків з усіма суб'єктами взаємодії у процесі функціонування); фінансова безпека підприємства (його здатність до формування оптимальної структури задіяного капіталу, кредитних та інвестиційних ресурсів, здатність до покриття усіх фінансових зобов'язань тощо); фінансова безпека сукупності усіх підприємств регіону (стабілізація функціонування не лише підприємницьких структур, але й соціально-адміністративних тощо).

Недоліки в роботі якогось рівня системно впливають на формування фінансової безпеки регіону і держави та формування їх фінансових систем.

Для кращого розуміння зазначеної ситуації та детальнішого аналізу простежимо динаміку фінансових результатів підприємств Дніпропетровської

області та України до оподаткування за останні роки (табл. 1, табл. 2) [3; 9].

Показники табл. 1 дають змогу простежити тенденцію до зростання частки прибуткових підприємств у Дніпропетровській області (з 64,5% у 2011 р. до 73,4% у 2016 р.). Загальна сума прибутків за цей же період мала зростання майже на 13,1%. Щодо збиткових підприємств, то їх частка у загальній кількості зменшилася з 35,5% у 2011 р. до 26,6% у 2016 р. Варто відзначити і значне зростання

загальної суми збитків по області у 2016 р. майже у 2 рази порівняно з 2015 р. У 2016 р. відбулося найсуттєвіше зростання загальної суми збитків підприємств області, рівень яких склав 178 796,2 млн. грн.

Аналогічні тенденції простежуються і загалом по Україні (табл. 2) [9].

Як засвідчують показники табл. 2, у 2011–2016 рр. спостерігається тенденція до збільшення частки підприємств, що працювали прибутково (з 65,1% у 2011 р. до 73,4% у 2016 р.). Доля збиткових підприємств мала тенденцію до зменшення, а саме від 34,9% у 2011 р. до 26,6% у 2016 р. Простежується також тенденція до зростання загальної суми прибутків, а саме з 272 726,2 млн. грн. у 2011 р. до 523 759,4 млн. грн. у 2016 р. Щодо загальної суми збитків по країні, то спостерігається її зростання з 150 516,2 млн. грн. у 2011 р. до 545 960,9 млн. грн. у 2016 р., або у 3,6 разів.

Проведений аналіз ефективності функціонування підприємств Дніпропетровської області та України за видами економічної діяльності переконливо доводить, що фінансова стабільність регіонального та державного рівнів формується прибутковістю кожного підприємства, що проводить свою діяльність на конкретній території. Прибуток як джерело виробничого і соціального розвитку виступає визначальним чинником самофінансування підприємства. Водночас прибуткова діяльність підприємства формує фінансову стабілізацію регіонального рівня та державно-соціального управління. Тому від ефективного управління витратами підприємств, забезпеченням зростання обсягів діяльності, підвищенням ефективності використання матеріально-технічного

Таблиця 1

Фінансові результати підприємств Дніпропетровської області до оподаткування, 2011–2017 рр.

Роки	Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн.	Підприємства, які отримали прибуток		Підприємства, які отримали збиток	
		фінансовий результат, млн. грн.	у % до загальної кількості	фінансовий результат, млн. грн.	у % до загальної кількості
2011	26 148,4	44 551,6	64,5	18 403,3	35,5
2012	11 649,8	33 311,0	62,9	21 661,3	37,1
2013	6 792,0	31 978,2	65,1	25 186,1	34,9
2014	-54 878,6	31 375,7	65,7	86 254,3	34,3
2015	-46 590,3	34 544,5	74,2	84 435,1	25,8
2016	-128 388,4	50 407,8	73,4	178 796,2	26,6
2017 (попередні дані за січень-вересень)	49 858,9	56 707,1	68,6	6 848,2	31,4

Фінансові результати підприємств України до оподаткування, 2011–2017 рр.

Роки	Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн.	Підприємства, які отримали прибуток		Підприємства, які отримали збиток	
		Фінансовий результат, млн. грн.	у % до загальної кількості	Фінансовий результат, млн. грн.	у % до загальної кількості
2011	122 210,0	272 726,2	65,1	150 516,2	34,9
2012	101 884,7	277 938,5	64,5	176 053,8	35,5
2013	29 283,2	234 513,7	65,9	205 230,5	34,1
2014	-523 587,0	334 517,3	66,3	858 104,3	33,7
2015	-340 100,3	475 201,8	73,7	815 302,1	26,3
2016	-22 201,5	523 759,4	73,4	545 960,9	26,6
2017 (попередні дані за січень-вересень)	237 767,9	368 629,9	70,3	130 862,0	29,7

забезпечення та обігових і фінансових засобів, розробкою оптимальної фінансової політики, підвищенням продуктивності праці та системи менеджменту (операційного і фінансового) залежить не лише стабільність функціонування підприємства, але і його конкурентоспроможність. Ми поділяємо думки науковців про те, що пріоритетним для збиткових (особливо в промисловості) підприємств має бути їх виробничий розвиток, що базується на постійному процесі змінювання техніки та технології, які допоможуть вдосконалити організацію виробничих підрозділів, процесів та економічних показників діяльності підприємств [2; 5; 6; 7; 10]. Проте не варто таким

підприємствам забувати і про можливість використання змішаної економічної поведінки (поєднання виробничого розвитку з іншими видами діяльності).

Висновки. Все зазначене вимагає від державних органів як регіонального, так і державного рівнів адекватної та ефективної фінансової, кредитної, податкової політики та вдосконалення законодавства, що сприяли б зміцненню фінансової та економічної безпеки країни, покриттю її фінансових зобов'язань, стабілізації національної валюти, зменшенню фіскальних дисбалансів та модернізації фінансової системи загалом, спрямованої на підтримку економічного зростання.

Список використаних джерел:

1. Бабіч В., Поддєрьогін А. Удосконалення обліку формування, розподілу й використання прибутку. Фінанси України. 2012. № 2. С. 103–110.
2. Білик М. Сутність і оцінка фінансового стану підприємств. Фінанси України. 2005. № 3. С. 117–128.
3. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. Дніпропетровщина у цифрах. URL: <http://www.dneprstat.gov.ua>.
4. Бандурка О., Коробов М., Орлов П., Петрова К. Фінансова діяльність підприємства: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 2003. 384 с.
5. Бланк И. Управление прибылью. Киев: Ника-Центр, 2007. 768 с.
6. Зінченко О. Показники і критерії якості прибутку підприємства на етапі його використання. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 7. С. 106–111.
7. Савицька Г. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. Київ: Знання, 2004. 302 с.
8. Мороз О., Карачина Н. Фінансовий критерій формування моделей економічної поведінки підприємств. Фінанси України. 2012. № 6. С. 106–107.
9. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Ляшенко О. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. 400 с.

Жуков В.В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи,
*Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЕКТУ ЯК СПОСІБ ВІДБОРУ НАЙБІЛЬШ ПРИВАБЛИВИХ ПРОЕКТІВ

Жуков В.В. Оцінка інвестиційного проекту як спосіб відбору найбільш привабливих проектів. У статті досліджено методи аналізу чутливості результатів та аналізу ризиків. Ці методи застосовуються під час планування інвестицій. Проаналізовано альтернативні методи аналізу та можливість підвищення якості оцінювання інвестиційних проектів за допомогою методів логічного аналізу. Проаналізовано, а також описано сучасні методи оцінювання інвестиційних пропозицій та можливості їх застосування.

Ключові слова: інвестиційний проект, методи, ризики, невизначеність, ефективність інвестиційного проекту.

Жуков В.В. Оценка инвестиционного проекта как способ отбора наиболее привлекательных проектов. В статье исследованы методы анализа чувствительности и анализа рисков. Эти методы используются при планировании инвестиций. Проанализированы альтернативные методы анализа и возможность улучшить качество оценивания инвестиционных проектов с помощью методов логического анализа. Проанализированы, а также описаны современные методы оценивания инвестиционных предложений и возможности их использования.

Ключевые слова: инвестиционный проект, методы, риски, неопределенность, эффективность инвестиционного проекта.

Zhukov V.V. Assessment of the investment project as a way of selecting the most attractive projects. The article describes the methods of sensitivity analysis and risk analysis. These methods are used when planning the budget. Analysis of alternative methods of analysis and the opportunity to improve the quality of evaluation of investment projects using logical analysis. Analyzed and described modern methods for evaluating investment proposals and possibilities of their use.

Key words: investment project, methods, risks, uncertainty, effectiveness of the investment project.

Постановка проблеми. Особливості врахування оцінки привабливості інвестиційних проектів в Україні, що розглядаються нижче, безпосередньо застосовуються під час планування інвестицій, оскільки вони дають змогу не тільки одержати оптимальний результат, але й виявити різні можливі варіанти інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання врахування оцінки привабливості інвестиційних проектів в Україні досліджувались у працях вітчизняних та зарубіжних учених, таких як С. Брег, І.М. Волков, М.В. Грачова, Ю.Ф. Брігхем, К. Друрі, І.Я. Лукасевич, В.В. Ковалев, О.О. Ромашкін, В.Ф. Савченко [1–7].

При цьому в наукових працях наведених вчених розглядаються теоретичні питання фінансування окремих інвестиційних проектів, однак у нинішніх ринкових умовах необхідно забезпечити подальше вивчення та обґрунтування методичних підходів до оцінки ефективності інвестиційних проектів із застосуванням комплексних методів оцінювання економічної ефективності інвестиційних проектів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення методів оцінювання економічної обґрунтованості та ефективності найбільш привабливих проектів.

Виклад основного матеріалу. Питання оцінки ефективності інвестиційних проектів є надзвичайно актуальним для сучасної економічної науки та підприємницької практики, адже успішна реалізація будь-

якого інвестиційного проекту розпочинається саме з цього вкрай важливого етапу.

Конфлікт між динамічними показниками оцінки ефективності інвестиційних проектів наявний в окремих випадках порівняння ефективності двох або більшої кількості альтернативних проектів, коли одні з розрахованих показників обґрунтовують вибір на користь одного проекту, а інші, навпаки, вибирають альтернативний проект за більш ефективний. В такому разі прийняття інвестиційного рішення потребує додаткового аналізу відповідних характеристик альтернативних проектів та природи конфлікту, що й дасть змогу прийняти обґрунтоване інвестиційне рішення.

Задля дослідження економічної природи суперечності між показниками оцінки розглянемо можливі конфліктні ситуації.

Першою є ситуація, коли оцінка за допомогою чистої поточної вартості, індексу дохідності та внутрішньої норми дохідності свідчить про вибір на користь одного з проектів, але інший, альтернативний, відрізняється меншим терміном окупності навіть за умови, що цей показник розрахований із застосуванням дисконтування. В такій ситуації доцільно згадати про те, що термін окупності фактично не оцінює ефективність проекту, а лише надає інформацію про термін, протягом якого інвестор повертає кошти, інвестовані в реалізацію проекту, а також кошти, які він фактично

втрачає, відмовившись від альтернативного використання інвестованого капіталу. Будь-якої відповіді щодо рівня додаткових доходів, тобто ефективності, період окупності не формує.

Відповідно, в такій ситуації висновок щодо вибору між альтернативними проектами має ґрунтуватися на таких показниках, як чиста поточна вартість, індекс дохідності та внутрішня норма дохідності, ігноруючи той факт, що альтернативний проект має менший термін окупності. Винятком може слугувати лише ситуація, коли за оцінкою інших показників альтернативні проекти відрізняються практично однаковою ефективністю, відповідно, вибір здійснюється на користь того проекту, що має менший термін окупності, адже після повернення проектом інвестованих коштів інвестор вже не ризикує їх втратити.

Більш складною є ситуація, коли конфлікт наявний між чистою поточною вартістю, індексом дохідності та внутрішньою нормою дохідності.

Так, розрахунок вищезгаданих динамічних показників за альтернативними проектами А та В може виявити ситуацію, коли чиста поточна вартість та індекс дохідності є більшими за проектом А, але саме проект В відрізняється більшим значенням внутрішньої норми дохідності. Така ситуація має місце тоді, коли проект В формує відносно більші грошові потоки в перші періоди часу й відносно менші грошові потоки в пізніші періоди часу, ніж альтернативний проект А. Невідповідність оцінки різних показників у такому разі пояснюється тим, що теоретичне обґрунтування цих показників певним чином відрізняється. Розрахунок чистої поточної вартості та індексу дохідності ґрунтується на припущенні, що альтернативне використання грошових потоків здійснюється за відсотковою ставкою, що є ставкою дисконтування. Щодо внутрішньої норми дохідності, то її розрахунок здійснюється на підставі припущення, що альтернативне використання грошових потоків має місце саме за такою внутрішньою нормою дохідності.

Розглядаючи природу цього конфлікту, згадуємо суттєві зауваження до економічної природи показника внутрішньої норми дохідності. По-перше, прийняття рішення на підставі виключно цього показника заохочує вибір на користь проекту з високою рентабельністю навіть за умови, що абсолютна грошова вигода є мінімальною, адже обсяги або масштаби проектів повністю ігноруються (таким недоліком відрізняється

й індекс дохідності). По-друге, розрахунок IRR передбачає, що всі грошові потоки, що формує проект протягом свого життя, можуть бути інвестовані з тією ж нормою дохідності. Це не завжди є обґрунтованим припущенням, адже може виявитися, що доходи від особливої інвестиції, що має унікальну рентабельність, неможливо інвестувати навіть близько до цього рівня рентабельності [1, с. 221].

Задля більш предметного розгляду цієї ситуації змодельовано два альтернативні проекти, а саме Арена та Комплекс, із однаковою сумою інвестованих коштів, але з різними за календарем дохідними грошовими потоками. В табл. 1 наведено динамічні показники оцінки ефективності.

Показники оцінки ефективності, розраховані для проектів Арена та Комплекс, свідчать про те, що проект Арена відрізняється більшим значенням чистої поточної вартості та індексу дохідності, а внутрішня норма дохідності, навпаки, є більшою за проектом Комплекс, що пояснюється відмінностями надходження дохідних грошових потоків.

Вихідні дані для аналізу ефективності альтернативних інвестиційних проектів наведено в табл. 2.

В розглянутій ситуації, враховуючи сумнівність припущення щодо реінвестування коштів з дохідністю в розмірі внутрішньої норми дохідності, більшість дослідників вважає правильним обґрунтовувати вибір між альтернативними проектами на підставі чистої поточної вартості, ігноруючи внутрішню норму дохідності.

Так, І.М. Волков, М.В. Грачова формулюють висновок, згідно з яким під час відбору альтернативних проектів критерій чистої поточної цінності (NPV) є єдиним несуперечливим показником, що дає змогу здійснити надійне ранжування варіантів проекту згідно із завданням максимізації вигод від капіталовкладень [2, с. 158]. К. Друрі щодо цього зазначає, що під час оцінки альтернативних проектів метод IRR через певні припущення щодо реінвестування може неправильно ранжувати проекти за значенням, відповідно, рекомендується вибирати варіант оцінки на підставі NPV [3, с. 299]. Загалом з таким висновком можна погодитись, але водночас доцільно розглянути певні зауваження.

По-перше, якщо проект В, що відрізняється більшою внутрішньою нормою дохідності, формує суттєві дохідні грошові потоки в перші періоди експлуатації, необхідно проаналізувати, чи існує можливість розши-

Таблиця 1

Динамічні показники оцінки ефективності проектів

Проект	Інвестовані кошти, ІС, тис. грн.	CF1	CF2	CF3	CF4	CF5	CF6
Проект Арена	50,0	12,0	12,0	16,0	16,5	16,5	16,5
Проект Комплекс	50,0	25,0	21,0	10,0	8,0	6,0	6,0

Таблиця 2

Вихідні дані для аналізу ефективності альтернативних інвестиційних проектів

Показники	Проект Арена	Проект Комплекс
1. Чиста поточна вартість за умови застосування дисконтної ставки у 13,0%, NPV, тис. грн.	8,1	6,5
2. Індекс дохідності за умови застосування дисконтної ставки у 13,0%, PI	1,162	1,130
3. Внутрішня норма дохідності, IRR, %	18,3	19,4

рення цього проекту за рахунок реінвестування цих грошових потоків. Якщо така можливість в принципі існує, необхідно її прорахувати, а також розрахувати показники чистої поточної вартості та індексу дохідності за нових умов. Порівняння проектів Арена та Комплекс після такого перерахунку може виявити ситуацію, в якій вибір вже однозначно за всіма розрахованими динамічними показниками буде на користь проекту Комплекс.

По-друге, слід звернути увагу на те, що, на відміну від показника внутрішньої норми дохідності, показники чистої поточної вартості та індексу дохідності принципово залежать від вибраної дисконтної ставки. Так, для проектів Арена та Комплекс, наведених в табл. 1, розрахунок цих показників був виконаний за дисконтної ставки у 13,0% річних. А якщо розрахунок виконати за ставки в 11,0% або 16,0%, то чи залишиться за таких умов проект А кращим за проект В щодо оцінювання цих показників? Це питання певним чином підвищує вимоги до обґрунтування дисконтної ставки, що має відображати ефективність альтернативного використання капіталу. Додаткові аргументи задля прийняття рішення можна залучити, розраховавши так звану точку Фішера, тобто таку дисконтну ставку, за якої значення показників чистої поточної вартості двох альтернативних проектів будуть дорівнювати одне одному. Для проектів Арена та Комплекс, наведених в табл. 2, такою точкою Фішера є дисконтна ставка у 15,9%. Відповідно, за будь-якої дисконтної ставки, меншої за 15,9% річних, показник NPV є більшим для проекту А, а за будь-якої ставки, більшої за 15,9%, – для проекту В.

Таким чином, вибір фактично здійснюється залежно від того, чи вважає в цій ситуації аналітик доречним оцінювати ефективність альтернативного використання капіталу в межах ставки у 15,9% (тоді вибір здійснюється на користь проекту Арена) або в розмірі понад 15,9% (тоді вибір здійснюється на користь проекту Комплекс).

Таким чином, виявлення конфлікту між чистою поточною вартістю та індексом дохідності, з одного боку, і внутрішньою нормою дохідності, з іншого боку, є корисним, адже спонукає провести додатковий аналіз, що, відповідно, дасть змогу підвищити обґрунтованість прийнятого рішення.

Доречно також згадати про те, що окремі дослідники (Ю.Ф. Брігхем [4, с. 327], І.Я. Лукасевич [5, с. 78–79], В.В. Ковальов [6, с. 92–93]) бачать вирішення конфлікту між показниками чистої поточної вартості та внутрішньої норми дохідності у заміні останнього на

показник модифікованої внутрішньої норми дохідності (Modified Internal Rate of Return, MIRR). Цей показник, на відміну від внутрішньої норми дохідності, ґрунтується на припущенні, що інвестування здійснюється за ставкою альтернативного використання капіталу.

Визначимо доцільність використання такого показника. По-перше, він, сконструйований одночасно на принципах дисконтування й нарощення, є надзвичайно складним, відповідно, проблематичним є обґрунтування його економічної сутності. По-друге, якщо цей показник не вступає в конфлікт принаймні з іншим відносним показником, індексом дохідності, то фактично він є зайвим, на відміну від внутрішньої норми дохідності, яка іноді є надзвичайно корисною, виявляючи суперечливі ситуації та спонукаючи до додаткового аналізу, що було розглянуто вище.

Більш радикальний підхід задля вирішення суперечки між показниками чистої поточної вартості та внутрішньої норми дохідності під час оцінювання ефективності альтернативних проектів пропонується І.М. Волковим, М.В. Грачовою [2, с. 161–163] та без будь-яких суттєвих змін О.О. Ромашкіним та В.Ф. Савченко [7, с. 184–185]. Сутність цього підходу полягає у застосуванні не лише модифікованої внутрішньої норми дохідності, але й модифікованої чистої поточної вартості.

На нашу думку, перехід до показників модифікованої чистої поточної вартості та внутрішньої норми дохідності важко вважати обґрунтованим через те, що фактично застосування цих показників штучно схиляє вибір виключно на користь проекту з більшим значенням чистої поточної вартості, а застосування традиційних показників чистої поточної вартості та внутрішньої норми дохідності в разі виявлення конфлікту спонукає до додаткових досліджень, на що зверталась увага раніше.

Іншим можливим конфліктом між динамічними показниками під час оцінки альтернативних проектів є суперечність між абсолютним показником, тобто чистою поточною вартістю, з одного боку, та відносними показниками, тобто індексом дохідності, внутрішньою нормою дохідності, з іншого боку.

Задля предметного розгляду такої ситуації в табл. 3 змодельовані альтернативні проекти Арена та Комплекс, під час оцінювання яких така суперечка має місце.

В табл. 4 наведено розраховані динамічні показники оцінки ефективності проектів Арена й Комплекс, які свідчать про наявність конфлікту оцінки, адже чиста поточна вартість є більшою за проектом Комплекс.

Таблиця 3

Вихідні дані для аналізу ефективності альтернативних інвестиційних проектів

Проект	Інвестовані кошти, ІС, тис. грн.	CF1	CF2	CF3	CF4	CF5	CF6
Проект Арена	50,0	12,0	12,0	16,0	16,5	16,5	16,5
Проект Комплекс	100,0	22,0	22,0	32,0	32,0	34,0	34,0

Таблиця 4

Динамічні показники оцінки ефективності альтернативних проектів Арена та Комплекс

Показники	Проект Арена	Проект Комплекс
1. Чиста поточна вартість за умови застосування дисконтної ставки у 13,0%, NPV, тис. грн.	8,1	13,3
2. Індекс дохідності за умови застосування дисконтної ставки у 13,0%, PI	1,162	1,133
3. Внутрішня норма дохідності, IRR, %	18,3	17,2

лекс, тоді як саме альтернативний проект Арена відрізняється більшими значеннями індексу дохідності та внутрішньої норми дохідності.

Причина такого конфлікту очевидна: проекти характеризуються різним масштабом, адже потребують різної суми інвестицій. Відповідно, формується ситуація, коли абсолютний результат є більшим за більш масштабним проектом, тобто проектом Комплекс, але водночас відносний результат є більшим за проектом Арена. Постає проблема обґрунтування вибору між цими альтернативними проектами.

Для початку спростимо розглянуту ситуацію та сформуємо питання таким чином: якщо є вибір вкласти 1 грн. та отримати дохід 1 грн., тобто інвестувати з дохідністю 100%, або вкласти 100 грн. та отримати 120 грн., тобто інвестувати з дохідністю 20%, то який з варіантів слід вибрати? З одного боку, краще отримати дохід 20 грн., ніж дохід 1 грн., але, по-перше, а як будуть використовуватися 99 грн., якщо вибрати перший варіант, а по-друге, чи не можна 100 разів вкласти по 1 грн. і таким чином отримати дохід 100 грн.

Аналогічні зауваження наявні під час вибору між проектами Арена й Комплекс.

По-перше, реалізація проекту В потребує 100,0 тис. грн., а якщо буде вибраний проект Арена, то зі 100,0 тис. грн. будуть проінвестовані лише 50,0 тис. грн. Відповідно, в разі прийняття проекту Арена в розпорядженні інвестора залишаться ще 50,0 тис. грн. Вибір на підставі показника чистої поточної вартості базується на припущенні, що ці 50,0 тис. грн. будуть проінвестовані лише під 13,0% річних, тобто під ставку альтернативного використання капіталу, а інші варіанти не розглядаються. Але на практиці таке припущення може викликати суттєві заперечення, відповідно, необхідно проаналізувати можливі варіанти використання суми коштів, на яку потреба в інвестиціях одного проекту є більшою за альтернативний. Такий додатковий аналіз може змінити вибір з проекту Комплекс на проект Арена, а також додати інвестування додаткової суми.

По-друге, якщо проект Арена можна реалізувати одночасно два рази (розширити діяльність), навіть якщо ефект масштабу не враховувати, реалізація проекту Арена два рази буде означати отримання на 100,0 тис. грн. інвестованих коштів 16,2 тис. грн. чистого доходу, тоді як інвестування 100,0 тис. грн. у проект В приносить лише 13,3 тис. грн.

По-третє, що, як проекти Арена й Комплекс є альтернативними та обов'язковими, наприклад, є проектами щодо модернізації обладнання, а рішення щодо

прийняття одного з них є обов'язковим? Припустимо, що кошти для реалізації одного з цих проектів мають бути вилучені з іншого інвестиційного проекту, який приносить, наприклад, 19,0% річних. В такій ситуації йдеться не про альтернативне використання капіталу зі ставкою в 13,0%, адже в такій ситуації дисконтування грошових потоків слід здійснювати за ставкою в 19,0%. За таких умов обидва проекти виявляються збитковими, але мінімізувати збитки дає змогу саме проект Арена, адже $NPVA = -1,0$ тис. грн., а $NPVK = -4,8$ тис. грн.

Висновки. Поширені методи аналізу, переважно методи з визначенням періоду окупності інвестицій, середньої облікової норми прибутку на вкладений капітал, внутрішньої норми прибутку і чистої дисконтованої вартості, ґрунтуються на припущенні, що надходження коштів, які є об'єктом аналізу, визначають імовірні результати рішення про інвестиції без аналізу того, наскільки такі результати ймовірні або наскільки вони відрізняються від очікуваних результатів. Практичне застосування цих методів ілюструється на прикладах реальних проектів.

Однак всі прогнози, що стосуються майбутніх подій, є неточними, тому деякі інвестиції виявляються більш ризикованими порівняно з іншими інвестиціями. Основна невизначеність, пов'язана з майбутніми доходами, достатньою мірою пов'язана з дисконтною ставкою, яка визначається за ринковою ціною капіталу, вкладеного з ризиком. Крім того, вважається, що в усіх моделях оцінки використовуються нереалістичні припущення, тому недоцільно негативно оцінювати одну або кілька таких моделей тільки на підставі реалістичності припущень.

З метою вдосконалення методів прийняття рішень треба запропонувати методи, що дають змогу враховувати ризики і невизначеності. Але багато таких методів все ще мають недоліки через те, що традиційні методи оцінки інвестиційних проектів, які ґрунтуються на дисконтованих надходженнях коштів, є застарілими та не відповідають динамічним умовам і безперервним змінам в реальній підприємницькій діяльності.

Методи оцінки ефективності інвестицій, які належать до діапазону від очевидно прийнятних до очевидно неприйнятних інвестицій, полегшують процес прийняття рішень завдяки визначенню умов, в яких можна очікувати прибутки або витрати на різних рівнях, оцінюючи вплив різних невідомих чинників, які можуть впливати на результат інвестування, а також звертаючи увагу керівництва компанії на основні параметри процесу інвестування.

Список використаних джерел:

1. Брег С. Настольная книга финансового директора / пер. с англ. 4-е изд. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2007. 536 с.
2. Волков И.М., Грачева М.В. Проектный анализ: учебник для вузов. Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 423 с.
3. Друри К. Управленческий учет для бизнес-решений: учебник / пер. с англ. В.Н. Егорова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 655 с.
4. Бригхэм Ю.Ф. Энциклопедия финансового менеджмента / пер. с англ. 5-е изд. Москва: РАГС-Экономика, 1998. 815 с.
5. Лукасевич И.Я. Анализ финансовых операций. Методы, модели, техника вычислений. Москва: Финансы, ЮНИТИ, 1998. 400 с.
6. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов. Москва: Финансы и статистика, 1998. 143 с.
7. Ромашкін О.О., Савченко В.Ф. Аналіз альтернативних проектів та оптимальне розміщення інвестицій. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 4. С. 179–187.

Заборовець К.Г.,
аспірант,
Національна академія управління

ОБЧИСЛЕННЯ ШВИДКОСТІ НАКОПИЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ В УМОВАХ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ

Заборовець К.Г. Обчислення швидкості накопичення державного боргу в умовах дефіциту бюджету. У статті проведено візуалізацію процесів накопичення державного боргу з урахуванням швидкісних характеристик та граничних значень, допустимих для раціонального функціонування економіки. Встановлено, що процеси відтворення та реінвестування в економіку держави значною мірою залежать від актуальних значень показників суми бюджетного дефіциту за статичної швидкості накопичення боргу. Виокремлено функції, які характеризують бюджетний дефіцит в рамках платіжного балансу за постійної та змінної частин потоків обслуговування державного боргу з пріоритетом на скорочення загального обсягу. Сформовано теоретичні підходи до обчислення швидкості накопичення державного боргу у середньостроковому періоді з виділенням тренду на скорочення за рахунок застосування адаптованих моделей обліку боргового навантаження. Встановлено природу ланцюгової реакції швидкого зростання державного боргу відповідно до потреб покриття рівня дефіциту бюджету та платіжного балансу. Сформовано підходи до вирішення проблем контролінгу швидкості процесів зростання рівня заборгованості та гальмування темпів позик на макрорівні, які є більш ефективними в разі розробки моделей та пошуку оптимальних рішень.

Ключові слова: бюджетна система, боргове навантаження, індикатори допустимих граничних значень, швидкість накопичення, граничний перехід, макрорівень, економетричні моделі, статична динаміка.

Заборовець К.Г. Вычисление скорости накопления государственного долга в условиях дефицита бюджета. В статье проведена визуализация процессов накопления государственного долга с учетом скоростных характеристик и предельных значений, допустимых для рационального функционирования экономики. Установлено, что процессы воспроизводства и реинвестирования в экономику государства в значительной мере зависят от актуальных значений показателей суммы бюджетного дефицита при статической скорости накопления долга. Выделены функции, которые характеризуют бюджетный дефицит в рамках платежного баланса при постоянной и переменной частях потоков обслуживания государственного долга с приоритетом на сокращение общего объема. Сформированы теоретические подходы к вычислению скорости накопления государственного долга в среднесрочном периоде с выделением тренда на сокращение за счет применения адаптированных моделей учета долговой нагрузки. Установлена природа цепной реакции быстрого роста государственного долга в соответствии с потребностями покрытия уровня дефицита бюджета и платежного баланса. Сформированы подходы к решению проблем контроллинга скорости процессов роста уровня задолженности и торможения темпов займов на макроуровне, которые являются более эффективными в случае разработки моделей и поиска оптимальных решений.

Ключевые слова: бюджетная система, долговая нагрузка, индикаторы допустимых предельных значений, скорость накопления, предельный переход, макроуровень, эконометрические модели, статическая динамика.

Zaborovets' K.G. Determination of accumulation rate of public debt in conditions of budget deficit. The article is devoted to the visualization of the state debt accumulation processes, taking into account the speed characteristics and the limit values acceptable for rational economy functioning. It has been established that the processes of reproduction and reinvestment into the state economy depend to a large extent on the actual budget deficit indicator values at a static debt accumulation rate. There has been distinguished the functions that characterize the budget deficit within the payment balance for the constant and variable parts of the public debt flow servicing with a priority for reducing the total volume. In the article has been observed the theoretical approaches to calculating the public debt accumulation rate in the medium-term period with the allocation of the trend for reduction through the use of debt burden adapted models. It was established the chain reaction nature of the public debt rapid growth in accordance with the needs of the budget deficit coverage level and payment balance. Approaches to solving problems of the debt growth speed processes and slowdowns at the macro level, which appear to be more effective in the models development and the search for optimal solutions.

Key words: budgetary system, debt load, indicators of limit values of permissible, accumulation rate, marginal transition, macro level, econometric models, static dynamic.

Постановка проблеми. Характеристика процесів розвитку бюджетної політики держави та її складової, тобто боргового навантаження, має ознаки динаміч-

ності, волатильності та інертності, при цьому досліджуваним об'єктом є шляхи скорочення темпів зростання державного боргу, що передає властивості через вико-

ристовувані економетричні моделі динаміки. Модернізація інструментів обчислення, прийомів візуалізації та економетричних моделей обліку боргового навантаження на макrorівні є актуальною проблематикою, яка потребує вдосконалення та практичної імплементації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд загальної проблематики та дослідження термінологічних особливостей державного боргу в умовах вітчизняної економіки здійснювались Є. Балацьким, І. Сало, А. Спіфановим, І. Кондратом, Г. Кармелюком, Ю. Матвєєвою, Т. Фасолько, І. Федоровичем.

Такими науковцями, як А. Плець, І. Петренко, С. Фаріон, І. Мних та І. Перезова, запропоновано застосування експоненціальної трендової моделі в контексті вимірювання обсягів боргового навантаження за соціально-економічного стану розвитку бюджетної системи.

На нашу думку, потребують більш чіткої детермінації складові ринку, проміжкові величини та допустимі значення процесів обчислення динаміки боргового навантаження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є формулізація теоретичних умов обчислення швидкості накопичення державного боргу у середньостроковому періоді з виділенням тренда на скорочення за рахунок застосування адаптованих моделей обліку боргового навантаження.

Виклад основного матеріалу. Сучасні процеси на макrorівні, політичні та стратегічні орієнтири в державі потребують відтворення та додаткового інвестування коштів в економіку держави, значною мірою залежать від актуальних значень показників суми бюджетного дефіциту за статичної швидкості накопичення боргу [10, с. 171].

Динамічність виявляється через комбінацію ступенів потреби розширення програм внутрішнього соціального фінансування шляхом збільшення загального державного боргу, а ознаки волатильності на кшталт слабкої прогнозованості та частих змін рівня дотацій за напрямками – оперативності реалізації державного фінансування. При цьому виникають відстрочка та касовий розрив у процесах погашення поточних позик кредиторів та інвестиційних програмах [9, с. 85].

Економетричні моделі обчислення державного боргу прийнято розділяти за структурою державного боргу, характером взаємозв'язку державного боргу з похідними інструментами бюджетної політики, що впливають на його обсяг; а також динаміку в часовому періоді за нормального соціально-політичного стану речей всередині країни.

Власне показник $v \cdot t_0$ і є початковою швидкістю накопичення = v державного боргу на момент часу t_0 (рис. 1).

Початкова швидкість накопичення державного боргу в поточний період часу t_0 визначатиметься так:

$$\delta_{t_0} = \lim_{t_1 \rightarrow t_0} \frac{(Dft_B + Dft_{BP})_{t_1} - (Dft_B + Dft_{BP})_{t_0}}{t_1 - t_0}. \quad (1)$$

Граничний перехід від середньої швидкості накопичення державного боргу в поточному періоді відображає зміну обсягу зобов'язань за часовий проміжок до початкової величини, яка вважається прийнятним станом.

Ми розглянули випадок, за якого швидкість накопичення державного боргу δ є похідною від координати суми обох дефіцитів $(Dft_B + Dft_{BP})$ за часом t . При цьому зіставлення обсягів обох дефіцитів $(Dft_B + Dft_{BP})$ є інтегральною величиною від сукупного значення державного боргу Db , а загальна процедура детер-

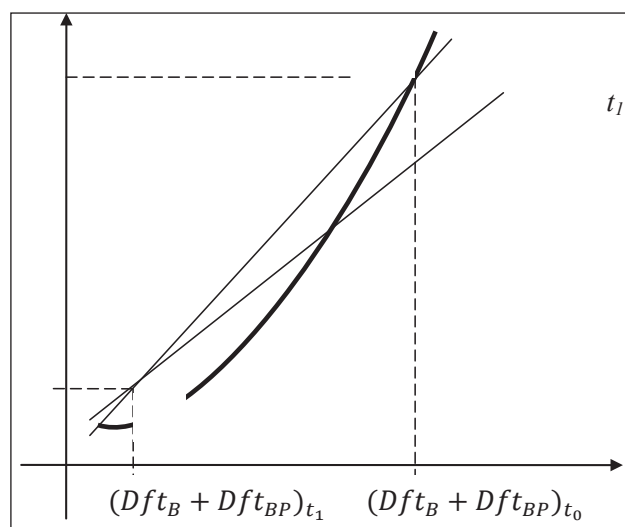

Рис. 1. Граничний перехід від середньої швидкості накопичення державного боргу до початкової [6, с. 167]

мінації координат обох випадків дефіцитів бюджету $(Dft_B + Dft_{BP})$ залежить від швидкості нагромадження державного боргу δ [2, с. 23].

Виділимо статичну та динамічну швидкості накопичення державного боргу залежно від поточних зобов'язань країни перед міжнародними кредиторами та внутрішніми суб'єктами.

Представимо на рис. 2 ситуацію, яка віддзеркалює сталу та прогнозовану швидкість накопичення державного боргу.

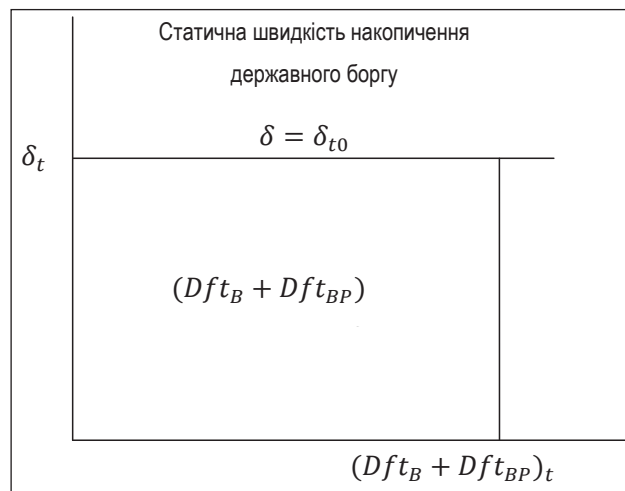

Рис. 2. Показник суми бюджетного дефіциту за статичної швидкості накопичення боргу [8, с. 275]

Якщо враховувати, що на момент часу t_0 точка швидкості накопичення державного боргу знаходилася на початку координат, то можна сказати, що сума обох дефіцитів $(Dft_B + Dft_{BP})$, одержана за проміжок часу t , обчислюватиметься за такою формулою:

$$(Dft_B + Dft_{BP}) = \delta_{t_0} \cdot t. \quad (2)$$

В рамках змодельованої ситуації величина $\delta_{t_0} \cdot t$ є площею умовного прямокутника, що обмежений графіком стрімкості накопичення державного боргу, віссю абсцис, віссю ординат і вертикальною асимптотою.

Сума двох дефіцитів ($Dft_B + Dft_{BP}$) розраховується як площа під графіком швидкості накопичення державного боргу δ_{t_0} [4, с. 210].

Аспекти волатильності бюджетної політики та обслуговування боргового навантаження можуть бути виявлені за рахунок змінних (рис. 3), включаючи обсяги бюджетного дефіциту платіжного балансу за постійної та змінної площ підграфіка функції $d_1 = f((Dft_B + Dft_{BP}))$.

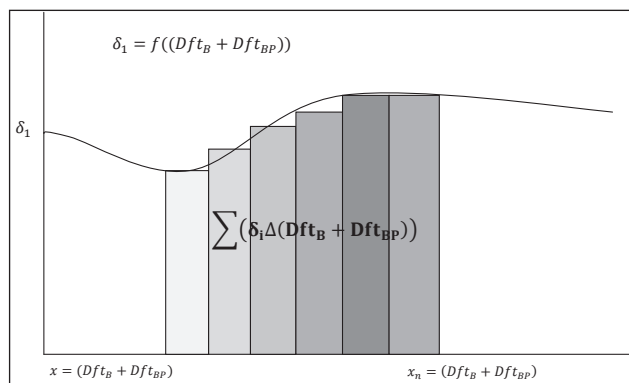

Рис. 3. Сума бюджетного дефіциту платіжного балансу за постійної та змінної площ підграфіка функції [1, с. 39]

$$d_1 = f((Dft_B + Dft_{BP})).$$

Представимо функцію бюджетного дефіциту відповідно до змінного та постійно зростаючого значень державного боргу в динаміці згідно з графіком.

$$\sum(\delta(Dft_B + Dft_{BP})) = \lim_{Dft_B + Dft_{BP}} \sum(\delta_1 \cdot \Delta(Dft_B + Dft_{BP})).$$

Представлена функція пояснюється тим, що в основу побудови трендової кривої закладене припущення про збереження закономірності формування прогнозованої величини дефіциту платіжного балансу, яка відзначена спостереженням постійної та змінної площ графіка, відображає здобутки попередніх домовленостей уряду в минулому, а також визначає прогнозні пріоритети на майбутні періоди. В цьому разі може спостерігатися ланцюгова реакція залежностей та лімітування платіжного балансу за постійної обов'язкової суми відшкодування кредиторам і покрокового скорочення змінних обсягів на адміністративно-територіальному рівні [3, с. 60].

Вирішення справи регулювання заборгованості є нереальною задачею без розробки моделей та пошуку оптимальних рішень. Зазначимо, що саме математичні моделі дають великі можливості щодо прове-

дення розборів та аналізу фінансових потоків, здійснення прогнозів, прийняття раціональних рішень щодо діяльності установ. Пошук початкової швидкості накопичення державного боргу на момент часу t_0 було потрібним для здійснення результативного менеджменту державним боргом в контексті сталого економічного зростання. Встановлено природу факторологічної причинності та ланцюгового наслідування державного боргу в умовах дефіцитів бюджету та платіжного балансу [11, с. 258].

Виходячи з аналізу функціоналу та властивостей загальноприйнятих моделей державного боргу, можемо вказати на спільну слабку, а саме на те, що ланцюговий механізм та невпорядкованість оцінки динаміки формування показника державного боргу у явному вигляді не є об'єктивними, а процедура його утворення сприймається як функція масиву змінних за період без урахування швидкості приросту портфеля зобов'язань країни. Якщо виникає ситуація зміни параметрів та виду закономірності, то така модель є неефективною.

Враховуючи все вищеперераховане, зазначаємо, що ефективна фінансова політика повинна базуватися на оптимізації фінансових ресурсів держави та їх продуктивному використанні, відповідно до чого уряд реалізує запозичення виключно на інвестиційні цілі.

Висновки. У статті проведено візуалізацію процесів накопичення державного боргу з урахуванням швидкісних характеристик та граничних значень, допустимих для раціонального функціонування економіки. Встановлено, що процеси відтворення та реінвестування в економіку держави значною мірою залежать від актуальних значень показників суми бюджетного дефіциту за статичної швидкості накопичення боргу. Виокремлено функції, які характеризують бюджетний дефіцит у рамках платіжного балансу за постійної та змінної частин потоків обслуговування державного боргу з пріоритетом на скорочення загального обсягу.

Загалом формалізовано теоретичні підходи до обчислення швидкості накопичення державного боргу у середньостроковому періоді з виділенням тренда на скорочення за рахунок застосування адаптованих моделей обліку боргового навантаження.

Встановлено природу ланцюгової реакції швидкого зростання державного боргу відповідно до потреб покриття рівня дефіциту бюджету та платіжного балансу. Сформовано підходи до вирішення проблем контролінгу швидкості процесів зростання рівня заборгованості та гальмування темпів позик на макро-рівні, які є більш ефективними в разі розробки моделей та пошуку оптимальних рішень.

Список використаних джерел:

1. Балацький Є. Основні закономірності взаємозв'язку соціально-економічного розвитку міста та дохідної та витратної частини його бюджету (на прикладі міста Суми). Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 3(1). С. 36–44.
2. Богдан Т. Зовнішні боргове навантаження та виклики для валютно-фінансової політики України. Економіка України. 2016. № 7. С. 21–32.
3. Кармелюк Г., Пласконь С., Сенів Г. Моделивання взаємозв'язку державного та гарантованого державою зовнішнього боргу України з дефіцитом бюджету і витратами та заощадженнями населення. Журнал європейської економіки. 2017. Т. 16. № 1. С. 58–80.
4. Кондрат І., Фаріон С. Прогнозування показників державного боргу як фактора економічної безпеки України. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.9. С. 209–216.
5. Мних А. Механізм оцінки боргового тягаря в Україні як спосіб підвищення ефективності державних запозичень. Економіка. Фінанси. Право. 2010. № 1. С. 14–17.

6. Матвеева Ю. Проблема зовнішнього державного боргу у перспективі подальшого розвитку України. Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. 2013. Вип. 18. С. 166–184.
7. Офіційний веб-сайт Рахункової палати України. URL: <http://www.asrada.gov.ua>.
8. Перезовова І., Рудейчук С., Плещ І. Структуризація та аналіз спектра фінансово-аналітичної інформації щодо внутрішнього державного боргу. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.5. С. 274–282.
9. Плещ І. Моделювання факторів та динаміки внутрішнього державного боргу. Економіка та держава. 2012. № 8. С. 84–87.
10. Фасолько Т. Моделювання динаміки державного боргу в руслі інтенсифікації економічного зростання. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. 2014. Вип. 19(1). С. 169–175.
11. Федорович І. Моделювання динаміки державного боргу та факторів впливу на неї. Економічний аналіз. 2014. Т. 16(1). С. 257–267.

УДК 336.43

Замковий О.І.,
старший викладач кафедри економічного аналізу і фінансів,
Національний гірничий університет

ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА: УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ СУСПІЛЬСТВА

Замковий О.І. Інвестиційна складова: удосконалення механізму стимулювання інноваційно-технологічного розвитку економіки суспільства. Стаття присвячена прогнозованому аналізу інвестиційного сектору економіки та покращенню управління процесами з боку державної влади. Розглянуто регулювання взаємовідносин всіх елементів соціально-економічних систем, знаходження і застосування на практиці нових форм, методів та економічних інструментів, які програмують інноваційний ріст і конкурентне лідерство в глобальному економічному просторі.

Ключові слова: прямі інвестиції, економіка, інвестиційна привабливість, платіжний баланс, конкурентоспроможність, глобалізація.

Замковий А.И. Инвестиционная составляющая: совершенствование механизма стимулирования инновационно-технологического развития экономики общества. Статья посвящена прогнозируемому анализу инвестиционного сектора экономики и улучшению управления процессами со стороны государственной власти. Рассмотрены вопросы регулирования взаимоотношений всех элементов социально-экономических систем, нахождения и применения на практике новых форм, методов и экономических инструментов, программирующих инновационный рост и конкурентное лидерство в глобальном экономическом пространстве.

Ключевые слова: прямые инвестиции, экономика, инвестиционная привлекательность, платежный баланс, конкурентоспособность, глобализация.

Zamkovyi O.I. Investment component: improving the mechanism for stimulating innovative and technological development of the social economy. The paper dwells on predictive analysis of investment sector of the economy and improvement of processes by the state authorities. The problems of regulation of system interrelations of all socio-economic system elements are researched as well as provision and application of new forms, methods and economic instruments that program innovative growth and competitive leadership in global economic space.

Key words: direct investment, economy, investment attractiveness, balance of payments, competitiveness, globalization.

Постановка проблеми. Дослідження інвестиційної сфери економіки завжди перебувало в центрі уваги економістів. Це обумовлене тим, що категорія інвестицій є базовим елементом повсякденної господарської діяльності суб'єктів ринку та процесу економічного зростання держав світу. На сучасному етапі економіка України потребує значного вливання коштів, насамперед іноземних інвестицій, адже власні ресурси або вичерпані, або значно знецінені внаслідок інфляції. Тому питання забезпечення інвестиційної привабливості країни набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій щодо теоретичних досліджень інвестиційної привабливості варто відзначити праці таких вітчизняних та іноземних науковців, як І. Бланк [8], А. Гайдуцький [7], А. Пересада [9], Т. Кулініч [11], які запропонували свої підходи до оцінювання інвестиційної привабливості на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є поглиблення теоретико-методологічних підходів до розроблення механізмів забезпечення переходу на модель сталого роз-

витку за рахунок поширення інвестиційної складової в інноваційному розвитку суспільної економіки країни.

Виклад основного матеріалу. Минулий 2017 рік не приніс ні значних економічних проривів, ні значних потрясінь. Він нагадав невпевнені рухи подорожнього, який забрів у болото: головне – не провалитися в трясовину, стабілізуватися і знайти точку опори, щоб потім зробити вирішальний ривок.

Серед тодішніх позитивних сигналів слід відзначити окрему увагу уряду до розвитку інновацій, ІТ та креативної економіки; часткову розбудову виробничих потужностей; відкриття додаткових дослідницьких центрів і терміналів; розширення або укрупнення мереж. Серед основних позитивів респонденти на той час також називали відкритість державних даних, поступову дерегуляцію, помітний розвиток електронних сервісів (зокрема, електронну систему відшкодування ПДВ), спрощення процедури отримання дозвільних документів на будівництво, мораторій на перевірки, послаблення валютного контролю, запровадження інституту приватних виконавців, прийняття закону про squeeze-out тощо.

Крім того, Україна здобула безвізовий режим, який став своєрідним маркером розвитку нашої країни за європейським зразком. У другій половині 2017 року теж відбулася низка позитивних перетворень. Зокрема, у червні-грудні респонденти індексу відзначили такі «перемоги»:

- автоматичне відшкодування ПДВ;
- закон «маски-шоу стоп»;
- необов'язковість печатки;
- збільшення можливостей для здійснення електронних платежів;
- кроки в бік збільшення електронного документообігу;
- медична реформа тощо.

Водночас стверджувати, що ситуація докорінно змінилася на краще, теж не можливо. Індекс інвестиційної привабливості України, згідно з версією топ-менеджерів членських компаній Європейської Бізнес-Асоціації, залишається в нейтральній площині. Наприкінці року показник склав 3,03 балів за 5-бальною шкалою (шкала Лайкерта). У першому півріччі 2017 року індекс покинув негативну площину вперше з 2011 року. В першому півріччі 2017 року індекс дорівнював 3,15 балів. А минулого року він становив 2,88 балів та 2,85 балів у червні та грудні відповідно.

Результати індексу свідчать про те, що негативні настрої бізнесменів нікуди не поділися. Поразки у боротьбі з корупцією та її високий рівень, відсутність прогресу у створенні антикорупційного суду, уповільнений темп реалізації судової та земельної реформ, відсутність приватизації, конфлікт на сході – ці та інші чинники, на жаль, не додають інвесторам оптимізму. Водночас бізнес помітив низку позитивних змін, про які вже йшлося. Здається, такий симбіоз негативних та позитивних чинників і обумовив поточну оцінку індексу (рис. 1).

Вагомих змін все ще не відбулося, але є позитивні моменти, які мають вагу. Проте повернемося до статистики: у 2-му півріччі ми маємо 58% незадоволених бізнес-кліматом інвесторів. У першому півріччі таких було 54%. Бачимо, що різниця є, але вона несуттєва. Це знову ж таки свідчить про статус-кво в цьому питанні впродовж усього 2017 року. Відсоток задоволених, відповідно, незначно, але зменшився до 11% (у першому півріччі ми мали 13% задоволених, а в кінці минулого року таких було лише 9%).

Що потрібно зробити, щоб втримати/покращити результат? Топ-пріоритетні проблем, які потребують особливої уваги з боку влади з точки зору бізнесу дослідники розподілили на 4 основні групи:

- корупція (відсутня боротьба з корупцією, її рівень збільшився, відсутній прогрес у створенні антикорупційного суду);
- економічні чинники (нестабільність валюти, девальвація, інфляція, обтяжливі податкові процедури тощо);
- повільний хід реформ (відсутність судової реформи, реформи ринку праці, земельної реформи, повільна модернізація інфраструктури тощо);
- політичні чинники (політична нестабільність, політична та законодавча невизначеність, «війни» між силовими відомствами тощо).

Обсяг експорту товарів та послуг України за дев'ять місяців 2017 року склав \$38,0797 млрд., імпорту – \$39,2849 млрд. Порівняно з трьома кварталами минулого року експорт збільшився на 18,5%, імпорт – на 24,6%. Від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу склало \$ 1,2052 млрд. (за 9 місяців 2016 року позитивне дорівнювало \$606,7 млн.). Іншими словами, втрати за рік становили 1,8 млрд. Тенденція відображена в табл. 1.

Наступні показники наочно відображаються графічним способом, що дає можливість побачити повільне вирівнювання ситуації в економіці України (рис. 2).

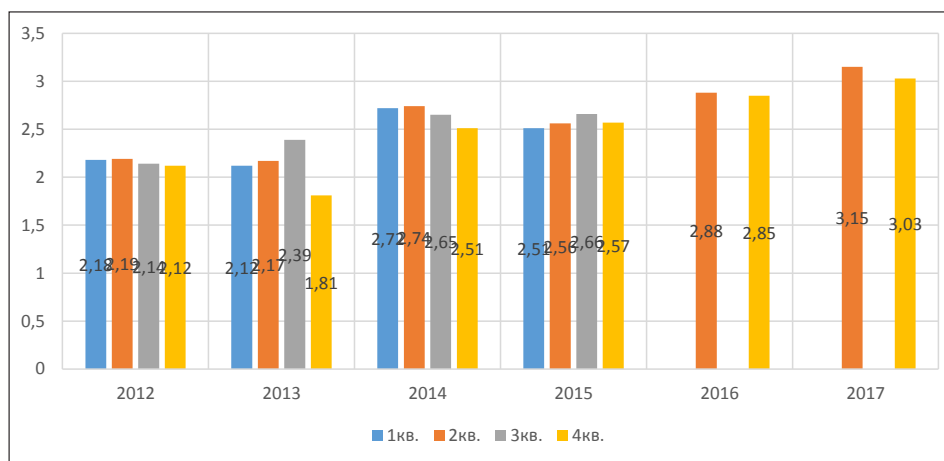

Рис. 1. Індекс інвестиційної привабливості України у 2012–2017 рр. (поквартально) згідно з даними ЄБА [12]

**Платіжний баланс України за 2017 рік (млн. дол. США)
(аналітична форма представлення)**

Статті платіжного балансу	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік*	2016 рік*	2017 рік*
A. Рахунок поточних операцій	-14 315	-16 355	-4 596	-189	-3 450	-3 043
Баланс товарів і послуг			-4 606	-1 704	-5 470	-4 265
баланс товарів			-7 128	-3 455	-6 942	-6 034
баланс послуг			2 522	1 751	1 472	1 769
Баланс первинних доходів			-1 531	-1 113	-931	-1 333
Оплата праці (баланс)			0	4 107	4 286	3 153
Доходи від інвестицій (баланс)			0	-5 220	-5 217	-4 486
Баланс вторинних доходів			1 541	2 628	2 951	2 555
B. Рахунок операцій з капіталом	38	-83	4 060	456	92	11
Чисте кредитування (+) / Чисте запозичення (-) (= A + B)			-419	267	-3 358	-3 032
C. Фінансовий рахунок	-10 102	-18 461	9 111	-582	-4 704	-4 951
Прямі інвестиції (сальдо)			-299	-3 012	-3 268	-2 007
Портфельні інвестиції (сальдо)			2 700	-367	-293	-1 638
Акціонерний капітал			-391	177	69	38
Боргові цінні папери			-2 310	193	147	1 600
Інші інвестиції (сальдо)			7 243	2 653	-1 660	-1 001
D. Зведений баланс (= A + B - C)	-4 175	2 023	-13 307	849	1 346	1 919
E. Резерви і пов'язані статті (фінансування)	-4 175	2 023	-13 307	849	1 346	1 919
резервні активи			-12 404	6 016	2 348	2 552
кредити МВФ			903	5 167	1 002	633

* без урахування окупованих територій, тобто Криму, Севастополя, частини Донбасу

Аналізуючи фінансову атмосферу в Україні, не можемо не зупинитися на такому вагомому показнику, як співвідношення зовнішнього боргу та ВВП (табл. 2). Саме аналізуючи зміну зовнішнього боргу до ВВП, можемо зрозуміти, на який сегмент орієнтована економіка країни.

Одними з питомих інвестиційних надходжень є грошові перекази українських заробітчан. Гастарбайтери є певною паличкою-виручалочкою країни, але надовго її не вистачить. Вони теж поступово відходять в мінус, тобто в підпілля, що логічно, бо їх планують обкласти податками.

Сума грошових переказів в Україну з початку року склала \$1,747 млрд. Це на \$128 млн. нижче торішніх показників, як повідомив Національний банк України на своїй сторінці у "Facebook". Крім цього, сума переказів в межах України з початку року склала \$3,18 млрд., збільшившись порівняно з минулим роком

на \$606 млн. За кордон переведено \$207 млн., що на \$61 млн. менше торішнього показника.

Певна динаміка зміни країн, з яких в Україну надходять такі інвестиції, наочно показує зміну вектору європейської орієнтації заробітчан і можливості в подальшому повністю замінити компоненту північного сусіда (рис. 5), що є певною перемогою в цьому питанні.

Поки ми щосили рекламуємо сприятливий інвестиційний клімат на міжнародній арені, щоб залучити бізнес в нашу країну, вітчизняні компанії самі стають інвесторами. Тільки не у нас, а в європейських, африканських та азійських країнах. Там вони будують заводи і підприємства, створюють робочі місця і піднімають економіку. Тобто з нашою країною вони своє майбутнє не пов'язують, що не є логічним.

«У наших бізнесменів є відразу кілька мотиваторів, через які вони вкладають інвестиції в інших країнах.

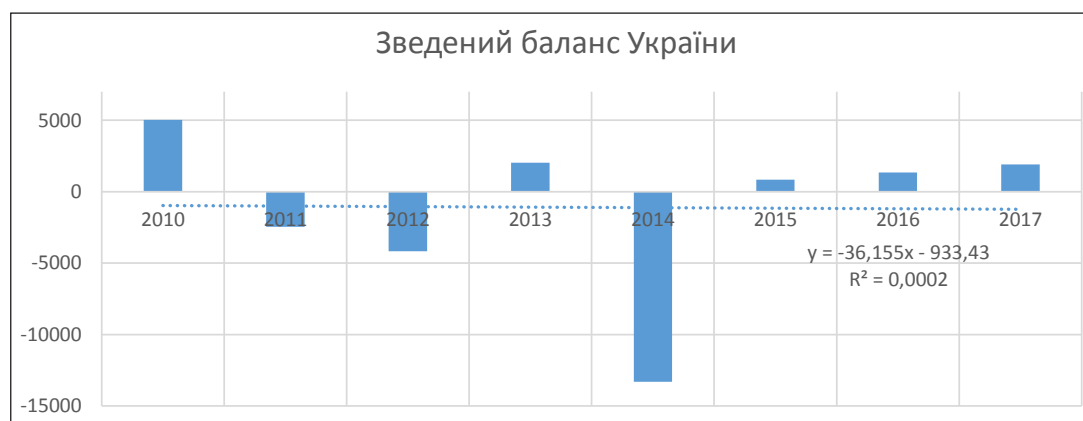

Рис. 2. Зведений баланс України за 2010–2017 роки

Таблиця 2

Динаміка зовнішнього боргу і ВВП України з 2007 по 2017 роки (млн. дол. США)

Валовий внутрішній продукт (ВВП)				Співвідношення (ЗБ/ВВП)
2007 рік	142 719	+34 966	+32,5%	56,0%
2008 рік	179 992	+37 273	+26,1%	56,5%
2009 рік	117 228	-62 765	-34,9%	88,2%
2010 рік	136 419	+19 192	+16,4%	86,0%
2011 рік	163 160	+26 740	+19,6%	77,4%
2012 рік	175 781	+12 622	+7,7%	76,8%
2013 рік	183 310	+7 529	+4,3%	77,5%
2014 рік	131 805	-51 505	-28,1%	95,8%
2015 рік	90 615	-41 190	-31,3%	131,0%
2016 рік	93 270	+2 655	+2,9%	121,7%

Таблиця 3

Ті ж дані в розрахунку на душу населення (дол. США)

Валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення				Населення (тис.) *
2007 рік	3 068,6	+765,6	+33,2%	46 509,4
2008 рік	3 891,0	+822,4	+26,8%	46 258,2
2009 рік	2 545,5	-1 345,6	-34,6%	46 053,3
2010 рік	2 974,0	+428,5	+16,8%	45 870,7
2011 рік	3 570,8	+596,8	+20,1%	45 693,3
2012 рік	3 856,8	+286,1	+8,0%	45 576,7
2013 рік	4 030,3	+173,5	+4,5%	45 482,7
2014 рік	3 014,6	-1 015,7	-25,2%	43 721,8
2015 рік	2 115,4	-899,2	-29,8%	42 836,0
2016 рік	2 185,9	+70,5	+3,3%	42 668,4

* в середньому за рік

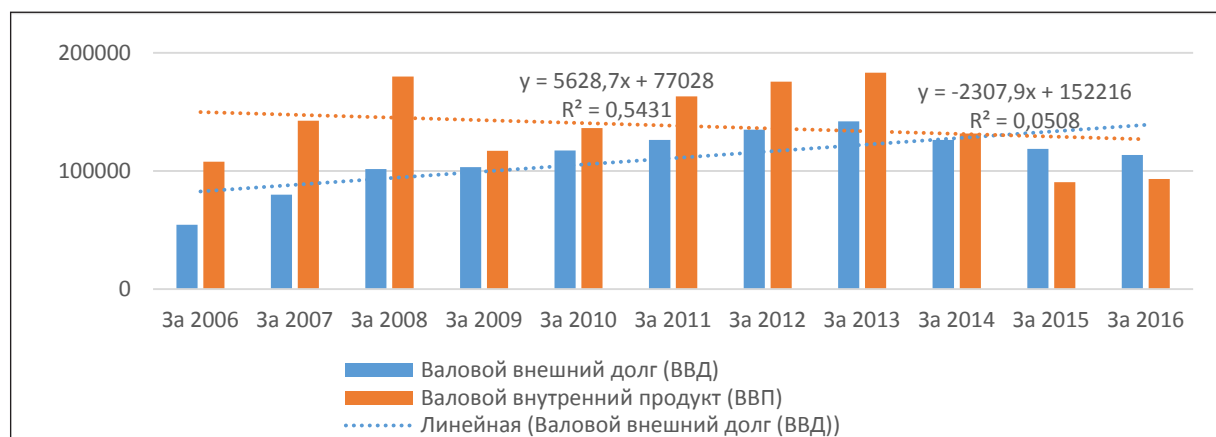

Рис. 3. Динаміка зовнішнього боргу і ВВП України за 2006–2017 роки (млн. дол. США)

Перший – це об’єктивний: вони хочуть захистити бізнес від можливих ризиків. А другий полягає в тому, що вони прекрасно розуміють неякісний бізнес-клімат у нашій країні. Адже Україна знаходиться на п’ять сходинок нижче інвестиційного рівня у всіх трьох відомих світових рейтингах [15]. Для багатьох бізнесменів великою проблемою є рішення судових суперечок, а крім того, рейдерські захоплення, адміністративні бар’єри і корупція». Про це говорить О. Устенко, керівник Фонду Блейзера [16].

За його словами, і з цих причин також іноземці не хочуть вкладатися в Україну. «Американські бізнесмени прямо або побічно запитують: «А чому самі українці некладаються в українську економіку і при

цьому закликають іноземців вкладатися в Україну?». Про це ж говорять і європейські інвестори.

Крім того, зараз в Україні з’явилася ще одна дуже серйозна проблема. Українці просто масово їдуть на роботу в Європу, і у нас немає кому працювати. Іноземці скаржаться на те, що побудований завод в Закарпатті стоїть, тому що не можуть знайти працівників, всі поїхали».

Олександр Гончаров, директор Інституту розвитку економіки України, пояснює, що ми, на думку іноземців, розвиваємось у інший бік, заклики президента і прем’єра до іноземних інвесторів вкладати в нашу країну гроші ні до чого не приведуть. У нас не працюють фондові ринки, на фондовій біржі у нас зареєстровані

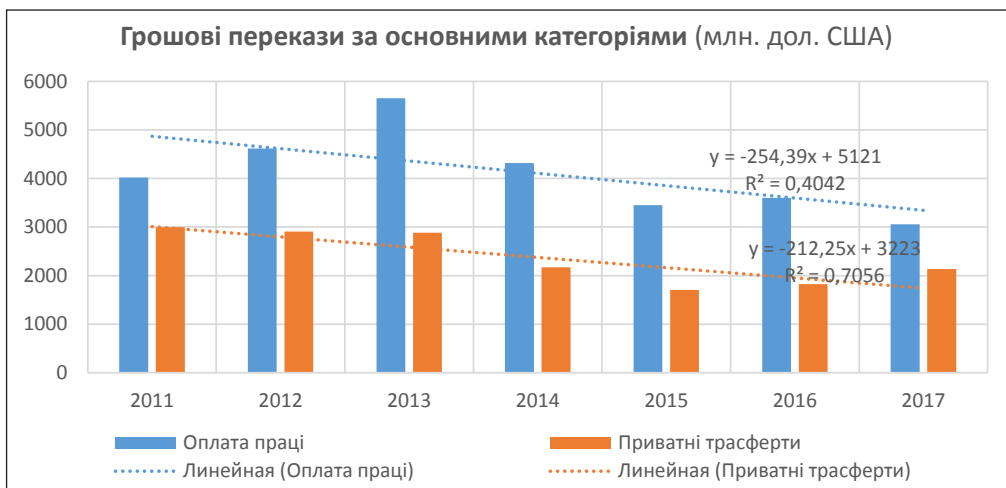

Рис. 4. Грошові перекази в Україну у 2011–2017 роках за основними категоріями (млн. дол. США)

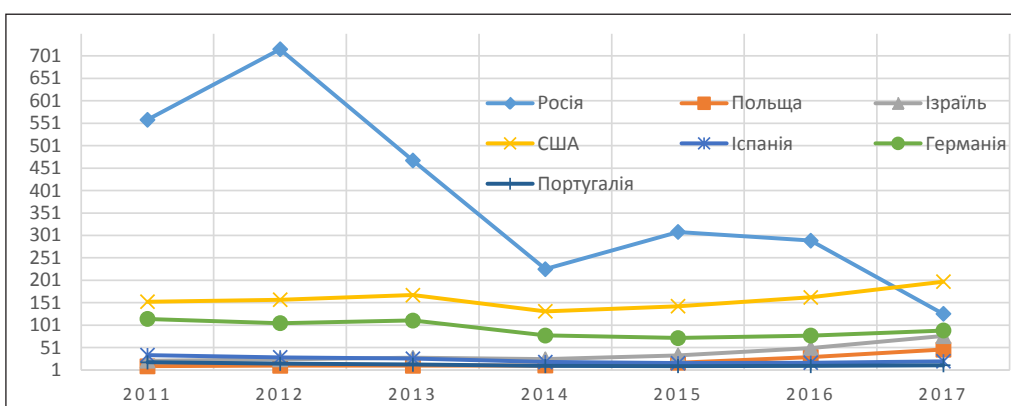

Рис. 5. Грошові перекази в Україну в 2011–2017 роках за основними країнами (млн. дол. США)

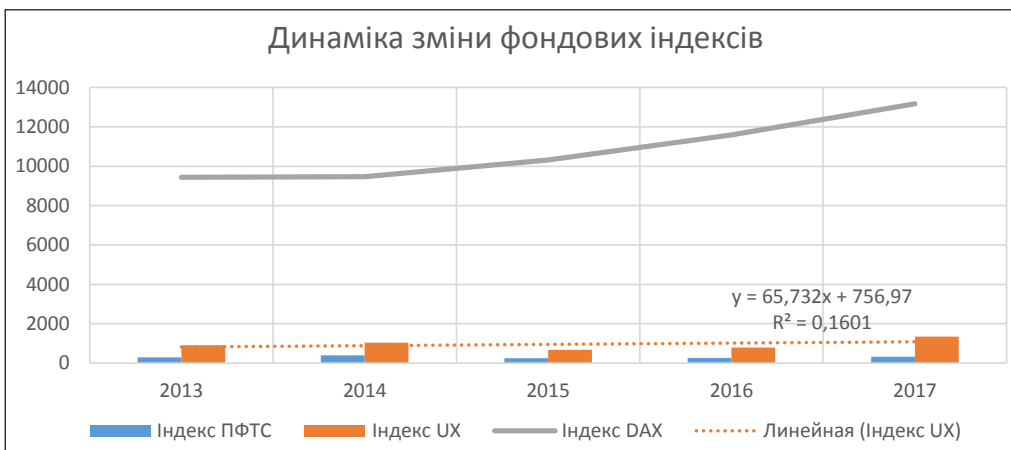

Рис. 6. Індексна залежність українських індексів UX та ПФТС порівняно з європейським DAX

тільки чотири емітенти, а торгуються з них два, а саме «Центренерго» і «Нафтогаз». Обсяг торгів на енергетичній біржі становить 18 млрд. грн., тоді як китайці нам зазначають, що на одній середній біржі у них обсяг торгів складає \$1 трлн [17]. Ми живемо на різних економічних рівнях, що досі не можуть перетнутися (рис. 6).

Слова прем'єра секретар Національної інвестиційної ради Борис Ложкін підкріплює статистикою: згідно з результатами міжнародного опитування Україна названа країною № 1, куди б міжнародні інвестори

хотіли вкладати кошти [18]. Але іноземні інвестори до нас не йдуть. І перш за все тому, що не можуть зрозуміти, чому українські бізнесмени не вкладаються в свою країну, а буквально біжать звідси.

Зараз в Інтернеті бурхливо обговорюється одна з найважливіших африканських новин, а саме будівництво українського автомобільного заводу, який принесе величезний прибуток Тунісу. Буквально днями там було підписано угоду з українською компанією «ЗАЗ», яка найближчим часом приступить до будівни-

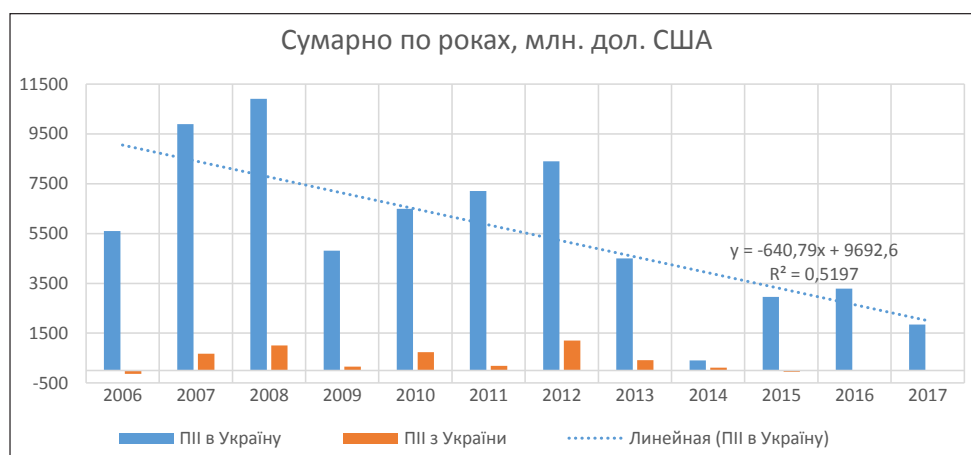

Рис. 7. Прямі іноземні інвестиції в Україну з 2006 по 2017 роки (сумарно по роках, млн. дол. США)

цтва заводу в місті Бізерта. Саме там будуть виробляти автомобілі і вантажівки ЗАЗ для африканських (90%) і місцевих (10%) ринків.

Згідно з даними видання «africanmanager.com» загальна вартість заводу, який, як очікується, буде виробляти 100 тисяч автомобілів на рік, оцінюється в сотні мільйонів доларів. «Виконавчий директор туніської компанії «Саада» Магді Зулфікар Бен Махмуд в ході робочого засідання заявив, що «українці дуже зацікавлені в інвестуванні в Туніс» через інвестиційний потенціал, який надала держава», – цитує слова чиновника видання [18].

Ще один з прикладів такий: українська компанія побудує в Узбекистані завод з виробництва засобів захисту рослин. Такою новиною похвалився посол Узбекистану в Україні Алішер Абдуалієв. «Компанія вже приступила до реалізації проекту створення підприємства на території Узбекистану. Йдеться про будівництво заводу на базі наявного підприємства «Farg’opnaazot», – сказав дипломат, на думку якого продукція підприємства буде користуватися попитом не тільки на території Узбекистану, але й в усій Центральній Азії.

Інвестиції в основний капітал показують впевнене зростання (+20,8% за 9 місяців 2017 року), але він досягнутий за вкрай низької бази, їх обсяг залишається незначним і не відповідає завданням прискорення зростання. За підсумками 9 місяців 2017 року валове нагромадження основного капіталу склало 14,4% ВВП, тоді як для підтримки стійких темпів економічного зростання необхідно не менше 20% (за останні 25 років середнє по країнам ОЕСД становило 22%, у Польщі – 20%, Південній Кореї – 32%, Китаї – 39%, WDI WB). Основна причина такого стану справ, крім відсутності світу, полягає в несприятливому інвестиційному кліматі, який стримує інвестиційну активність, зокрема активність по ПІІ.

Глава «Association of Troubleshooters» Сергій Креймер впевнений в тому, що наші бізнесмени хочуть стабільного доходу. «Нехай це буде 1–3% в рік, але стабільно. Вони хочуть, щоб їхні діти навчалися в Європі, заради цього їм там потрібні посвідка на проживання і бізнес. У США переважно засновують ІТ-фірми, логістичні компанії. У Німеччині, наприклад, купують готовий дрібний бізнес за €50–500 тис. Заправки, автомийки, компанії по доставці їжі». За його словами, буває, приходять і купують бізнес на трьох до €100 тис. Заради посвідки на проживання. Тобто виходить три партнери – це три сім’ї, які хочуть вкластися і влаштуватися в Європі.

Висновки. Обмежений приплив іноземного капіталу в економіку України та нераціональність його використання обумовлені наявністю низки проблем, основними з яких, згідно з результатами соціологічних опитувань та експертних оцінок, є коруптованість влади, бюрократизація дозвільних процедур (започаткування та припинення підприємницької діяльності, ліцензійних, сертифікаційних, митних тощо), нестабільність та непрозорість правового та регуляторного середовища, недосконалість системи захисту іноземних інвестицій тощо. Останнім часом до цього переліку додалися політична та економічна нестабільність і військові дії на території країни.

Стримуючими чинниками залучення іноземних інвестицій разом з вищенаведеними макроекономічними факторами є відсутність прозорого ринку землі, нерозвиненість логістичної та виробничої інфраструктури, низький рівень професійної кваліфікації підприємців, брак привабливих інвестиційних проектів.

Отже, основним завданням уряду сьогодні є відновлення інвестиційної привабливості країни, створення сприятливих умов для повернення, а в майбутньому і примноження іноземних інвестицій.

Список використаних джерел:

1. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України // Державна служба статистики. URL: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ6_u.htm.
2. Переваги інвестування в Україну // Портал мерій України. URL: http://www.meriaonline.com.ua/pi-avantaje_investitori.php.
3. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5205. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
4. Концепція державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн ЄС в економіці України (на 1 липня 2015 року) // Державна служба статистики України. URL: <https://goo.gl/qXSQo5>.
7. Гайдуцький А. Оцінка інвестиційної привабливості економіки. Економіка і прогнозування. URL: http://eip.org.ua/docs/EP04_4_119_uk.pdf.
8. Бланк И. Управление инвестициями предприятия. Киев: Ника-Центр, Эльга, 2003. 480 с.
9. Пересада А. Управление инвестиционным процессом. Київ: Лібра, 2002. 472 с.
10. Кулініч Т., Мричко М. Інвестиційна привабливість України та можливі шляхи її підвищення у сучасних умовах. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2013. № 754. С. 34–40.
11. Погрішук Б., Козловський В. Методологія дослідження інвестиційних процесів в Україні: стан і напрями розвитку. Наука молода. 2007. № 7. С. 125–130.
12. Индекс инвестиционной привабливості України (2017 рік) // European Business Association. URL: <http://goo.gl/JZfAU6>.
13. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: офіційний веб-сайт. URL: <http://www.me.gov.ua>.
14. Економіка України // МінФін. URL: <http://https://index.minfin.com.ua>.
15. Рейтинг інвестиційної привабливості: Україна котиться вниз. Forbes Україна. URL: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1421796-rejting-investicijnoyi-privablivosti-ukrayina-kotitsya-vniz>.
16. Украина: макроэкономическая ситуация в 2017 году // Фонд Блейзера. URL: http://www.bleyzerfoundation.org/files/reports/ukraine/2017/Ukr-Monthly_Ec_Report_December_2017-v1.pdf.
17. Негативні тенденції в економіці України // Інститут розвитку економіки України. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=805649899506579&id=670942556310648.
18. Національна інвестиційна рада. URL: <https://glavcom.ua/news/poroshenko-zatverdiv-sekretarem-nacionalnoji-investicijnoji-radi-borisa-lozhkina-443750.html>.

УДК 364

Ковалевич Д.А.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА НЕОБХІДНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ковалевич Д.А. Соціальний захист населення в Україні: суспільно-економічна необхідність та перспективи розвитку. У статті розкрито сутність та показано суспільно-економічну необхідність соціального захисту населення в Україні. Розглянуто основні аспекти розвитку системи соціального захисту населення. Проаналізовано місцеві бюджети Чернівецької області з погляду соціального захисту населення. Виокремлено проблеми соціального захисту. Розроблено пропозиції щодо покращення системи соціального забезпечення населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, видатки, бюджет, соціальні пільги.

Ковалевич Д.А. Социальная защита населения в Украине: общественно-экономическая необходимость и перспективы развития. В статье раскрыта сущность и показана общественно-экономическая необходимость социальной защиты населения в Украине. Рассмотрены основные аспекты развития системы социальной защиты населения. Проанализированы местные бюджеты Черновицкой области с точки зрения социальной защиты населения. Выделены проблемы социальной защиты. Разработаны предложения относительно улучшения системы социального обеспечения населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, расходы, бюджет, социальные льготы.

Kovalevych D.A. Social protection of the population in Ukraine: social and economic necessity and prospects of development. The article reveals the essence and shows the social and economic necessity of social protection of the population in Ukraine. The main aspects of the development of the system of social protection of the population are considered. The local budgets for social protection of the population of Chernivtsi region are analyzed. The problems of social protection are outlined. The proposals for improvement of the social security system of the population are developed.

Key words: social protection, social security, expenditures, budget, social benefits.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в сучасній Україні спрямовані на формування нового типу громадянського суспільства. Одним із

напрямів розвитку суспільства є надійний соціальний захист населення як один із напрямів соціальної політики.

Соціальний захист населення є дієвим чинником формування соціальних ресурсів розвитку національної економіки на інноваційних засадах, поглиблення ринкових перетворень, утвердження в суспільстві принципів соціальної справедливості та гуманізму. Проблеми соціального захисту населення є досить складними, а визначення шляхів їх розв'язання потребує аналітичних досліджень, обґрунтування концептуальних механізмів взаємодії соціального захисту населення з іншими складниками економічної системи, використання досвіду економічно розвинених країн світу. Серед важливих проблем чільне місце посідають соціальні процеси, динамічні зміни в яких віддзеркалюють результати соціальної політики держави. Основна проблема системи соціального захисту пов'язана з тим, що існує невідповідність між можливостями держави забезпечити соціальний захист своїх громадян та потребами населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання соціального захисту населення розглядають такі українські вчені, як Н.П. Борецька, Н.М. Внукова, С.О. Кропельницька, В.С. Толуб'як, Ю.І. Скулиш, М.М. Руженський та багато інших. Кожний науковець досліджує найбільш актуальні та найбільш проблематичні сторони соціального захисту населення.

Під ефективною системою соціального захисту науковці розуміють систему соціально-економічних відносин, яка забезпечує кожному члену суспільства гарантії рівня життя, мінімально необхідного для розвитку і використання його здатності до праці. Вони досліджують соціальне забезпечення населення і доводять, що соціальна захищеність населення постає як результат дії законодавчо визначених економічних і соціальних прав та свобод громадян, соціальних гарантій, які забезпечують їм певний мінімальний рівень життєдіяльності. Сьогоднішні умови розвитку суспільного життя вимагають нових підходів до системи соціального захисту населення і потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження системи соціального захисту населення, його суспільно-економічної необхідності і розроблення пропозицій щодо покращення системи соціального захисту населення.

Завданнями статті є:

- розкрити суспільно-економічну необхідність системи соціального захисту населення;
- виокремити проблеми соціального забезпечення населення;
- провести аналітичні дослідження видатків місцевих бюджетів на соціальний захист населення;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення системи соціального захисту населення.

Вклад основного матеріалу. У Конституції України соціальний захист розуміється саме як система заходів щодо захисту населення від соціальних ризиків. Саме такий зміст закладено у ст. 46, де встановлено «право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1].

Сучасна держава має бути виразником соціальних та економічних інтересів населення, і тому система

соціального захисту населення має бути спрямована до глибинних основ людського буття і на вирішення як простих, так і складних питань, пов'язаних із потребами соціального забезпечення населення.

Одним із вирішальних чинників, які впливають на соціально-економічний стан суспільства, є довіра громадян до політичних інститутів суспільства. Зниження рівня цієї довіри приводить до відчуженості суспільства від влади та несприйняття її починань. Формування сучасної системи соціального захисту повинне базуватися на таких принципах, як соціальна справедливість, ефективність, фінансова обґрунтованість.

Трансформаційний характер української економіки та соціально-економічних відносин породжує низку певних умов перетворення та функціонування соціального захисту населення як суспільного інституту з виникненням відповідних проблем. Сучасній ринковій економіці, яка повинна слугувати суспільству, об'єктивно потрібна ефективна система соціального захисту як окремої людини, так і всього народу. Тільки в такому разі забезпечуватиметься високоефективне використання її потенціалу, а також бачення майбутнього. Тобто соціально-економічним важелем сучасної ринкової економіки є створення ефективної системи соціального захисту населення, тому соціальний захист населення є суспільно необхідним інститутом сучасності.

Система соціального захисту та соціального забезпечення являє собою соціально-економічну організаційну структуру зі складними взаємними зв'язками і залежностями її елементів. Соціальний захист має свою специфіку, пов'язану з традиціями в цій сфері, що склалися у період розвитку. Основу соціальної захищеності населення в країні становить її економічний потенціал, і тому існує взаємозалежність між рівнем соціального захисту населення та економічним потенціалом суспільства.

Економічний розвиток країни сприяє захисту своїх громадян. Без системи соціального захисту всіх верств населення неможливо створити умови для примноження цього потенціалу на основі продуктивної зайнятості населення та стабільного економічного зростання. Оскільки економічний потенціал країни – це продукт економічного й соціального розвитку суспільства, то трансформація соціального захисту населення має бути спрямована на соціально-економічний розвиток суспільства. Основою дієвості соціального захисту населення в кожному суспільстві є дотримання державних соціальних стандартів, нормативів та гарантій. Їх застосування забезпечує захист інтересів громадян у наданні їм необхідного обсягу та якості послуг, а також створення певних умов для вдосконалення цих послуг.

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога надається особам, що перебувають у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії й особистої гігієни та інших предметів першої необхідності. Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг: за місцем проживання особи; у стаціонарних інтернатних установах та закладах; у реабілітаційних установах та закладах; у територіальних центрах соціального обслуговування; в інших закладах соціальної підтримки.

Реалії нинішнього соціально-економічного розвитку України ставлять перед українською державою нові завдання у сфері соціального захисту населення. Складність соціально-економічних процесів і пов'язані з ними виклики соціальної захищеності населення України потребують розширення функцій держави у цій сфері. Економічні, технологічні, демографічні та інші фактори все сильніше впливають на розвиток української економіки та суспільства загалом, викликають потребу розроблення стратегії і реалізації програм соціального захисту населення.

У сучасних умовах загострення політичної та економічної ситуації спостерігається значна диференціація рівня доходів окремих верств населення, зокрема, зростає бідність населення. Це приводить до того, що в окремих громадян не вистачає коштів для забезпечення нормальної життєдіяльності. З огляду на це, соціальний процес потребує принципово нових підходів до системи соціального захисту населення, яка має бути спрямована на покращення рівня життя населення через підвищення соціальних стандартів та нормативів. За таких обставин стан соціальної сфери в умовах обмеженості фінансових ресурсів спонукає до запровадження специфічної системи соціального захисту населення, яка б забезпечила виживання людей. Головною умовою реалізації державної політики в соціальній сфері є врахування принципу взаємозв'язку із соціальними та економічними ризиками. [3, с. 99].

За європейськими стандартами, реформування систем соціального захисту не повинно позначатися на реальному захисті від соціальних ризиків. Кошти на соціальний захист населення виділяються із бюджету. Проаналізуємо видатки місцевих бюджетів Чернівецької області за останні роки. Із місцевих бюджетів Чернівецької області на соціальний захист населення було використано близько 30% від усіх видатків. У 2016 році на утримання установ, здійснення заходів та забезпечення виплати державних допомог, пільг, субсидій та інших соціальних виплат у галузі соціального захисту та соціального забезпечення загалом у Чернівецькій області спрямовано 2 млрд. 554 млн. 600 тис. 172 грн., що становить 98,9% від планових річних призначень з урахуванням змін, у тому числі із загального фонду – 2 млрд. 524 млн. 381 тис. 216 грн., спеціального – 30 млн. 218 тис. 957 грн.

У 2015 році на утримання установ, здійснення заходів та забезпечення виплати державних допомог, пільг, субсидій та інших соціальних виплат у галузі соціального захисту та соціального забезпечення загалом спрямовано 1 млрд. 732 млн. 890 тис. 572 грн. Найбільше використано коштів на виплату одноразової допомоги на народження дитини: у 2015 році – 580,13 млн. грн., у 2016 році – 593,1 млн. грн. Спостерігається зменшення коштів на соціальні програми і заходи, утримання центрів для дітей і молоді. Зростають видатки на надання субсидій населенню для оплати житлово-комунальних послуг у зв'язку з подорожанням комунальних послуг.

Відповідно до Бюджетного кодексу України фінансування витрат, пов'язаних із наданням пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати (утримання будинків і споруд та прибудинкових територій), вивезення побутового сміття та рідких нечистот, на придбання

твердого та рідкого пального побутового палива і скрапленого газу, у 2016 році здійснювалося з місцевих бюджетів за рахунок коштів відповідних субвенцій із державного бюджету [2].

Для надання додаткових виплат населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг за рахунок відповідної субвенції з державного бюджету направлено 748 млн. 423 тис. 929,46 грн., що становить 100% до уточненого річного плану.

У 2016 році видатки, пов'язані з наданням пільг на медичне обслуговування громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, становлять 898 тис. 200 грн., або 100% до передбаченого плану на рік. На здійснення інших видатків на соціальний захист населення з місцевих бюджетів спрямовано 19 млн. 813 тис. 108 грн. за уточненого плану на рік 41 млн. 585 тис. 027 грн., у тому числі із загального фонду – 19 млн. 481 тис. 877 грн., зі спеціального – 331 тис. 231 грн. Зазначені кошти спрямовані на виконання заходів, передбачених місцевими програмами; виплату грошової допомоги на поховання непрацюючих у працездатному віці громадян; одноразової матеріальної допомоги малозабезпеченим жителям області, дітям-сиротам, вихованцям дитячих будинків сімейного типу за окремими рішеннями органів місцевої влади; допомоги батькам, чиї сини загинули в Афганістані; надання допомоги сім'ям учасників АТО, волонтерам, переселенцям та сім'ям загиблих учасників АТО, на харчування бездомних та соціально незахищених громадян та інші виплати, що носять разовий характер.

На виплату державної допомоги сім'ям із дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям упродовж 2016 року область отримала субвенцію з державного бюджету у загальній сумі 1 млрд. 425 млн. 129 тис. 664 грн. за такого самого плану, що становило 100% від потреби в асигнуваннях. [5].

Необхідно зазначити, що чим вищий ступінь розвитку суспільства і держави, тим більше використовується фінансових ресурсів для вирішення поставлених завдань і задоволення їхніх інтересів. Аналітичні дослідження показують, що з кожним роком видатки на соціальний захист збільшуються, адже зростає роль держави в економічному і політичному житті, що приводить до росту державних видатків.

У міжнародних актах соціальний захист розглядається як форма реалізації соціальної політики у вигляді соціальної захищеності, під якою розуміється система гарантій і зобов'язань держави для забезпечення людині права на гідне життя [4]. У багатьох країнах світу в системі соціально-економічних відносин соціальний захист населення посідає провідне місце, оскільки він разом із показниками індексу людського розвитку є своєрідним індикатором соціального прогресу. Соціальний захист населення не повинен зводитися лише до матеріального добробуту, а є системою економічних, соціальних, політичних та правових гарантій. І якщо ця система діє ефективно, то вона сприяє економічному зміцненню держави завдяки тому, що зменшує кількість соціальних верств і груп, які потребують допомоги. І навпаки: у відносно бідній державі постійно не вистачає коштів для задоволення основних соціальних потреб найбільш вразливих верств населення [5, с. 16].

Реформування системи соціального захисту супроводжуються різними соціально-економічними наслідками, адже економічні реформи зачіпають життєво важливі основи буття як суспільства загалом, так і окремих класів, верств, прошарків населення, окремих осіб.

Згідно з Основними напрямками бюджетної політики на 2018–2020 роки та з метою збільшення відповідальності і підзвітності в системі пільг, забезпечення максимальної адресності, прозорості та наближення надання відповідної соціальної послуги тим, хто її потребує, передбачається з 2018 року передача видатків на надання пільг на оплату житлово-комунальних послуг до місцевих бюджетів; надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пального побутового палива і скрапленого газу – 2715,4 млн. грн.; на виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплату послуг із здійснення патронату над дитиною та виплату соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя – 925,7 млн. грн.

Висновки. Дослідження системи соціального захисту населення України відобразило наукові підходи та практичні аспекти соціального забезпечення. Загалом система соціального захисту населення віддзеркалює соціальну політику держави. Проте зміни у суспільстві стосовно захищеності людей зумовлюють проведення соціальних реформ.

Необхідністю є удосконалення системи соціального захисту населення, яке має базуватися на покращенні фінансування конкретних заходів, передбачених відповідними державними програмами, які мають сприяти розвитку економіки та підвищенню рівня життя населення. Модернізація соціального захисту населення повинна здійснюватися шляхом формування такої моделі, котра відповідає соціально-економічному розвитку України. Необхідно визначити стратегічні та

тактичні цілі трансформації інститутів, досягти соціальної та політичної стабільності в суспільстві, забезпечити соціальну безпеку держави.

Реалізація намагань України стати повноправним членом Європейського Союзу потребує суттєвих змін у сфері соціального захисту населення. Позитиву в цій сфері соціально-економічних відносин можна досягти за рахунок як економічного зростання, так і створення нових інституційних механізмів, які би сприяли розвитку суспільства. У нашій країні це нерозривно пов'язане з формуванням такого соціального середовища, яке би базувалося на європейських традиціях соціальної державності.

Для функціонування ефективної системи соціального захисту населення необхідно реформувати соціальні пільги та послуги окремим категоріям населення, що виплачуються за рахунок коштів бюджету; регулювати механізм надання соціальної допомоги та соціальної підтримки непрацевдатних і малозабезпечених громадян за рахунок бюджетних ресурсів; покращувати якість та доступність послуг у сфері соціального захисту населення.

Важливим напрямом є подальша децентралізація системи надання соціальних послуг, територіальне наближення надання послуг до місця проживання їх отримувачів, посилення відповідальності місцевих органів влади за своєчасне фінансування та якісне надання соціальних послуг. Реформування системи соціального захисту має базуватися на досягнутих результатах, які відбулися у результаті змін законодавчих актів.

Викладене дає змогу обґрунтувати висновок, що соціальний захист населення залишається конституційною прерогативою держави, а його удосконалення як складника трансформаційної економічної системи має відбуватися в напрямі формування економічних і соціальних інститутів, притаманних ринковим відносинам. Євроінтеграційні процеси України, проведення реформ сприяють тому, щоб соціально-економічна політика держави була спрямована на досягнення високих стандартів якості життя населення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: за станом на 30.09.2016 р. / Верховна Рада України: від 28.06.1996 р. № 254 /96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
2. Бюджетний кодекс України: за станом на 01.01.2018 р. / Верховна Рада України від 8.07.2010 р. № 2456-VI / URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>.
3. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія / Н.П.Борецька. Донецьк: Янтар, 2001. 352 с.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
5. Звіт про виконання місцевих бюджетів Чернівецької області за 2016 рік.
4. Толуб'як В.С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення: Монографія / В.С. Толуб'як. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. 336 с.

Лехіцький А.І.,
Радник Голови правління
ПАТ «Банк Альянс»

ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ФУНКЦІЙ ПІД ЧАС ОПТИМІЗАЦІЇ НОРМАТИВІВ БАНКІВ ІЗ ДЕРЖАВНИМ КАПІТАЛОМ У РИНКОВИХ УМОВАХ

Лехіцький А.І. Застосування математичних функцій під час оптимізації нормативів банків із державним капіталом у ринкових умовах. У статті проведено підбір та обґрунтування деяких адаптованих математичних функцій, придатних для застосування в умовах діяльності банку з державним капіталом на відкритому ринку.

Нормативи діяльності банків є загальноприйнятими для всіх учасників ринку та підлягають безумовному виконанню, проте упереджена оцінка інвестицій, фінансових вливань та заходів впливу держави на капіталізовані банки може вплинути на підвищення ефективності використання коштів платників податків. Представлено математичну функцію транспарентності грошових потоків для банків із часткою державного капіталу, розподілену до 100%. У межах дослідження встановлено, що банківські установи з державним капіталом вважаються умовно стійкими, проте їхня рентабельність залишається на досить низькому рівні. Встановлено, що аналіз рівня досконалості та ступеня оптимізації у подальшому допоможе чітко вживати заходів щодо елімінації загроз та забезпечить недопущення погіршення становища банків. Проведено аналіз детермінації коефіцієнтів впливу, що дає нам змогу стверджувати, що банківське середовище потребує оптимізації нормативів та осучаснення методичних підходів до індикації власної діяльності.

Ключові слова: оптимізація нормативів банку, ситуативний аналіз діяльності банку, транспарентні грошові потоки, кредитний портфель, регулятивний капітал, індикатори оптимізації.

Лехицкий А.И. Применение математических функций при оптимизации нормативов банков с государственным капиталом в рыночных условиях. В статье проведен подбор и обоснование некоторых адаптированных математических функций, пригодных для применения в условиях деятельности банка с государственным капиталом на открытом рынке.

Нормативы деятельности банков являются общепринятыми для всех участников рынка и подлежат безусловному исполнению, однако предвзятая оценка инвестиций, финансовых вливаний и мер воздействия государства на капитализированные банки может повлиять на повышение эффективности использования средств плательщиков налогов. Представлена математическая функция транспарентности денежных потоков для банков с долей государственного капитала, распределенная до 100%. В рамках исследования установлено, что банковские учреждения с государственным капиталом считаются условно устойчивыми, однако их рентабельность остается на достаточно низком уровне. Установлено, что анализ уровня совершенства и степени оптимизации в дальнейшем поможет четко принимать меры по элиминации угроз и обеспечит недопущение ухудшения положения банков. Проведен анализ детерминации коэффициентов влияния, что позволяет нам утверждать, что банковская среда нуждается в оптимизации нормативов и усовершенствовании методических подходов к индикации собственной деятельности.

Ключевые слова: оптимизация нормативов банка, ситуативный анализ деятельности банка, транспарентные денежные потоки, кредитный портфель банка, регулятивный капитал, индикаторы оптимизации.

Lehitsky A.I. Application of mathematical functions of banking rates optimization with state capital on domestic market. The article is devoted to the selection and justification of some adapted mathematical functions suitable for use in the conditions of the bank activity with public capital in the open market.

Regulated banking standards are subject to unconditional implementation and generally accepted for all market participants, but a biased assessment of investments, financial operations and state influence measures on capitalized banks may affect. There has been presented the mathematical function of cash flows transparency for banks with a state capital share distributed up to 100%. The study found that banking institutions with public capital are considered conditionally stable, but their level of profitability remains at a rather low level. The analysis of perfection level and the optimization degree in the future will help to clearly apply measures for elimination the threats and ensure that the banks do not deteriorate. The determination analysis of influence coefficients has been carried out, which allows us to assert that the banking environment requires standards optimization and updating of methodological approaches to their own activities indication.

Key words: optimization of bank standards, situational analysis of the bank's operations, transparent cash flows, loan portfolio, regulatory capital, optimization indicators.

Постановка проблеми. Сучасні комерційні банки, які вимушено або історично здобули частку державного капіталу, потребують адаптації в умовах конкурентного ринкового середовища, а ідентифікацію та аналітичні зіставлення показників їхньої діяльності необхідно відображати в контексті потенціального та фактичного виконання плану розвитку або виходу на прибутковість.

Нормативи діяльності банків є загальноприйнятими для всіх учасників ринку та підлягають безумовному виконанню, проте упереджена оцінка інвестицій, фінансових впливів та заходів впливу держави на капіталізовані банки може вплинути на підвищення ефективності використання коштів платників податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували цю тематику, можемо виокремити таких учених, як М. Гойхман, О. Тридід, Б. Самородов, В. Чернишов, А. Кузнецова, В. Коваленко, О. Горохова, Т. Васильєва, О. Степаненко та інші.

Ретроспективний огляд публікацій за наявною тематикою характеризується набором класичних інструментів, удосконалених за вибірковим принципом кожним із дослідників окремо, при тому що загальна множина математичних функцій під час оптимізації нормативів банків із державним капіталом у ринкових умовах не враховує слабкі місця та оперативний стан діагностики мікро- та макросередовища банку.

Невирішеною проблемою у діяльності банків із державним капіталом залишається адекватна алгоритмізація діагностичних та аналітичних факторів розвитку банків цього типу. Покриття проблемних ситуацій в націоналізованих банках має прихований характер і відбувається за рахунок коштів платників податків за неузгодженими принципами та нереалістичним математично-аналітичним апаратом.

Подальші удосконалення цих напрямів розвитку потребують формалізації коректних методичних підходів, що базуються на синергії інформаційних технологій, економічного моделювання та ситуативного аналізу діяльності банків із державним капіталом на макрорівні.

Метою статті є підбір та обґрунтування деяких адаптованих математичних функцій, придатних для застосування в умовах діяльності банку з державним капіталом на відкритому ринку.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді фінансова стабільність та платоспроможність установ із державним банківським капіталом (ДБК) базується на моніторингових та аналітичних принципах дослідження, зведених за окремими напрямами бізнесу установи та її критичних точок і відсталіх позицій на ринку.

Прийоми математичного моделювання, ризик-менеджменту та прогнозів сценаріїв розвитку не можуть бути об'єктивними через низку сторонніх факторів, на які не може вплинути ані не регулятор, ані установа з ДБК.

На нашу думку, найбільші загрози становлять такі напрями діяльності банку з ДБК, як:

- реалістичність відсоткової маржі за кредитними операціями, що на практиці не завжди виконується, а штучно занижується під конкретних клієнтів або державні цільові програми за вибірковим принципом;

- наявність частки фіктивних або недіючих кредитів у портфелі, що становлять приховану загрозу у середньостроковому періоді банку та не можуть бути обчислені за рахунок класичних нормативів банку;

- порушення принципу публічних акціонерних товариств у діяльності банків із ДБК через закритість

та непрозорість показників, які характеризують оперативні впливання у баланс банку з боку держави;

- протекціонізм у межах функціонування установи з ДБК на міжбанківському валютному ринку, що може привести до заангажованості угод, які відбуваються, та збільшення спекуляції і вимивання золотовалютних резервів країни у кінцевому результаті [2].

Детермінація фінансової стійкості, передумов подальшого розвитку аналітичних звітів банку повинна бути доповнена математичною функцією транспарентності грошових потоків, яка обліковує, індексує та рейтингує канали розподілу грошових коштів, наданих Міністерством фінансів або НБУ банку з ДБК в алгоритмічній послідовності (зокрема, під час реалізації стратегічних та загальнодержавних проектів) [3].

Представимо математичною функцією транспарентності грошових потоків:

- проста модель, коли державі належить 100% капіталу:

$$fx = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n x_i^k}{n}}$$

- зважена модель, коли державі належить від 50 до 100% капіталу:

$$fx = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n x_i^k \cdot f_i}{\sum f_i}}$$

де k – це індикатор ступеня транспарентності грошових потоків.

Виходячи із проведеного аналізу детермінації коефіцієнтів впливу, які результують у бік збільшення індикатора транспарентності грошових потоків за 2013–2017 роки, можемо затверджувати, що банківські установи з ДБК вважаються умовно стійкими, проте їх рентабельність залишається на досить низькому рівні.

У загальному вигляді їх можна визнати неефективними та такими, що розмивають валютні резерви країни, створюють додаткове навантаження на державний бюджет, та такими, які в межах ситуативного аналізу завдають раптових позапланових збитків через непрофесійний менеджмент.

Ця функція транспарентності банків із ДБК значно примножить властивості аналітичних інструментів та спростить сприйняття інформації про суттєвість, ефективність, раціональність та прогнозовану окупність діяльності банків з ДБК у часових межах [4; 7].

Для дослідження співвідношення недіючих кредитів банків із ДБК запропоновано використання арифметичним способом моментів як складової властивості середнього арифметичного принципу розподілу. Ця методика враховує спосіб обчислення реального числа діючих активів на базі їх якості та принципу відліку від самого початку підписання кредитного договору.

За умовний початок відліку моментів формування кредитного портфеля банку з ДБК приймається одне зі значень варіюючої ознаки, яке зафіксовано у ряді розподілу бюджетних потоків за програмами та цільовим фінансуванням держави через банк, у якому присутній капітал x_0 , також початком відліку може бути період, протягом якого може відбуватися найбільша частота зростання динаміки кредитного портфеля банку.

На нашу думку, зміна транспарентності грошових потоків ДБК суттєво залежить від стратегічних орієнтирів банку.

Таблиця 1

**Детермінація коефіцієнтів впливу, які результують у бік збільшення
індикатора транспарентності грошових потоків банку**

№ з/п	Період (квартал, рік)	Значення показників			
		Відношення резервів недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу, од.	Відношення недіючих кредитів до сукупних валютних кредитів, од.	Норма прибутку на активи, %	Норма прибутку на капітал, %
1	I 2013	364,26	58,33	0,45	3,15
2	II 2014	361,88	55,53	0,80	5,41
3	III 2015	321,93	49,16	1,15	7,83
4	IV 2016	313,82	48,12	1,60	10,52
5	I 2017	7,44	2,68	0,43	2,85
6	II 2017	9,03	2,95	0,88	5,34
7	III 2017	8,26	2,97	1,28	7,53
8	IV 2017	9,16	3,88	1,28	7,29

Джерело: складено автором на основі [9]

Таблиця 2

Алгоритми проблемного положення банку з ДБК за головними індикаторами діяльності

Аналіз перспективного положення банку з ДБК		
Ідентифікація індикаторів стану банків за певними векторами діяльності		
Показники, які спричиняють негативний вплив	Фіксовані значення	Характеристика
$I_k^{(1+)}, k = 1, K$	$\{PC_j^{(1+)}\}, j = 1, m$	
Визначення теперішнього загального показника стану банків		
Показники, які спричиняють негативний вплив	Фіксовані значення	Характеристика
$I_{\Sigma}^{(1+)} = \sum_{k=1}^K \left(I_k^{(1+)} / \sqrt{\sum_{k=1}^K (I_k^{(1+0)})} \right)$	$\{PC_j^{(1+)}\}, j = g + 1 + u$	

Джерело: складено автором на основі [2; 6]

Таблиця 3

Індикатори фінансової стійкості банків із ДБК

Індикатори	П ₁	П ₂	П ₃	П ₄	П ₅
Назва індикатора	Зіставлення регулятивного капіталу та зважених за ризиком активів	Відношення регулятивного капіталу 1 ступеня до розділених за ризиком активів	Відношення недіючих активів без урахування резервів до капіталу	Зіставлення недіючих активів та сукупних валових кредитів	Частка резидентів у сукупних валових кредитах
Індикатори	П ₆	П ₇	П ₈	П ₉	П ₁₀
Назва індикатора	Частка нерезидентів у сукупних валових кредитах	Показник стабільності прибутку на активи	Індикатор прибутку на капітал	Зіставлення процентної маржі та валового доходу	Зіставлення непроцентних затрат та валового доходу
Індикатори	П ₁₁		П ₁₂		П ₁₃
Назва індикатора	Зіставлення ліквідних активів та кількості загальних активів		Відношення ліквідних активів до короткотермінових зобов'язань		Відношення відкритого положення в іноземній валюті до капіталу

Джерело: складено автором на основі [9]

За допомогою вищенаведеної таблиці 2 можна з легкістю виявити слабкі ланки під час діяльності банку або попередити їх у майбутньому, що буде значно краще впливати на зміни у функціонуванні.

Предметом найбільш зручного визначення критичних ситуацій під час діяльності ДБК було обрано

рішення рефлектувати окремі індикатори кінцевого фінансового стану банку. Прийняття цього способу запровадить нові вектори удосконалення характеристик індикаторів з метою забезпечення необхідного результату для повноцінної діяльності. Для охоплення аналізу стійкості ДБК варто розглянути таблицю 3.

Індикатори оптимізації використання капіталу мають позначення П№, що також може слугувати показником актуальних значень системи ДБК. Для створення вигідних умов щодо стабілізації банківської діяльності треба зробити наголос на використанні таксонометричного методу, що базується на розрахунках фактичних значень нормативів діяльності ДБК:

$$I^{(t)} = 1 - \frac{D^{(t)}}{\sqrt{\sum_{t=1}^N D^{(t)2}}}$$

Підпорядкування цій моделі діяльності банківських структур під час критичного становища дає змогу своєчасно попередити процеси початку дестабілізації та удосконалити реагування структури оптимізації банківських нормативів.

Висновки. Проведення оцінки стабільності діяльності банківської системи, а саме ДБК, є одним із найважливіших процесів, саме через це усі ступені цієї системи дуже тісно пов'язані, здобування кінцевих

звітів щодо загальної оцінки поточного і майбутнього стану оптимізації нормативів ДБК є поступовими систематизованими процесами, що забезпечуються за доскональним поняття фінансової ситуації.

Ступінь фінансової стабільності і нормативів ДБК може бути якісно встановлений за рахунок обчислення основних функцій підходящих індикаторів. Застосування математичних розрахунків приводить до розширення можливостей під час детального аналізу нормативів ДБК, що, беззаперечно, допоможе досягнути ефективності витратності коштів платників податків на представників у банківській системі. Дослідження системи ДБК за допомогою методичних підходів оптимізації нормативів дало зрозуміти, що вітчизняна банківська система перебуває у стані вимивання активів та ручного режиму регулювання.

Запропоновані способи і механізми проведення оптимізації банківської системи та залучення новітніх методів стабілізації фінансової системи ДБК на базі математичних функцій транспарентності діяльності в межах ризикового середовища.

Список використаних джерел:

1. Богдан Т.П. Квазіфіскальні операції та їх роль у формуванні бюджетного дефіциту. *Фінанси України*. 2011. № 9. С. 33.
2. Воронин А.С. Перспективные банковские продукты: IPO и синдицированное кредитование / А.С. Воронин // *Банковское дело*. 2007. № 4. С. 32–38.
3. Гойхман М.І. Діагностичні підходи до аналізу проблемної ситуації збитковості банківської системи / М.І. Гойхман // *Проблем економіки*. Харків: ХНЕУ. № 4. 2013. С. 331–340.
4. Козюк В.В. Макрофіскальні фактори глобальної нестабільності. *Фінанси України*. 2014. № 3. С. 8–22.
5. Клименко О.І. Участь держави в капіталізації банківських установ в умовах фінансової кризи. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2012. № 2(14). URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/VUbsNbU/2012_2/12_2_35.pdf (дата звернення: 19.09.2016).
6. Кудряшов В.П. Фіскальна консолідація та її впливи. *Економіка України*. 2013. № 9. С. 31–46.
7. Лісовенко В.В., Бенч Л.Я., Бец О.І. Державний борг: концептуальні засади та макроекономічні аспекти. *Фінанси України*. 2014. № 12. С. 7–31.
8. Лондар С.Л., Кузнецов К.В., Верещака І.М. Вплив реструктуризації зовнішніх боргових зобов'язань перед приватними кредиторами на боргову стійкість України. *Фінанси України*. 2016. № 1. С. 39–56.
9. Методика розрахунку банківських показників. *Bankografo.com*. URL: <http://bankografo.com/analiz-bankiv/bankivska-statystyka/metodika-rozrahunkubankivskihpokaznikiv> (дата звернення: 19.09.2016).
10. Яремчук О.В., Ларіонова К.Л. Аналіз достатності власного капіталу банку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр.* 2011. Т. 1, № 10. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/fkd/2011_1/part1/4.pdf (дата звернення: 19.09.2016).

Огородник В.В.,
кандидат економічних наук, докторант,
Університет банківської справи

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДПРИЄМСТВ ТА БАНКІВ ІЗ ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В УКРАЇНІ

Огородник В.В. Механізм фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю в Україні. У статті розглядається питання обґрунтування механізму фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю. Узагальнено проблеми, які постають у зв'язку з організацією взаємодії підприємств та банків. Визначено сутність об'єкта, суб'єктів та мету фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю. Проаналізовано напрями фінансової взаємодії. Виділено принципи побудови взаємовигідних відносин між підприємствами та банками. Розглянуто ризики фінансової взаємодії та фактори, що стримують активізацію кредитування підприємств в Україні.

Ключові слова: банк, банк із державною участю, партнерство, фінансова взаємодія, підприємство.

Огородник В.В. Механизм финансового взаимодействия предприятий и банков с государственным участием в Украине. В статье рассматривается вопрос обоснования механизма финансового взаимодействия предприятий и банков с государственным участием. Обозначены проблемы, возникающие в связи с организацией взаимодействия предприятий и банков. Определена сущность объекта, субъектов и цели финансового взаимодействия предприятий и банков с государственным участием. Проанализированы направления финансового взаимодействия. Выделены принципы построения взаимовыгодных отношений между предприятиями и банками. Рассмотрены риски финансового взаимодействия и факторы, сдерживающие активизацию кредитования предприятий в Украине.

Ключевые слова: банк, банк с государственным участием, партнерство, финансовое взаимодействие, предприятие.

Ohorodnyk V.V. Mechanism of Financial Interaction of Enterprises and State-owned Banks in Ukraine. The article deals with the question of substantiation of the mechanism of financial interaction between enterprises and state-owned banks. The problems encountered in connection with the organization of interaction between enterprises and banks are summarized. The essence of the object, subjects and the purpose of financial interaction of enterprises and state-owned banks is determined. The directions of financial interaction are analyzed. The principles of building mutually beneficial relations between enterprises and banks are singled out. The risks of financial interactions and factors restraining the activation of lending to enterprises in Ukraine are considered.

Key words: bank, state-owned banks, partnership, financial interaction, enterprise.

Постановка проблеми. За сучасних економічних умов саме підприємницький сектор стає рушійною силою розвитку економіки будь-якої країни. Однак функціонування підприємств є неможливим без використання додаткових фінансово-кредитних ресурсів банківських установ, що й зумовлює необхідність співпраці з банками – особливо з банками з державною участю, яким належить 55,6% активів банківської системи України.

Комплексна взаємодія з банками з державною участю суттєво спрощує функціонування підприємств, оскільки ці фінансово-кредитні установи можуть надавати повний перелік банківських послуг, що дає змогу підприємствам економити грошові ресурси та час. Для банків така співпраця теж є вигідною у зв'язку з тим, що вони отримують значну частку доходів саме від підприємницького сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, пов'язаним з організацією відносин банків та підприємств, присвячено наукові праці таких учених, як О.В. Дзюблюк [1], О.Л. Малахов [1], В.А. Лотоцький [2], Н.В. Параниця [3], Т.П. Фурса [4] та інші. Незважаючи на те, що зазначене питання висвітлюється у працях провідних учених, обґрунтування механізму фінансової

взаємодії підприємств та банків із державною участю потребує подальшого більш детального дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні механізму фінансової взаємодії підприємств та банків з державною участю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підприємницький сектор і банківська система є складовими елементами цілісної економічної системи держави. А їх взаємозв'язок та взаємодія зумовлені історичними передумовами, адже саме підприємницький сектор став матеріальною основою розвитку банків та банківської системи загалом. Банки та підприємства пов'язані насамперед завдяки кредитуванню та заощадженню (здійсненню депозитної діяльності).

З метою підтвердження важливості для підприємств та банків взаємодії ми визначили, що основним позичальником є саме реальний сектор економіки – він займає найбільшу питому вагу у загальному обсязі кредитів, наданих резидентам, і становить 81,8% станом на 01 жовтня 2017 року [5]; крім того, упродовж 2009–2016 рр. спостерігається поступове відновлення кредитування банками нефінансових корпорацій, про що свідчить зростання обсягів кредитування суб'єктів

реального сектору в 1,78 раза станом на початок 2017 року проти 2009 року [5].

Проаналізована вище динаміка кредитування корпоративного бізнесу ще раз підтверджує актуальність дослідження взаємодії підприємств та банків. Співпраця між банками та підприємствами реального сектору економіки має бути побудована з урахуванням інтересів усіх сторін та їх рівності у відносинах.

Адже банківські установи здійснюють мобілізацію вільних грошових ресурсів для розвитку суб'єктів підприємницької діяльності. Підприємства ж прагнуть до максимізації прибутку, використовуючи кредитні ресурси фінансово-кредитних установ тощо.

Однак за складних економічних умов співпраця підприємств та банків в Україні нашоухується на чимало проблем, таких як:

- ризик віднесення банку до неплатоспроможних та припинення його діяльності;
- проблема пошуку банку, який у своєму штаті має висококваліфікованих співробітників, здатних підійти з індивідуальним підходом до вирішення проблем клієнта;
- проблема швидкості обслуговування та необхідності відвідування відділення банку;
- проблема відсутності достатньої кількості банкоматів у багатьох банках та неможливості зняття коштів без комісії у банкоматах інших банків;
- низька платоспроможність реального сектору економіки та дорогі кредитні ресурси;
- значні складнощі в отриманні кредитів суб'єктами підприємницької діяльності, особливо це стосується малого і середнього бізнесу.

За цих умов усе актуальнішим стає питання налагодження фінансової взаємодії підприємств саме з банками з державною участю, які є провідними гравцями на ринку банківських послуг.

Таким чином, для вирішення (недопущення негативного впливу) вказаних проблем вважаємо за доцільне розвивати взаємовигідні партнерські відносини саме між банками з державною участю та підприємствами. Крім того, банки з державною участю мають розгалужену мережу відділень із висококваліфікованими працівниками, які постійно підвищують свою кваліфікацію; використовують найновіші технології та програмне забезпечення, що дає змогу зменшити до мінімуму необхідність перебування клієнтів у відділеннях; мають велику кількість власних банкоматів, а також їх клієнти мають можливість використовувати банкомати партнерської мережі без додаткових комісій.

У світовій практиці прийнято виділяти декілька видів взаємодії банків та підприємств, таких як [6]:

- взаємодія, пов'язана з використанням фінансових ресурсів;
- взаємодія з використанням матеріальних ресурсів;
- взаємодія з використанням нематеріальних ресурсів.

Оскільки взаємодія відбувається між фінансово-кредитними установами, що акумулюють та перерозподіляють тимчасово вільні кошти, та суб'єктами підприємницького сектору, то, на нашу думку, насамперед необхідно розглядати саме фінансову взаємодію зазначених суб'єктів.

Далі вважаємо за необхідне обґрунтувати механізм фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю, що являє собою цілісну систему взаємодії між підприємницьким сектором та банками з держав-

ною участю, які об'єднані загальною метою, визначеною сукупністю напрямів та методів співпраці, принципів, орієнтовних ризиків для досягнення власних цілей.

З метою детального дослідження механізму фінансової взаємодії підприємств та банків з державною участю розглянемо об'єкт, суб'єктів фінансової взаємодії та мету з позиції різних суб'єктів.

Під суб'єктами взаємодії розуміємо безпосередньо підприємство-клієнт (у тому числі потенційний) і банк. Кожен суб'єкт (підприємство і банк) розглядається як складна система, тобто як сукупність неоднорідних підсистем, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою і формують деяку цілісну єдність [4].

Об'єкт взаємодії – сукупність економічних, фінансових, організаційних та інших відносин (зв'язків), що впливають на формування і способи досягнення цільових орієнтирів, які виникають у процесі виконання їх господарських функцій, що ініціюється ними [4].

Метою фінансової взаємодії для підприємства має стати створення сприятливих умов для здійснення фінансово-господарської діяльності за рахунок налагодження стійких відносин із комерційним банком та отримання від нього на постійній основі банківських послуг, фінансової та консультативної підтримки [7].

Щодо банківських установ, то метою фінансової взаємодії для них є отримання у довгостроковій перспективі стабільного доходу. Адже банк здебільшого розглядає підприємство як джерело одноразового отримання прибутку завдяки гарно виданому кредиту. Однак можна поглянути ширше та використати комплексне банківське обслуговування підприємницького сектору економіки, що включатиме не тільки видачу кредитів, розрахунково-касове обслуговування, а й додаткові послуги висококваліфікованих банківських працівників тощо.

Наступним етапом в обґрунтуванні механізму фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю є визначення ризиків (рис. 1).

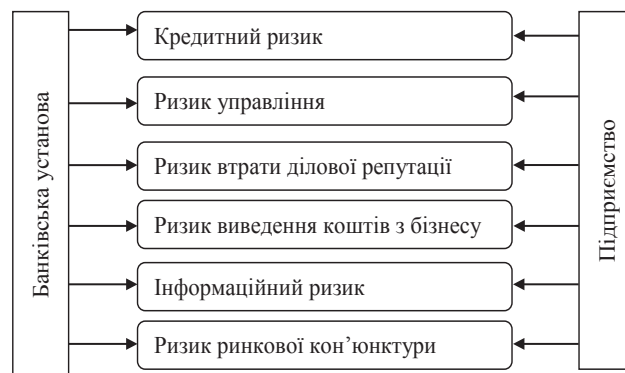

Рис. 1. Ризики фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю

Джерело: складено автором

Ці ризики були виокремлені на основі аналізу ризиків, притаманних банкам та підприємствам окремо. Так, серед основних ризиків фінансової взаємодії підприємств та банків можемо виділити кредитний ризик, ризик управління та інформаційний ризик.

Противагою дії зазначених ризиків має стати об'єктивна оцінка ризиків, можливість об'єднання

технічних засобів суб'єктів фінансової взаємодії для оцінки та управління ризиками, висококваліфікований персонал як підприємств, так і банків.

На нашу думку, під час визначення механізму фінансової взаємодії підприємств та банків з державною участю важлива роль належить додержанню принципів, на яких засновується формування та розвиток зазначеної взаємодії економічних суб'єктів:

– **взаємна зацікавленість** – принцип, що передбачає побудову довгострокової співпраці з метою отримання прибутку на основі договірних відносин, наявності спільних інтересів підприємств та банків із державною участю, а також здатності ухвалювати компромісні рішення;

– **раціональність та обмеженість напрямів взаємодії** – принцип, що передбачає прагнення обох сторін співпраці до раціональної організації діяльності на основі визначеного переліку напрямів фінансової взаємодії;

– **взаємна відповідальність** – принцип, що передбачає дотримання двома сторонами договірних засад організації фінансового партнерства;

– **диференційований підхід** – передбачає індивідуальний підхід банку з державною участю до клієнта – суб'єкта підприємницької діяльності;

– **партнерство у двосторонніх відносинах** – принцип, який передбачає вільний вибір сторонами учасника фінансового партнерства (як банку, так і підприємства), тобто підприємство отримує швидкий доступ (на пільгових умовах) до банківських послуг, а банк натомість – комісійні доходи від наданих послуг;

– **рівноправність** – принцип, що передбачає організацію фінансової взаємодії між підприємствами та банками з державною участю на засадах рівноправності обох учасників цих відносин.

Дотримання цих принципів дає змогу підприємствам та банкам з державною участю організувати

фінансову взаємодію, отримуючи від даного співробітництва бажані результати для обох сторін.

Фінансова взаємодія підприємств та банків із державною участю може бути організована у різних формах та залежно від видів діяльності, у яких зацікавлені суб'єкти взаємодії (рис. 2).

З рисунку 2 видно, що кількість видів фінансової взаємодії підприємств із банківськими установами залежить від видів та масштабів діяльності підприємства. Найбільша кількість взаємодій матиме місце у разі, коли підприємство, окрім операційної, здійснює інвестиційну та фінансову діяльність. Слід зазначити, що кожний із видів діяльності підприємства супроводжується різними за складністю, тривалістю, юридичним оформленням, зобов'язаннями, ризикованістю видами банківських послуг [2].

Розглянемо більш детально, яким же чином відбувається фінансова взаємодія підприємств та банків із державною участю. Передусім банки та підприємства здійснюють взаємодію у зв'язку з необхідністю кредитно-інвестиційного обслуговування останніх. Так, підприємства співпрацюють із банками з метою отримання позичкового капіталу у різних формах, зокрема, проектного фінансування, овердрафтного кредитування, коротко- та довгострокового кредитування тощо. Банківський кредит як головне джерело забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств сьогодні відіграє одну з найважливіших ролей у стимулюванні відтворювальних процесів в економіці [3].

Важливе значення має як короткострокове кредитування, що дає змогу покращити результат діяльності підприємства, так і довгострокове кредитування (зокрема, на відновлення основних фондів). Зазначимо, що банківське кредитування суб'єктів реального сектору здійснюється на засадах повернення коштів, строкості, платності, забезпечення та цільового використання.

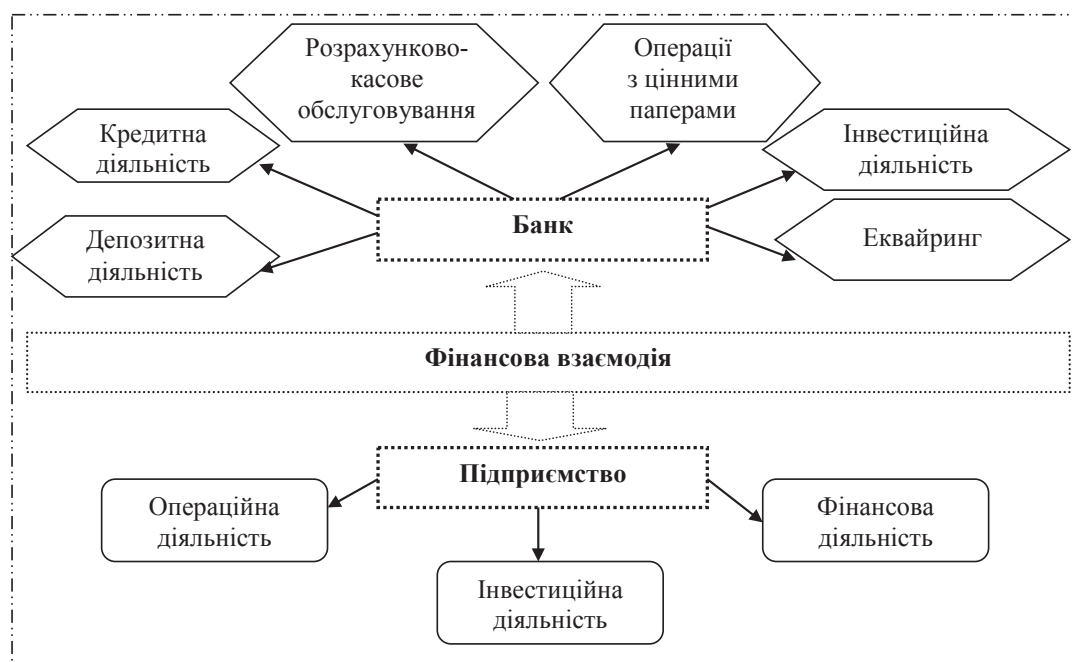

Рис. 2. Напрями фінансової взаємодії підприємств та банків

Джерело: складено автором

Слід відзначити, що для юридичних осіб банківські кредити повинні мати інвестиційний характер, спрямовуватися на придбання та оновлення виробничих потужностей, основних засобів, будівництво, реконструкцію, розроблення інноваційних продуктів. А для цього кредити мають надаватися на довгостроковій основі під досить незначний відсоток, що в умовах нестабільності економічної та політичної ситуації в Україні складно реалізувати.

Однак, як свідчать статистичні дані, відновлення активного кредитування підприємницького сектору не відбувається. Підтвердженням цього є той факт, що за перше півріччя 2017 року частка банківських кредитів та інших позик серед джерел капітальних інвестицій становила лише 5,2%. Тобто підприємства здебільшого реалізують інвестиційні проекти за рахунок власних коштів. Цій ситуації також сприяє прибуткова діяльність підприємницького сектору. Так, великі та середні підприємства за січень-вересень 2017 року отримали додатній фінансовий результат у сумі 368,6 млрд. грн., що на 36,3% більше, ніж за аналогічний період минулого року [8].

Для визначення актуальних пріоритетів банків із кредитування юридичних осіб вважаємо за доцільне проаналізувати статистичні дані щодо кредитів, наданих банками великим, малим та середнім підприємствам в Україні, які з 23 листопада 2017 року почав оприлюднювати Національний банк України (табл. 1).

Так, з аналізу даних можемо дійти висновків, що банки за підсумками жовтня-листопада 2017 року надавали перевагу кредитуванню суб'єктів великого підприємництва (станом на 01 грудня 2017 року – 37,75% від загального обсягу виданих кредитів нефінансовим корпораціям) та суб'єктів середнього підприємництва – 25,64% станом на 01 грудня 2017 року.

Стосовно кредитів для малого підприємництва та мікропідприємництва, то за проаналізований період їх частка у загальному обсязі виданих кредитів майже не змінилася і становила станом на 01 грудня 2017 року 13,34% та 12,38% відповідно.

Таким чином, зважаючи на перспективність для фінансово-кредитних установ розвитку такого напрямку фінансової взаємодії, як кредитування малого підприємництва та мікrokредитування, вважаємо за доцільне активізацію співпраці саме між підприємницьким сектором та банками з державною участю, які виступають каталізатором подальшого розвитку усїєї вітчизняної банківської системи.

Однак ми не можемо погодитися з думкою науковця Л.М. Яременко [10] щодо необхідності створення окремого державного банку, який би займався суто мікrokредитуванням. По-перше, через негативний приклад Українського банку реконструкції та розвитку та

ПАТ «Держзембанк», які не виконали покладені на них завдання. По-друге, через необхідність здійснення значних видатків із Державного бюджету України на статутний капітал та організацію роботи цього банку. По-третє, через необхідність докорінної зміни законодавчої бази, яка би регулювала діяльність банку з мікrokредитування. По-четверте, через необхідність забезпечення матеріально-технічної бази та створення регіональної мережі.

Підсумовуючи викладене, можемо виділити такі загальні фактори, які стримують відновлення кредитування підприємницького сектору банками в Україні, як:

- висока вартість кредитних ресурсів (зниженню відсоткової ставки за банківськими кредитами в Україні не сприяє підвищення облікової ставки Національного банку України – з 15 грудня облікова ставка становила 14,5%, а вже з 26 січня 2018 року – 16% [9]);
- складнощі в отриманні кредиту малим та середнім бізнесом;
- неефективна судова та правоохоронна система щодо захисту прав кредитора;
- відсутність реальної гарантії повернення більшістю позичальників кредитів та ліквідної застави;
- короткостроковий характер ресурсної бази;
- наявність значного обсягу проблемних кредитів у портфелях банків та передумови до виникнення нової простроченої заборгованості позичальників.

Іншим напрямом фінансової взаємодії підприємств та банків з державною участю є розрахунково-касове обслуговування, що включає обслуговування підприємства з постачальниками, споживачами, працівниками тощо. Банк проводить відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків, касове обслуговування, в тому числі проведення інкасації та перевезення грошових знаків [3]. Слід зазначити, що банківські установи намагаються вибудувати довгострокові партнерські відносини з підприємствами, створюючи максимально зручні умови обслуговування. В межах цього напрямку взаємодії варто відзначити реалізацію зарплатних проектів, що передбачають укладання договору між підприємством та банком із подальшим випуском зарплатних банківських карток та зарахуванням на них заробітної плати співробітників.

Не менш важливим напрямом фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю є залучення коштів на депозитні рахунки, а також еквайринг – послуга, яка дає можливість підприємствам приймати для оплати товарів (послуг) банківські картки.

У межах фінансової взаємодії банківська установа також здійснює кваліфіковане забезпечення інтересів підприємств на фінансових ринках (надання послуг щодо придбання цінних паперів як в інтересах формування власності і корпоративного впливу в еконо-

Таблиця 1

Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за розміром підприємств, %

Період	Суб'єкти великого підприємництва	Суб'єкти середнього підприємництва	Суб'єкти малого підприємництва	Суб'єкти мікропідприємництва	Суб'єкт підприємництва, розмір якого не визначено
01.11.2017	37,85	25,52	13,31	12,51	10,80
01.12.2017	37,75	25,64	13,34	12,38	10,90

Джерело: складено автором на основі даних [9]

мічних комплексах – холдингах (приєднання, поглинання, злиття), так і з метою збереження і збільшення грошових коштів, тимчасово вільних від виробничого процесу; щодо розміщення власних цінних паперів підприємств (акцій, облігацій), зокрема андеррайтингу, для збільшення власного капіталу та залучення додаткових грошових ресурсів у розвиток виробництва та на потреби господарського обороту) [1].

Окрім усього іншого, банки з державною участю здатні дати підприємствам (потенційним клієнтам) можливість задоволення своїх фінансових потреб шляхом комплексного обслуговування, постійного проведення аналізу потенційних потреб клієнтів, вивчення факторів впливу на вибір банку для фінансової взаємодії, покращення якості послуг.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження щодо обґрунтування механізму фінансової

взаємодії банків з державною участю та підприємств, можемо сформулювати такі висновки та пропозиції:

– механізм фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю є сукупністю напрямів та методів співпраці між зазначеними економічними суб'єктами, з визначенням переваг та ризиків такої взаємодії, її принципів та результатів реалізації;

– з метою покращення фінансової взаємодії підприємств та банків із державною участю мають запроваджуватися нові, більш жорсткі правила та вимоги до управління проблемною заборгованістю банків, а також змінитися характер фінансово-економічних відносин між банківським та реальним секторами через забезпечення довгострокових партнерських відносин і впровадження гнучкої політики щодо визначення відсоткових ставок за кредитно-інвестиційними операціями банків, що і стане подальшим об'єктом дослідження.

Список використаних джерел:

1. Дзюблук О.В., Малахов О.Л. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки: Монографія. Тернопіль: Вектор, 2008. 324 с.
2. Лотоцький В.А. Етапи організації та критерії оцінювання взаємодії підприємств та банків / В.А. Лотоцький // Фінансовий простір. 2015. № 3(19). С. 53–60. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/151vaeot.pdf>.
3. Параниця Н.В. Особливості взаємодії банків і промислових підприємств / Н.В. Параниця // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2011. № 4(55). С. 89–95.
4. Фурса Т.П. Системний підхід при проведенні аналізу взаємодії підприємств і банківських установ / Т.П. Фурса // Економічний аналіз. 2014. № 3 (Том 15). С. 212–217.
5. Основні показники діяльності банків України / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442.
6. Рахметова А.М. К вопросу о классификации форм взаимодействия банковского и реального секторов экономики / А.М. Рахметова // Вестник финансового университета. 2013. № 2. С. 80–97.
7. Лепак Р.І. Форми фінансової взаємодії банків і підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / Р.І. Лепак; НАНУ Інститут регіональних досліджень. Л., 2008.
8. Звіт про фінансову стабільність. Випуск 4, грудень 2017. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60764561>.
9. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1.
10. Яременко Л.М. Концептуальні підходи до створення спеціалізованого державного макрофінансового банку / Л.М. Яременко // Актуальні проблеми економіки. № 2(152), 2014. С. 387–394.

Петленко Ю.В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Сухіна Д.С.,
економіст,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВЗАЄМОДІЯ МОНЕТАРНОЇ ТА ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИК З МЕТОЮ ДОСЯГНЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Петленко Ю.В., Сухіна Д.С. Взаємодія монетарної та фінансової політик з метою досягнення макроекономічної стабільності. У статті проаналізовано основні теоретико-методологічні засади щодо напрямів взаємного узгодження заходів монетарної та фінансової політик для досягнення макроекономічної стабільності. Розглянуто теоретичні та емпіричні аспекти впливу взаємодії інструментів монетарної та фінансової політики на макроекономічні показники.

Ключові слова: фінансова політика, монетарна політика, макроекономічна стабільність.

Петленко Ю.В., Сухіна Д.С. Взаимодействие монетарной и финансовой политик с целью достижения макроэкономической стабильности. В исследовании проанализированы основные теоретико-методологические основы относительно направлений взаимного согласования мер монетарной и финансовой политик для достижения макроэкономической стабильности. Рассмотрены теоретические и эмпирические аспекты влияния взаимодействия инструментов монетарной и финансовой политик на макроэкономические показатели.

Ключевые слова: финансовая политика, монетарная политика, макроэкономическая стабильность.

Petlenko Y.V., Sukhina D.S. Introduction. Interaction between monetary and fiscal policies in order to achieve macroeconomic stability. In this work, we have analyzed the main theoretical and methodological principles of mutual coordination between monetary and fiscal policy in order to achieve macroeconomic stability. In addition, we have considered theoretical and empirical aspects due to interaction of fiscal and monetary policy instruments and their influence on macroeconomic indicators.

Key words: monetary policy, fiscal policy, macroeconomic stability.

Постановка проблеми. В умовах тривалої трансформації економіки України проблема досягнення макроекономічної стабільності набуває особливого значення. Встановлення економічної рівноваги та макроекономічної стабільності є основною передумовою стійкого розвитку національної економіки. Досягнення макроекономічної стабільності в період загострення політико-економічної кризи в Україні є неможливим без втручання держави. Це зумовлює необхідність дослідження впливу економічної політики, зокрема монетарної та фінансової, на макроекономічну стабільність держави. У зв'язку з цим стає необхідним розроблення теоретико-методологічного забезпечення формування середньострокової та довгострокової взаємоузгодженої фінансової та монетарної політик, а також дослідження неузгодженості монетарної та фінансової політик попередніх періодів з метою їх коригування у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед основоположних робіт, присвячених дослідженню макроекономічної стабільності, варто виділити роботи Д. Медовса [22; 23], який започаткував дослідження проблеми макроекономічної стабільності та протиставив її економічному зростанню; Р. Агенора [14], Г. Корсетті [17], С. Мавроєїдіса [21], що визначили основні ключові параметри макроекономічної стабільності; Т.М. Андер-

сена та Ф. Шнейдера [15], які обґрунтували необхідність координації монетарної та фінансової політик з метою досягнення макроекономічної стабільності.

Дослідженню проблем координації фінансової та монетарної політик присвячено низку праць українських дослідників: В. Базилевича [1], М. Данилюка [3], М. Карліна [5], І. Лютого [6], С. Науменкової [8] та ін. Їх аналіз дає змогу сформулювати теоретичні та методологічні засади для подальшого дослідження проблем координації фінансової і монетарної політик України, а також напрацювати окремі рекомендації щодо підвищення якості управління. Крім того, в наших попередніх працях [10; 11] розглядалася характеристика заходів фінансової та фінансової політик та їх вплив на розвиток економіки України.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності координації фінансової та монетарної політик держави та її впливу на макроекономічну стабільність на різних етапах економічного розвитку протягом 1990–2016 років. Для досягнення поставленої мети наукового дослідження використовували як загальнонаукові методи пізнання, так і спеціальні методи та прийоми аналізу та моделювання, поєднання яких дало змогу реалізувати концептуальну єдність дослідження. Загальнонаукові методи, метод абстракції та конкретизації використовували для дослідження

сутності макроекономічної стабільності та визначення основних факторів впливу на неї; метод єдності історичного та логічного, системний і структурний методи були використані під час обґрунтування необхідності взаємоузгодження монетарної та фіскальної політик для досягнення макроекономічної стабільності. Графічну візуалізацію застосовано для відображення результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Питання сутності макроекономічної стабільності є центральним у дослідженнях економічної теорії, а тому постійно перебуває у полі зору різних представників наукових шкіл. Ефективність зростання економіки значною мірою залежить від вдалого поєднання та використання інструментарію фіскальної та монетарної політик на різних стадіях економічного циклу. Під економічним циклом розумітимемо підйоми та спади в економіці, що супроводжуються зміною ділової активності.

Дослідження теоретичних аспектів макроекономічної стабільності розпочнемо з ознайомлення з основними сентенціями терміна «макроекономічна стабільність», що домінують у сучасній економічній літературі. У зв'язку з цим зауважимо, що дотепер ведеться гостра дискусія щодо змісту категорії «макроекономічна стабільність». Разом із тим дослідження цієї проблеми було започатковано у праці Д. Медовса «Межі зростання» [23], у якій стабільність була протиставлена економічному зростанню. Причиною такого фокусу дослідження стала виявлена загроза кризи внаслідок неконтрольованого експоненційного зростання в умовах обмежених ресурсів. З метою уникнення несприятливих прогнозованих наслідків була запропонована концепція сталого розвитку. Макроекономічна стабільність у розрізі цієї концепції означає неспадний запас ресурсів, які потенційно можуть продукувати у майбутньому рівень добробуту не нижчий, ніж за теперішніх умов. Разом із тим слід зазначити, що економічна наука трансформувала описану загальну ідею сталого розвитку для того, аби отримати визначення макроекономічної стабільності, зміщуючи основний акцент на уникнення кризових явищ.

Сьогодні більшість сучасних західних авторів [14; 17; 18; 21; 25] використовують термін «макроеконо-

мічна стабільність», щоб описати стабілізацію одного або декількох показників стану національної економіки. Для введення в категорію «макроекономічна стабільність» якісних ознак розглянемо коротке узагальнення підходів західних науковців щодо визначення суті цієї категорії (табл. 1). На підставі результатів вибіркового аналізу економічних праць можемо дійти висновку, що застосування поняття макроекономічної стабільності до кожного параметра національної економіки є недоречним, оскільки використання цього терміна передбачає всеохопний та систематичний підхід [26]. Таким чином, для найкращого визначення поняття «макроекономічна стабільність» необхідно брати до уваги широкий набір критеріїв.

Отже, макроекономічна стабільність – це комплексне поняття, яке може бути визначене як внутрішня здатність економічної системи зберігати свої характеристики під дією дестабілізуючих факторів, що виявляється у часі та сприяє подоланню виникаючих дисбалансів.

Водночас міжнародний валютний фонд під час визначення пріоритетних напрямів розвитку акцентує увагу на важливості зростання за умов макроекономічної стабільності, вимірниками якої слугують 5 критеріїв [24]:

- стабільний невисокий рівень інфляції;
- невисокі довгострокові процентні ставки;
- низьке відношення зовнішнього боргу до ВВП;
- незначний рівень державного бюджетного дефіциту;
- стабільність грошової одиниці.

Перелічені вище критерії перебувають у безпосередній залежності від реалізації фіскальної та монетарної політик державою. Адже заходи монетарної політики прямо впливають на узгодженість пропозиції та попиту на фінансові ресурси, облікову ставку, валютний курс, водночас фіскальна політика відповідає за збалансованість бюджетних показників. Сукупність усіх інструментів, які використовуються для досягнення мети регуляторів, впливає на інфляцію, сукупний попит, виробництво, платіжний баланс, рівень внутрішнього та зовнішнього боргу.

Особливо важливим у розрізі оцінки впливу інструментів монетарної та фіскальної політики на макроекономічну стабільність є фокус на їх взаємоузгодження. Ця потреба зумовлена наявністю сильних взаємних

Таблиця 1

Наукові підходи щодо визначення макроекономічної стабільності

Автор	Назва праці	Підходи та сутність поняття
П.Р. Агенор	«Макроекономічна стабільність, фінансова стабільність та правила монетарної політики» [14]	Агенор розглядає ключовим елементом макроекономічної стабільності цінову стабільність.
Г. Корсетті	«Суверенний ризик, фіскальна політика та макроекономічна стабільність» [17]	Корсетті виокремлює державний борг як основне джерело формування макроекономічної нестабільності.
С. Мавроеїдіс	«Правила грошово-кредитної політики та макроекономічна стабільність: нові докази» [18]	Мавроеїдіс приділяє найбільше уваги дотриманню правил монетарної політики та стабільності ставок на фінансові ресурси.
А. Цукерман, С. Едвартс, Г. Табеліні	«Сеньйораж та політична нестабільність» [21]	Група вчених акцентує увагу на факторі політичної нестабільності як причині загальної вразливості економічної системи.
Г. Шинасі	«Визначення фінансової стабільності» [25]	Макроекономічна стабільність – стан економічної системи, коли вона здатна забезпечити економічну діяльність та подолати фінансові дисбаланси, що виникають як ендогенно, так і ззовні.

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання [14; 17; 18; 21; 25]

зв'язків між монетарними та фіскальними індикаторами. Крім прямого впливу на цільові показники економіки, заходи центрального банку опосередковано зумовлюють ефекти у секторі державних фінансів, водночас регуляторні дії уряду виявляються у змінах на фінансовому ринку.

Відповідно до наукових поглядів Т.М. Андерсена та Ф. Шнейдера [15], за умови, коли значно відрізняються цільові показники центрального банку та уряду, посилюється ступінь суперечливості заходів, що приводить до розбалансування макроекономічного середовища. Тобто обидва учасники державного регулювання будуть зацікавлені у проведенні монетарних та фіскальних заходів задля реалізації власних цілей, що може вивести економіку зі стану рівноваги.

Однак перш ніж проаналізувати напрями взаємоузгодження фіскальної та монетарної політик держави з метою забезпечення макроекономічної стабільності, варто розглянути основні інструменти монетарного та фіскального регулювання та типи політик, що зумовлені відповідним використанням таких інструментів.

Так, до основних інструментів монетарної політики варто віднести облікову ставку, норму резервування та операції на відкритому ринку. При цьому скорочення грошової маси в обігу, спричинене операціями на відкритому ринку, зниженням облікової ставки та норми резервування для комерційних банків, зумовлює зниження ставки рефінансування та процентних ставок за кредитами та депозитами, відповідає експансійній монетарній політиці. Експансійна монетарна політика своєю чергою спричиняє зростання інвестицій та нарощення виробництва. Протилежні ж переліченим заходи відповідають напрямую монетарної рестрикції, що приводить до зниження темпів зростання ВВП та, відповідно, стримування інфляції.

Водночас до основних інструментів фіскальної політики варто віднести ставки оподаткування та обсяг державних видатків. Експансійній фіскальній політиці відповідає зниження податкового навантаження, що приводить до зростання виробництва та споживання, а також стимулювання попиту через збільшення державних видатків. Водночас підвищення податкових ставок та скорочення видатків державного сектору приводить до стримування виробництва та рівня цін і відповідає фіскальній рестрикції.

Після визначення основних причинно-наслідкових зв'язків впливу обраного типу монетарної та фіскальної політик на економіку проаналізуємо безпосередньо можливі напрями їх взаємодії. Найпростішими підходами до моделювання аспектів взаємозв'язку монетарної та фіскальної політики є багатofакторні регресійні рівняння. Так, наприклад, відомий західний науковець Б. Лоуренс у своїй праці [19] розглядає боргове фінансування дефіциту державного бюджету як основу взаємодії монетарних та фіскальних органів, відображаючи це через рівняння:

$$D_t = (B_t - B_{t-1}) + (M_t - M_{t-1}),$$

де D_t – обсяг державного боргу в період t ; $B_t - B_{t-1}$ – випуск державних облігацій за період; $M_t - M_{t-1}$ – зміна грошової бази, що виникає через фінансування бюджету центральним банком.

Оцінка цього рівняння дає змогу виділити три можливі сценарії взаємодії між центральним банком та урядом.

1. Домінування центрального банку. Регулятор монетарної політики визначає обсяг грошей і рівень відсоткових ставок незалежно від політики уряду. За таких умов обмеження, накладені центральним банком, стимулюють уряд пристосовувати обсяг дефіциту та, відповідно, потребу у борговому фінансуванні до встановлених на фінансовому ринку умов або ж компенсувати нестачу ресурсів через міжнародні позики, беручи на себе усі відповідні ризики.

2. Домінування уряду. Визначений рівень дефіциту незалежно від його обсягів буде фінансовано центральним банком, незважаючи на ризики інфляції. Подальші заходи зі врегулювання фінансового ринку лягають на центральний банк, так само як і відповідальність за негативні макроекономічні наслідки для системи.

3. Повна незалежність інституцій. У такому сценарії ймовірність неузгоджених дій зростає, можливе одночасне зростання грошової маси, дефіциту та державного боргу, а жорстка монетарна політика центрального банку може приводити до надмірного підвищення відсоткових ставок.

Зазначені можливі сценарії неузгоджених дій приводять до дестабілізації монетарних, фіскальних та макроекономічних показників. Отже, Б. Лоуренс та Е. Де ла Педра у своїй роботі [19] аргументують необхідність проведення координованого регулювання у монетарній та фіскальній сферах.

Наслідки поєднання фіскальної та монетарної політик

Монетарна та фіскальна експансія	Монетарна рестрикція та фіскальна експансія	Монетарна експансія та фіскальна рестрикція	Монетарна та фіскальна рестрикція
1. Стимулювання інвестицій та споживання. 2. Зростання ВВП. 3. Високий темп інфляції. 4. Швидке накопичення державного боргу. 5. Суттєве коливання відсоткових ставок.	1. Стимулювання сукупного попиту над інвестуванням. 2. Зростання ВВП. 3. Високий темп інфляції. 4. Високі відсоткові ставки, неефективність обслуговування державного боргу.	1. Економічне зростання через стимулювання інвестицій і виробництва. 2. Зростання ВВП. 3. Низький темп інфляції. 4. Утримання вартості обслуговування боргу на низькому рівні.	1. Повільне зростання/стабілізація ВВП. 2. Низький темп інфляції. 3. Стимування зростання державного боргу, дефіцит державного бюджету обмежується.

Рис. 1. Наслідки поєднання фіскальної та монетарної політик

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання [2]

Науковці на теоретичному рівні обґрунтовують, що координація у вигляді певних обмежень дії регуляторів зі взаємоузгодженням довгострокових цілей та відповідних інструментів фінансової та монетарної політик здатна забезпечити досягнення мети обох регуляторів. Можливі сценарії поєднання фінансової та монетарної політик та їх наслідки зображені на рис. 1.

Враховуючи наші попередні дослідження [10; 11], можна дійти висновків про те, що для її досягнення максимально ефективно використовувати такі поєднання типів монетарної та фінансової політик: монетарної експансії та фінансової рестрикції або монетарної та фінансової рестрикції.

Щодо двох інших сценаріїв, то, враховуючи їх можливі наслідки, вони є неефективними у досягненні макроекономічної стабільності та, навпаки, приводять до її розбалансування.

У процесі оцінювання макроекономічної стабільності економіки країни, а також впливу на неї взаємодії монетарної та фінансової політики за різних умов та припущень все частіше застосовують математичні методи моделювання, які дають змогу кількісно оцінити причинно-наслідкові зв'язки складних соціально-економічних систем. Особливої уваги заслуговують економетричні методи, що дають змогу проаналізувати такі зв'язки в динаміці, а також оцінити реакцію системи на дію зовнішніх та внутрішніх шоків.

З огляду на наявність динамічних змін як всередині самої економічної системи, так і зовні, на різних етапах економічного розвитку виникають свої особливості теоретичного підходу до взаємоузгодження політик та практичної її реалізації. Детальний аналіз української економіки протягом періоду незалежності дав змогу виділити в історії як періоди розбалансування монетарних та фінансових рішень, що приводили до негативних наслідків, так і періоди поступового становлення принципів взаємодії органів з метою досягнення макроекономічної стабільності. Для ілюстрації та підтвердження теоретичних висновків дослідження було виокремлено такі етапи узгодження монетарної та фінансової політик.

Першим етапом був період з 1992 по 1995 рік, що характеризувався розбудовою власної грошової системи, низьким рівнем збалансованості проекту бюджету, недосконалістю податкової системи та корупційним і бюрократичним складниками.

Як наслідок, рівень бюджетного дефіциту досягнув 14,1% від ВВП у 1991 році та 13,7% у 1992 році. Джерелом покриття бюджетного дефіциту були емісійні кошти. Значне зростання грошової маси спричинило зростання інфляції (2100% у 1992 році). З метою запобігання зростання інфляції НБУ підвищив рівень процентних ставок, що привело до зниження доступу до ресурсів для виробників [12]. Уряд натомість надавав широкі субсидії та дотації з метою підтримки підприємств незалежно від їх економічної ефективності. Спроби НБУ відновити доступ до ресурсів зниженням ставок проважували зростання грошової маси, що без зростання виробництва привело до гіперінфляції – 10 256% у 1993 році [9].

Таким чином рестрикційна монетарна політика центрального банку стосовно економічних агентів входила у дисонанс із експансійною фінансовою політикою, що свідчить про дестабілізаційний вплив такої політики на економіку загалом.

Другий етап розвитку взаємодії між монетарним та фінансовим регуляторами відбувався у період з 1996 по 1999 рік. Цей етап характеризувався збільшенням незалежності НБУ від уряду, стримуванням інфляції та врегулюванням валютного ринку, що проводилося за допомогою рестрикційних заходів. Це спричинило підвищення ставок фінансування з боку центрального банку (зважена ставка за усіма інструментами становила 51,8% у 1996 році) [9]. Фінансова політика у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальних гарантій залишалася стимулюючою з дефіцитом, що змінювався поступово з 4,9% у 1996 році до 1,5% у 1999 році [7]. Наявність дефіциту спричинила потребу у фінансуванні, яке забезпечувалося через купівлю державних цінних паперів НБУ на вторинному ринку за рахунок випуску коштів. Таким чином, продовження експансійної фінансової політики входило у дисбаланс із рестрикційними заходами НБУ та спричинило значні коливання основних макроекономічних показників.

Наступна фаза взаємодії регуляторів тривала з 2000 по 2007 роки. Вона характеризувалася переходом до рестрикційної фінансової політики, що привела до скорочення бюджетного дефіциту за рахунок зменшення витрат та перегляду пільг з метою наповнення дохідної частини. Як наслідок, бюджетний профіцит у 2001 та 2003 роках становив 0,3% та 0,2% від ВВП відповідно [7]. Монетарна політика була помірно стиму-

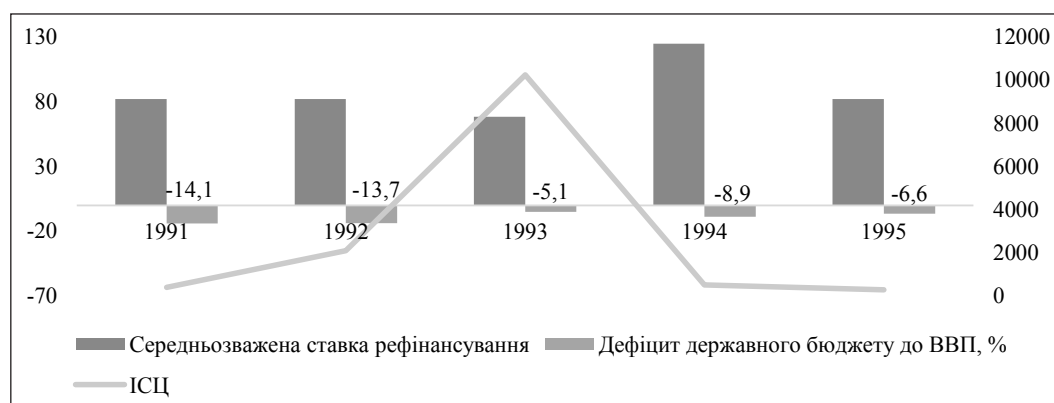

Рис. 2. Динаміка основних індикаторів монетарної та фінансової політики, 1991–1995 роки

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання [4; 7; 9]

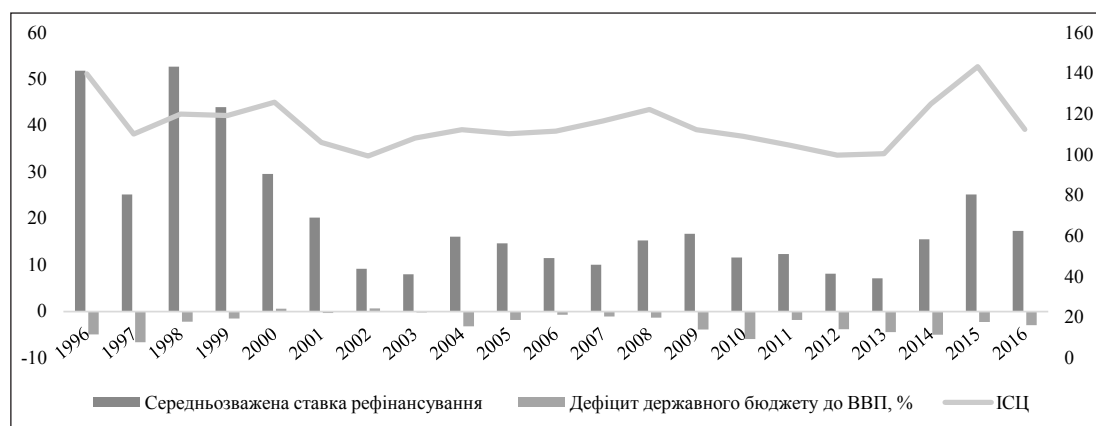

Рис. 3. Динаміка основних індикаторів монетарної та фіскальної політики, 1996–2016 роки

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання [4; 7; 9]

люючою, відбувалося поступове зниження рівня відсоткових ставок із застосуванням незначних втручань для підтримання співвідношення обсягів пропозиції грошей та попиту на них. Поєднання рестрикційної фіскальної політики зі стимулюючою монетарної привело до стабілізації економіки, відновило темпи зростання реального ВВП та підтримувало інфляцію на задовільному рівні.

Наступний етап взаємодії монетарної та фіскальної політик тісно пов'язаний із розгортанням в Україні фінансової кризи 2008–2009 рр. Підвищення відсоткових ставок на ринку через зміну кон'юнктури спричинило необхідність впровадження рестрикційної політики НБУ. При цьому зниження рівня доходів державного бюджету спричинило нарощення дефіциту та боргу. Через одночасне зростання боргу та ризиків посилювався тиск на відсоткові ставки за державними цінними паперами, що своєю чергою збільшило видатки на його обслуговування. Після стабілізації банківського сектору дефіцит бюджету продовжував зростати, що було результатом проведення експансійної фіскальної політики через послаблення податкового навантаження. Таким чином, в умовах фінансової кризи рестрикційна монетарна політика не мала достатньої ефективності через поєднання з експансійними фіскальними заходами.

Останній досліджуваний етап координації монетарної та фіскальної політик розпочався у 2014 році та триває і досі. Несприятливі політико-економічні умови спричинили спад економічної активності, посилення тиску на валютний курс через скорочення імпорту, девальвацією гривні, вплив національної та іноземної валюти з банків. Таким чином, основним завданням НБУ ставало забезпечення цінової стабільності та підтримання ліквідності за рахунок рефінансування та регулювання процентної ставки.

Бюджетна сфера перебуває у стані розбалансування через зниження показників надходжень, пов'язане зі втратою частини території, підприємств та населення, додаткові видатки на фінансування оборони та соціальних виплат. Ця ситуація зумовлює перебудову бюджетної системи, зокрема, збільшення джерел фінансування місцевих бюджетів, спрощення системи оподаткування, підвищення прозорості адміністрування податків. Сьогодні ці реформи проводяться досить повільно, що не дає змогу досягти бажаного рівня післякризового відновлення. Однак протягом останніх двох років на законодавчому рівні закріплюється необхідність координації заходів із відновлення економічної активності. Тому поточним висновком є те, що координовані заходи регуляторів можуть бути ефективними тільки в разі, коли обидві політики досить ефективні для забезпечення власних цілей.

Висновки. Проаналізувавши сутність та критерії досягнення макроекономічної стабільності, ми дійшли висновку, що для її забезпечення необхідна відповідна координація фіскальної та монетарної політик. З огляду на особливості їх взаємодії, найбільш ефективним формами, що здатні забезпечити досягнення макроекономічної стабільності, є комбінація фіскальної рестрикційної політики за помірної монетарної експансії. Загальним висновком із проведеного аналізу є те, що макроекономічні показники в Україні є чутливими не тільки до окремих заходів монетарної або фіскальної політики, а і до умов на фінансовому ринку, створених за рахунок поєднання інструментів, координації або протиставлення дії центрального банку та уряду. Відповідно на практиці в Україні наявний значний вплив рівня узгодженості монетарної та фіскальної політики на макроекономічну стабільність та можливість її досягнення.

Список використаних джерел:

1. Базилевич К. Моделювання взаємозв'язків дефіциту державного бюджету України з показниками макроекономічної динаміки / К. Базилевич, О. Царук // Банківська справа. 2002. № 3. С. 24–29.
2. Дадашова П.А. Напрями взаємоузгодження монетарної та фіскальної політики для досягнення макроекономічної стабільності / П.А. Дадашова // Економічний вісник університету. 2014. № 23/1. С. 128–134.
3. Данилюк М.М. Вплив виконання державного бюджету на макроекономічну стабільність в Україні / М.М. Данилюк // Економічний аналіз. 2013. Т. 14, № 1. С. 241–247.
4. Державний комітет статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.

5. Карлін М.І. Фіскальна політика і соціальні виплати в сучасній Україні [Текст] / М.І. Карлін // Демографія та соціальна економіка. 2012. № 1. С. 70–76.
6. Лютий І.О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики держави / І.О. Лютий // Фінанси України. 2009. № 12. С. 13–20.
7. Міністерство Фінансів України. Державний бюджет. Показники виконання бюджету України. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643.
8. Науменкова С. Основні напрями координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник Національного банку України. 2012. № 5. С.13–21.
9. Національний банк України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
10. Петленко Ю., Милованова Є. Теоретичні та методологічні аспекти фіскальної політики держави / Ю. Петленко, С. Милованова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2017. № 1(190) С. 28–35.
11. Петленко Ю.В. Фінансова політика держави: теоретичний та методологічний аспекти / Ю.В. Петленко, А.С. Битюк // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2017. № 3(56) С. 145–151.
12. Петрик О. Історія монетарного розвитку в Україні / О. Петрик // Вісник Національного банку України. 2007. № 1(131). С. 2–16.
13. Рудан В. Координація фіскальної та монетарної політики як умова розвитку економіки України / В. Рудан // Банківська справа. 2012. № 6. С. 69–84.
14. Agenor P.R. Macroeconomic stability, financial stability, and monetary policy rules / P.R. Agenor, L.A. Pereira da Silva / *International Finance*. 2012. No. 15(2). P. 205–224.
15. Andersen T.M. Coordination of fiscal and monetary policy under different institutional arrangements / T.M. Andersen, F. Schneider // *European Journal of Political Economy*. 1986. № 2(2). P. 169–191.
16. Bach G. L. Monetary-fiscal policy reconsidered / G. L. Bach // *The Journal of Political Economy*. 1949. P. 383–394.
17. Corsetti G. Sovereign risk, fiscal policy, and macroeconomic stability / G. Corsetti, K. Kuester, A. Meier, G.J. Muller // *The Economic Journal*. 2013. No. 123(566). P. 99–132.
18. Cukierman A. Seigniorage and Political Instability / A. Cukierman, S. Edwards, G. Tabellini // *American Economic Review*. 1992. Vol. 82, issue 3. P. 537–555.
19. Laurens B. Coordination of Monetary and Fiscal Policies [Electronic resource] / B. Laurens, E.G. de la Piedra // IMF Working Paper. 1998. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9825.pdf>.
20. Mass N.J. Generic feedback structures underlying economic fluctuations: PhD dissertation in economics / N.J. Mass. Cambridge, MA, 1972. 285 p.
21. Mavroeidis S. Monetary policy rules and macroeconomic stability: some new evidence / S. Mavroeidis // *The American Economic Review*. 2010. № 100(1). P. 491–503.
22. Meadows D. *Beyond the Limits* / D. Meadows, G. Meadows, J. Randers. – White River Junction VT : Chelsea Green Publishing Company, 1992. 300 p.
23. Meadows D.H. The limits to growth. A Report to The Club of Rome [Electronic resource] / D.H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W.W. Behrens. 1972. Mode of access: <http://conspiracywiki.com/documents/limits-to-growth.pdf>.
24. Official Journal of the European Union URL: http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2012:326:FULL&from=EN#C_2012326EN.01001301. Title from the screen.
25. Schinasi G. Defining Financial Stability / Garry Schinasi // IMF Working Paper. 2004. № 187. P. 19.
26. Tanase D. Macroeconomic stability – important factor of economic competitiveness / D. Tanase, A. Tanase, F. Frant // *Anale. Seria Stiinte Economice: Timisoara*. 2012. Vol. XVIII. P. 685–688.
27. Worrell D. Monetary and Fiscal Coordination in Small Open Economies. 2000. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0056.pdf>.

Поліщук Н.В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів,
Вінницький фінансово-економічний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА УМОВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Поліщук Н.В., Шевченко О.В. Теоретико-методичні аспекти кредитування підприємств сільського господарства за умов сталого розвитку. У статті досліджено теоретичні аспекти кредитування, проведено моніторинг літературних джерел щодо визначення поняття «кредит». Наведено статистичні дані сучасного стану кредитування підприємств сільського господарства. Запропоновано шляхи удосконалення, що сприятимуть розвитку банківського кредитування підприємств сільського господарства за умов сталого розвитку.

Ключові слова: кредит, кредитування підприємств, сільське господарство, сталий розвиток, шляхи удосконалення.

Поліщук Н.В., Шевченко А.В. Теоретико-методические аспекты кредитования предприятий сельского хозяйства в условиях устойчивого развития. В статье исследованы теоретические аспекты кредитования, проведен мониторинг литературных источников по определению понятия «кредит». Приведены статистические данные современного состояния кредитования предприятий сельского хозяйства. Предложены пути усовершенствования, способствующие развитию банковского кредитования предприятий сельского хозяйства в условиях устойчивого развития.

Ключевые слова: кредит, кредитование предприятий, сельское хозяйство, устойчивое развитие, пути совершенствования.

Polishchuk N.V., Shevchenko O.V. Theoretical and methodical aspects of lending to agricultural enterprises in the conditions of sustainable development. The article investigates the theoretical aspects of lending, monitors literary sources on the definition of "credit". The statistics of the current state of lending to agricultural enterprises are presented. The ways of improvement, which will promote the development of bank lending to agricultural enterprises under the conditions of sustainable development, are offered.

Key words: credit, enterprise lending, agriculture, sustainable development, ways of improvement.

Постановка проблеми. Аграрний сектор займає важливе місце в економіці України. Від його розвитку залежить ефективне функціонування всієї національної економіки. У забезпеченні ефективного розвитку сільського господарства вирішальну роль відіграють кредитні ресурси. Це зумовлено сезонним розривом між вкладенням і надходженням коштів та безперервністю процесів відтворення. З низки об'єктивних причин отримання реальних дешевих кредитів для сільськогосподарських товаровиробників є проблемним. Одним із таких чинників є тенденція зниження державної підтримки цієї галузі, з одного боку, та високі відсоткові ставки – з іншого. Крім того, переважна частина робіт має сезонний характер, що також ускладнює кредитування виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовними дослідженнями проблем кредитування займаються такі вчені, як О.М. Бандурка, О.В. Васюренко, В.Я. Вовк, О.Д. Вовчак, А.А. Григорук, А.В. Демківський, Б.С. Івасів, Д.І. Коваленко, Я.О. Макухіна, О. Руда О. та інші. Однак проведений моніторинг літературних джерел свідчить про загальний характер досліджень, які стосуються тільки окремих елементів кредитування, а звідси випливає необхідність дослідження теоретико-методичних аспектів кредитування сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розроблення теоретико-методичних аспектів кредитування підприємств у сільському господарстві за умов сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Серед основних факторів економічного зростання сільського господарства як стратегічної галузі України важливе місце належить її кредитному забезпеченню, без якого сільське господарство як товаровиробник не може існувати. З огляду на велику кількість проблем у цій галузі, актуального значення набуває вирішення проблеми удосконалення кредитних відносин у системі економічного механізму функціонування сільського господарства.

Найголовнішим складником економічного механізму є система кредитних відносин, яка має виняткове значення для аграрного виробництва. Об'єктивна необхідність у кредитуванні пов'язана з потребою поповнення оборотних коштів, придбання основних засобів, запровадження нових виробництв і прогресивних технологій. У процесі господарської діяльності практично у кожного підприємства виникає необхідність отримання кредиту.

Кредитування сільськогосподарських підприємств – це форма економічних відносин між суб'єктами кредитної угоди з приводу передачі в тимчасове користування вартості та повернення її. Особливості сільськогосподарського виробництва мають суттєвий вплив на організацію кредитних відносин. Виявлення

та врахування цих особливостей дасть змогу створити специфічні умови кредитування, що забезпечить зміцнення фінансового стану сільськогосподарських підприємств та сприятиме збільшенню обсягів продукції, яка виробляється ними.

Необхідність кредитних відносин у ринковому господарстві загальновідома. Виникають дві протилежні ситуації. Перша – в окремих підприємств, фірм, приватних осіб та інших учасників ринкових відносин утворюються тимчасово вільні ресурси. Друга ситуація – в учасників ринкових відносин виникає потреба в додаткових грошових ресурсах понад ті, які вони мають натепер. Ця суперечність вирішується за допомогою кредиту [1].

У літературних джерелах домінують позиції різних авторів щодо визначення кредиту, ми пропонуємо основні теоретичні визначення економічної сутності «кредиту», які наведено у табл. 1.

До ознак, що конституують сутність кредиту, належать:

- економічна самостійність учасників кредитних відносин, що припускає їх функціонування на умовах самодостатності, самоокупності й економічної відповідальності за свої зобов'язання;

- добровільність і рівноправність суб'єктів кредитних відносин, що породжують взаємовигідність кредиту і його подальший розвиток;

- ознакою кредитних відносин є незмінність власника цінностей, у зв'язку з чим вони виникають;

- кредитні відносини є вартісними, але вони не є еквівалентними стосунками і не супроводжуються рухом еквіваленту, хоча і припускають зворотний рух вартості до її початкового положення;

- важливу роль у здійсненні кредитних відносин відіграє платність кредиту, у зв'язку з чим позичальник повертає кредиторowi більшу суму вартості, ніж сам отримав від нього; платність, по-перше, компенсує кредиторowi втрату доходу у зв'язку з передачею коштів у чуже розпорядження і можливі збитки і, по-друге, стимулює позичальника до підвищення ефективності використання отриманих у позику коштів;

- кредитні стосунки характеризуються переривчастістю і дискретністю; на мікроекономічному рівні після повернення отриманої у борг позики вони обри-

ваються; на макроекономічному рівні безперервний рух вартості, що позичається, триває безперервно як безперервний і процес відтворення;

- кредитні відносини забезпечують збільшення вартості, тобто її капіталізацію: кредитні стосунки існують понад 3000 років, і за цей час кредит став джерелом формування промислового і торговельного капіталу, перетворився на іманентну форму руху позикового капіталу [8].

У сфері сільського господарства кредитні ресурси відіграють вирішальну роль: сезонний розрив між вкладенням і надходженням коштів, безперервність процесів відтворення, значна потреба в обігових засобах перетворюють кредит в основне джерело поповнення фінансових ресурсів [9].

За статистичними даними НБУ, станом на 01.12.2015 підприємства АПК мали близько 115,5 млрд. грн. кредитів. Із бюджету на компенсацію кредитних ставок на 2016 р., як і роком раніше, виділили лише 300 млн. грн. під програму підтримки агровиробників шляхом надання фермерам безпроцентних кредитів терміном на п'ять років, у тому числі і на покупку сільгосптехніки. Зокрема, на закупівлю техніки через НАК «Укграролізінг» – на 54 млн. грн., надання кредитів фермерським господарствам – 25,6 млн. грн., фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі – 300 млн. грн. Щоправда, тільки взяти ці кредити ніхто з вітчизняних сільгоспвиробників так і не зміг. У структурі залучених коштів найбільша частка (70%, або 7 млрд. грн.) припадала на короткострокові (до 12 місяців) кредити, а 30% становили середньострокові (до 36 місяців) – 1,4 млн. грн. та довгострокові (до 60 місяців) – 1,7 млрд. грн. [10].

Банківське кредитування підприємств сільського господарства України здійснюється переважно за кількома ключовими напрямками і вкрай невигідне вітчизняним аграріям. Існує кілька основних кредитних програм: кредитування для поповнення обігових коштів, спрямоване на фінансування оборотного капіталу, а саме придбання добрив і худоби, ремонт техніки та виплату заробітної плати; кредитування на впровадження інвестиційних проектів, спрямоване на фінансування інвестиційних проектів із будівництва основних фондів, таких як елеватори, склади та ін., а також закупівлю

Таблиця 1

Трактування поняття «кредит» різними вченими

Автори	Економічне визначення «кредит»
Івасів Б.С. [2]	Кредит – це система економічних відносин, що виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та їх використання на умовах повернення і платності.
Коваленко Д.І. Венгер В.В. [3]	Кредит (лат. «creditum») – позичка, борг; «credo» – вірити) – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.
Вовчак О.Д., Рушишин Н.М., Андрейків Т.Я. [4]	Під кредитом розуміють економічні відносини з приводу передачі грошових коштів у тимчасове користування за плату і на основі повернення.
Демківський А.В. [5]	Кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.
Васюренко О.В. [6]	Кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.
Вовк В.Я. [7]	Кредит (від лат. – позичка, борг) становить сукупність відповідних економічних відносин між кредитором і позичальником з приводу поворотного руху вартості.

обладнання для облаштування цієї нерухомості; лізингові кредити, або кредити на покупку сільськогосподарської техніки, програми кредитування на придбання техніки іноземного, вітчизняного виробництва та країн СНД. При цьому всі ці кредитні програми видаються переважно під 25–30% річних, якщо взагалі видаються.

Із початком посівної кампанії 2017 р. багато аграріїв зіткнулися із проблемою отримання нових і повернення старих кредитів. Проте ця проблема сягає корінням ще в 2014 р., коли багато агровиробників, що мали кредити в іноземній валюті, були змушені повертати вже втричі більшу суму в гривневому еквіваленті. Саме девальвація гривні в 2014 р. вкрай негативно відбилася на багатьох українських сільгоспвиробниках, які були загнані державою в дуже складну ситуацію [11].

Зростання протягом минулого року тільки офіційного курсу долара більш ніж у три рази збільшило рівно на стільки ж і боргове навантаження. Якщо великі сільгоспвиробники (агрохолдинги) багато в чому орієнтовані на експорт, то інші змушені задовольнятися залишками на внутрішньому ринку. Проблема в цьому разі полягає ще і в тому, що багато сільгоспвиробників (як правило, малих і середніх) орієнтовані на внутрішній споживчий ринок. А з урахуванням скорочення купівельної спроможності всіх без винятку українців багато товаровиробників фактично втратили ще й внутрішні ринки збуту. Та й у великі торговельні мережі, як ми розуміємо, багатьом малим і середнім сільгоспвиробникам зайти фактично неможливо.

Крім того, із підписанням Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом багато вітчизняних аграріїв з великою часткою ймовірності можуть втратити ще й ринок України. А умови для конкуренції в Україні та країнах Європи кардинально відрізняються. Наприклад, у європейських країнах сільгоспвиробники мають серйозні дотації як із державних бюджетів, так і з бюджету і фондів ЄС. Кредити в європейських банках на ці цілі здебільшого видаються як мінімум на 20–25 років, а ставки за ними (залежно від країни) коливаються в межах 3,5–5,5% (щоправда, вже в євро) [12].

Опікуються сільським господарством і в країнах Євразійського економічного союзу. Так, для стимулювання розвитку вітчизняної продукції для фермерів у переробних підприємствах країн ЄАЕС передбачені такі пільги, як здешевлення паливно-мастильних матеріалів, процентних ставок за кредитами у банках другого рівня, лізинг на придбання спецтехніки та переробної промисловості. Придбання елітного насіння субсидується на 40%, а його виробництво – від 40 до 100%, підтримуються проекти, пов'язані з вирощуванням плодівих дерев, виробництвом мінеральних добрив, розвитком племінного тваринництва.

Як бачимо, досвід країн ЄС та ЄАЕС показує, що агропромисловий комплекс країни є стратегічним напрямом, що забезпечує продовольчу безпеку країни. Наявні механізми підтримки аграріїв в Україні можна порівняти з тими, які мають сільгоспвиробники в інших країнах світу. Очевидно, що політика кредитування АПК України потребує кардинального перегляду. Ось тільки влада не бачить цього і ще більше погіршує ситуацію з наданням кредитів аграріям, у черговий раз підвищуючи облікову ставку НБУ вже до рекордних 30%.

Розвиток кредитного забезпечення сільськогосподарськими товаровиробниками передбачає розши-

рення можливостей суб'єктів агропромислового виробництва для залучення кредитів. Для цього необхідно:

- розширити ринок банківського кредитування шляхом створення Державного земельного іпотечного банку та впровадження механізму застави земельних ділянок сільськогосподарського призначення та прав оренди на них за іпотечного кредитування;

- сформувати систему кредитної кооперації шляхом внесення змін до законодавства для регламентування діяльності кредитних кооперативів у сільській місцевості та розширення мікрокредитування на селі;

- сприяти використанню нових кредитних продуктів у банківській, у тому числі й в кооперативній, кредитній системі;

- розвивати систему гарантування повернення кредитів шляхом створення спеціального гарантійного фонду;

- запровадити нові фінансові інструменти для сільськогосподарських товаровиробників для отримання додаткових кредитів під заставу майбутнього врожаю (або майбутньої тваринницької продукції);

- створити систему інформаційного забезпечення кредитування галузі у складі моніторингових, консультативних та освітніх послуг.

Завдяки реалізації запропонованих заходів у сфері фінансово-кредитної політики покращиться стан фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, підвищиться рівень задоволення їх потреб у кредитних ресурсах.

Нині відсутність дієвого механізму застави майна стримує розвиток банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, але якщо врахувати перспективність АПК України, то відповідне кредитування дасть змогу залучити значні грошові ресурси і стане потужним важелем розвитку цього сектору [13].

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що інвестиційний клімат для підприємств сільського господарства є сприятливим, але ризики для інвесторів залишаються високими. Поліпшити ситуацію може лише вдосконалення законодавства з питань аграрної політики, регулювання кредитних операцій, раціонального розподілу коштів, їх ефективного використання і вчасного повернення боргу та відповідна політика держави.

Існує декілька шляхів, що сприятимуть розвитку банківського кредитування підприємств сільського господарства за умов сталого розвитку:

- зростання мотивації банків, що формується під впливом допустимого рівня кредитного ризику, реального попиту позичальників на банківський кредит, наявної ресурсної бази кредиторів;

- заходи з боку держави та банківської системи, спрямовані на розвиток дієвого інтеграційного механізму взаємодії з аграрним сектором економіки;

- розроблення і застосування всіх можливих джерел для залучення капіталу під час кредитування сільського господарства;

- вирішення майнового і земельного питань, а також проблем наявних заборгованостей сільськогосподарських підприємств.

Майбутні дослідження слід проводити у напрямі удосконалення механізму кредитування підприємств сільського господарства з урахуванням євроінтеграційних умов розвитку.

Список використаних джерел:

1. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / А.А. Григорук, М.С. Палюх, Л.М. Литвин, Т.Д. Літвінова. Тернопіль, 2002. 304 с.
2. Івасів Б.С. Гроші та кредит: Підручник. Вид. 3-тє, змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, К.: Кондор, 2008. 528 с.
3. Коваленко Д.І. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник / Д.І. Коваленко, В.В. Венгер // Центр учбової літератури Київ, 2013. 578 с.
4. Вовчак О.Д. Кредит і банківська справа: підручник / О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин, Т.Я. Андрейків. К.: Знання, 2008. 564 с. URL: http://pidruchniki.com/14360106/bankivska_sprava/teoretichni_kontseptsiyi_kredit_u_rozvitok.
5. Демківський А.В. Гроші та кредит: навч. пос. К.: Дакор, 2007. 528 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8003.html>.
6. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 318 с. URL: http://pidruchniki.com/17190512/bankivska_sprava/kreditni_operatsiyi_bankiv.
7. Вовк В.Я. Кредитування і контроль: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 463 с. URL: <http://weststudents.com.ua/glavy/1776-11-sutnst-vidi-bankvskogokreditu.html>.
8. Бандурка О.М. Гроші та кредит / О.М. Бандурка, В.В. Глушенко, А.С. Глушенко. Львів: Магнолія 2006, 2014. 368 с.
9. Руда О. Облік банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / О. Руда // URL: http://sophus.at.ua/publ/2013_04_18_19_kampodilsk/sekcija_5_2013_04_18_19/oblik_bankivskogo_kredituvannja_silskogospodarskikh_pidpriemstv/25-1-0-544.
10. Міністерство аграрної політики України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/17529>.
11. Украинский выбор: правда народа. URL: <http://vybor.ua/article/economika/problemy-kreditovaniya-agrariev-v-ukraine.html>.
12. АПК Информ. URL: <https://www.apk-inform.com>.
13. Макухіна Я.О. Кредитування агропромислового комплексу України / Я.О. Макухіна // URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=66809.6>.

УДК 336.71:77

Рибалко О.П.,
аспірант,*Київський університет ринкових відносин***ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЇ
КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ**

Рибалко О.П. Парадигма розвитку стратегії кредитної політики комерційного банку. Автором висвітлено роль кредитної стратегії у забезпеченні ефективної діяльності комерційного банку. Сформовано систему основних цілей кредитної стратегії банку. Увагу приділено адаптивності діяльності банку до можливих змін умов функціонування кредитного ринку. Наголошено, що кредитна стратегія дає змогу раціонально використовувати кредитні ресурси, своєчасно запобігати появі кредитного ризику. У статті запропоновано схему формування і реалізації кредитної стратегії банку.

Ключові слова: комерційний банк, кредитна політика, стратегія кредитної політики, ефективність, кредитні операції, ризику, кредитний портфель.

Рибалко А.П. Парадигма развития стратегии кредитной политики коммерческого банка. Автором рассмотрена роль кредитной стратегии в обеспечении эффективной деятельности коммерческого банка. Сформирована система основных целей кредитной стратегии банка. Внимание уделено адаптивности деятельности банка к возможным изменениям условий функционирования кредитного рынка. Отмечено, что кредитная стратегия позволяет рационально использовать кредитные ресурсы, своевременно предотвращать появление кредитного риска. В статье предложена схема формирования и реализации кредитной стратегии банка.

Ключевые слова: коммерческий банк, кредитная политика, стратегия кредитной политики, эффективность, кредитные операции, риски, кредитный портфель.

Rybalko A.P. Paradigm of development of the strategy of commercial bank's credit policy. The author describes the role of the credit strategy in ensuring the effective operation of the commercial bank. The system of the main objectives of the bank's credit strategy is formed. Attention is paid to the adaptability of the bank to possible changes in the conditions of the functioning of the credit market. It is emphasized that the credit strategy allows to use credit resources rationally, prevent the emergence of credit risk in a timely manner. In the article the scheme of formation and realization of the bank's credit strategy is offered.

Key words: commercial bank, credit policy, strategy of credit policy, efficiency, credit operations, risks, loan portfolio.

Постановка проблеми. Найпоширенішою операцією комерційних банків, яка дає їм можливість отримати основну частину доходу, є надання кредитів. Однак загальні тенденції сучасного розвитку кредитних операцій вітчизняних банків свідчать про суттєве послаблення ролі банківського кредиту в забезпеченні виробничого сектору додатковими фінансовими ресурсами. Саме тому одним із головних завдань, що виникають у банківських установах, є розроблення ефективної кредитної політики.

Більшість банківських установ орієнтуються лише на реалізацію короткострокових цілей, в результаті чого погіршується їх дохідність та фінансова стійкість. Нині значної актуальності набуває необхідність перспективного управління кредитною діяльністю, яке би базувалося на науковій методології передбачення її напрямів, адаптації до загальних цілей розвитку банку й умов мінливого зовнішнього економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження організації кредитної політики та процесів банківського кредитування зробили такі вітчизняні вчені, як О.О. Непочатенко О.О. [6], І.В. Карбівничий, І.В. Сало [8], Ю.О. Русіна [7], М.В. Тарасюк [9] тощо. Однак недостатньо уваги приділено адаптації кредитної політики банків до мінливих кризових умов економічного простору. Тому питання створення ефективного механізму формування та реалізації кредитної політики банку потребують подальших наукових досліджень і розробок.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних основ розвитку стратегій кредитної політики комерційного банку.

Виклад основного матеріалу. Кредитна політика для банківської установи є основою її кредитної діяльності, яка узгоджується із загальною концепцією розвитку банку, що дає змогу досягти взаємозв'язку стратегії та тактики банку у сфері кредитування. Поєднуючи стратегічні цілі з тактичними завданнями, а також стратегічне та тактичне планування щодо реалізації їх на практиці, кредитна політика дає змогу банківським установам уникати у своїй діяльності проблем та досягти більш повної реалізації себе на фінансовому ринку [2, с. 293].

Основою формування кредитної політики банку є її цілі та завдання. Розробляючи кредитну політику як елемент банківської політики, слід підкреслити, що її цілі перебувають у зв'язку із загальними стратегічними цілями банку, збігаються з цілями його банківської політики.

Сучасна система кредитування побудована на ліберальній основі: клієнт не закріплюється за банком, а сам вибирає кредитну установу, послугами якої він хотів би користуватися; йому надано право відкривати позичкові рахунки не в одному, а в декількох банках. Лібералізація системи кредитування розширює можливість клієнта в отриманні кредиту та створює умови для розвитку міжбанківської конкуренції. Комерційні банки у проведенні кредитної політики виходять із необхідності забезпечення поєднання інтересів банку, його акціонерів, вкладників та клієнтів з урахуванням загальнодержавних інтересів.

Для забезпечення ефективної кредитної політики банку мають бути поставлені такі завдання, як:

– забезпечення надання якісних кредитів, тобто таких кредитів, які забезпечують адекватний процентний дохід навіть за негативних змін макроекономічних умов або за змін умов функціонування банківського сектору;

– забезпечення прибутковості кредитного портфеля. Вартість кредиту повинна відповідати прогнозованому (розрахунковому) ступеню індивідуального кредитного ризику, а дохідність кредитного портфеля – плановому рівню;

– забезпечення зростання обсягів кредитного портфеля. Метою діяльності банку є довгострокове стабільне зростання прибутковості бізнесу. Це зростання не може бути забезпечене, по-перше, без формування якісного портфеля кредитів; по-друге, без досягнення оптимального співвідношення між рівнем прибутку і ризику.

Організація формування та реалізації кредитної політики банку – це сукупність прийомів і методів раціонального поєднання елементів керуючої підсистеми (суб'єктів управління) із внутрішніми факторами, що впливають на формування кредитної політики в часі та просторі [5]. Під час розроблення кредитної політики банку має бути передбачений можливий діапазон моделей прийняття відповідних управлінських рішень, використання нових кредитних інструментів, впровадження нових інноваційних технологій здійснення кредитного процесу, які б давали змогу враховувати можливі зміни зовнішніх і внутрішніх умов кредитної діяльності.

Ефективним інструментом, за допомогою якого можна було би здійснювати перспективне управління кредитною діяльністю банку, є кредитна стратегія. Чітко визначена кредитна стратегія дає змогу раціонально використовувати кредитні ресурси, своєчасно й адекватно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, запобігати появі кредитного ризику чи знизити його рівень, покращити показники надійності і стабільності. Розроблення і послідовна реалізація якісної, гнучкої та ефективної кредитної стратегії – основна проблема стійкого розвитку кожного банку [1, с. 632].

Система основних цілей кредитної стратегії комерційного банку повинна включати:

– забезпечення найвищого рівня дохідності кредитних операцій та акціонерного капіталу банку за мінімального рівня ризику;

– підтримання оптимального співвідношення джерел залучення і напрямів використання фінансових ресурсів;

– забезпечення фінансової стійкості банківської установи у проведенні кредитної діяльності;

– досягнення оптимального співвідношення між зростанням обсягу кредитних операцій та темпами підвищення їхньої якості;

– забезпечення оптимального та зваженого використання кредитних ресурсів;

– збільшення кількості клієнтів, яким пропонується надання якісних кредитних послуг;

– збереження високого рівня довіри з боку клієнтів та інвесторів до комерційного банку [3, с. 210].

Отже, кредитна політика комерційного банку як елемент загальної банківської політики найтіснішим чином пов'язана з депозитною політикою, є сукупністю стратегічних і тактичних рішень, які знаходять своє відображення у спеціальному документі, де визначаються перспективні і поточні цілі кредитування, його параметри та процедура, та реалізується через кредитний механізм [4, с. 109].

Кредитна політика складається зі стратегії і тактики банку щодо організації процесу кредитування. Тобто кредитна політика визначає основні напрями кредитного процесу, пріоритети, принципи та цілі певного банку на кредитному ринку – стратегію кредитної діяльності банку, а також передбачає застосування конкретних фінансових та інших інструментів, що використовуються у процесі реалізації кредитних угод, – тактику банку щодо організації процесу кредитування.

Стратегія управління кредитними операціями банку є процесом розроблення мети, завдань кредитної політики та вибору методів їх досягнення (рис. 1).

Під час визначення стратегічних цілей банку із приводу обсягів його кредитної діяльності, формування рівня кредитної ставки, форм і видів кредитування клієнтів мають бути прогнозовані та враховані певні зміни, які очікуються в цьому періоді на фінансовому ринку загалом та в тих його сегментах, в яких банк проводить свою кредитну діяльність. У зв'язку із циклічним розвитком і постійною мінливістю стану фінансового ринку, окремих його сегментів необхідно систематично вивчати стан його кон'юнктури для формування ефективної кредитної політики, її коригування в окремих напрямках.

На наш погляд, кредитна політика банку – це інструмент системи управління кредитною діяльністю банку, кінцева мета якого – запобігання ризикам у досягненні ним стратегічних цілей. Реалізація кредитної політики забезпечує умови для задоволення потреб клієнтів в отриманні коштів у тимчасове користування з одночасним отриманням прибутку банком за забезпечення належного рівня його ліквідності та мінімізації ризиків за здійснюваними операціями.

Сьогодні, функціонуючи в нестабільному середовищі і не маючи репрезентативної інформації про контрагентів, банки повинні розробляти і стратегію кредитного ризик-менеджменту за допомогою збалансованості стратегічних і тактичних методів управління.

Аналізуючи позиції різних авторів [8; 9] щодо сутності кредитної політики, необхідно враховувати кінцеву мету щодо формування оптимальної структури кредитних вкладень. За таких обставин необхідно визначити стратегічні цілі кредитної політики банку, що будуть слугувати основою кредитної діяльності. До основних цілей можна віднести:

- задоволення потреб клієнтів в отриманні коштів у тимчасове користування відповідно до різних видів кредиту, що їх пропонують на ринку;
- отримання прибутку.

Загалом стратегія кредитної політики полягає у виборі пріоритетів, принципів та цілей банку на кредитному ринку. У тактичній частині виділяють інструменти, які використовуються з метою реалізації цілей банку під час здійснення кредитних операцій, правила їх здійснення, порядок організації кредитного процесу. З метою ефективної реалізації розробленої кредитної стратегії банки в сучасних умовах мають розробляти власну внутрішню кредитну політику та запроваджувати механізми її здійснення. Водночас кредитна стратегія банку повинна сприяти моделюванню повноцінних кредитних відносин, які б максимально задовольняли потреби суб'єктів ринкових відносин.

Висновки. Кредитна політика є важливим інструментом досягнення визначених перед банком цілей та завдань. Провідна її роль полягає у зростанні конкурентних переваг, що виражається в максимізації прибутку і мінімізації ризиків у процесі формування ресурсної бази та ефективного розміщення залучених ресурсів. Кредитна політика зумовлює організацію кредитної діяльності банківської структури, стає основою для всього процесу кредитування, визначає його параметри та особливості.

Кредитна стратегія, яка є складовим елементом кредитної політики комерційного банку, встановлює межі, в яких повинні реалізовуватися завдання стратегічного плану діяльності. Під час формування цієї стратегії

Рис. 1. Формування стратегії кредитної політики комерційного банку

Джерело: складено автором на основі матеріалів джерел [8; 9]

необхідно використовувати інструменти кредитного механізму та науково-обґрунтовані підходи до вдосконалення кредитного процесу. Ефективний стратегічний план має відображати програми діяльності кредитних підрозділів банку для забезпечення адаптивності

поставлених цілей до середовища функціонування банківського сектору. Для успішного та прибуткового розвитку комерційного банку стратегія кредитної політики має спиратися на синергію пріоритетів, принципів та цілей банку на кредитному ринку.

Список використаних джерел:

1. Балянт Г.Р. Вдосконалення кредитної стратегії банку в контексті управління кредитним ризиком / Балянт Г.Р. // Молодий вчений. 2016. № 12.1(40). С. 632–636.
2. Волкова Н.І. Вибір кредитної стратегії банками України / Волкова Н.І. // Науковий вісник НЛТУ України. 2014. № 24.3. С. 291–301.
3. Гребенюк Л.А. Основи формування кредитних стратегій банку / Гребенюк Л.А. // Актуальні проблеми економіки : наук. економ. журнал. 2012. № 2. С. 208–213.
4. Золотарьова О.В. Концепція кредитної політики комерційного банку та можливості підвищення її ефективності / Золотарьова О.В., Півняк Ю.В., Мартиненко П.Ю. // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 9.2. С. 108–112.
5. Іванова І.А. Формування ефективної кредитної політики в умовах фінансово-економічної нестабільності / І.А. Іванова, Д.В. Дмитренко // URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15074535487158.pdf>.
6. Непочатенко О.О. Гармонійність кредитної політики банків / О.О. Непочатенко, Н.Л. Правдюк, О.О. Любар // Зб. наук. пр. Уманського нац. ун-ту садівництва. 2012. Вип. 77, Ч. 2: Економіка. С. 329–336.
7. Русіна Ю.О. Механізм формування та реалізації кредитної політики банку / Русіна Ю.О., Ковтун М.В. // Економіка. Управління. Інновації. 2014. № 1(11). URL: [http://www.eui_2014_1_52%20\(4\).pdf](http://www.eui_2014_1_52%20(4).pdf).
8. Сало І.В. Формування та реалізація кредитної політики банку: монографія / Сало І.В., Карбівничий І.В. К.: Кондор, 2017. 176 с.
9. Тарасюк М.В. Фінанси, гроші та кредит / Тарасюк М.В. К.: Кондор, 2016. 172 с.

Рошило В.І.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ

Рошило В.І. Місцеві бюджети в умовах децентралізації: проблематика формування та напрями реформування. Статтю присвячено новачкам чинного бюджетного законодавства щодо формування місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. Розглянуто особливості запровадження нової моделі міжбюджетних відносин, яка пов'язана з підвищенням ролі місцевих органів влади, розширенням владних повноважень на місцевому рівні.

Проведений моніторинг бюджету Чернівецької області дав змогу розкрити проблематику фінансового забезпечення регіонального розвитку в системі фінансових відносин органів державної влади та місцевого самоврядування. Визначені проблемні аспекти міжбюджетних відносин, які безпосередньо пов'язані з фінансовою спроможністю місцевих органів влади, особливо в частині реалізації делегованих державою повноважень.

Запропоновані шляхи зміцнення фінансової основи місцевих бюджетів.

Ключові слова: місцеві бюджети, децентралізація, делеговані повноваження, місцеві органи влади.

Рошило В.И. Местные бюджеты в условиях децентрализации: проблематика формирования и направления реформирования. Статья посвящена новациям действующего бюджетного законодательства относительно формирования местных бюджетов в условиях финансовой децентрализации. Рассмотрены особенности ввода новой модели межбюджетных отношений, которая связана с повышением роли местных органов власти, расширением их полномочий на местном уровне.

Проведенный мониторинг бюджета Черновицкой области дал возможность раскрыть проблематику финансового обеспечения регионального развития в системе финансовых отношений органов государственной власти и местного самоуправления.

Выделены проблемные аспекты межбюджетных взаимоотношений, которые непосредственно связаны с финансовой возможностью местных органов власти, особенно в части реализации делегированных государством полномочий.

Предложены пути укрепления финансовой основы местных бюджетов.

Ключевые слова: местные бюджеты, децентрализация, делегированные полномочия, местные органы власти.

Roshylo. V.I. Local budgets in the conditions of decentralization: problems of formation and directions of reform. The article is devoted to the innovations of the current budget legislation on the formation of local budgets under the conditions of financial decentralization. The author considers peculiarities of the introduction of a new model of intergovernmental fiscal relations, which is connected with the increase of the role of local authorities, expansion of authority at the local level.

The monitoring of the budget of Chernivtsi Region made it possible to reveal the problems of financial support of regional development in the system of financial relations of state authorities and local self-government. The problematic aspects of intergovernmental relations, which are directly related to the financial capacity of local authorities, are especially highlighted, particularly as regards the implementation of powers delegated by the state.

The ways to strengthen the financial basis of local budgets are proposed.

Key words: local budgets, decentralization, delegated powers, local authorities.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації економіки країни місцеві бюджети відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку територіальних громад. 28 грудня 2014 року ухваленням Закону «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» було розпочато бюджетну децентралізацію, яка стала головним фінансовим стимулом для децентралізації та кардинально змінила підходи до бюджетного вирівнювання фінансової спроможності

адміністративно-територіальних одиниць. Децентралізація влади і суттєве розширення повноважень територіальних громад передбачає перерозподіл завдань, повноважень і ресурсів на національному, регіональному та місцевому рівнях, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів, зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування.

Перенесення значних владних повноважень та функцій із державного на місцевий рівень без відпо-

відного фінансового забезпечення може привести до негативних наслідків. Тому проблема фінансування делегованих повноважень органів місцевої влади і досі потребує практичного розв'язання. Існує нагальна потреба створення нової, ефективнішої системи фінансового забезпечення реалізації власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, що дасть змогу збалансувати функції та повноваження органів місцевої влади з їхніми фінансовими можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження рівня та якості фінансового забезпечення, фінансової самостійності та самодостатності місцевих бюджетів є науковим доробком багатьох провідних вітчизняних учених-економістів: Й. Бескида, С. Буковинського, А. Буряченка, О. Василика, В. Гейця, В. Глушченка, А. Даниленка, В. Зайчикової, О. Кириленко, В. Кравченка, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луїної, І. Лютого, В. Опаріна, Ю. Острішенко, Д. Полозенка, Г. П'ятаченка, Л. Тарангул, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших.

Незважаючи на великий спектр наукових досліджень та враховуючи важливість результатів останніх, необхідно зазначити, що і донині актуальним залишаються питання підвищення фінансової спроможності територіальних громад у напрямі забезпечення достатніми бюджетними ресурсами виконання власних та делегованих повноважень місцевих органів влади, що є однією із найважливіших передумов стабільного розвитку регіонів.

Формулювання цілей статті. В умовах розвитку та модернізації територіальної організації влади в Україні та забезпечення якісного розвитку регіонів країни пріоритетним напрямом трансформаційних змін є посилення ефективності функціонування системи фінансового забезпечення місцевих органів влади. Метою статті є дослідження проблемних питань функціонування місцевих бюджетів та розроблення напрямів удосконалення бюджетного процесу на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Стратегія реформування системи фінансового забезпечення місцевих органів влади передбачає формування та нарощування власної ресурсної бази, упорядкування питань власності стосовно об'єктів соціально-культурної сфери з одночасним розглядом питань щодо їх можливої функціональної оптимізації, створення ефективних інституцій для результативної роботи і виконання всіх необхідних повноважень та територіального розвитку. Нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, визначено цілу низку заходів щодо удосконалення міжбюджетних відносин з метою зменшення залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету, створення належних умов для виконання органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади покладених на них функцій. Зокрема, з метою збільшення фінансової самодостатності місцевих бюджетів шляхом подальшої децентралізації управління бюджетними коштами до місцевих бюджетів була передана частина доходів державного бюджету, збільшено ресурс місцевих бюджетів на виконання власних повноважень, розширено джерела формування доходів бюджету розвитку тощо.

Децентралізація, яка передбачає делегування владних повноважень на місцевий рівень, приводить до вищої ефективності публічного управління на нижчому рівні, а також більше враховує інтереси громадян. Однак разом із цим слід мати на увазі, що перенесення значних владних повноважень та функцій з державного на нижчі рівні без відповідного фінансового забезпечення може привести до негативних наслідків.

Проводячи моніторинг виконання місцевих бюджетів, можна констатувати, що в минулому році збереглося зростання доходів місцевих бюджетів, а також частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України. Протягом січня-грудня 2017 року надходження до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) становили 192,0 млрд. грн., що більше від прогнозних показників Мінфіну на 21,3 млрд. грн. А порівняно з 2016 роком надходження зросли на 45,4 млрд. грн., або на +31%. [2]. Частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті досягає 50%, тобто органи місцевої влади мають у своєму розпорядженні вагомий фінансовий ресурс, щоб ним ефективно управляти та спрямовувати на розвиток громад (у відносінах з державою – 50/50) [2]. Це свідчить про підвищення зацікавленості органів місцевої влади у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, реалізації заходів щодо пошуку резервів їх наповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів.

Системний аналіз виконання місцевих бюджетів Чернівецької області дав змогу виокремити низку значних ризиків для місцевих органів влади в 2018 році. Враховуючи значне щорічне навантаження на місцеві бюджети, державою передбачено новий вид трансферту місцевим бюджетам – додаткову дотацію на здійснення переданих із державного бюджету видатків із утримання закладів освіти та охорони здоров'я. Розподіл додаткової дотації на фінансування переданих із державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я на 2018 рік здійснено із застосуванням двох критеріїв, зокрема, 50% її обсягу розподілено пропорційно до питомої ваги приведенного індексу відносної податкоспроможності зведеного бюджету областей, а решту 50% пропорційно до питомої ваги чисельності наявного населення областей станом на 1 січня року, що передувє плановому. Внаслідок цього Чернівецька область недоотримує близько 300 млн. грн. Вважаємо такий підхід помилковим. Держава, переходячи в 2014 році на нові принципи міжбюджетного регулювання, декларувала, що вирівнюватиме податкову базу регіонів (тобто індекс податкоспроможності). Цей принцип закладено в основу розрахунку базової дотації, однак під час розподілу додаткової дотації Міністерство фінансів України відійшло від нього, і додаткові кошти отримали не фінансово слабкі регіони, а ті, які мають найбільше населення: Дніпропетровська, Харківська та інші області. Слід відзначити, що ці регіони і так фінансово стабільні та можуть за рахунок власних доходів забезпечити обов'язкові видатки своїх місцевих бюджетів. Крім того, у розрахунок включено тільки обласні бюджети з подальшим перерозподілом коштів обласними державними адміністраціями. Це порушує децентралізаційні принципи, адже громади для того й об'єднувалися, щоб мати прямі міжбюджетні від-

носини з державним бюджетом. Це ставить органи місцевого самоврядування базового рівня – об'єднані територіальні громади та міста обласного значення – у значну залежність від обласної влади. Таке рішення про централізацію ресурсів щодо соціально важливих сфер може привести до гальмування процесу об'єднання громад та означатиме «відступ назад» децентралізаційної реформи. Крім того, це започатковує негативні тенденції перенесення повноважень на вищий рівень [1].

Обсяг бюджетних асигнувань, передбачених місцевим бюджетам Чернівецької області за рахунок медичної субвенції, для фінансування делегованих державою повноважень на 2018 рік зростає лише на 7,4%, при тому, що лише мінімальна заробітна плата повинна зрости на 16,4%, а про витрати на харчування, медикаменти та інші захищені видатки вже немає потреби згадувати. Отже, як показує практика 2016–2017 років, передбачені обсяги цієї субвенції покривають потребу місцевих бюджетів у ресурсах лише на 80%, а в 2018 році цей відсоток може значно знизитися.

У Державному бюджеті України на 2018 рік з обсягу медичної субвенції виключено видатки на надання первинної медичної допомоги, яку в межах заходів реформи фінансування системи охорони здоров'я передбачається у 2018 році фінансувати з державного бюджету. Водночас відсутність чіткого механізму, як цей процес відбуватиметься, породжує острах на місцях, особливо на рівні об'єднаних територіальних громад. Крім того, як і в попередніх роках, на рівні ОТГ передбачається медична субвенція на надання вторинного рівня медичної допомоги населенню при тому, що такі медичні заклади на території громад відсутні. Небажання громад віддавати ці кошти до районних бюджетів знову спричинить суттєві суперечки між керівництвом районного рівня та об'єднаних територіальних громад області. Враховуючи зазначене, просимо медичну субвенцію на надання вторинного рівня медичної допомоги населенню передбачати винятково для тих місцевих бюджетів, на території яких є заклади, що мають право надавати таку допомогу.

На рівень бюджету Чернівецької області передбачено передати на фінансування за рахунок Чернівецького обласного бюджету 12 державних вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації (коледжів), при цьому це заплановано здійснити без передачі відповідного ресурсу з державного бюджету. За попередніми розрахунками, на утримання цих закладів упродовж 2018 року необхідно щонайменше 140 млн. грн., які в обласному бюджеті відсутні.

У 2017 році Чернівецька область брала участь в експерименті з фінансового забезпечення реалізації заходів з розвитку автомобільних доріг загального користування. Обласною державною адміністрацією відповідно до пункту 33 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України сформовано та погоджено з Міністерством інфраструктури України та Державним агентством автомобільних доріг України, комітетом Верховної Ради України з питань бюджету Перелік об'єктів будівництва, капітального та поточного ремонтів автомобільних доріг загального користування в межах експерименту з фінансового забезпечення

реалізації заходів із розвитку автомобільних доріг загального користування у Чернівецькій області, що фінансується за рахунок коштів, отриманих протягом 2017 року (загалом 431,1 млн. грн.). Упродовж січня-вересня 2017 року до обласного бюджету від перевиконання загального обсягу щомісячних індикативних показників надходжень митних платежів надійшло 85,1 млн. грн., тобто 19,7% від планового обсягу фінансування об'єктів. Незважаючи на те, що на 2018 рік для області передбачено субвенцію на ремонт доріг, відсутність у цьому році надходжень митних платежів в межах експерименту унеможливить проведення ремонтно-будівельних робіт на автомобільних дорогах загального користування області, визначених переліком. З огляду на зазначене, пропонуємо продовжити експеримент, який не тільки вирішує проблеми з ремонтом доріг, але і стимулює роботу митниці.

Бюджетним пакетом пропонується змінити існуючий мотиваційний механізм горизонтального вирівнювання шляхом збільшення з 50 до 80% обсягу вилучення коштів із місцевих бюджетів до державного бюджету (так звана реверсна дотація). Це приведе до необґрунтованого зменшення фінансового ресурсу місцевих бюджетів, які мають рівень надходжень податку на доходи фізичних осіб на одного жителя вище 1,1. Зміна ж механізму горизонтального вирівнювання позбавляє громади мотивації нарощувати фінансові ресурси в наступному бюджетному періоді.

Висновки. Нова якість бюджетного процесу в контексті реалізації реформи створення місцевого самоврядування на засадах децентралізації вимагає удосконалення механізму формування фінансово спроможної територіальної громади та її нової територіальної організації шляхом удосконалення законодавчо-нормативного забезпечення. Зокрема, необхідно:

- підготувати і прийняти нову редакцію Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», удосконаливши забезпечення функціонування повноцінного місцевого самоврядування на різних рівнях управління, перерозподіл повноважень у системі органів місцевого самоврядування та між органами місцевого самоврядування та державними органами виконавчої влади;

- розподіл додаткової дотації на здійснення переданих із державного бюджету видатків із утримання закладів освіти та охорони здоров'я має бути здійснено лише пропорційно до індексу відносної податкоспроможності зведеного бюджету областей, а не пропорційно до питомої ваги чисельності наявного населення області;

- переглянути розрахунок обсягу медичної субвенції для Чернівецької області з урахуванням реального росту заробітної плати і цін на медпрепарати і продукти харчування;

- передбачати медичну субвенцію на надання вторинного рівня медичної допомоги населенню винятково для тих місцевих бюджетів, на території яких є заклади, що мають право надавати таку допомогу;

- надати цільову субвенцію з державного бюджету на утримання державних вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації (коледжів) за прикладом субвенції на фінансування професійно-технічних закладів.

Список використаних джерел:

1. Слобожан О. Бюджет-2018 – черговий виклик для місцевого самоврядування / О. Слобожан, С. Надал. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/analiz_db_2017_amu.pdf.
2. Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року / Я. Казюк, В. Венцел, С. Демиденко, І. Герасимчук. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/8053>.
3. Бюджетний кодекс України: за станом на 01.01.2018 р. / Верховна Рада України від 8.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>.
4. Звіт про виконання місцевих бюджетів Чернівецької області за 2016 рік.

УДК 336.1

Ситник Н.С.,
доктор економічних наук,
завідувач кафедри державних та місцевих фінансів,
Львівський національний університет імені Івана Франка
Стефанків Б.О.,
магістрант,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ СКЛАДНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Ситник Н.С., Стефанків Б.О. Фінансові аспекти складників економічної безпеки держави. У статті розглянуто актуальні проблеми складників економічної безпеки держави у різних аспектах. Так, виокремлено аспект поточного стану та аспекти функціонального і нормативного забезпечення. Крім того, досліджено зовнішній і внутрішній рівні фінансової безпеки держави. Визначено сутність фінансової безпеки держави та фактори, що впливають на неї. Доведено, що, крім традиційних факторів, рівень фінансової безпеки країни зумовлений ступенем фінансового стану та розвитку ринку капіталів, які обслуговують оборот великої кількості акцій реально функціонуючих суб'єктів господарювання.

Ключові слова: безпека, фінансова безпека, економічна безпека, фактори, фінансові аспекти.

Сытник Н.С., Стефанкив Б.А. Финансовые аспекты составляющих экономической безопасности государства. В статье рассмотрены актуальные проблемы составляющих экономической безопасности государства в различных аспектах. Так, выделены аспекты текущего состояния и функционального и нормативного обеспечения. Кроме того, исследованы внешний и внутренний уровни финансовой безопасности государства. Определены сущность финансовой безопасности государства и факторы, влияющие на нее. Доказано, что, кроме традиционных факторов, уровень финансовой безопасности страны обусловлен степенью финансового состояния и развития рынка капиталов, которые обслуживают оборот большого количества акций реально функционирующих субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: безопасность, финансовая безопасность, экономическая безопасность, факторы, финансовые аспекты.

Sytnyk N.S., Stefankiv B.O. Financial Aspects of the Components of the State Economic Security. The article is devoted to the actual problems of the components of economic security of the state in various aspects. Thus, the aspect of the current state and aspects of functional and normative provision are researched. In addition, the external and internal level of financial security of the state were studied. The essence of financial security of the state and the factors influencing it are determined. Statement that in addition to traditional factors, the level of financial security of the country depends on the degree of financial and capital market development (which serves to provide a turnover of a large number of shares of actually operating entities), is proved in the article.

Key words: security, financial security, economic security, factors, financial aspects.

Постановка проблеми. Специфічний стан економічної системи, за якого досягаються баланс і стійкість до негативних проявів загроз та існує здатність забезпечувати власний ефективний та стійкий розвиток з урахуванням своїх економічних інтересів, означає високий рівень економічної безпеки держави. Нині проблематика безпеки продовжує бути особливо

актуальною, головним чином, у зв'язку з військовою агресією, якої зазнала і продовжує відчувати Україна. Економічна безпека загалом і фінансова зокрема є невід'ємними складниками загальнонаціональної безпеки, тому вивчення їх аспектів, а також факторів та загроз, що впливають на них, є важливими завданнями наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансової безпеки держави частково досліджується у великій кількості робіт, що присвячені економічній безпеці. Питання економічної безпеки держави вивчають такі економісти, як О. Барановський, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, О. Ляшенко, Я. Малик, В. Мартинюк, А. Мокій та ін. А безпосередньо фінансову безпеку досліджували Н. Рудик [1], Р. Сніщенко [2], І. Луценко [3], Н. Яценко [4]. Проводили вагомі дослідження та робили внесок у теорію із цього питання такі зарубіжні вчені, як Дж.-К. Ван Хорн, К. Жюгляр, Дж. Найт, Т. Аліссон, Г. Фостер, Й. Шумпетер. У їхніх працях детально проаналізовано історичні, теоретичні та практичні аспекти фінансової безпеки держави.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є формулювання і систематизація складників фінансової безпеки в контексті різних її аспектів. Окрім того, важливим завданням статті є виділення та обґрунтування окремих факторів, що впливають на фінансову безпеку держави.

Вклад основного матеріалу. Фінансову безпеку можна розглядати в різних аспектах (рис. 1).

На підставі цього можна визначити фінансову безпеку як здатність фінансової системи зберігати захищеність, стабільність і стійкість своїх фінансових інтересів за негативного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що становлять загрозу фінансовій безпеці, а також збереження здатності фінансової системи

держави забезпечувати ефективне функціонування національної економіки та її перманентне економічне зростання.

Крім того, можна також виділити кілька факторів, що визначають рівень фінансової безпеки будь-якої держави:

- рівень фінансової незалежності від зовнішньої фінансової допомоги, наданої міжнародними фінансовими установами, економічними угрупованнями, урядами окремих країн, обсягів іноземних інвестицій у національну економіку;

- характер проведеної державою внутрішньої і зовнішньої фінансово-кредитної політики;

- наявність позитивного політичного клімату в країні;

- рівень забезпеченості функціонування фінансової сфери законодавчими та нормативно-правовими документами.

Фінансову безпеку держави можна розглядати в інших аспектах залежно від рівня:

- зовнішнього (зачіпає фінансовий суверенітет країни, рівень незалежності національної фінансової системи від впливу фінансово-кредитних організацій міжнародного рівня і транснаціонального капіталу);

- внутрішнього (безпека фінансової сфери визначається досконалістю правової, організаційної та інституційної бази, політичною стабільністю, рівнем ризиків ринкової кон'юнктури, масштабами тіньової економіки і рівнем корупції в державі).

Рис. 1. Аспекти фінансової безпеки

Джерело: складено авторами

Будучи надзвичайно складною багаторівневою системою, фінансова безпека сформована з низки підсистем, що відрізняються власною структурою і логікою розвитку.

Так, до складу фінансової безпеки держави входять: бюджетна, податкова, боргова безпека, фінансова безпека банківської системи, валютна, грошово-кредитна, інвестиційна безпека, фінансова безпека страхового та фондового ринків.

Бюджетна безпека передбачає стан, за якого забезпечується платоспроможність держави, досягається баланс доходів і видатків державного та місцевих бюджетів, підвищується раціональність та якість розподілу бюджетних коштів. Рівень бюджетної безпеки держави визначається такими показниками, як: розмір бюджету; обсяг ВВП, що розподіляється через бюджет; наявність дефіциту бюджету, його розмір і джерела фінансування; масштаби бюджетного фінансування; рівень бюджетної дисципліни; якість казначейського виконання бюджету [5; 6].

Податкова безпека держави полягає в ефективності проведеної державою податкової політики, яка об'єднує фіскальні інтереси держави з інтересами платників податків для забезпечення держави оптимальним обсягом податкових надходжень, що відповідає всім вимогам економічної доктрини і фіскальної достатності. Також податкова безпека держави передбачає оптимізацію рівня оподаткування: перегляд численних, часто необґрунтованих податкових пільг, регулювання норми оподаткування для уникнення скорочення податкової бази внаслідок зростання тіньової економіки, скорочення легального бізнесу, масового ухилення від сплати податків.

Боргова безпека держави характеризується певним рівнем державної внутрішньої і зовнішньої заборгованості з обов'язковим урахуванням вартості обслуговування й оцінки ефективного використання запозичень. Оптимальне співвідношення між внутрішньою і зовнішньою заборгованістю, що сприяє задоволенню соціально-економічних потреб, дасть змогу забезпечити стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз. Боргова безпека сприяє збереженню незалежності та суверенітету держави під час здійснення виплат на погашення основної суми боргу і відсотків за ним і підтримання належного рівня платоспроможності та кредитного рейтингу країни.

Фінансова безпека банківської системи розглядається з різних поглядів:

- із погляду фінансових наслідків її діяльності у цілому для держави і окремих її клієнтів і контрагентів;
- із погляду уникнення потенційних і реальних загроз фінансовому стану всієї банківської системи країни, НБУ і банківських установ.

У загальному вигляді фінансова безпека банківської системи полягає у досягненні максимального рівня ефективності використання ресурсного потенціалу банку, формуванні сприятливих умов для здійснення своєї діяльності банківськими установами, запобіганні виникненню внутрішніх і зовнішніх загроз, формуванні умов для стабільного та ефективного функціонування банківської системи.

Валютна безпека держави характеризується ступенем забезпеченості держави валютними коштами і станом курсоутворення національної грошової одиниці. Про валютну безпеку держави свідчать позитивне

сальдо платіжного балансу, здатність виконувати міжнародні зобов'язання, наявність необхідного обсягу валютних резервів, стабільність національної грошової одиниці, що захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках, створення оптимальних умов для розвитку вітчизняного експорту і припливу в країну іноземних інвестицій.

Грошово-кредитна безпека передбачає стабільний стан монетарної системи, грошової одиниці, доступність кредитних ресурсів і рівень інфляції, що забезпечує економічне зростання і збільшення реальних доходів населення. При цьому розмір грошової маси повинен повністю покривати обороти, що нею обслуговуються, а величина відсоткової ставки повинна бути оптимальною для задоволення попиту на гроші.

Інвестиційна безпека характеризується високим рівнем інвестицій, за якого виникає можливість оптимального задоволення поточних потреб економіки в обсязі і структурі капітальних вкладень, під час оцінки ефективного використання і повернення інвестованих коштів. Інвестиційній безпеці сприяють установлення ефективного співвідношення обсягів іноземних інвестицій у країну і вітчизняних інвестицій в інші країни, підтримка позитивного національного платіжного балансу.

Безпека фондового ринку – це наявність оптимального обсягу його капіталізації з урахуванням структури і рівня ліквідності реалізованих на ньому цінних паперів. Фінансова безпека фондового ринку характеризується стійким фінансовим станом емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв та інших учасників фондового ринку. У загальному вигляді безпека фондового ринку складається з оцінки рівня фінансової стабільності двох основних його складників: ринку державних цінних паперів, ринку корпоративних цінних паперів і його сегментів (ринок акцій, облігацій, векселів, казначейських зобов'язань, ощадних сертифікатів, біржового та позабіржового ринків).

Фінансова безпека страхового ринку в цілому, і конкретного страхувальника зокрема, полягає в досягненні страховими компаніями такого обсягу сформованих ними фінансових ресурсів, які могли б дати їм можливість відшкодувати втрати їх клієнтів в результаті настання страхового випадку, а також у забезпеченні ефективного функціонування всього страхового сектора. Фінансова безпека ринку страхових послуг, що залежить від великої кількості факторів як об'єктивних і суб'єктивних, так і внутрішніх і зовнішніх, визначається передусім станом його розвитку. Також впливає фінансова результативність і ефективність діяльності страхового ринку та суб'єктів господарювання.

Беручи до уваги широкий аспект поняття фінансової безпеки, складність взаємозв'язків усередині неї, взаємозалежності складників її елементів, необхідно також включити до складу фінансової безпеки такі структурні елементи, як: фінансова безпека людини (окремого громадянина) і домогосподарства; фінансова безпека підприємства; фінансова безпека регіону.

Під фінансовою безпекою людини розуміється стан життєдіяльності громадянина, який забезпечує правовий та економічний захист його життєвих інтересів, підтримуються його конституційні права, забезпечується гідний рівень життя незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. Основною функцією держави у цьому

разі є забезпечення встановлених соціальних стандартів і гарантій, що дають змогу працездатним громадянам та пенсіонерам вести фінансово забезпечений гідний спосіб життя. Порушення прав споживачів, низький розмір пенсій і заробітної плати, високий рівень безробіття, знецінення заощаджень, падіння реальних доходів населення і зuboжіння, збільшення диференціації доходів і майнового розшарування суспільства – основні загрози не тільки фінансової безпеки громадян, а й усїєї держави. Фінансова безпека громадян багато в чому визначається загальним станом економіки і грамотної фінансової політики, що проводиться в державі.

Фінансова безпека підприємства характеризується збереженням комерційної таємниці підприємства, інтелектуальної власності та інформації; захист підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища, а саме здатність протистояти і швидко реагувати на різноманітні несприятливі зовнішні загрози. Фінансова безпека підприємства з погляду ресурсного підходу передбачає ефективне використання корпоративних ресурсів для мінімізації загроз і забезпечення безперервного функціонування підприємства. На рівень фінансової безпеки підприємства впливає низка факторів: ефективність використання капіталу, якість фінансового менеджменту і управління підприємством, технологічне оснащення та своєчасне оновлення інформаційної бази, а також якісна оцінка й ефективне управління економічними ризиками, здатність адаптуватися до змін ринкової кон'юнктури.

Вагому роль у забезпеченні фінансової безпеки держави у цілому відіграє фінансовий стан регіонів, що входять до його складу, тому підтримання фінансової безпеки регіонів країни – один із невід'ємних елементів сталого розвитку держави.

Фінансова безпека регіону полягає у фінансовій самостійності (автономії) регіону. Самостійність регіону проявляється в можливості повноцінного використання конкурентних переваг регіону, підтримці стабільності регіональної економіки, організації ефективного контролю над ресурсами регіону. Всі елементи економічної системи регіону повинні характеризуватися надійністю, захищати всі форми власності, створювати гарантії для ефективної підприємницької діяльності, стримувати вплив дестабілізуючих факторів. Також фінансова безпека регіону передбачає здатність до самостійної реалізації і захисту регіональних економічних інтересів, здійснення модернізації виробництва, ефективної інвестиційної та інноваційної політики, розвитку інтелектуального і трудового потенціалу регіону.

Дослідження поняття фінансової безпеки вимагає й розгляду такого елемента, як міжнародна фінансова безпека.

Міжнародна фінансова безпека характеризується комплексом інституційних структур і міжнародних умов співіснування домовленостей, за яких кожній державі як члену світової спільноти дається можливість самостійно формувати і реалізувати стратегію свого соціального, економічного та фінансового розвитку, без створення зовнішнього тиску і будь-якого втручання, а також здійснення взаємовигідного співробітництва з іншими державами. Значну роль у нівелюванні даних проблем відіграють партнерські угоди про вільне переміщення капіталів, товарів і послуг, виключення силового тиску, рівноправність у відносинах із

недостатньо економічно розвиненими країнами, задоволення економічних інтересів різних країн. Таким чином, в основі міжнародної фінансової безпеки лежать взаємовигідне співробітництво держав під час вирішення національних та інтернаціональних (глобальних) проблем господарювання, реалізація вільного вибору ними своєї стратегії соціально-економічного розвитку країн і участь у міжнародному поділі праці. Сьогодні основним питанням міжнародної економічної безпеки є формування умов для взаємовигідного співробітництва держав у вирішенні їхніх національних, а також глобальних проблем людства.

Таким чином, стійкість системи державних фінансів визначається рівнем різних факторів. Але, крім вищезазначених факторів, рівень фінансової безпеки країни зумовлений ступенем фінансового стану та розвитку ринку капіталів, які обслуговують обіг великої кількості акцій реально функціонуючих суб'єктів господарювання. Ступінь відкритості внутрішнього ринку, ефективність фінансових інструментів, участь населення в операціях із фондовими цінностями, мобілізація інтелектуальних ресурсів, що використовуються для розвитку фінансового ринку, також можуть чинити певний вплив [7].

Необхідно відзначити, що першочергове значення у забезпеченні фінансової безпеки країни у цілому має ефективність проведеної бюджетної, податкової та грошово-кредитної політики, де ключовим фактором виступає ступінь державної участі в кожній зі сфер фінансової та кредитної систем. Державні і місцеві фінанси слід розглядати як об'єкт прямого управління і впливу з боку держави. Також держава зобов'язана створювати умови для стабільного фінансового стану суб'єктів господарювання реального сектора економіки, у сфері фінансового ринку і міжнародних фінансів. Таким чином, для збільшення потенціалу забезпечення фінансової безпеки держави необхідно розглядати всі виникаючі у фінансово-кредитній системі країни протиріччя і негативні явища, виявляти особливості їх прояву в кожній зі сфер фінансових відносин, а також на найвищому рівні ретельно продумувати, приймати і реалізовувати відповідні концепції [8].

Висновки. Таким чином, умови забезпечення фінансової безпеки держави для кожної сфери фінансово-кредитної системи різні, а можливості держави щодо здійснення управління у цілому обмежені, оскільки в управлінні кожної зі сфер фінансової та кредитної систем країни може бути задіяно лише певну кількість функцій. Формування ефективної системи фінансової безпеки передбачає з'ясування і систематизацію явищ, подій і певних дій, настання або здійснення яких безпосередньо або опосередковано може стати загрозою того чи іншого суб'єкту фінансової безпеки.

В основу визначення рівня впливу різних загроз покладено розрахунок і моніторинг системи індикаторів і подальше їх зіставлення з граничними значеннями. Індикатором є елемент, що відображає процес або кількісні та якісні характеристики об'єкта, що досліджується. Ефективна система індикаторів дає змогу в короткі терміни провести аналіз фінансової безпеки різних об'єктів, запобігти виникненню негативного впливу, зробити потрібні корективи як у щоденну діяльність, так і на перспективу, визначати можливий хід подій.

Специфіка досліджуваного явища визначає порогові значення індикаторів. Граничні значення неможливо визначити шляхом точних розрахунків, тому вони визначаються експертним шляхом на основі досвіду. На рівень фінансової безпеки впливають багато індикаторів, основними з яких є: наявність дефіциту бюджету, розміри боргових зобов'язань держави, інфляція, ціна банківського кредитування, рівень монетизації еконо-

міки, обсяг резервів та ін. Моніторинг рівня індикаторів фінансової безпеки кожної зі сфер фінансових відносин і в цілому фінансової системи держави, а також структури доходів і витрат по відношенню до ВВП, що відповідає вибраній моделі фінансових відносин, дасть державі змогу ефективно проводити фінансовий контроль, регулювати соціально-економічний розвиток країни, мінімізувати загрози фінансовій безпеці.

Список використаних джерел:

1. Рудик Н.В. Фінансова безпека в системі управління державними фінансами. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 5. С. 128–133.
2. Сніщенко Р.Г. Фінансова безпека учасників фінансового ринку: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2015. 372 с.
3. Луценко І.С. Методичний підхід до оцінювання рівня податкової безпеки України. Науковий вісник Харківського державного університету. 2015. Вип. 12. С. 159–163.
4. Яценко Н.М. Поняття та структура фінансової безпеки. Економічний простір. 2014. № 13. С. 170–174.
5. Голинський Ю.О. Суб'єктивний вплив на процес виконання бюджетів Казначейством України як загроза фінансовій безпеці держави. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2013. Вип. 23.15. С. 209–214.
6. Голинський Ю.О. Ефективність контролю органами казначейства за використанням бюджетних коштів. Економіка. Фінанси. Право. 2013. № 8. С. 37–40.
7. Конкурентоспроможність національної економіки: фіскальні важелі та стимули: кол. моногр. / Н.С. Ситник, А.В. Сташишин, У.З. Ватаманюк-Зелінська; за заг. ред. д. е. н. Н.С. Ситник. Львів: Априорі, 2017. Ч. 2. 350 с.
8. Концепція розвитку національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

УДК 339.187.44:330.322(447)

Ситник Н.С.,

доктор економічних наук,

професор кафедри державних та місцевих фінансів,

Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Д.В.,

кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри державних та місцевих фінансів,

Львівський національний університет імені Івана Франка

РОЗВИТОК ФРАНЧАЙЗИНГУ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДНИК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Ситник Н.С., Попович Д.В. Розвиток франчайзингу в Україні як складник інвестиційної політики держави. У статті розглянуто розвиток франчайзингу як складник інвестиційної політики держави. Виділено основні проблеми функціонування франчайзингових відносин у контексті сучасного розвитку вітчизняної економіки та запропоновано низку заходів щодо їх розв'язання.

Ключові слова: франчайзинг, франшиза, франчайзер, франчайзі, франчайзингові відносини.

Сытник Н.С., Попович Д.В. Развитие франчайзинга в Украине как составляющая инвестиционной политики государства. В статье рассматривается развитие франчайзинга как составляющей инвестиционной политики государства. Выделены основные проблемы функционирования франчайзинговых отношений в контексте современного развития отечественной экономики и предложен ряд мер по их решению.

Ключевые слова: франчайзинг, франшиза, франчайзер, франчайзи, франчайзинговые отношения.

Sytnyk N.S., Popovych D.V. The development of franchising in Ukraine as an integral part of the investment policy of the state. The article deals with the development of franchising as a part of the investment policy of the state. The main problems of functioning of franchising relations in the context of modern development of the domestic economy are determined and a number of measures are offered for their solution.

Key words: franchising, franchise, franchisor, franchisee, franchise relations.

Постановка проблеми. В умовах сучасного стану вітчизняної економіки особливої гостроти набуває питання активізації інвестиційної політики держави. На нашу думку, франчайзинг як форма інвестування й є тією системою, яку необхідно розвивати в Україні. Ця форма ведення бізнесу для вітчизняної економіки є відносно новим явищем, тоді як іноземні компанії мають значний досвід функціонування франчайзингових відносин. В умовах сьогодення має місце велика кількість дискусійних питань щодо правового та економічного регулювання даного виду діяльності, потребують вивчення окремі негативні чинники, які впливають на розвиток франчайзингу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями теорії та практики франчайзингу займаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема: Ф. Котлер, М. Мендельсон, І. Амеліна, К. Будник, В. Вудвуд, Є. Галушка, О. Кузьмін, І. Свида, М. Тонюк, В. Хлівний, А. Цират та ін. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, потребує подальшого дослідження проблематика розвитку франчайзингу як складника інвестиційної політики держави з урахуванням сучасних тенденцій розвитку вітчизняної економіки.

Сьогодні франчайзинг є ще недостатньо вивчений науковцями в частині складника інвестиційної політики держави, потребує подальших досліджень практика його розвитку, виявлення стримуючих чинників та шляхів їх подолання.

Формулювання цілей статті. Метою стаття є дослідження франчайзингу як складника інвестиційної політики держави, виявлення чинників, які стримують розвиток підприємницьких відносин на основі франшизи, та надання рекомендацій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки особливої гостроти набуває питання активізації інвестиційної політики держави. Як відомо, інвестиційна політика є складником економічної політики держави, яка полягає у цілеспрямованій, науково обґрунтованій діяльності щодо керування функціональним розвитком економіки на макро- і мікрорівні для забезпечення сталих показників економічного розвитку. На законодавчому рівні ст. 10 Господарського кодексу України визначено основні напрями економічної політики, до яких належить, зокрема, інвестиційна політика, яка «спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно в галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю над ними» [1]. Саме від реалізації інвестиційної політики залежать загальний добробут і спроможність держави гарантувати економічну стабільність.

Інвестиційна політика за своєю суттю є цілісним комплексом заходів щодо створення сприятливих умов для розвитку підприємницького середовища, активізації інвестиційної діяльності, забезпечення ефективності фінансово-господарської діяльності, часткового вирішення соціальних проблем суспільства. Державна інвестиційна політика являє собою сукупність макроекономічних підходів і рішень, що визначають напрями інвестування, мобілізують підприємницьку активність та створюють сприятливий інвестиційний клімат за допомогою податкових, аморти-

заційних пільг, методів грошово-кредитного регулювання, забезпечують інституційну визначеність в управлінні процесом залучення, планування та реалізації інвестицій. На жаль, слід визнати, що реалізація заходів інвестиційної політики держави є такою, що не відповідає сучасним потребам розвитку вітчизняної економіки.

Сучасний досвід організації інвестиційної діяльності доводить що однією з доступних і поширених форм здійснення інвестицій є франчайзинг як самостійна зобов'язальна форма реалізації інвестиційних відносин. За даними консалтингової компанії Franchise Group, у США близько 80% малого та середнього бізнесу працює на умовах франчайзингу, в Європі – 67%, а в Україні – лише 23% [2]. Сутність франчайзингу полягає у наданні одним суб'єктом підприємницької діяльності (франчайзером) права на здійснення певної діяльності з використанням його торговельної марки (товарного знаку), технологій, ноу-хау та інших об'єктів інтелектуальної власності іншому суб'єкту підприємництва (франчайзі) протягом установленого терміну на обмеженій території і на визначених умовах щодо методів продажу, якості, ціни, причому таке право має назву франшизи (від англ. franchise – привілей, пільга, особливе право). Отже, франчайзинг являє собою метод ведення підприємницької діяльності, за якого всі її учасники працюють під однією торговою маркою і за загальною системою. На практиці господарювання франчайзинг є однією з форм специфічного інвестування [3], не капітального чи фінансового, а вкладення комерційного досвіду, який має виняткове значення для розвитку саме малого та середнього бізнесу.

Франчайзинг є достатньо складною системою, яка передбачає виокремлення певних його видів. Основними видами франчайзингу в міжнародній практиці є [4]:

виробничий – передача прав на отримання сировини (завичай одного або декількох найважливіших інгредієнтів) для виробництва та реалізації продукту (ресторани і підприємства швидкого обслуговування тощо);

товарний – надання права поширювати товари франчайзера з його товарним знаком (продаж автомобільного палива, косметики або побутової техніки);

сервісний – франчайзер розробляє систему певних послуг, які за умовами договору франчайзі обов'язково надає своїм споживачам (послуги з техобслуговування та ремонту автомобілів або обслуговування кредитних карт).

Слід зазначити, що в економічній літературі недостатня увага приділена саме систематизації видів франчайзингу. Зокрема, Я.П. Вашук виділяє такий вид, як прямиий франчайзинг, та розглядає його як взаємодію між франчайзером та франчайзі. На його думку, «це найкращий спосіб, щоб забезпечити гарний взаємозв'язок. Таких франшиз може бути багато з різними франчайзі» [5]. А.В. Цират виділяє виробничий, розширений та сервісний франчайзинг, зазначаючи, зокрема, що розширений – це вид франчайзингу, за якого франчайзі може управляти будь-якою кількістю франчайзингових точок [6]. На думку В.В. Вудвуд, доцільно розглядати франчайзинг за такою класифікацією: за типом франчайзингової системи: прямиий франчайзинг; транзитний франчайзинг – це вид франчайзингу, за якого укладається угода через посередників; за способом продажу: виробничий франчайзинг; розширений франчайзинг; сервісний франчайзинг; за терміном використання: довгостроковий (один-п'ять років) та короткостроковий (до одного року); за типом умов франчайзингового пакету: з чіткою фіксацією умов; з можливістю регулювання окре-

мих умов [7]. На нашу думку, доцільно застосовувати класифікацію франчайзингу за способом реалізації: виробничий, товарний та сервісний, а також з урахуванням виду франчайзингового пакету (без зміни умов, із частковим урегулюванням умов), оскільки останній має надзвичайно велике значення у процесі здійснення франчайзингової діяльності. Найбільш поширеною практикою є застосування Стандартного пакету франчайзингової пропозиції (UFOC – Uniform Franchise Offering Circular), в якому франчайзер надає франчайзі інформацію щодо основних характеристик бізнесу.

Проте відсутність системного підходу до класифікації видів франчайзингу є не єдиною проблемою щодо врегулювання франчайзингової діяльності в Україні. Сьогодні практично відсутня законодавча база франчайзингової форми ведення бізнесу. Регулювання даних правовідносин обмежується положеннями Господарського кодексу України (гл. 36) та Цивільного кодексу України (гл. 76) [1; 8], проте законодавці оперують поняттям «комерційна концесія». У науково-практичному коментарі до Цивільного кодексу України зазначено, що український законодавець не сприйняв назву «франчайзинг», вирішивши уникнути вживання іноземних термінів [9, с. 817]. Погоджуємося з думкою К.А. Будника [10], що однією з найголовніших організаційно-правових проблем розвитку франчайзингу в Україні залишається використання у чинному законодавстві поняття «комерційна концесія» замість поняття «франчайзинг», а це породжує цілу низку проблем. По-перше, вживання поняття «комерційна концесія» замість поняття «франчайзинг» не відповідає світовій практиці та створює непорозуміння у відносинах з іноземними контрагентами. По-друге, за своїм змістом поняття «комерційна концесія» не є тотожним поняттю «франчайзинг». У законодавстві зарубіжних країн, таких як Франція, Бельгія і Швейцарія, під поняттям «комерційна концесія» розуміють договори про передачу виняткового права на продаж товарів (так звані дистриб'юторські угоди). Слід також зазначити, що основним механізмом, який регулює франчайзингову діяльність у світі, є Кодекс етики франчайзингу [11], а також ціла низка законодавчих норм, що діють, зокрема, на території Європейського Союзу (основним документом, який регламентує сьогодні відносини франчайзингу на території ЄС, є Регламент № 330/2010 (чинний до 2022 р. [12])). Адаптація вітчизняного законодавства у частині застосування поняття «франчайзинг» замість поняття «комерційна концесія» мала б сприяти розвитку інвестиційної активності з боку іноземних компаній, а також відповідає б гармонізації вітчизняного законодавства до права ЄС, що зумовлено європейським вектором розвитку нашої держави.

В основі поширення популярності франчайзингу є такі чинники:

1) купуючи бізнес, франчайзі отримує майже абсолютну підтримку з боку франчайзера – напрацьовані технології, рекламу, бренд і низку послуг, які надаються відповідно до умов певної франшизи. Франчайзі отримує інформацію, що допомагає знайти місце розташування підприємства, сформувати його стиль і забезпечити та проконтролювати функціонування. Завдяки отриманим уже основам, що здобув франчайзер, покупець знижує ризик провалу на початковій стадії свого проекту;

2) франчайзеру така угода дає інвестиції, необхідні для розвитку, регіони для роботи через поширення

бренду, а також створює стійкий ринок із певними складностями для конкурентів [13].

Нині франчайзинг зарекомендував себе як один із найоптимальніших способів ведення підприємницької діяльності. Ефективність цієї форми ведення бізнесу полягає у тому, що франчайзинг – надійний спосіб зменшення операційних ризиків, а також збільшення тривалості життєвого циклу компанії. Згідно зі статистичними даними Міжнародної асоціації франчайзингу, середня рентабельність інвестицій за перші 10 років роботи для звичайних незалежних підприємств становить близько 300%. Для компаній, які працюють у межах франшизи, – 600%. Із усіх створених у світі незалежних компаній на протязі трьох років у середньому близько 90% закінчують своє існування, тоді як для франчайзингових компаній частка банкрутів у перші три роки становить менше 10% [14]. За даними вітчизняної статистики, 77% усіх підприємств в Україні припиняють свою діяльність після семи років роботи на ринку, після 10 років тільки 18% продовжують працювати, тоді як тільки 8% підприємств, які працюють за договором франчайзингу, залишають ринок через п'ять років роботи і 90% утримують свої позиції після 10 років існування на ринку [15].

Найбільше франчайзингові відносини розвинені у США і застосовуються як мінімум у 65-ти сферах: готельному та туристичному бізнесі, громадському харчуванні, автосервісі та оренди машин, постачанні в різних галузях (служб та логістичних послуг), будівництві, мережі хімісток, салонах краси, продажу товарів по каталогах, медичних, страхових, бухгалтерських (аудиторських), фінансових послугах, фармацевтиці, оптиці, торгівлі тощо. У Великобританії на основі франшизи працюють у 46 сферах бізнесу, з яких виділяють 38 додаткових секторів [14]. В Україні лідерами у сфері франчайзингового бізнесу є підприємства роздрібною торгівлі товарами і послугами, ресторани швидкого харчування і бізнес-послуги. У 2016 р. сфера роздрібною торгівлі товарами і послугами, що розвивається за франчайзингом, становить 34% від загальної кількості франчайзингових підприємств [16].

В аналітичному звіті «Тенденції українського ринку франчайзингу. Загальний огляд сектору франчайзингу та його показники на основі анкетування», розробленому компанією Franchise Group за підтримки Комерційної служби США, відображено основні показники щодо стану і розвитку українського ринку франчайзингу за результатами 2016 р. Зокрема, в результаті опитування було виявлено, що в Україні в 2016 р. франшизу продавала 461 компанія, 63% цих франшиз належать українським компаніям, які працюють на ринку більше трьох років. Кількість франчайзингових компаній скоротилася порівняно з 2014 р. (565 компаній), що свідчить про вихід із ринку дрібних і «фейкових» франшиз і стійкість великих компаній. У 2016 р. серед усіх франчайзингових підприємств на ринку України продовжували лідувати франшизи українського походження (63%). Результати комерційної діяльності за 2016 р. свідчать про стійкість франчайзингових операторів роздрібною торгівлі. Зросла конкуренція між українськими і зарубіжними ритейлерами, так само як і виріс попит на альтернативні, більш дешеві ресурси. Проте збільшення числа респондентів, які повідомили про підвищення доходів у 2016 р. порівняно з 2015 р. (71% у 2016 р. проти 45% у 2015 р.),

вказує на поступову стабілізацію ситуації у цілому [16]. Очевидно, враховуючи макроекономічні показники розвитку економіки, схожі тенденції розвитку ринку франчайзингу мали місце й у 2017 р.

Незважаючи на те що ринок франчайзингу продовжує розвиватися, існує низка чинників, які значною мірою стримують його подальший розвиток:

1. Недосконалість українського законодавства та нормативно-правової бази стосовно франчайзингових відносин. Окрім того, частина відомих іноземних франчайзерів відкривають на території України свої власні підприємства, не використовуючи франчайзингову форму розширення діяльності, пояснюючи це недосконалістю вітчизняного законодавства щодо захисту інтелектуальної власності.

2. Необізнаність українських підприємців з основними принципами ведення бізнесу на умовах франчайзингу.

3. Відсутність практики апробації бізнесу. За кордоном франчайзер не має права продавати франшизу, якщо не було апробації ведення бізнесу за нею. В Україні франчайзер може не вести комерційну діяльність, але практикувати продаж франшизи.

4. Невідповідність переважної більшості вітчизняних компаній міжнародним стандартам франчайзингу. За даними Федерації франчайзингу України [17], лише 40 українських франшиз відповідають міжнародним стандартам.

5. Висока вартість франшизи порівняно з низькою купівельною спроможністю покупців.

6. Неготовність вітчизняних підприємців чітко дотримуватися встановлених франчайзером стандартів діяльності, що може негативно впливати на імідж торговельної марки франчайзингової мережі.

7. Незахищеність українських франчайзі у франчайзингових відносинах з іноземними партнерами.

8. Відсутність кваліфікованих кадрів.

9. Низька конкурентоздатність вітчизняних франшиз. За даними Федерації франчайзингу України [17], всього п'ять франшиз було продано за межі країни (здебільшого покупцями цих франшиз були вихідці з нашої країни).

9. Складні умови та адміністративні бар'єри для організації та ведення бізнесу.

10. Значне обмеження розвитку бізнесу податковими нормами, внаслідок чого підприємці змушені

шукати «обхідні шляхи» у здійсненні паушального внеску та роялті.

Нестабільність і непередбачуваність вітчизняної економіки, складна політична ситуація, військові дії на Сході також, своєю чергою, не сприяють розвитку франчайзингових відносин. На жаль, ці фактори становлять найбільшу загрозу інвестиційним проектам. Закордонні франчайзери уникають можливості освоєння українського ринку, віддаючи перевагу більш стабільним ринкам країн Центральної та Східної Європи. Підсилює проблему недостатній рівень розвитку вітчизняного банківського сектора і сфери кредитування.

Активізація інвестиційної політики держави у сфері франчайзингових відносин потребує хоча б часткового вирішення окреслених проблемних питань, які гальмують розвиток франчайзингової діяльності в Україні. У пріоритеті мала б бути реалізація таких заходів:

– удосконалення законодавства в частині впровадження поняття «франчайзинг» та відповідність чинної нормативно-правової бази міжнародним вимогам щодо функціонування франчайзингових відносин;

– забезпечення доступності кредитування для бізнесу, який має бажання працювати на умовах франшизи;

– популяризація, консалтингова та інформаційна підтримка франчайзингу через консультативні центри, які можуть функціонувати при державних органах, що забезпечують реалізацію державної економічної політики.

Здатність України повною мірою реалізувати свою інвестиційну політику залежить не лише від макроекономічних показників її розвитку, а й від здатності здійснити економічні і регуляторні реформи, у тому числі у сфері франчайзингових відносин.

Висновки. У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки особливої актуальності набуває активізація інвестиційної політики держави. Однією з доступних і поширених форм здійснення інвестицій є франчайзинг як самостійна зобов'язальна форма реалізації інвестиційних відносин. Розвиток франчайзингових відносин у нашій країні має позитивну динаміку, проте існує низка чинників, які стримують його подальший розвиток. Реалізація з боку держави економічних та регуляторних реформ у сфері франчайзингових відносин посприяла б активізації розвитку франчайзингу, що, своєю чергою, забезпечить зростання вітчизняної економіки.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Про франчайзинг. Електронні публікації Franchise Group. 2016. URL: <http://franchisegroup.com.ua/about-company/franchising/>. Назва з екрану.
3. Дмитришин В.С. Договір комерційної концесії та договір франчайзингу. Співвідношення понять та правова природа. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 199–202.
4. Офіційний сайт Franchise Group. URL: <http://franchisegroup.com.ua>.
5. Вашук Я.П. Франчайзинг: договір комерційної концесії. (Патентний повірений України, представник у справах інтелектуальної власності, в державному реєстрі з 1992 року). URL: <http://patent.km.ua/rus/kb/i53>.
6. Цират А.В., Кривонос Е.А. Франчайзинг от А до Я: Терминологический словарь. Ассоциация франчайзинга, 2004. 60 с.
7. Вудвуд В.В., Білоус А.Я. Франчайзинг в системі малого та середнього бізнесу України в умовах світової кризи. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2012. Вип. 32(1). С. 68–71. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2012_32\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2012_32(1)_17).
8. Цивільний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / Відп. ред. О.В. Дзера. К.: Юрінком Інтер, 2005. Т. 2. 927 с.
10. Будник К.А. Правове регулювання договору комерційної концесії (франчайзингу). Наше право. 2014. № 3. С. 140–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_3_26.

11. Franchising Code of Ethics. Ukrainian Federation of franchise development. Retrived from. URL: <http://fdf.org.ua/about-franchise/kodeks-etiki-franchajzingu> in Ukrainian.
12. Регламент Комісії (ЄС) № 330/2010 від 20 квітня 2010 р. URL: www.buh24.com.ua/reglament-komisiyi-yes-330-2010-vid-20-kvitnya-2010-r/.
13. Франшиза в туризмі. URL: <http://www.business-investor.info/journal/article-67.htm>.
14. Свида І.В. Франчайзинг як форма організації бізнесу. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2009. Вип. 24(1). С. 191–195. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2009_24\(1\)_39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2009_24(1)_39).
15. Звіт «Франшизи в Україні стійкі до кризи». URL: http://franchisegroup.com.ua/media/files/franchise%20business%20outlook%20report_rus_final-2.pdf.
16. Аналітичний звіт ринку франчайзингу 2016. URL: <http://franchisegroup.com.ua/about-company/franchising/>.
17. Офіційний сайт Федерації франчайзингу України. URL: <http://fdf.org.ua/>.

УДК 336.1-049.5:334.722.8

Стащук О.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

Стащук О.В. Методи та принципи наукового дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств.

У статті обґрунтовано необхідність теоретичного та емпіричного дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств. Зазначено, що всю сукупність методів дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств доцільно згрупувати за такими напрямками: загальнонаукові методи та загально-економічні методи наукового пізнання. У роботі визначено особливості використання кожної групи методів у процесі дослідження фінансової безпеки корпоративних структур. Відображено основні принципи проведення наукового дослідження фінансової безпеки суб'єктів господарювання акціонерної форми власності. Обґрунтовано, що найбільш вагомими принципами дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств є принципи: історичності, універсальності, об'єктивності, комплексності, публічності, динамізму, детермінізму, системності.

Ключові слова: методи дослідження, акціонерні товариства, фінансова безпека, принципи дослідження, емпіричне дослідження, теоретичне дослідження.

Стащук Е.В. Методы и принципы научного исследования финансовой безопасности акционерных обществ. В статье обоснована необходимость теоретического и эмпирического исследования финансовой безопасности акционерных обществ. Отмечено, что всю совокупность методов исследования финансовой безопасности акционерных обществ целесообразно сгруппировать по следующим направлениям: общенаучные методы и общеэкономические методы научного познания. Определены особенности использования каждой из групп методов в процессе исследования финансовой безопасности корпоративных структур. Отражены основные принципы проведения научного исследования финансовой безопасности субъектов хозяйствования акционерной формы собственности. Обосновано, что наиболее весомыми принципами исследования финансовой безопасности акционерных обществ являются принципы историчности, универсальности, объективности, комплексности, публичности, динамизма, детерминизма, системности.

Ключевые слова: методы исследования, акционерные общества, финансовая безопасность, принципы исследования, эмпирическое исследование, теоретическое исследование.

Stashchuk O.V. Methods and principles of scientific research of financial safety of joint stock companies.

The article substantiates the necessity of theoretical and empirical research of financial safety of joint-stock companies. It is noted that all set of methods for researching financial security of joint stock companies should be grouped according to the following directions: general scientific methods and general economic methods of scientific knowledge. The paper describes the peculiarities of using each of the groups of methods in the process of researching the financial security of corporate structures. The author also reflects the basic principles of conducting a scientific study of financial security of the subjects of management of joint-stock ownership. It is substantiated that the most important principles of research of financial safety of joint-stock companies are the following: historicity, universality, objectivity, complexity, publicity, dynamism, determinism, systemicity.

Key words: research methods, joint stock companies, financial security, research principles, empirical research, theoretical research.

Постановка проблеми. У сучасних динамічних умовах господарювання кожне підприємство стикається з проблемою забезпечення фінансової безпеки. Проте ґрунтовне дослідження особливостей її забезпечення або аналізування її стану для використання адекватних інструментів управління фінансовою безпекою підприємств вимагає ідентифікації набору методів її дослідження. Зміна умов господарювання та комплексу чинників фінансової безпеки вимагає вдосконалення методів та методологічних основ наукового пізнання зазначеного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова література багато уваги звертає на дослідження методів оцінювання, механізму функціонування та способи протистояння загрозам фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Проте формулюванню комплексних підходів до розроблення та вдосконалення методологій наукового дослідження фінансової безпеки підприємницьких структур присвячено надзвичайно мало уваги. Так, деякі аспекти методології наукового пізнання фінансової безпеки держави досліджували О.І. Барановський [1] та В.М. Гесць [2]; окремі положення щодо застосування методів дослідження фінансової безпеки у банківській сфері знаходимо в роботах Ю.В. Ніколаєнка [3]. Загальні теоретичні поло-

ження щодо формулювання сутності та аналізування фінансової безпеки суб'єктів підприємницької діяльності відображені у працях І.О. Бланка, Н.Н. Пойда-Носик, Р.С. Папехіна, А.В. Гукової, А.О. Єпіфанова, Є.В. Новосядло, Ю.Г. Кім, С.В. Васильчак, В. Мак-Мак, В.І. Куцик та інших науковців.

Формулювання цілей статті. Разом із тим потребує систематизації та обґрунтування прояву кожного з методів дослідження стосовно фінансової безпеки акціонерних товариств, оскільки саме такі суб'єкти підприємництва є провідними у структурі всіх підприємств вітчизняної економіки. Відсутні також і ґрунтовні дослідження стосовно принципів пізнання фінансової безпеки корпоративних структур. З огляду на вищезазначене, тема статті є актуальною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до ідентифікації методів наукового пізнання фінансової безпеки корпоративних структур, сформулюємо загальний підхід до сутності поняття «метод». Отже, сучасна наукова думка під методом розуміє визначену послідовність дій, прийомів, операцій і засобів досягнення поставленої мети, яка може бути як практичною, так і теоретичною та пізнавальною [4, с. 184]. На нашу думку, цілісність наукового дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств

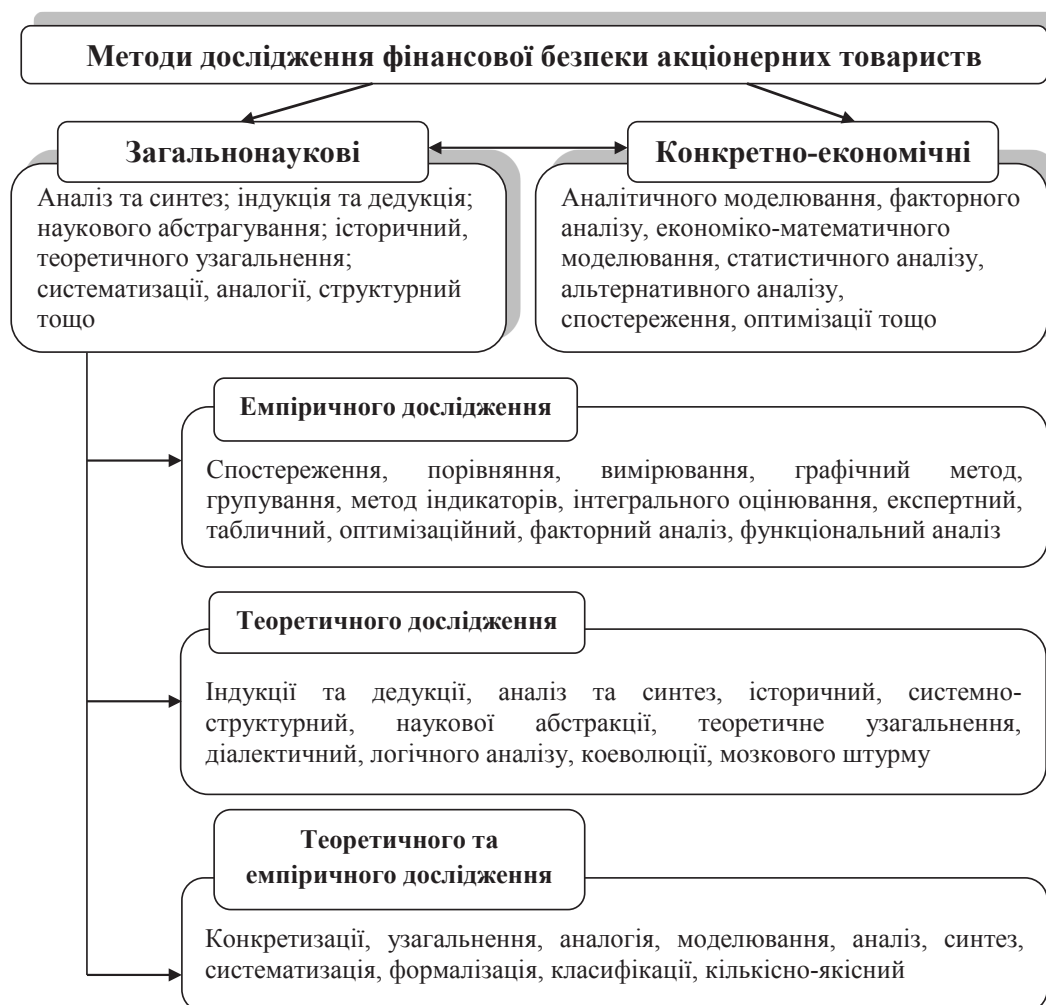

Рис. 1. Сукупність методів дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств

Джерело: складено автором

можна забезпечити шляхом системного застосування як методів теоретичного рівня, так і методів емпіричного рівня наукового пошуку, застосування яких дає змогу отримати та обґрунтувати нові знання. Враховуючи вищезазначене, сукупність усіх методів дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств можна поділити на такі групи, як показано на рис. 1.

Отже, весь запропонований спектр методів дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств згруповано за двома напрямками: загальнонаукові методи пізнання (можуть використовуватися в процесі дослідження багатьох наук) та конкретно-економічні методи (методи, що властиві для дослідження лише економічних процесів). Так, уважаємо, що сукупність методів дослідження, що доцільно застосовувати в процесі дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств, можна згрупувати за напрямками дослідження так:

- історико-аналітичний, теоретичного та логічного узагальнення, аналізу та синтезу, класифікації абстрагування – під час удосконалення категоріального апарату фінансової безпеки корпоративних структур, вивчення еволюційних аспектів формування їх фінансової безпеки, дослідження внутрішньої її побудови, у процесі виявлення сукупності зовнішніх та внутрішніх загроз фінансовій безпеці акціонерних товариств; а також під час дослідження механізму управління фінансовою безпекою акціонерних товариств;

- індукції та дедукції – у процесі розвитку теоретичних основ фінансової безпеки акціонерних товариств та її взаємозв'язку із фінансовою та економічною безпекою держави;

- системно-структурний аналіз – під час опрацювання методологічних засад наукового пізнання фінансової безпеки корпоративних структур та обґрунтуванні теоретико-методологічних аспектів забезпечення необхідного рівня їх фінансової безпеки;

- аналогії, систематизації, теоретичного узагальнення – за подальшого розвитку теоретичних основ оцінювання рівня фінансової безпеки корпоративних структур;

- оцінювання, статистичного аналізу, табличний, групування, кількісно-якісний аналіз, спостереження, порівняння, формалізації – для оцінювання рівня та тенденцій фінансової безпеки акціонерних товариств машинобудування та держави у цілому; для інтегрального аналізу стану фінансової безпеки акціонерних товариств;

- математичного моделювання, факторний аналіз, функціональний аналіз, альтернативного аналізу – під час дослідження кількісного впливу чинників (загроз) на рівень фінансової безпеки корпоративних структур; установлення взаємозв'язків між факторними та результативною ознакою; для оцінювання ризиків як інструмента управління фінансовою безпекою акціонерних товариств; під час розроблення моделі оцінки ефективності управління фінансовою безпекою корпоративних структур;

- узагальнення, мозкового штурму – для розроблення пропозицій щодо вдосконалення методики оцінювання фінансової безпеки акціонерних товариств; під час обґрунтування основ фінансової політики держави в частині забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні; у процесі концептуалізації фінансової безпеки корпоративних структур та обґрунтуванні її новітньої парадигми, а також ідентифікації стратегічних пріоритетних напрямів забезпечення фінансової безпеки корпоративних структур.

Єдність наукового пізнання забезпечується широким спектром принципів, які є основою методології дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств в умовах дії чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, поняття «принцип» розуміють у таких значеннях:

- 1) як основне вихідне положення певної наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку;

- 2) як основний закон точної науки;

- 3) як особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось;

- 4) як переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у поведінці [5, с. 693].

Так, уважаємо, що серед основних таких принципів доцільно виокремити такі (рис. 2).

У нашій роботі використання принципу історизму дасть змогу визначити хронологічний розвиток фінансової безпеки корпоративних структур, охарактеризувати особливості її виникнення та забезпечення. Принцип універсальності забезпечить, наприклад, отримання цілісної уяви про фінансову безпеку акціонерних товариств, яка відображається через взаємозв'язок із такими категоріями, як «загрози», «ризика», «фінансові інтереси», «фінансова політика», «фінансова стійкість» тощо.

Застосування принципу системності дасть змогу розкрити зміст фінансової безпеки акціонерних товариств, висвітлити особливості її взаємодії із зовнішнім фінансовим середовищем та визначити її функціональні аспекти. Принцип динамізму забезпечить можливість дослідження змін, що відбуваються у рівні фінансової безпеки акціонерних товариств в часі, що, своєю чергою, буде відображатися та змінюватися в ефективності застосування інструментів забезпечення фінансової безпеки.

Принцип публічності забезпечить можливість доведення результатів наукових розробок (як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях) та пропозицій щодо підвищення рівня фінансової безпеки корпоративних структур та її стану й динаміки зовнішнім та внутрішнім зацікавленим сторонам. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків між загрозами фінансовій безпеці та її рівнем забезпечить принцип детермінізму, а отримання органічної інформації про рівень фінансової безпеки акціонерних товариств за основними сферами її оцінювання на основі запропонованих та згрупованих показників можна досягнути шляхом застосування принципу комплексності. Одним із найважливіших принципів наукового пізнання фінансової безпеки є також принцип об'єктивності, сутність якого полягає у тому, що фінансова безпека акціонерних товариств функціонує в об'єктивному світі, а тому повинна спиратися лише на результати конкретного дослідження об'єкта та не враховувати особисті судження та думки дослідників. Отже, застосування сукупності різних принципів наукового пізнання фінансової безпеки акціонерних товариств забезпечує науковість такої категорії та сприяє формуванню умов підвищення ефективності наукової діяльності у сфері корпоративних фінансів.

Відзначимо, що зовнішнє фінансове середовище функціонує в умовах існування різноманітних неузгодженостей, складність подолання яких у процесі еволюції фінансової безпеки акціонерних товариств поглиблюється зі зміною сили взаємозв'язку між окремими основополож-

Рис. 2. Істотні принципи дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств

Джерело: складено автором

ними поняттями та науковими підходами. Необхідність подолання таких протиріч спричиняє потребу у формуванні нових підходів до вирішення несприятливих умов формування фінансової безпеки корпоративних структур. У зв'язку із цим виникають сучасні підходи до теорії фінансової безпеки, а на місці класичної теорії фінансової науки з'являються новітні, які присвячені переформатуванню фундаментальних та стандартних поглядів.

Висновки. Отже, результатом нашого дослідження є такі положення:

1) у дослідженні фінансової безпеки акціонерних товариств доцільно застосовувати дві групи методів: загальнонаукові та конкретно-економічні;

2) у структурі загальнонаукових методів дослідження доцільно виокремити такі їх підгрупи: методи

емпіричного дослідження, методи теоретичного дослідження та методи, що поєднують у собі застосування перших двох підгруп;

3) серед основоположних принципів дослідження фінансової безпеки корпоративних структур запропоновано відносити такі: історичності, універсальності, об'єктивності, комплексності, публічності, динамізму, детермінізму, системності;

4) застосування таких методів та принципів у процесі наукового пізнання фінансової безпеки акціонерних товариств дасть поштовх для вдосконалення наявних та формування нових парадигм забезпечення фінансової безпеки корпоративних структур, що, своєю чергою, сприятиме подальшому розвитку фінансової науки та її шкіл.

Список використаних джерел:

1. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: КНТЕУ, 2004. С. 94.
2. Гець В.М. Концепція економічної безпеки України. Економіст. 1998. № 7–9. С. 63–82.
3. Ніколаєнко Ю.В. Фінансова безпека банківського сектору України: теорія, методологія, практика: монографія. К.: Кондор, 2017. 256 с.
4. Методологія наукової діяльності: навч. посіб. / За ред. професора Д.В. Чернілевського; вид. 2-е, доп. Вінниця: АМСКП, 2010. 484 с.
5. Академічний словник української мови: в 11 т. Т. 7. К., 1976. С. 693. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>.

Трофімчук М.О.,
кандидат економічних наук
доцент кафедри менеджменту,
*Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука*

ДЕВАЛЬВАЦІЯ ГРИВНІ. ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Трофімчук М.О. Деальвація гривні. Причини та шляхи подолання. У статті проведено ретроспективний аналіз девальвації національної грошової одиниці. Встановлено основні причини, які вплинули на девальвацію гривні починаючи з 1996 р. Розглянуто взаємозв'язок між змінами у структурі платіжного балансу України та знеціненням гривні. Виявлено основні фактори, які впливають на девальвацію гривні в сучасних умовах. Запропоновано шляхи зміцнення національної грошової одиниці на валютному ринку.

Ключові слова: девальвація, знецінення, платіжний баланс, експорт, імпорт, курс, валюта.

Трофимчук М.А. Деальвация гривны. Причины и пути преодоления. В статье проведен ретроспективный анализ девальвации национальной денежной единицы. Установлены основные причины, которые повлияли на девальвацию гривны начиная с 1996 г. Рассмотрена взаимосвязь между изменениями в структуре платежного баланса Украины и обесцениванием гривны. Выявлены основные факторы, которые влияют на девальвацию гривны в современных условиях. Предложены пути укрепления национальной денежной единицы на валютном рынке.

Ключевые слова: девальвация, обесценивание, платежный баланс, экспорт, импорт, курс, валюта.

Trofimchuk M.O. The devaluation of hryvnia. Causes and ways of overcoming. In the article the retrospective analysis of national currency devaluation was done. The main reasons that influenced on the devaluation of hryvnia since 1996 were established. The relationship between changes in the structure of Ukraine's payment balance and depreciation of hryvnia were considered. The main factors that have influence on the devaluation of hryvnia in modern conditions are revealed. The ways of strengthening national monetary unit in the exchange market are suggested.

Key words: devaluation, depreciation, balance of payments, export, import, exchange rate, currency.

Постановка проблеми. Стабільність національної валюти – одна з ключових передумов економічного зростання економіки, особливо в умовах, коли обсяг імпортованих операцій значно перевищує обсяг експорту. Саме така ситуація склалася в Україні. Вітчизняна економіка не змогла ефективно використати промисловий, науковий та ресурсний потенціал, що дістався у спадок після розпаду Радянського Союзу, для нарощення експорту готового продукту на світові ринки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експерти та науковці у сфері економіки та фінансів дають негативні прогнози стосовно перспектив зміцнення національної валюти. Питанням девальвації гривні у своїх працях присвятили увагу такі економісти і вчені, як О. Береславська, Т. Унковська, О.В. Дзюблюк, Т.В. Запаранюк, В.І. Міщенко. Однак проблематика причин, наслідків та шляхів подолання девальвації все ще залишаються актуальною для економіки і фінансової системи України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження факторів, які значною мірою вплинули на знецінення гривні у відповідні часові періоди, та розроблення шляхів подолання стрімкої девальвації національної грошової одиниці в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. З проголошенням незалежності Україна почала формувати власну економіку та фінансову систему. Становлення грошової системи в Україні в період 1991–1995 рр. проходило у надзвичайно складних умовах, це:

– розрив традиційних економічних зв'язків із країнами пострадянського простору;

– глибока економічна криза, спричинена відсутністю фінансування все ще державних підприємств, початок приватизаційних процесів (часта зміна власників не давала можливості нормальному функціонуванню вітчизняних підприємств);

– фінансова криза, зумовлена занепадом реального сектора економіки, масовою видачею субсидій із державного бюджету, надзвичайно великими обсягами грошової емісії Національним банком України, і, як наслідок, – гіперінфляція.

Враховуючи вищезазначені умови, українська влада запровадила тимчасову валюту – карбованець. Ця грошова одиниця взяла на себе наслідки економічного занепаду перших років незалежності включно з гіперінфляцією. Лише тимчасова стабілізація економічної ситуації 1995–1996 рр. сприяла запровадженню повноцінної національної валюти.

25 серпня 1996 р. президент Леонід Кучма підписав Указ «Про грошову реформу в Україні», згідно з яким у країні запроваджувалася нова національна валюта – гривня. З 2 по 16 вересня відбувався обмін українського карбованця на гривні у співвідношенні 100 тис. карбованців за 1 грн. [1].

На момент уведення в обіг гривні офіційний курс НБУ становив 1,76 грн. за долар США. Два роки курс коливався на рівні 2 грн. за долар, а в 1999 р. вітчизняна валюта девальвувала більше ніж у 2,5 рази (рис. 1).

Така девальвація значною мірою була пов'язана з Азійською кризою 1997–1998 рр. Відтік капіталу і падіння цін на сировину та паливо сприяли виникненню економічної кризи у Російській Федерації в 1998 р. Оскільки вітчизняна економіка знаходилася у тісній взаємодії з економікою Росії, негативний вплив Азійської кризи позначився й на вітчизняних макроекономічних показниках.

Падіння світових цін на основу українського експорту – метал спричинило зменшення обсягів надходжень валюти у вітчизняну фінансову систему, а це, своєю чергою, девальвувало національну валюту.

Наступний етап девальвації гривні припадає на 2009 р. Українська влада та суб'єкти господарювання у цілому знехтували наслідками попередньої кризи. Імпорт, як і раніше, значно перевищував експорт, основою якого залишилися сировина і продукція металургійної галузі та сільського господарства, а позитивні значення платіжного балансу підтримувалися переважно за рахунок значних обсягів прямих іноземних інвестицій.

Світова фінансова, а згодом й економічна криза 2008 р. значною мірою вплинула на обсяг платіжного балансу в Україні (рис. 2). Підприємства з іноземним капіталом, особливо банки, почали активно виводити гроші за кордон. А закордонні кредитори вимагали від вітчизняних банків погасити зобов'язання. Наслідком цих подій став обвал курсу вітчизняної валюти по відношенню до долара США, гривня знецінилася у 1,6 рази.

Однак найбільш сильно вітчизняна валюта знецінилася в період 2013–2016 рр. В умовах економічної кризи, проведення воєнних дій, розриву зовнішньоекономічних зв'язків із Росією, відсутності припливу інвестицій та недостатніх можливостей запозичувати дешеві ресурси на міжнародних ринках виникли значні проблеми в процесі формування пропозиції іноземної валюти в Україні. За таких умов практично неможливим стало забезпечення стабільності курсу національної валюти шляхом проведення валютних інтервенцій центральним банком, оскільки валютні резерви не поповнювалися, а обсяги інтервенційних операцій зростали [6, с. 27].

У цей період НБУ відмовився від фіксованого курсу валюти в рамках режиму інфляційного таргетування, суть якого полягає у контролі інфляції. Обвал курсу гривні по відношенню до долара США за період 2013–2016 рр. становив понад 300%. Усе це зумовило зниження рівня довіри іноземних інвесторів до України, спад виробництва та сповільнення економічної активності в країні. Так, ВВП у млрд. дол. США за період 2013–2016 рр. знизився на 49,1% (табл. 1).

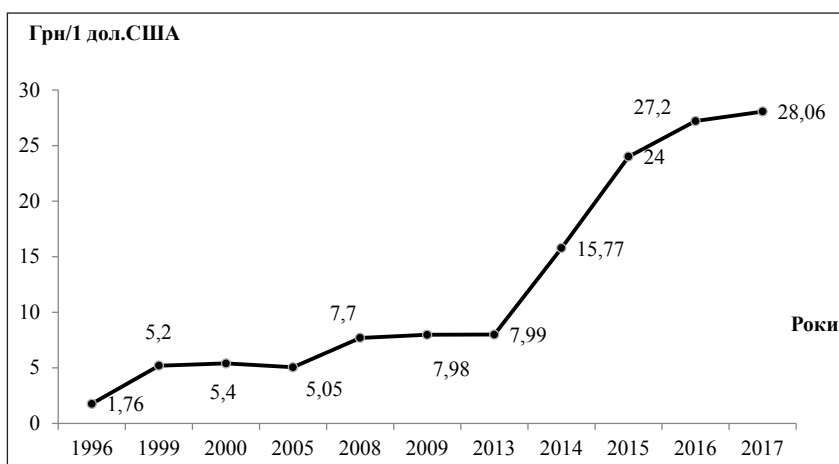

Рис. 1. Динаміка курсу вітчизняної валюти по відношенню до 1 дол. США

Джерело: складено на основі [2]

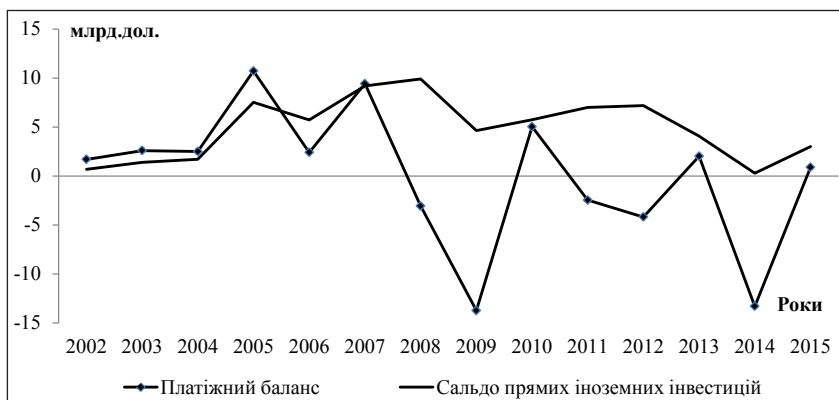

Рис. 2. Динаміка платіжного балансу та сальдо прямих іноземних інвестицій в економіку України за 2002–2015 рр.

Джерело: складено на основі [3]

Таблиця 1

ВВП, млрд. дол. США

Рік	2013	2014	2015	2016	Відхилення за період 2013–2016 рр., %
ВВП України, млрд. дол. США	183,3	133,5	91,03	93,27	49,1

Джерело: складено на основі [4]

Ще одним фактором, який відіграв негативну роль, було масове зняття депозитів протягом 2014–2015 рр. За підсумками 2014 р. загальний обсяг депозитів в українських банках знизився на 13,7% у національній валюті, до 364,5 млрд. грн. і на 37,2% – в іноземній валюті, до 19,4 млрд. дол., а в січні-лютому 2015 р. – ще на еквівалентних 17,2 млрд. грн.

Також необхідно зазначити, що в останні роки в структурі платіжного балансу продовжуються негативні тенденції, зокрема імпорт перевищує експорт, що спричинює дефіцит валюти на ринку (рис. 3). Зокрема, негативний баланс між експортом та імпортом товарів та послуг продовжує зростати, що спричинює дефіцит іноземної валюти в країні й, відповідно, впливає девальвацію гривні.

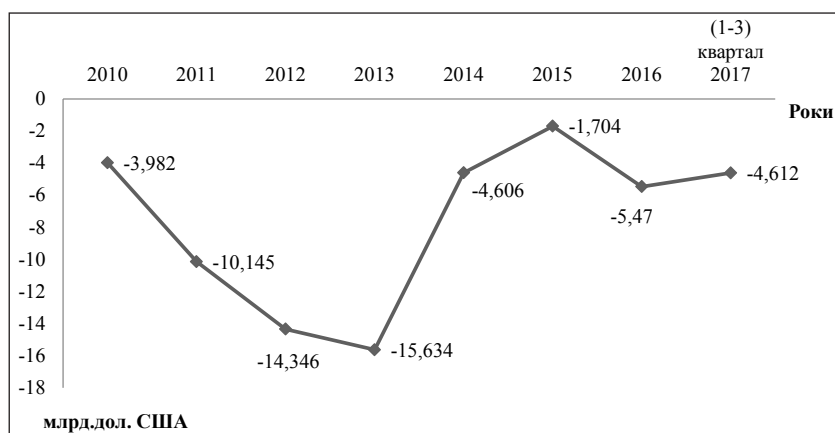

Рис. 3. Динаміка платіжного балансу (різниця між експортом та імпортом) товарів та послуг, млрд. дол. США, 2010–2017 рр.

Джерело: складено на основі [3]

На тлі спадаючого обсягу загальної експортної виручки зростає частка експорту сільськогосподарської продукції. Загалом за останні п'ять років частка продукції АПК у структурі експортної виручки України зросла з 26% у 2012 р. до 42% у 2016 р. За перше півріччя 2017 р. частка сільськогосподарської продукції у структурі експорту України становить 42,2%. Проте варто зазначити, що основу аграрного експорту все ще становить експорт сировини, а саме продукція рослинного походження: пшениця, кукурудза, ячмінь та соєві боби [5].

Таким чином, основною статтею експортних операцій, які забезпечують надходження валютної виручки в країну, є торгівля сільськогосподарськими товарами. Відповідно до цього, зменшення чи збільшення товарообороту із закордоном за цим параметром впливає на курс гривні по відношенню до іноземних валют, зокрема долара США та євро. Це підтверджується зростанням девальвації гривні протягом листопада-грудня 2017 р. У цей період аграрії практично не здійснювали експортних операцій та утримували наявні на рахунках валютні цінності для збереження ресурсів, забезпечення наступної посівної. Так, офіційний курс гривні на початок листопада 2017 р. становив 26,86 грн./1 дол., а вже на кінець грудня – 28,06 грн./1 дол. США.

Крім того, необхідно зазначити, що на сучасному етапі стабільність гривні також значною мірою залежить від кредитних траншів МВФ, до яких прив'язано і левову частку допомоги інших фінансових донорів України та які є сигналом довіри для закордонних інвесторів. Однак відсутність реформ стримує МВФ від фінансування України. А це, своєю чергою відображається на стабільності гривні на валютному ринку.

Так, в інфляційному звіті НБУ основним економічним ризиком Національний банк вважає відсутність прогресу в проведенні структурних реформ, необхідних для збереження макрофінансової стабільності та подальшої співпраці з МВФ на тлі високих обсягів погашення зовнішніх боргів у наступних роках. У разі дострокового припинення програми з МВФ це може загрожувати погіршенням умов доступу на міжнародні фінансові ринки, що може призвести до посилення девальваційних та інфляційних очікувань,

а також до зростання ймовірності проблем з обслуговуванням зовнішніх державних зобов'язань у найближчі роки. У 2018–2020 рр. уряд та НБУ мають сплатити за зовнішніми боргами понад 16 млрд. дол. США. На думку Національного банку, для збереження макрофінансової стабільності України критично важливим є продовження співпраці з МВФ у рамках не лише поточної, а й нової програми [9].

Висновки. Загалом з моменту запровадження до теперішнього часу національна валюта не змогла продемонструвати стабільність по відношенню до провідної світової валюти – долара США. Загальна величина девальвації гривні за 20 років обігу сягнула понад 1500%.

Причиною цього є слабка економіка з колосальною перевагою імпортних операцій над експортними, які, своєю чергою, є мало диверсифікованими. Основу вітчизняних товарних експортних операцій становлять продукція АПК (здебільшого сировина) та металургійна продукція, яка в умовах відсутності інновацій, енергозберігаючих технологій стає неконкурентною на світовому ринку. Все це в сукупності з відсутністю реальних реформ зумовлює зниження обсягів валютних надходжень та сприяє зростанню курсу іноземної валюти по відношенню до національної.

Крім того, стабільність гривні підтримується за рахунок валютних надходжень від міжнародних донорів, таких як МВФ, Світовий банк та уряди іноземних країн. Однак відсутність політичної волі у діючої влади в реформуванні економіки, судоустрою та інших сфер зумовлює втрату довіри в міжнародних партнерів, що спонукає їх стримувати фінансування України, а це, своєю чергою, негативно впливає на курс гривні.

Отже, вкрай необхідно провести відповідні реформи, які, крім усього іншого, доцільно спрямувати на мінімізацію рівня корупції в країні. Це дасть поштовх до розвитку підприємництва, у тому числі сприятиме притоку іноземних інвестицій, дасть чіткий сигнал і МВФ і решті іноземним партнерам, що Україна готова до змін і може ефективно використати надані їй фінансові ресурси. Це забезпечить надходження іноземної валюти в країну та сприятиме стабілізації гривні.

Крім того, реформи повинні бути спрямовані на створення умов зниження рівня імпорту за рахунок розвитку національного виробництва та нарощення позитивного сальдо платіжного балансу через збільшення експортних операцій.

Своєю чергою, НБУ повинен дотримуватися політики стримування, особливо в четвертому кварталі року. Це передбачає недопущення паніки та спекуляції на ринку, проведення аукціонів із продажу валюти, коли попит на неї значно перевищує пропозицію. А в період активності експортних операцій НБУ повинен поповнювати золотовалютні резерви, скуповуючи валютну виручку експортерів, щоб мати можливість зменшувати коливання валютного курсу в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України № 762/96 від 25.08.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.
2. Офіційний курс валют. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/period>.
3. Статистика зовнішнього сектору. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44502&cat_id=44446.
4. World Bank national accounts data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.
5. Основні показники зовнішньої торгівлі України. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini.
6. Береславська О. Девальвація гривні та спричинені нею виклики для України. Вісник Національного банку України. 2015. Лютий. С. 26–33.
7. Унковська Т. Як зупинити девальваційний торнадо. Дзеркало тижня Україна. 2014. 13 грудня. С. 1, 6.
8. Інфляційний звіт НБУ, січень 2018. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63442010>.

УДК 658.14

Щербань О.Д.,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту,
*Харківський інститут фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету***МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ
ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ****Щербань О.Д. Механізм забезпечення та стабілізації фінансової стійкості на підприємстві.**

У статті запропоновано структуру механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. Визначено основні завдання процесу реалізації головної мети забезпечення фінансової стійкості підприємства. Висвітлено напрями вдосконалення із зазначенням етапів досягнення стабільності підприємства в умовах кризи. Відображено відповідність певних внутрішніх механізмів кожному з етапів фінансової стабілізації підприємства як однієї з передумов його економічного розвитку.

Ключові слова: механізм, стійкість, управління, напрями, фінансовий контролінг, етапи, система, стабільність, стратегія, фінансова рівновага.

Щербань Е.Д. Механизм обеспечения и стабилизации финансовой устойчивости на предприятии.

В статье отображена структура механизма управления финансовой устойчивостью предприятия. Определены основные задачи процесса реализации главной цели обеспечения финансовой устойчивости предприятия. Предложены направления совершенствования с указанием этапов достижения стабильности предприятия в условиях кризиса. Обозначено соответствие внутренних механизмов каждому из этапов финансовой стабилизации как одного из условий его экономического развития.

Ключевые слова: механизм, устойчивость, управление, направления, финансовый контроллинг, этапы, система, стабильность, стратегия, финансовое равновесие.

Shcherban O.D. Mechanism of providing and stabilizing the financial sustainability of the enterprise.

This article shows the structure of the financial stability management mechanism of the enterprise. The main tasks of the process of realizing the main goal of ensuring financial stability of the enterprise are determined. Areas of improvement are indicated with an indication of the stages of achieving stability of the enterprise in the conditions of the crisis. The responsibility of the respective internal mechanisms for each of the stages of financial stabilization as one of the conditions for its economic development has been determined.

Key words: mechanism, sustainability, management, directions, financial control, stages, system, stability, strategy, financial equilibrium.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах більшість підприємств має дуже складне фінансове становище. Такий стан економіки вимагає від підприємств підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції та послуг на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм господарювання і управ-

ління виробництвом. Для стабільного розвитку необхідне досягнення стійкості високого порядку, тобто динамічної стійкості або стійкого розвитку.

Умовою стійкого розвитку підприємства у цілому є його ефективна господарська діяльність, спрямована на забезпечення власного виживання, стабільності, розвитку й наближення до визначених цілей.

Таким чином, одним з основних чинників стійкого розвитку підприємства повинен стати механізм, який би відслідковував виконання поставлених завдань у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження проблем механізму забезпечення та стабілізації фінансової стійкості на підприємстві розглядається у наукових працях І.О. Бланка [1], М.Д. Білика [2], Н.М. Внукова [3], А.В. Гриньова [4], Т.В. Донченко [5], М.О. Кизима [6], Т. Унковської [7], В.П. Федоренко [8] та ін. Проте попри значну кількість робіт проблему механізму управління й забезпечення стабілізації фінансової стійкості на підприємствах недостатньо досліджено, що вимагає детального пошуку заходів із вирішення цих складних проблем.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні основних аспектів механізму підвищення фінансової стійкості й обґрунтуванні напрямів стабілізації підприємства.

Виклад основного матеріалу. Дослідження механізму забезпечення фінансової стійкості підприємства передбачає визначення двох складових частин даного питання: фінансового механізму і фінансової стійкості підприємства.

Серед розмаїття визначень і підходів учених і практиків до поняття «фінансовий механізм» найбільшої уваги заслуговують два підходи до розуміння суті фінансового механізму. Перший підхід полягає у тому, що фінансовий механізм розуміють як функціонування безпосередньо фінансів. На підставі даного підходу фінансовий механізм трактують як організаційне відображення фінансових відносин. Другий підхід до розгляду поняття «фінансовий механізм» полягає у тому, що його розуміють як сукупність методів і форм, інструментів, прийомів і важелів впливу на стан і розвиток суб'єкта господарювання [6].

Управління фінансовою стійкістю підприємства є одним із найбільш значущих функціональних напрямів системи фінансового менеджменту, яка досить тісно пов'язана з іншими системами управління.

Управління фінансовою стійкістю підприємств є системою принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням такого стану фінансових ресурсів, їх формуванням і розподілом, яка б дала підприємству змогу розвиватися на основі зростання прибутку та капіталу за збереження платоспроможності та кредитоспроможності, а також забезпечення та підтримання фінансової рівноваги підприємства.

Управління фінансовою стійкістю із застосуванням фінансового механізму може досягти необхідного результату лише за поєднання доцільно спрямованого взаємовпливу всіх його елементів. Для цього він повинен відповідати таким вимогам: налаштованість кожного елемента фінансового механізму на виконання властивого йому навантаження; спрямування дії всіх елементів фінансового механізму, який забезпечує інтереси всіх суб'єктів фінансових відносин; зворотний зв'язок усіх елементів фінансового механізму різних вертикальних і горизонтальних рівнів; своєчасність реакції елементів фінансового механізму вищого рівня на зміни, які відбуваються під впливом елементів нижчого рівня [7, с. 214].

В основі ефективного функціонування будь-якого фінансового механізму лежить узгоджене, цілеспрямоване, взаємодоповнююче функціонування всіх складових частин механізму.

Головною метою механізму забезпечення фінансової стійкості підприємств є досягнення фінансової безпеки та стабільності їх функціонування і розвитку в поточному та перспективному періодах.

Процес реалізації визначеної головної мети механізму забезпечення фінансової стійкості підприємств повинен бути спрямований на вирішення таких основних завдань:

1) забезпечення оптимальної структури капіталу з позиції забезпечення можливостей ефективного розвитку в довгостроковому періоді;

2) постійної платоспроможності та ліквідності підприємства, тобто можливості своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання;

3) максимальної рентабельності операційної, фінансової та інвестиційної діяльності; відповідності обсягу капіталу, що залучається, сумі потреби в активах, що формуються;

4) збалансування грошових потоків підприємства; мінімальних витрат щодо залучення позикового капіталу підприємством.

Зрозуміло, що розглянуті визначення поняття «фінансовий механізм управління» та його елементів є досить різноманітними, але, базуючись на цих висновках, можна запропонувати структуру механізму управління фінансовою стійкістю підприємства (рис. 1).

Отже, механізм забезпечення фінансової стійкості підприємства слід визначити як систему форм, методів, прийомів, важелів, норм і нормативів, а також нормативно-правового, інформаційного, програмно-технічного та кадрового забезпечення, за допомогою яких на підприємстві досягається такий стан фінансових ресурсів, їх формування, розподілу та використання, що дає підприємству змогу розвиватися на основі зростання прибутку та капіталу за збереження платоспроможності та кредитоспроможності в умовах допустимого рівня ризику.

Особливості функціонування механізму забезпечення фінансової стійкості підприємств зумовлені формою власності, багатогалузевою діяльністю та специфікою внутрісистемних фінансових відносин. До характерних особливостей фінансово-господарської діяльності підприємств, що впливають на механізм забезпечення фінансової стійкості, можна віднести: структуру власного капіталу, а саме наявність пайового капіталу; соціальну орієнтованість діяльності, що передбачає захист інтересів членів кооперативу; внутрігосподарські та внутрісистемні фінансові взаємовідносини, що будуються як на засадах комерційного (господарського) розрахунку, так і на принципі взаємодопомоги та взаємопідтримки; специфіку використання чистого прибутку, частина якого спрямовується на виплату дивідендів, інші соціальні заходи для пайовиків, на утримання апарату управління споживспілок.

Основними напрямками вдосконалення механізму забезпечення фінансової стійкості підприємства є:

1) поліпшення управління власними оборотними коштами, які є найбільш істотним фактором підвищення фінансової стійкості підприємства. Стратегічними цілями такого управління мають бути: оптимізація обсягів, забезпечення ліквідності балансу,

Рис. 1. Основні складники механізму управління фінансовою стійкістю підприємства [5]

прискорення оборотності, забезпечення інфляційної захищеності, зниження вартості формування;

2) активізація акціонера, тобто заохочення пайовика до активної участі в діяльності кооперативу. Необхідно, щоб пайовик вносив кошти і брав участь у діяльності споживчого кооперативу, а споживчий кооператив, своєю чергою, компенсував витрати пайовика у вигляді кооперативних виплат, дивідендів, знижок;

3) розроблення ефективної політики управління грошовими потоками, яка певною мірою залежить від організації оперативного фінансового планування. Специфічним прийомом такої політики може бути розроблення платіжного календаря і касового бюджету;

4) створення системи фінансового контролінгу на підприємстві, що включає: визначення об'єкта контролінгу; визначення видів і сфер контролінгу; формування системи пріоритетів показників, що контролюються; розроблення системи кількісних стандартів контролю; побудову системи моніторингу фінансових показників; формування системи алгоритмів дій щодо усунення відхилень [4]. За різних умов, у яких функці-

онує підприємство, останнє для досягнення фінансової стабільності проходить різні етапи. Так, в умовах кризи підприємство може досягати фінансової стабілізації за етапами, які наведені в табл. 1.

Кожному етапу фінансової стабілізації відповідають певні її внутрішні механізми – оперативний, тактичний і стратегічний, – що являють собою систему заходів, спрямованих на вирішення конкретних завдань. Схематично це зображено на рис. 2.

Оперативний механізм фінансової стабілізації – система заходів, яка, з одного боку, передбачає зменшення поточних зовнішніх і внутрішніх фінансових зобов'язань підприємства, а з іншого – збільшення грошових активів, що забезпечують ці зобов'язання. Принцип «відсікання зайвого», що лежить в основі цього механізму, визначає необхідність скорочення розмірів як поточних потреб, що викликають відповідні фінансові зобов'язання, так і окремих ліквідних активів для їх термінової конвертації у грошову форму.

Тактичний механізм фінансової стабілізації є системою заходів, що засновані на використанні моде-

Етапи досягнення фінансової стабільності підприємства в умовах кризи

№ з/п	Назва етапу	Значення
1	усунення неплатоспроможності	Відновлення можливості до здійснення платежів за своїми невідкладними фінансовими зобов'язаннями, щоб попередити виникнення процедури банкрутства
2	відновлення фінансової стійкості у короткостроковому періоді	Навіть якщо неплатоспроможність підприємства буде усунено, причини, що генерують неплатоспроможність, можуть залишатися незмінними, якщо не буде відновлено до безпечного рівня фінансову стійкість підприємства. Це дасть змогу усунути загрозу банкрутства не лише в короткостроковому періоді
3	забезпечення фінансової рівноваги у довгостроковому періоді	Повна фінансова стабілізація досягається тоді, коли підприємство забезпечило довгострокову фінансову рівновагу. Це завдання вимагає прискорення темпів економічного розвитку на основі внесення певних корективів в окремі параметри фінансової стратегії

лей фінансової рівноваги в довгостроковому періоді. Фінансова рівновага підприємства забезпечується за умов, що обсяг позитивного грошового потоку з усіх видів господарської діяльності (виробничої, інвестиційної, фінансової) в певному періоді дорівнює запланованому обсягу негативного грошового потоку.

Стратегічний механізм фінансової стабілізації є системою заходів, що заснована на використанні моделей фінансової підтримки прискореного економічного зростання підприємства. Ця система заходів визначає необхідність перегляду окремих напрямів фінансової стратегії підприємства [3].

Фінансова стабільність підприємства, з одного боку, – це економічний процес, а з іншого – економічна категорія. Як економічний процес фінансова стабільність являє собою органічний процес чіткої взаємодії внутрішніх механізмів фінансової стабілізації підприємства – оперативного, тактичного та стратегічного – для виведення підприємства з кризового стану або забезпечення економічного його зростання.

Особливості функціонування механізму забезпечення фінансової стійкості підприємств зумовлені формою власності, багатогалузевою діяльністю та специфікою внутрісистемних фінансових відносин. Успішне

функціонування механізму забезпечення фінансової стійкості підприємств можливе лише за умови реалізації зваженої політики управління власними оборотними коштами; активної участі акціонерів у діяльності підприємств; вибору ефективної політики управління грошовими потоками; організації внутрішнього фінансового контролю на підприємстві.

Запорукою виживання підприємств в умовах кризи та основою їх фінансово стійкого стану є фінансова стабільність. Фінансова стабільність підприємства є однією з найважливіших характеристик фінансового стану підприємства і пов'язана з рівнем його залежності від кредиторів та інвесторів [44, с. 105].

Як економічна категорія фінансова стабільність – це сукупність економічних відносин, що забезпечують умови збереження підприємством абсолютної або нормальної фінансової стійкості за контрольованої фінансової рівноваги та водночас спроможність до стійкого економічного зростання з урахуванням найбільш вагомих зовнішніх чинників.

Отже, фінансова стабільність – це спроможність підприємства досягати стану фінансової рівноваги за збереження достатнього ступеня фінансової стійкості та зберігати цей стан у довгостроковій перспективі за ефективного управління фінансам.

Складовими елементами фінансової стабільності є: фінансова рівновага підприємства, ресурсна, потенційна та фінансова стійкість. Основними із цих складників фінансової стабільності є фінансова рівновага та фінансова стійкість.

Фінансова рівновага підприємства – це відповідність обсягів формування та використання (споживання) власних фінансових ресурсів. Така фінансова рівновага досягається оптимізацією співвідношення між часткою коштів, що капіталізуються, і тією часткою, що спрямовується на споживання, а також узгодження джерел формування та напрямів використання власних фінансових ресурсів, установлення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми джерелами формування власних фінансових ресурсів [44, с. 105].

Рис. 2. Етапи та механізм реалізації фінансової стабілізації підприємства

Фінансова рівновага – це агрегований показник, тому досягнення фінансової рівноваги значною мірою залежить від ефективності облікової політики підприємства, політики формування та розподілу прибутку підприємства, амортизаційної, дивідендної, емісійної політики тощо.

Досягнення фінансової рівноваги – одна з найважливіших умов забезпечення фінансової стабільності, оскільки зростання можливостей щодо забезпечення приросту власних фінансових ресурсів означає підвищення фінансової стійкості та призводить до зростання ринкової вартості підприємства.

Ресурсна стійкість – це оптимальна структура трудових і матеріальних ресурсів підприємства. Вона сприяє економії витрат за рахунок скорочення потреб у фінансових ресурсах на їх фінансування, а отже, призводить до зростання прибутковості підприємства.

Постійне збільшення прибутку дає змогу підприємству забезпечити в необхідній мірі формування власних фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел, що, своєю чергою, сприяє досягненню фінансової рівноваги та фінансовій стабілізації стану підприємства.

Потенційна стійкість – це можливість підприємства щодо нарощування обсягів діяльності та його спроможність вийти на новий рівень фінансової рівноваги. Підприємство може досягати як повної, так і часткової фінансової стабілізації.

Повна фінансова стабілізація досягається підприємством тільки за створення передумов для стабільного зменшення вартості капіталу, що використовується, та постійного зростання ринкової вартості підприємства. Виконання такого завдання потребує прискорення темпів економічного розвитку підприємства на основі коригування окремих параметрів фінансової стратегії.

Головною метою розробленої підприємством фінансової стратегії має бути забезпечення високих

темпів стійкого економічного зростання підприємства, а саме таких, які б не порушували його фінансової рівноваги. Тільки в разі додержання цих вимог під час реалізації фінансової стратегії буде забезпечуватися досягнення певного ступеня фінансової стабільності підприємства.

Фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів підприємства, за якого раціональне розпорядження ними є гарантією наявності власних коштів, стабільної прибутковості та забезпечення процесу розширеного відтворення. Фінансова стійкість – один із головних чинників, що впливає на досягнення підприємством фінансової рівноваги та фінансової стабільності.

Висновки. Визначивши основні теоретичні аспекти основи механізму підвищення фінансової стійкості на підприємстві, можна зробити висновок, що фінансову стійкість суб'єктів господарювання слід розглядати як комплексну категорію, що відображає рівень фінансового стану та фінансових результатів підприємства, здатність виконувати свої зобов'язання та забезпечувати розвиток діяльності за збереження кредитоспроможності. Умовою життєздатності підприємства та основою його розвитку в конкурентному ринку є стабільність (стійкість). Саме фінансова стійкість підприємства є передумовою його економічного розвитку. Отже, фінансовий механізм стабілізації має велике значення для діяльності підприємства. Від правильної організації фінансового механізму, вибору методів, важелів у конкретних ситуаціях залежить ефективність діяльності підприємства. Розвиток фінансового механізму стабілізації, розширення та поглиблення змісту, обґрунтування структури побудови і методичне забезпечення його функціонування дадуть змогу поліпшити показники роботи підприємств у нових умовах господарювання.

Список використаних джерел:

1. Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. К.: Эльга, 2003. 483 с.
2. Фінансовий аналіз / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька. К.: КНЕУ, 2005. 592 с.
3. Внукова Н.М., Зінченко Н.І. Формування системи кількісних показників оцінки фінансового стану підприємства. *Фінанси України*. 2006. № 12. С. 112–121.
4. Гриньов А.В., Ястремська О.М. Якість формування фінансової стратегії підприємства. *Фінанси України*. 2006. № 6. С. 121–128.
5. Донченко Т.В. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1. Т. 1. С. 23–27.
6. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: монографія / М.О. Кизим, В.А. Забродський, В.А. Зінченко, Ю.С. Копчак. Х.: ІНЖЕК, 2003. 144 с.
7. Унковська Т. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. *Економічна теорія*. 2009. № 1. С. 14–33.
8. Федоренко В.П. Показники фінансової стабільності й інтенсивності використання капіталу підприємства. *Фондовий ринок*. 2008. № 19. С. 18–21.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.6

Височан О.О.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аналізу,
Національний університет «Львівська політехніка»
Грицеляк У.І.,
студентка,
Національний університет «Львівська політехніка»

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Височан О.О., Грицеляк У.І. Бухгалтерський облік бюджетного фінансування неприбуткових організацій. У статті досліджено особливості ведення обліку бюджетного фінансування неприбуткових організацій з урахуванням специфіки побудови та реалізації фінансового механізму в державі. Узагальнено визначення та принципи бюджетного фінансування неприбуткових організацій. Представлено модель складання, розгляду, затвердження кошторисів головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня. Запропоновано використання конкретних аналітичних рахунків з метою деталізації отриманого цільового фінансування, бюджетних асигнувань розпорядниками бюджетних коштів за джерелами надходжень та спрощення процесу опрацювання інформації для внутрішніх потреб. Виокремлено недоліки кошторисного методу фінансування неприбуткових організацій.

Ключові слова: неприбуткова організація, розпорядник бюджетних коштів, бюджетне фінансування, кошторис, фінансовий механізм.

Височан О.О., Грицеляк У.І. Бухгалтерский учет бюджетного финансирования неприбыльных организаций. В статье исследованы особенности ведения учета бюджетного финансирования неприбыльных организаций с учетом специфики построения и реализации финансового механизма в государстве. Обобщены определения и принципы бюджетного финансирования неприбыльных организаций. Представлена модель составления, рассмотрения, утверждения смет главных распорядителей бюджетных средств и распорядителей бюджетных средств низшего уровня. Предложено использование конкретных аналитических счетов с целью детализации полученного целевого финансирования, бюджетных ассигнований распорядителями бюджетных средств по источникам поступлений и упрощения процесса обработки информации для внутренних нужд. Выделены недостатки сметного метода финансирования неприбыльных организаций.

Ключевые слова: неприбыльная организация, распорядитель бюджетных средств, бюджетное финансирование, смета, финансовый механизм.

Vysochan O.O., Hrytseliak U.I. Accounting for the budget financing of non-profit organizations. In the article, features of accounting of budget financing of non-profit organizations with the account of specificity of construction and realization of financial mechanism in the state are investigated. Definitions and principles of budget financing of non-profit organizations are generalized. Model of drafting, review, approval of the estimates of the main spending units and budget funds managers of the lower level is presented. The use of specific analytical accounts is proposed in order to detail the targeted financing, budgetary allocations by spending units by sources of revenues and to simplify the process of processing information for internal needs. Shortcomings of the estimated method of financing of non-profit organizations are highlighted.

Key words: non-profit organization, budget funds manager, budget financing, budget, financial mechanism.

Постановка проблеми. Незважаючи на поступову автономізацію та збільшення частки самофінансування бюджетних установ, спрямування їх у напрям залучення альтернативних джерел покриття власних видатків, все ж таки бюджетне фінансування найближчою перспективою залишатиметься пріоритетним для більшості неприбуткових організацій України.

В сучасних умовах високої фінансової нестабільності та реальної відсутності економічного розвитку національної економіки проблема фінансового забезпечення бюджетних установ набуває особливої актуальності та потребує розроблення адекватних науково-прикладних підходів для забезпечення її раціонального вирішення. Процес фінансування бюджетних організацій потребує невідкладної оптимізації, в основу якої

повинен бути покладений дієвий підхід до забезпечення ефективного управління грошовими коштами бюджетних установ на основі використання відповідних технологій бухгалтерського обліку [1, с. 42].

Бухгалтерський облік перетворюється на важливий інструмент управління залученням, перерозподілом та використанням фінансових активів як на рівні розпорядників різних рівнів, так і на рівні одержувач бюджетних коштів, а також контролю та попередження зловживань у фінансово-економічній сфері.

Встановлення чітких пріоритетів під час налагодження ефективного механізму фінансування бюджетних установ в аспекті специфікації облікових засобів та прийомів відіграє вагомий роль, оскільки успішне функціонування бюджетних установ має критично важливе значення для задоволення культурних, соціальних чи інших потреб населення та для інших завдань, спрямованих на досягнення суспільних благ, що значною мірою залежить від рівня та динаміки їх фінансування. Реалізація поставлених завдань стає можливою лише після побудови дієвої системи бухгалтерського обліку бюджетного фінансування неприбуткових установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика бухгалтерського обліку бюджетного фінансування є центральною темою досліджень таких вітчизняних науковців, як, зокрема, П.Й. Атамас, Л.О. Гуцайлюк, Р.Т. Джога, О.В. Люта, В.М. Метелиця, Н.Г. Пігуль, Р.В. Скалюк, Т.В. Черкашина. Водночас залишається недостатньо висвітленим аспект, пов'язаний з місцем облікової системи розпорядників

бюджетних коштів у фінансовому механізмі залучення, перерозподілу та використання бюджетних коштів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення особливостей ведення обліку бюджетного фінансування неприбуткових організацій з урахуванням специфіки побудови та реалізації фінансового механізму в державі, що передбачає уточнення сутності останнього, а також обґрунтування можливих напрямів удосконалення підсистеми облікового забезпечення управління фінансами в неприбутковому секторі економіки.

Виклад основного матеріалу. Запорукою належного функціонування суб'єктів державного сектору є достатній рівень забезпечення їхньої діяльності необхідними обсягами фінансових ресурсів.

В сучасних умовах високої фінансової нестабільності на функціонування бюджетних установ негативний вплив мають такі фактори: незадовільний стан фінансування, брак грошових коштів для оновлення матеріально-технічної бази бюджетних установ, обмеженість джерел формування фінансових ресурсів та жорстка регламентація напрямів їх використання [2, с. 746].

Основою для подолання вказаних недоліків є чіткий механізм фінансування бюджетних установ. У літературі представлено такі елементи моделі організації фінансового механізму розпорядників бюджетних коштів (рис. 1).

Узагальнення низки визначень поняття «бюджетне фінансування», наведених у монографії В.С. Загорського, З.М. Лободіної та Г.С. Лопушняк [5, с. 37], дає можливість зробити висновок, що такий тип фінансу-

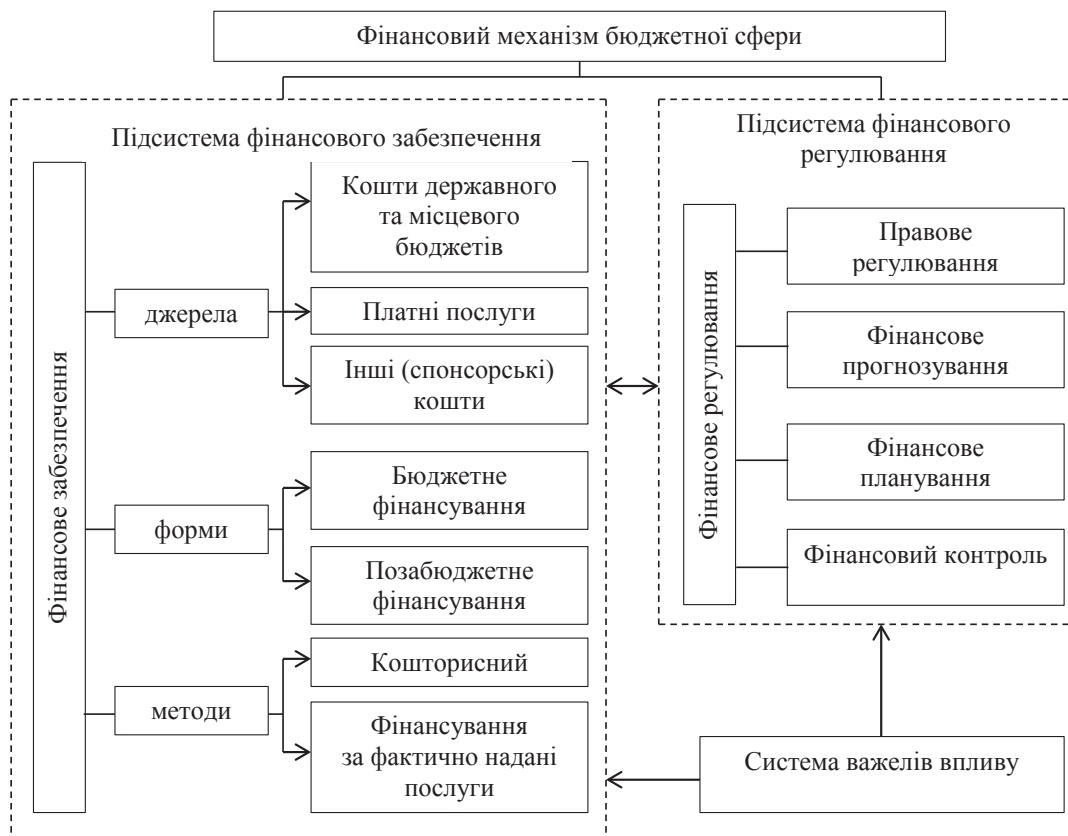

Рис. 1. Структурно-логічна модель організації фінансового механізму розпорядників бюджетних коштів [3, с. 210; 4, с. 95]

вання спрямований підприємствами, установами та організаціями на вирішення ними суспільно значимих питань, а також забезпечення їх безперервної функціонування, має характер безоплатних та безповоротних виплат з державного та/або місцевого бюджетів.

Бюджетне фінансування розпорядників бюджетних коштів здійснюється виключно на підставі затвердженого в установленому законодавством порядку кошторису. Саме тому, на думку В.Г. Дем'янишина, в економічній літературі роль основної форми бюджетного фінансування відводиться кошторисному, оскільки саме за його допомогою здійснюється більшість видатків бюджетів, забезпечується функціонування виробничої та соціальної інфраструктури, оборони та управління [6, с. 39].

Реалізація кошторисного фінансування здійснюється на основі принципів плановості, цільового характеру, виділення коштів залежно від фактичних показників, підзвітності. Відповідно, кошторис доходів і видатків – це плановий документ, відповідно до якого визначаються загальний обсяг, цільове надходження, використання коштів бюджетних установ, а також обсяг та напрями використання бюджетних коштів для виконання функцій та досягнення суспільно-корисних цілей, визначених на рік згідно з бюджетними призначеннями [7].

Порядок складання, розгляду та затвердження кошторисів головних розпорядників бюджетних коштів і розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня нами представлено на рис. 2.

Рис. 2. Порядок складання, розгляду та затвердження кошторисів розпорядників бюджетних коштів

Джерело: сформовано авторами з урахуванням норм, викладених у джерелі [8]

Етапи 1.1 та 1.2 реалізуються до затвердження держбюджету, тоді як наступні етапи – після прийняття закону про Державний бюджет України.

Під час кошторисного фінансування кошти неприбутковими організаціями отримуються як з бюджету, так і внаслідок оплати за надані ними послуги, а також з інших джерел (рис. 3).

Разом з кошторисом складаються плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду, зведення показників спеціального фонду кошторису, плани використання бюджетних коштів, помісячні плани використання бюджетних коштів, штатний розклад установи. Установам виділяються кошти тільки за наявності затверджених кошторисів та інших планів.

Основні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про отримане бюджетною установою фінансування регламентуються Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку бухгалтерського обліку окремих активів та зобов'язань бюджетних установ» від 2 квітня 2014 р. № 372.

З метою зберігання грошових коштів загального фонду та подальшого використання цих коштів бюджетні установи відкривають в органах Державного казначейства України:

– реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів (рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів);

– особові рахунки (рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету для обліку руху коштів, виділених із загального та/або спеціального фондів місцевих бюджетів для розподілу між розпорядниками та одержувачами коштів місцевих бюджетів, а також відокремленими структурними підрозділами розпорядників коштів місцевих бюджетів (відповідно до Наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національ-

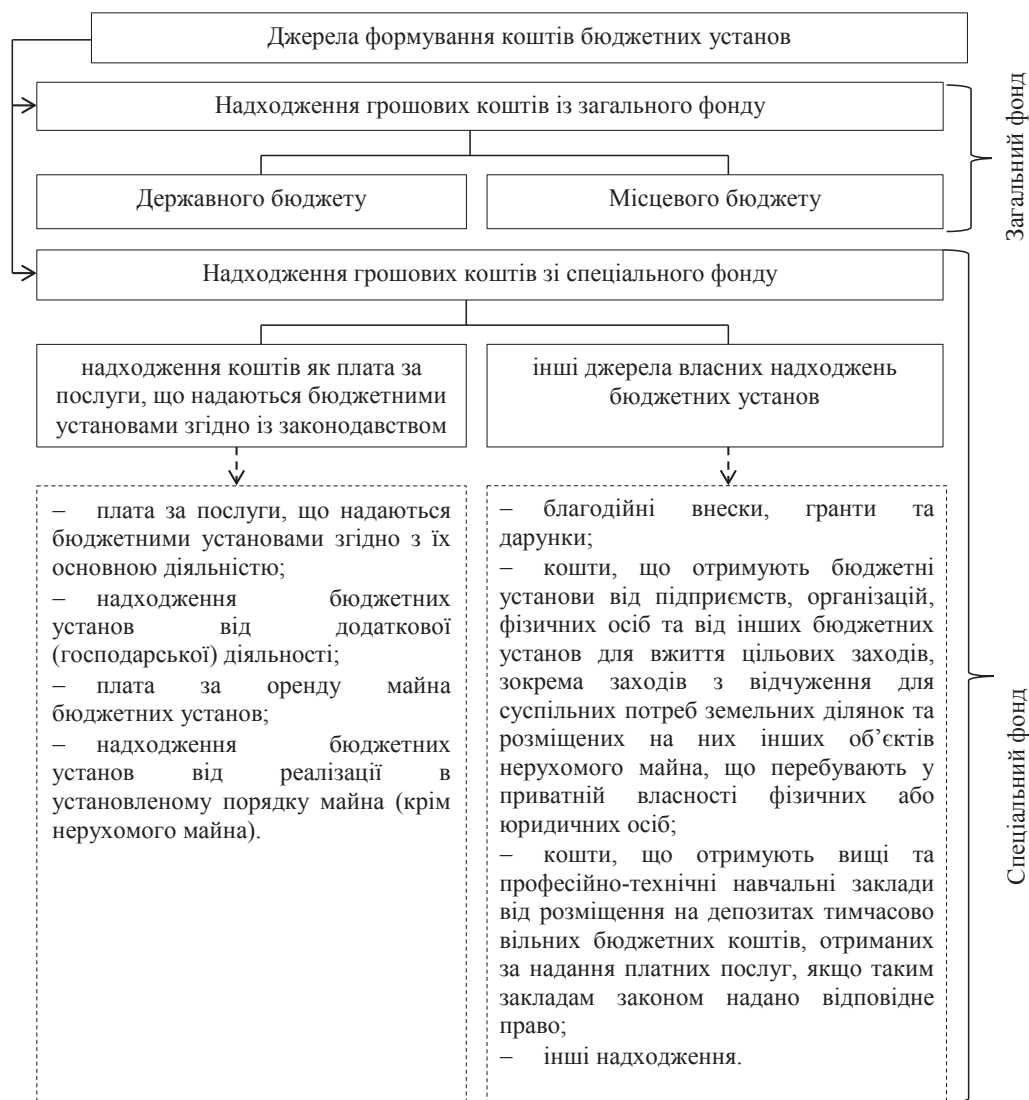

Рис. 3. Джерела формування коштів бюджетних установ

Джерело: сформовано авторами з урахуванням норм, викладених у джерелі [9]

ній валюті в органах Державної казначейської служби України» від 22 червня 2012 р. № 758)).

Для зберігання та обліку грошових коштів спеціального фонду бюджетних установ в органах Державної казначейства України відкриваються спеціальні реєстраційні рахунки, а в банківських установах відкриваються поточні банківські рахунки.

У системі бухгалтерського обліку розпорядників бюджетних коштів для відображення надходження грошових коштів загального та спеціального фонду використовуються рахунки, які наведені на рис. 4.

Як правильно зазначається в роботі [11], нині весь облік за рахунками, які відкриті у Державній казначейській службі України, ведеться на рахунку 2313 «Реєстраційні рахунки». До запровадження реформи (вважаємо доцільним зазначити, що йдеться про прийняття Наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження плану рахунків бухгалтерського обліку у державному секторі» від 31 грудня 2013 р. № 1203) була можливість порівнювати рух касових видатків у Головній книзі, оскільки обороти за нею збігалися з оборотами за касовими видатками. Нині така можливість відсутня, тому що рахунок 2313 «Реєстраційні рахунки» містить і бюджетні асигнування, і власні надходження, і надходження в частині благодійної допомоги, й інші види доходу.

З метою деталізації отриманого цільового фінансування, бюджетних асигнувань розпорядниками бюджетних коштів за джерелами надходжень та спрощення процесу опрацювання інформації для внутрішніх потреб пропонуємо відкрити аналітичні рахунки, наведені на рис. 5.

Така пропозиція дасть змогу спростити процес відображення операцій з руху грошових коштів в обліку бюджетних установ, згрупувати доходи останніх за джерелом надходження та пов'язати їх із подальшими напрямками використання. Розробка раціональної аналітики є передумовою для підвищення ефективності управління фінансами у розпорядників бюджетних коштів. Запропонований підхід забезпечить форму-

вання інформації про різні види фінансування розпорядників бюджетних коштів як за національними правилами бухгалтерського обліку, так і за вимогами міжнародних стандартів.

Як зазначає Р.В. Скалюк, принципово важливе значення в системі управління фінансуванням бюджетних установ має використання раціональних технологій бухгалтерського обліку, які дають змогу забезпечити оперативний та якісний процес обліку, аналізу та моніторингу процесу кругообігу, а саме етапів формування, розподілу та використання потоків грошових коштів організацій бюджетного сектору за умов високого рівня нестабільності національної економіки [1, с. 50]. У цьому аспекті важливою проблемою також є неефективність кошторисного фінансування, причому не як форми бюджетного фінансування загалом, а як окремих засобів та механізму його реалізації. Розпорядники бюджетних коштів не мають достатню кількість стимулів для раціонального використання коштів, спираючись виключно на нормативні обмеження.

Кошторисний метод не передбачає взаємозв'язку між рівнем фінансування бюджетної установи та результатами її діяльності. Отже, фінансуються лише мережі бюджетних установ, а не надані ними послуги [12, с. 94]. Це зумовлює необхідність внесення значних змін безпосередньо у сам процес надання коштів із бюджету, запровадження нових методів та принципів фінансування. Наявна форма фінансування бюджетних установ, а саме кошторисна, породжує таке явище, як залишковий метод фінансування. Тобто спочатку вибираються основні напрями розподілу бюджетних коштів, а саме на економіку, державне управління, а залишки коштів вже спрямовуються на інші сфери діяльності [13, с. 27].

Метод фінансування на основі кошторису не передбачає цілі отримання ефекту від здійснення видатків за рахунок бюджетних коштів. Кошти просто виділяються на основі затверджених кошторисів, а результат використання цих коштів не є важливим. Нині скла-

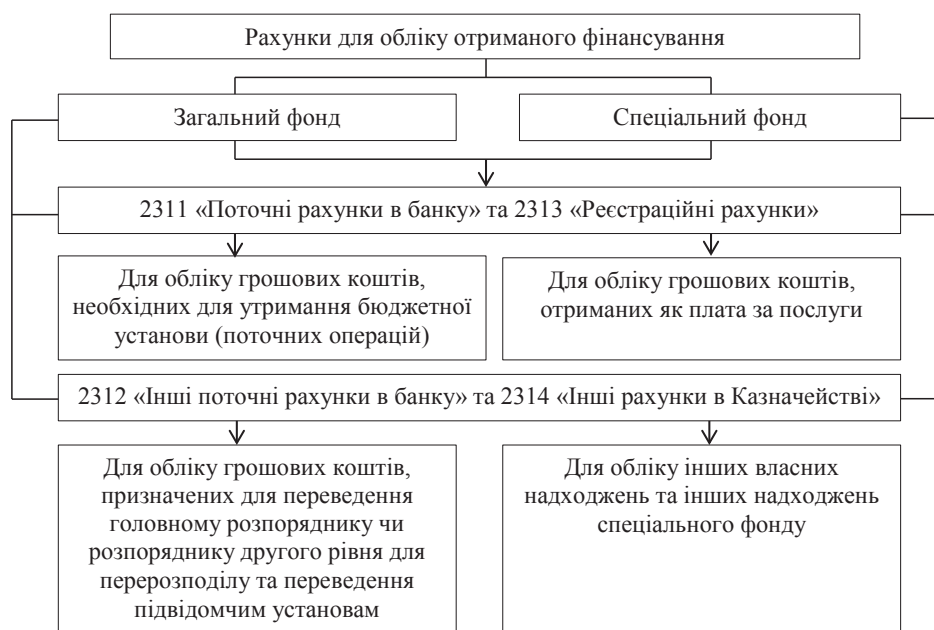

Рис. 4. Рахунки для відображення руху грошових коштів загального та спеціального фондів бюджетної установи

Джерело: сформовано авторами з урахуванням норм, викладених у джерелі [10]

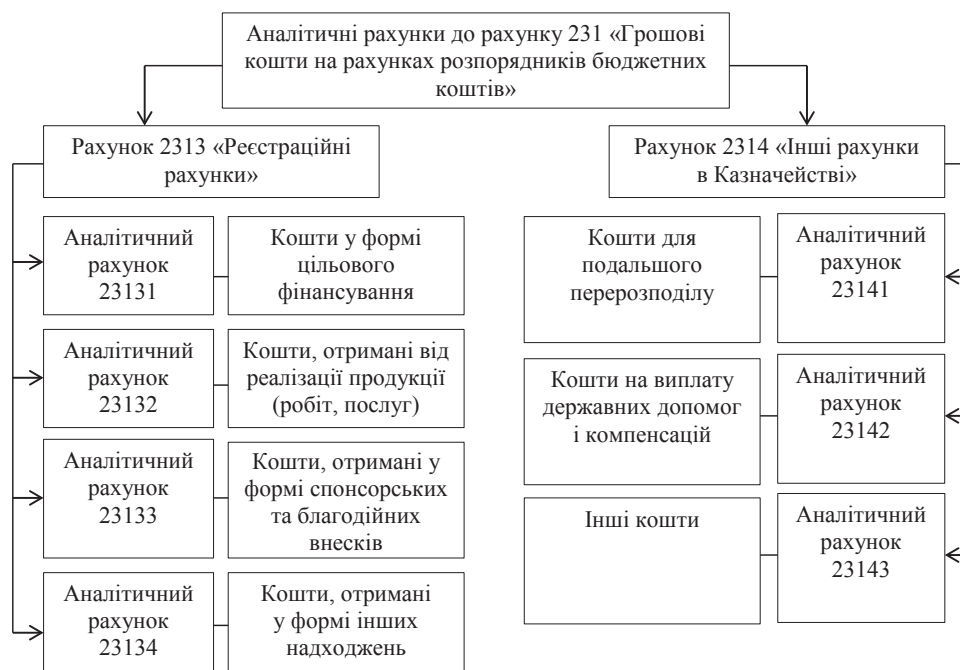

Рис. 5. Запропоновані аналітичні рахунки для обліку різних видів надходжень бюджетних установ

Джерело: авторська пропозиція

лась ситуація, за якої кошти виділяються з бюджету без урахування реальної потреби бюджетних установ у грошових ресурсах. Адже досить важко в процесі затвердження кошторису передбачити усі можливі зміни, що можуть статись у процесі діяльності бюджетної установи. Планування надходжень по кошторису проводиться на основі показників попередніх періодів. Таким чином, виділяються кошти понад реальні потреби установ. Складається ситуація, за якої керівництвом бюджетної установи приймається рішення, яким чином максимально використати виділені кошти. негайне повернення виділених коштів не обговорюється, оскільки це означатиме, що в наступних бюджетних періодах буде зменшене фінансування установи [14].

Висновки. Розвиток бюджетної сфери дає змогу відходити від класичних методів фінансування бюджетних установ, зокрема кошторисно-бюджетного, з поступовою переорієнтацією на ті з них, які дають змогу максимально адекватно оцінити цінність, якість та потребу в послугах, які надаються організаціями, особливо в соціальній сфері [15, с. 177]. Ефективність використання фінансових ресурсів бюджетних установ можлива лише за умови налагодження чіткого фінансового механізму системи казначейського обслуговування бюджету, а також подальшого вдосконалення фінансового забезпечення функціонування бюджетних установ за рахунок переходу від усталеної моделі мінімальної до моделі часткової фінансової автономії.

Список використаних джерел:

1. Скалюк Р.В. Бухгалтерський облік грошових потоків бюджетних установ. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. № 1(67). С. 42–51.
2. Дяченко К.С. Особливості функціонування бюджетних установ у системі державних фінансів. Економіка та суспільство. 2016. Вип. 7. С. 739–748.
3. Кришталь Т.М., Чубань В.С. Особливості фінансового забезпечення органів та підрозділів Міністерства надзвичайних ситуацій України. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2012. Вип. 21. С. 207–216.
4. Пігуль Н.Г., Люта О.В. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ. Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. 2010. № 2. С. 94–102.
5. Загорський В.С., Лободіна З.М., Лопушняк Г.С. Управління фінансовими ресурсами закладів охорони здоров'я: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. 276 с.
6. Дем'янишин В.Г. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах. Світ фінансів. 2007. Вип. 2(11). С. 34–48.
7. Рак Г.В. Кошторисне фінансування бюджетних установ у системі казначейського обслуговування бюджету. Економічний аналіз. 2014. Т. 17. № 1. С. 160–166.
8. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 228.
9. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI.
10. Про затвердження Порядку застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2015 р. № 1219.

11. Гільорме Т.В., Лень А.В. Організація обліку доходів бюджетних установ в умовах законодавчих змін. Економіка та суспільство. 2017. Вип. 10. С. 722–729.

12. Матросова В.О., Хижняк О.В. Проблеми фінансування бюджетних організацій на основі кошторису. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2013. Вип. 2. С. 92–95.

13. Васильєва В.Г., Карабан Т.В. Особливості фінансування бюджетних установ у сучасних реаліях. Сучасний стан та проблеми розвитку статистики, обліку та аудиту в умовах глобалізації та енергозбереження: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 6–7 квітня 2016 р.). Т. 1. Дніпропетровськ: ДНУ ім. О. Гончара, 2016. С. 25–28.

14. Антонішен Я.А. Актуальні проблеми кошторисного фінансування бюджетних установ в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/25_PNR_2013/Economics/3_144382.doc.htm.

15. Височан О.С., Борис І.Я. Принципи, методи і механізм фінансування бюджетних установ. Економічний аналіз. 2015. Т. 19. № 1. С. 171–177.

УДК 657

Сопко В.В.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку та оподаткування,

Київський національний торговельно-економічний університет

Галак К.І.,

аспірант кафедри обліку та оподаткування,

Київський національний торговельно-економічний університет

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сопко В.В., Галак К.І. Інформаційне забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності.

У статті розглянуто особливості інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності суб'єктів господарювання. Досліджено інформаційні потоки, які виникають в процесі здійснення бухгалтерського обліку соціально-орієнтованої діяльності. Розглянуто практичні рекомендації щодо удосконалення організації інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, інформаційні потоки, обліково-інформаційні потоки, соціально-орієнтована діяльність.

Сопко В.В., Галак К.І. Информационное обеспечение учета социально-ориентированной деятельности. В статье рассмотрены особенности информационного обеспечения учета социально-ориентированной деятельности субъектов хозяйствования. Исследованы информационные потоки, возникающие в процессе осуществления бухгалтерского учета социально-ориентированной деятельности. Рассмотрены практические рекомендации по совершенствованию организации информационного обеспечения учета социально-ориентированной деятельности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: информационное обеспечение, информационные потоки, учетно-информационные потоки, социально-ориентированная деятельность.

Sopko V.V., Galak K.I. Information support of the accounting of socially-oriented activities. The article examines the features of information support of accounting of socially-oriented activities of business entities are considered. The information flows that arise in the process of accounting of socially-oriented activities are investigated. The article also provides the recommendations, which are aimed at improvement the organization of information support for accounting of the socially-oriented activities of business entities is considered.

Key words: information provision, information flows, accounting-information flows, socially-oriented activities.

Постановка проблеми. Якість організації інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності не можна недооцінювати. Результатами соціально-орієнтованої діяльності цікавляться інвестори, партнери суб'єкта господарювання, державні органи влади та суспільство. Вагому частину цих результатів відображає бухгалтерський облік.

Чітке уявлення та налагодження інформаційних потоків обліку соціально-орієнтованої діяльності необхідні для впровадження та дотримання цього виду діяльності. Це пояснює актуальність означеної проблеми для суб'єктів господарювання та науковців, що займаються дослідженням розвитку бухгалтерського обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності в контексті соціальних та екологічних витрат вчені висвітлюють як одну з найважливіших і перспективних складових розвитку обліку. Питанням облікової інформації присвячені дослідження багатьох вчених, таких як, зокрема, Л.О. Терещенко, І.І. Матієнко-Зубенко, І.Я. Омецінська, Е.І. Цибульська, С.В. Федоренко, В.І. Кунченко-Харченко, Л.А. Птіцина, Л.В. Безкоровайна.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є розгляд особливостей інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності, формування схеми інформаційних потоків як чинника її впровадження і розвитку, економічної стійкості суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом ефективного управління соціально-орієнтованою діяльністю є інформаційне забезпечення обліку. Вважаємо, що дослідження питання інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності сприятиме підвищенню якісних характеристик створеної облікової інформації.

Досліджуючи проблематику інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності, перш за все звертаємось до Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ (зі змінами) [1], який регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення та захисту інформації. Сама ж інформація є об'єктом інформаційних відносин.

У статті 1 цього Закону визначено, що інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях чи відображені в електронному вигляді [1].

Існують різні види інформації, кожен з яких має свою технологію оброблення, змістовну цінність, форми відображення або представлення. Нами розглядається облікова інформація, властивостями якої є і завжди повинні бути достовірність, повнота, цінність, актуальність, зрозумілість; інакше її цінність буде втрачена. Таким чином, облік є рушійною силою функціонування суб'єкта господарювання, що може сприяти його економічному зростанню в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Л.О. Терещенко, І.І. Матієнко-Зубенко відносять облікову інформацію до одного з різновидів економічної інформації [2, с. 20–21] та вважають, що облікова інформація пов'язана з функціями оперативного, бухгалтерського, статистичного обліку та відбиває господарські процеси, які вже здійснилися, а також фактичний стан.

З розвитком соціально-орієнтованої діяльності бухгалтерський облік, окрім формування фінансової, управлінської та податкової звітності для ухвалення рішень, повинен надавати інформацію про здійснену соціальну політику суб'єкта господарювання [3, с. 1157–1158].

Важливим елементом інформаційних систем обліку є інформаційне забезпечення, яке призначене для відображення інформації, що характеризує стан керованого об'єкта та є основою для ухвалення управлінських рішень.

Інформаційне забезпечення – це забезпечення керівництва підприємства для прийняття ефективних управлінських рішень необхідним інформаційним

масивом даних, отриманим зі вхідних інформаційних потоків шляхом організації технологічного процесу перероблення інформації [4, с. 58]. Крім того, інформаційне забезпечення як процес входить у поняття комунікації, тобто процесу обміну інформацією, на основі якого керівництво одержує інформацію, необхідну для ухвалення управлінських рішень [4, с. 59].

На нашу думку, інформаційне забезпечення обліку – це сукупність вхідних даних, система бази даних, їх обробка, заходи з пошуку, одержання, зберігання необхідної інформації з метою правильного здійснення та відображення господарської діяльності.

Облікова інформація є метою та результатом облікових процесів на різних етапах проходження. Крім того, вона може бути результатом вирішення одного облікового завдання та водночас використовуватися для іншого, виступаючи інформаційним забезпеченням для інших завдань.

Згадану нами базу даних вчені трактують як спеціальним чином організоване зберігання інформаційних ресурсів у вигляді інтегрованої (єдиної) сукупності файлів, яке забезпечує зручну взаємодію між ними та швидкий доступ до даних [2, с. 151–152].

Під час здійснення будь-якої господарської діяльності виникає необхідність у різній актуальній на певний період інформації, тобто існує інформаційна потреба. Під інформаційною потребою суб'єкта господарювання в частині обліку соціально-орієнтованої діяльності розуміємо інформацію, пошук якої здійснює або яку прагне отримати суб'єкт господарювання з метою ефективного управління цим об'єктом обліку.

Інформаційна потреба виникає у зв'язку з постійними змінами в бухгалтерському обліку та недостатністю інформації про ведення обліку нових облікових об'єктів, висвітлення узагальненої інформації про них. Для соціально-орієнтованої діяльності це актуально у зв'язку з тим, що є порівняно новим поняттям для понятійного апарату бухгалтерського обліку.

Важливою під час здійснення пошуку інформації є чітко сформована інформаційна потреба, що полегшить пошук і формування та підвищить якість інформації бухгалтерського обліку.

Для ефективного інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності необхідно знати, хто є користувачем, суб'єктом створення, оброблення, накопичення, надання та оприлюднення на різних етапах формування й узагальнення інформації про цей вид витрат.

Суб'єктами інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності є державні органи влади, міжнародні організації, що регулюють або надають рекомендації стосовно здійснення цього виду діяльності, інформаційні агентства з надання поточної та актуальної інформації, бухгалтерія, керівництво суб'єкта господарювання, суспільство.

Щодо бухгалтерії, то вона є суб'єктом обробки та створення облікової інформації згідно з інформаційними потребами суб'єкта господарювання.

Загалом суб'єктами створення та отримання зовнішніх і внутрішніх потоків інформації є фізичні та юридичні особи, що перебувають в інформаційній взаємодії.

Під час здійснення пошуку та створення облікової інформації важливою є ідентифікація її якісних характеристик, які циркулюють у системі управлінського

обліку та звітності. Отже, інформація повинна бути актуальною (знайдена та оброблена своєчасно), достовірною, деталізованою (в разі необхідності), але не занадто громіздкою для кращої обробки та сприйняття користувачем.

Слід зазначити, що необхідною умовою (критерієм якості інформації) для інформаційного забезпечення обліку є релевантність як ступінь відповідності отриманому результату або пошуковому запиту. Релевантність інформації є поняттям суб'єктивним, тому що результати пошуку (знайдена інформація) одного користувача задовольнить, а для іншого може бути неповною, недостатньо розгорнутою.

Організація інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності не має єдиних науково розроблених підходів. Вважаємо, що системний підхід, який враховує взаємозв'язки та потреби в інформації кожного користувача, зокрема бухгалтерів, може бути найбільш ефективним для управління обліковим процесом і суб'єктом господарювання загалом. Цей підхід розглядає суб'єкт господарювання як єдину взаємопов'язану систему, що цілком відповідає нашій позиції.

Слід зазначити, що система бухгалтерського обліку також є джерелом інформації для різних центрів відповідальності. При цьому визначення ступеня довіри до цієї інформації мають здійснювати суб'єкти внутрішнього контролю, які повинні визначити її суттєвість.

Так у Стандарті фінансового обліку № 2 «Якісні характеристики бухгалтерської інформації» (FAS 2) суттєвість визначається як величина пропуску або викривленого розкриття бухгалтерської інформації, яка за супутніх обставин робить ймовірною зміну економічного рішення, прийнятого зацікавленими користувачами на основі цієї інформації [5]. Згідно з цим визначенням тільки користувач фінансових звітів та аудитор мають право визначити рівень суттєвості інформації.

В Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» суттєва інформація трактується як інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності [6]. У цьому разі суттєвість інформації визначається відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності та керівництвом суб'єкта господарювання.

З розвитком будь-якого суб'єкта господарювання збільшується кількість працівників, підрозділів, філій і, безумовно, інформаційний потік. Інформаційний потік особливий тим, що будь-яку інформацію накопичують, обробляють або контролюють працівники суб'єкта господарювання. За його значного збільшення найважливіше не втратити ефективність подання та оброблення даних, взаємозв'язок між усіма підрозділами.

Завдяки сучасним інформаційним технологіям обмін управлінською інформацією полегшується, проте вони потребують постійного оновлення та вдосконалення.

Бухгалтерський облік займає вагомий частину інформаційного потоку. Це пояснюється тим, що бухгалтерія не лише створює облікову інформацію, але й має потребу в інформації з різних підрозділів суб'єкта господарювання з метою управлінського обліку та подання звітності.

Е.І. Цибульська розглядає інформаційний потік як цілеспрямований рух каналами зв'язку сукупності повідомлень від джерел, що об'єктивно відображають стан бізнесу, до керівництва підприємства для здійснення управління [4, с. 58].

Під інформаційним потоком нами розуміється цілеспрямований рух каналами зв'язку сукупності повідомлень від джерел, що регламентують, відображають стан господарської діяльності, до керівництва з метою здійснення управління суб'єктом господарювання.

Інформаційні потоки мають бути оптимізовані з метою виключення дублювання інформації, мінімізації маршрутів її проходження, раціоналізації процесів обміну інформацією між органами управління [4, с. 58–59].

На практиці оброблення інформації та мінімізація маршрутів її проходження ускладнюються надмірними бюрократичними перешкодами, регламентованими нормативно-правовими актами. Один документ затверджується підписами великої кількості посадових осіб, що уповільнює вихід облікової інформації та здійснення господарської діяльності.

Інформаційний потік характеризується такими параметрами: адресність (наявність джерела й споживача інформації); регламент передачі від джерела до споживача; обсяг переданої інформації (інтенсивність потоку); джерело виникнення тощо.

Напрямок інформаційного потоку визначає сталий комунікаційний зв'язок з особою, що ухвалює господарське рішення та формує його інформаційне забезпечення [7, с. 33].

Важливим аспектом характеристики інформаційного потоку є його відмінність від документообігу. В.І. Кунченко-Харченко вважає, що документообіг характеризує рух лише внутрішніх документованих відомостей про господарські процеси [8, с. 175].

Л.А. Птіцина зазначає, що інформаційні потоки значно ширші за призначенням і забезпечують не лише циркуляцію впорядкованої внутрішньогосподарської документації в інформаційній системі суб'єкта господарювання [9, с. 121].

Поняття «інформаційний потік» є загальним щодо різних видів інформації, тому вважаємо, що під час дослідження важливості інформаційного потоку в обліку, зокрема соціально-орієнтованої діяльності, доцільно використовувати поняття «обліково-інформаційний потік» як один з видів інформаційного потоку в межах використання, оброблення та створення інформації бухгалтерською службою суб'єкта господарювання.

Під обліково-інформаційним потоком розуміємо цілеспрямований рух бухгалтерських даних від джерел до користувачів з метою ведення бухгалтерського обліку та управління суб'єктом господарювання.

На практиці виділяється масив облікових даних конкретної ділянки обліку, а кожний вид діяльності суб'єкта господарювання має свій масив інформації. Виходячи з цього, вважаємо доцільним виділити «інформаційний потік соціально-орієнтованої діяльності», який стосується об'єкта нашого дослідження.

Отже, інформаційний потік соціально-орієнтованої діяльності – цілеспрямований рух сукупності масивів даних від джерел до користувачів з метою управління соціально-орієнтованою діяльністю суб'єкта господарювання.

Слід зазначити, що виділений нами інформаційний потік розглядається як складова сукупності усіх інформаційних потоків суб'єкта господарювання з метою ефективного управління процесом бухгалтерського обліку та відображення стану соціально-орієнтованої діяльності.

Під час формування інформаційних потоків необхідно враховувати різні потреби користувачів та рівень ієрархії суб'єкта господарювання, що буде визначати обсяг залученої інформації [10, с. 897]. При цьому важливим є виявлення складових системи інформаційного забезпечення, що спрямовані на уникнення втрат важливої інформації в цих потоках.

Структура інформаційного потоку визначається характером інформаційного наповнення та є об'єднанням масивів інформаційних повідомлень (документовані відомості, усні повідомлення) як структурних одиниць інформації [11, с. 330].

Стандартизація схеми інформаційних потоків дає змогу забезпечити мінімізацію обсягу первинного документообігу на різних ділянках обліку.

На нашу думку, схему обліково-інформаційного потоку суб'єкта господарювання перш за все повинен запропонувати головний бухгалтер керівництву суб'єкта господарювання. При цьому всі підрозділи та працівники мають ознайомитись з розробленою схемою інформаційного потоку та взяти її до уваги, виконуючи свої посадові обов'язки. За необхідності (як правило, в разі зміни організаційної структури суб'єкта господарювання) слід її оновлювати, коригувати та вдосконалювати один раз на рік.

У зв'язку з цим нами розроблена схема інформаційного потоку соціально-орієнтованої діяльності (рис. 1).

Вважаємо, що сформована схема інформаційного потоку соціально-орієнтованої діяльності дасть чітке уявлення про рух інформації цього виду діяльності, підвищить якість облікової інформації та ефективність ухвалених рішень, що дасть змогу впевнено впроваджувати та здійснювати соціально-орієнтовану діяльність. Слід зазначити, що ця схема інформаційного потоку соціально-орієнтованої діяльності може слугувати базою знань та зразком для суб'єктів господарювання різних галузей.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що під час розгляду питання інформаційного забезпечення обліку соціально-орієнтованої діяльності необхідно мати чітке розуміння джерела та користувача цього типу інформації.

Розроблена нами схема інформаційного потоку соціально-орієнтованої діяльності відображає рух інформації про цей вид діяльності від джерела надходження до користувача, а також необхідна для ефективного управління інформаційним забезпеченням обліку, якості облікової інформації та управління суб'єктом господарювання загалом.

Результати дослідження та рекомендації сприятимуть кращому управлінню соціально-орієнтованою діяльністю; є основою для формування особливостей та підходів до організації обліку витрат соціально-орієнтованої діяльності; підкреслюють важливу роль інформаційного забезпечення бухгалтерського обліку як чинника економічної стійкості суб'єкта господарювання та розвитку концепції соціальної відповідальності на практиці.

Рис. 1. Схема інформаційного потоку соціально-орієнтованої діяльності

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ (зі змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
2. Терещенко Л.О., Матієнко-Зубенко І.І. Інформаційні системи і технології в обліку: навч. посіб. Київ: Київський національний економічний університет, 2003. 158 с.
3. Омецінська І.Я. Бухгалтерський облік як інформаційна система для управління підприємством. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. С. 1157–1159.
4. Цибульська Е.І. Управління потенціалом підприємства: навч. посіб. Київ: Народна українська академія, 2011. 384 с.
5. Financial Accounting Standards Board (FASB) “Qualitative Characteristics of Accounting Information”, Statement of Financial Accounting Concepts № 2 Stamford, CT: FASB. 1980.
6. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ від 7 лютого 2013 року № 73 (із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства фінансів від 27 червня 2013 року № 627; від 8 лютого 2014 р. № 48; від 17 лютого 2017 р. № 241) / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
7. Федоренко С.В., Правоторов Д.О. Розробка інформаційного забезпечення та інформаційні потоки промислового підприємства. Економіка та держава. 2006. № 11. С. 33–34.
8. Кунченко-Харченко В.І. Моделі інформаційних потоків та їх використання в системах бази даних та документології для прийняття рішень. Збірник наукових праць Інституту проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова НАН України. 2010. № 54. С. 175–179.
9. Птіцина Л.А. Основні підходи до управління інформаційними потоками бізнес-діяльності промислових підприємств України: формування єдиного інформаційного забезпечення системи управління промисловим підприємством в складних ринкових умовах. Вісник економічної науки України. 2010. № 2. С. 121–124.
10. Безкоровайна Л.В. Взаємопослання інформаційних потоків управлінського і фінансового обліку для ефективного функціонування системи бухгалтерського обліку підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 4. С. 897–901.
11. Сорокіна О.С. Родові характеристики поняття «інформація». Гілея. 2009. № 27. С. 323–335.

УДК 338.432:631.162:336.2

Добрунік Т.П.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки,
Одеський національний економічний університет

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Добрунік Т.П. Актуальні проблеми обліку та оподаткування в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції. У статті проаналізовано зміни, що відбулися в системі оподаткування та обліку сільськогосподарських підприємств України. Дано оцінку сучасної системи оподаткування підприємств аграрного сектору економіки в Україні. Визначено недоліки податкових новацій та їх вплив на тенденції економічного розвитку аграрних підприємств. Визначено особливості формування фінансових результатів аграрних підприємств, окреслено основні проблемні аспекти обліку довгострокових біологічних активів в контексті застосування загальної системи оподаткування з урахуванням змін чинного законодавства. Запропоновано напрями розвитку системи оподаткування в аграрному секторі економіки.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, спрощена система оподаткування, загальна система оподаткування, бухгалтерський облік, фінансовий результат, біологічні активи.

Добрунік Т.Ф. Актуальные проблемы учета и налогообложения в аграрном секторе экономики в условиях евроинтеграции. В статье проанализированы изменения, произошедшие в системе налогообложения и учета сельскохозяйственных предприятий Украины. Дана оценка современной системы налогообложения предприятий аграрного сектора в Украине. Определены недостатки налоговых новаций и их влияние на тенденции экономического развития аграрных предприятий. Определены особенности формирования финансовых результатов аграрных предприятий, обозначены основные проблемные аспекты учета долгосрочных биологических активов в контексте применения общей системы налогообложения с учетом изменений действующего законодательства. Предложены направления развития системы налогообложения в аграрном секторе экономики.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, упрощенная система налогообложения, общая система налогообложения, бухгалтерский учет, финансовый результат, биологические активы.

Dobrunik T.P. Relevant issues of accounting and taxation in the agrarian sector of the economy in the conditions of European integration. The article analyses changes that took place in the system of taxation and accounting of agricultural enterprises of Ukraine. The estimation of the modern system of taxation of enterprises of agrarian sector of the economy in Ukraine is given. Flaws of tax innovations and their influence on tendencies of economic development of agrarian enterprises are determined. Peculiarities of forming financial results of agrarian enterprises are outlined and the main aspects of the accounting of long-term biological assets in the context of the application of general taxation system are outlined taking into account changes in the current legislation. Directions of development of the taxation system in the agrarian sector of the economy are proposed.

Key words: agricultural enterprises, simplified taxation system, general taxation system, accounting, financial result, biological assets.

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку аграрного сектору економіки в умовах поглиблення міжнародної економічної інтеграції свідчать про пріоритетність вирішення проблем, пов'язаних з ефективним розвитком підприємницьких структур агробізнесу. Функціонування сільськогосподарських товаровиробників має передбачати різнопланову державну підтримку у фінансовій сфері, зокрема надання певних пільг під час оподаткування. Ефективне ведення агробізнесу можливе лише за умови стабільності та прогнозованості податкового законодавства, що забезпечує оптимальне податкове навантаження підприємств. Важливим при цьому для прийняття відповідних управлінських рішень є формування достовірної облікової інформації щодо основних показників виробничо-господарської діяльності суб'єктів агробізнесу. Отже, актуалізується проблема формування ефективної системи обліку та оподаткування діяльності підприємницьких структур в аграрному секторі економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей обліку та оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних змін податкового законодавства присвячені праці таких науковців, як, зокрема, О.Ю. Лупенко, О.В. Олійник, Л.Д. Тулуш, Р.В. Сидоренко, О.М. Галицький, Л.М. Біла, Л.Ф. Соколенко. Однак динамічні зміни в податковому та бухгалтерському законодавстві, зокрема з питань обліку та оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників, крізь призму їх впливу на тенденції розвитку аграрного сектору економіки вимагають подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є проведення аналізу основних змін в обліку та оподаткуванні діяльності сільськогосподарських підприємств, обґрунтування напрямів оптимізації податкового навантаження, формування достовірної облікової інформації в контексті оподаткування суб'єктів агробізнесу.

Вклад основного матеріалу. Виробничо-господарська діяльність аграрних підприємств відбувається в умовах нестабільності та змін у зовнішньому середовищі, непрогнозований вплив яких негативно позначається на показниках ефективності господарювання та приводить до ризикованості здійснення виробничо-господарських операцій, зниження рівня їх конкурентоспроможності.

Аграрний сектор є пріоритетною галуззю економіки України. Насамперед варто зважати на постійно зростаючу частку сільського господарства у загальній валовій доданій вартості (ВДВ). Частка валової

доданої вартості сільського господарства у загальних її обсягах останніми роками суттєво зростає. Якщо у 2010–2012 роках вона коливалась у межах 8,4–9,0%, то у 2013 році збільшилася до майже 10, у 2014 році склала 11,7%, а у 2015 році – 14,2%, у 2016 році, згідно з попередніми даними, очікується частка на рівні 13,7% [1, с. 26].

Згідно з чинним законодавством, а саме Податковим кодексом України [2], українські сільськогосподарські підприємства мають право вибрати одну з двох можливих систем оподаткування своєї діяльності, таких як загальна система оподаткування (сплата податку на прибуток); спрощена система оподаткування (сплата єдиного податку четвертої групи).

Одним із основних податків як у загальній, так і в спрощеній системах оподаткування для сільськогосподарського підприємства виступає податок на додану вартість (ПДВ).

Податок на додану вартість відносно аграрної галузі слугував головним інструментом державної підтримки та розвитку галузі. Зокрема, завдяки відшкодуванню ПДВ спостерігалося значне нарощування доходів, відповідно, і прибутку та рентабельності підприємств, відбувалося зменшення потреби у кредитних ресурсах та зменшення потреби у державній підтримці. Щодо галузі тваринництва, то відшкодування ПДВ було чи не єдиним способом збереження галузі, з одного боку, завдяки відшкодуванню, а з іншого боку, за рахунок здешевлення вартості кормів [3, с. 288].

Визначення найбільш ефективних форм і методів податкового регулювання аграрного виробництва з урахуванням його особливостей потребує впровадження зарубіжного досвіду оподаткування аграрного сектору з позиції його адаптації до українських умов господарювання в галузі АПК.

Аналіз світового досвіду деяких країн світу показує впровадження диференційованого підходу до оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Л.Д. Тулуш і Н.В. Малініна серед критеріїв диференціації оподаткування доходів від сільськогосподарської діяльності виділяють диференціацію за обсягами валового доходу (обігу, виручки, прибутку); відповідно до правового статусу; за джерелами отриманого доходу; за територіальним розміщенням; за площею сільськогосподарських угідь (посівною площею); за кількістю працюючих; за обсягами реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва (за встановлення критерію переходу на спеціальну (спрощену) систему оподаткування) [4, с. 132].

Держави-члени ЄС можуть застосовувати одну або дві знижені ставки. Знижені ставки встановлюються як

відсоткова ставка бази оподаткування, котра не може бути нижчою 5%, однак для низки країн встановлені винятки, що застосовуються до окремих товарів, робіт і послуг. Країнами, що використовують знижені ставки під час оподаткування ПДВ сільськогосподарської діяльності та її продукції, є Польща (передбачені дві пільгові ставки у 5% і 8% залежно від виду продукції чи послуг), Угорщина (18% на молоко і молокопродукцію, кукурудзу, борошно, 5% на свине м'ясо, а з 2017 року до цього списку ще будуть додані пташине м'ясо, яйця і молоко, що, на думку влади, приведе до росту споживання та зменшення тіньового сектору економіки Угорщини), Румунія (9% на продовольчі товари) [5].

В Україні, згідно з податковим законодавством, справляння податку на додану вартість передбачало, що до 1 січня 2016 року всі суми нарахованого ПДВ сільськогосподарські підприємства не сплачували до бюджету, а залишали у себе для розвитку власної діяльності. На 2016 рік для них введено в дію перехідні положення, згідно з якими механізм сплати нарахованих сум зобов'язань по ПДВ такий:

- операції із зерновими та технічними культурами передбачають відрахування 85% до державного бюджету, 15% на спецрахунок;
- операції з продукцією тваринництва – 20% до державного бюджету, 80% на спецрахунок;
- операції з іншими сільськогосподарськими товарами та послугами – 50% до державного бюджету, 50% на спецрахунок.

З 1 січня 2017 року сільськогосподарські підприємства-платники ПДВ перейшли на загальну систему нарахування і сплати цього податку, тобто всі суми зобов'язань будуть повністю сплачуватись до державного бюджету.

Згідно з Податковим кодексом України [2] спрощена система оподаткування для сільськогосподарських підприємств передбачає сплату єдиного податку за системою, передбаченою для 4-ї групи платників цього податку.

Платниками єдиного податку 4-ї групи можуть бути сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, передбачених законами України, селянські та інші господарства, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також рибницькі, рибальські та риболовецькі господарства, які займа-

ються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми доходу.

Базою оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників – платників єдиного податку четвертої групи є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року. При цьому в пункті 5 підрозділу 8 «Перехідні положення» ПКУ встановлено індекс споживчих цін за 2017 рік, що використовується для визначення величини коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) для цілей обкладення єдиним податком групи 4, що застосовується зі значенням 100%.

Згідно з чинним законодавством звітним податковим періодом для платників єдиного податку четвертої групи є календарний рік. Такі платники щороку самостійно обчислюють суму податку станом на 1 січня і подають декларацію на поточний рік не пізніше 20 лютого.

Єдиний податок сплачується щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, в таких розмірах: за I та II квартали – по 10%, за III квартал – 50%, за IV квартал – 30%. Така диференціація термінів сплати передбачена для того, щоб забезпечити хоч якусь рівномірність надходжень податкових платежів до бюджету країни. Проте за таких умов підприємства змушені передчасно, а отже, дешевше реалізувати ранні зернові.

Слід зазначити, що податкове навантаження для сільськогосподарських товаровиробників за період дії сплати єдиного податку у 2018 році збільшилося більш ніж у 2 рази порівняно з 2015 роком (табл. 1). У 2016 році відносно 2015 року зростання ставок для платників єдиного податку 4 групи склало від 77,78% до 81,48% за відповідними категоріями сільськогосподарських угідь та ставками. У 2017 році зростання ставок коливалось у діапазоні 17–18,7% за відповідними видами сільськогосподарських угідь.

Таблиця 1

Ставки єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників

Види сільськогосподарських угідь	Розмір ставки			
	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту)	0,45	0,81	0,95	0,95
Для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях	0,27	0,49	0,57	0,57
Для сільськогосподарських угідь, що перебувають на закритому ґрунті	3,0	5,4	6,33	6,33
Для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах і на поліських територіях)	0,27	0,49	0,57	0,57
Для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях	0,09	0,16	0,19	0,19
Для земель водного фонду	1,35	1,35	2,43	2,43

Джерело: узагальнено автором на основі джерела [2]

Згідно з даними табл. 1 спостерігається безперечний факт збільшення податкового навантаження, що веде до зміни загальної суми витрат. Таким чином, господарства з низькою ефективністю виробництва практично втраять шанси на своє існування.

На розвиток аграрного сектору економіки найбільший вплив мали зміни таких податків, як ПДВ, а саме скасування спеціального режиму оподаткування для сільгоспвиробників, зростання ставок єдиного податку IV групи. Виникнення додаткових витрат, пов'язаних зі зростанням розмірів податкових зобов'язань, вже призвело до зменшення рентабельності сільськогосподарської діяльності.

Згідно з даними Державної служби статистики [1, с. 174]

рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств у 2016 році значно знизився порівняно з 2015 роком і становив 24,9%, що на 10,3 відсоткові пункти менше рівня 2015 року (у 2015 році рівень рентабельності операційної діяльності складав 43%) (рис. 1).

Слід зазначити, що збільшення прибутковості сільськогосподарських підприємств за окремі роки відбувалось у відриві від зниження собівартості продукції, тобто за рахунок підвищення реалізаційних цін на основні види продукції під дією інфляційних процесів в умовах трансформаційних змін національної економіки.

Однак високі показники фінансового результату та рентабельності, згідно з оцінками багатьох експертів, є завищеними через неврахування у методиці розрахунків специфічних особливостей аграрного виробництва, а саме формування фінансового результату сільськогосподарської діяльності.

Для сільськогосподарських підприємств, які знаходяться на загальній системі оподаткування зі сплатою податку на прибуток (основна ставка становить 18%), об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень Податкового кодексу України [2]. Оподаткуванню податком на прибуток підлягають підприємства, основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції, а саме підприємства, дохід яких від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва за попередній податковий (звітний) рік перевищує 50 відсотків загальної суми доходу.

Під час визначення фінансових результатів аграрних підприємств необхідно враховувати особливості їх формування, зумовлені специфікою сільськогосподарської діяльності. При цьому найбільш суттєву увагу приділя-

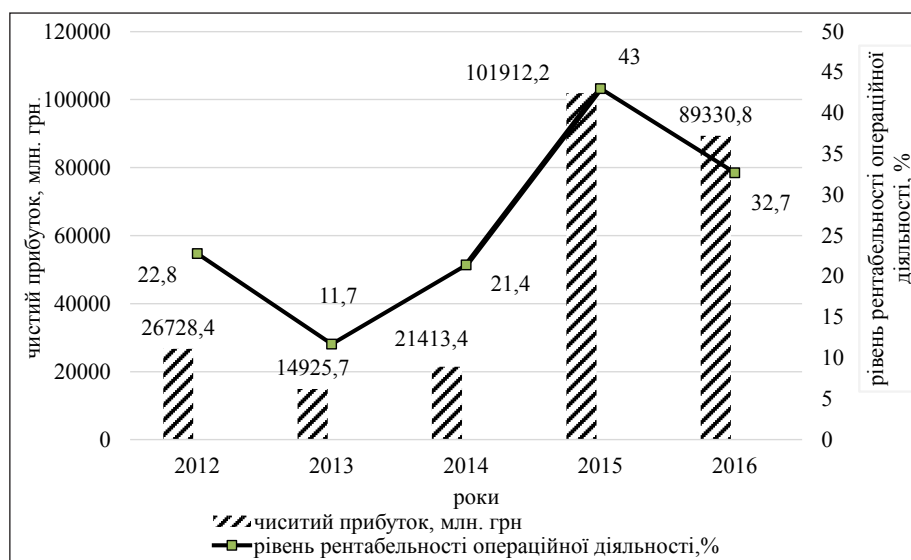

Рис. 1. Економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Джерело: узагальнено автором на основі джерела [1, с. 174]

ють фінансовому результату від основної діяльності підприємства, що є головною метою його створення, яка дає змогу підприємству отримати основну частку доходу.

Суттєві особливості формування фінансових результатів в аграрних підприємствах регламентовані П(С)БО 30 «Біологічні активи» [6].

Відповідно до вимог П(С)БО 30 «Біологічні активи» фінансовий результат від основної діяльності формується з трьох складових:

- 1) фінансовий результат від первісного визнання сільськогосподарської продукції та додаткових біологічних активів;
- 2) фінансовий результат від реалізації запасів, а саме сільськогосподарської продукції та біологічних активів, оцінка яких здійснюється за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних витрат на місці продажу;
- 3) фінансовий результат від зміни справедливої вартості біологічних активів на дату балансу, оцінка яких здійснюється за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на місці продажу.

Загальний алгоритм формування фінансового результату від основної діяльності сільськогосподарських підприємств наведено на рис. 2.

Як цілком справедливо зауважують О.М. Галицький і В.Г. Кожем'якіна, хоча П(С)БО 30 «Біологічні активи» містить основні принципи визначення фінансового результату сільськогосподарської діяльності, проте загальна методика визначення фінансових результатів не сформована та не зовсім відповідає реальній моделі ринкової економіки в країні. Адже фінансовий результат передбачено визначати не після реалізації сільськогосподарської продукції, а відразу після її одержання від виробництва. У всіх же інших галузях економіки фінансовий результат визначається на стадії реалізації, а не виробництва продукції [7, с. 157].

Розглядаючи особливості обліку в аграрному секторі економіки, відзначаємо, що сільськогосподарські підприємства мають специфічні активи, а саме біологічні активи, біологічні перетворення, сільськогосподарську продукцію.

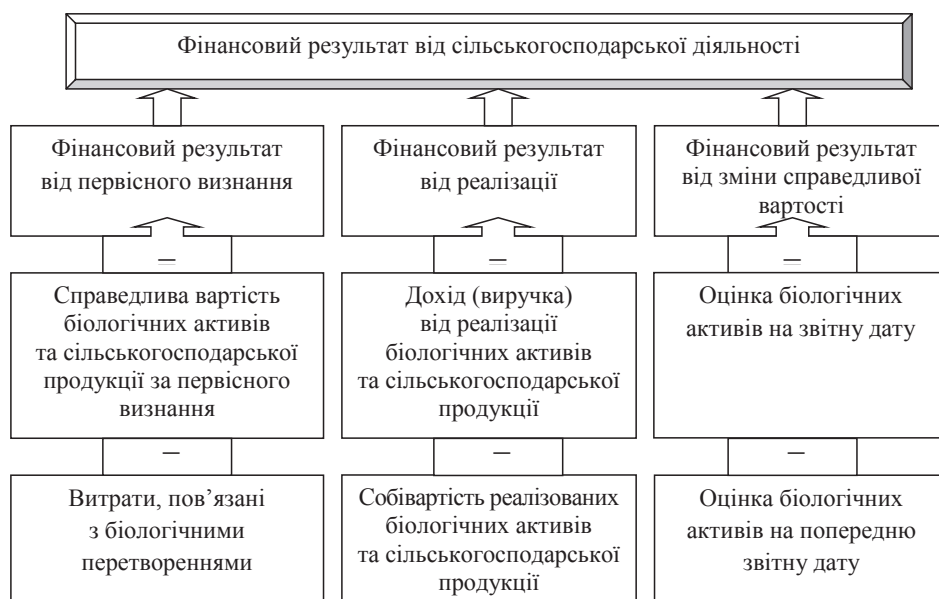

Рис. 2. Формування фінансового результату від основної діяльності сільськогосподарських підприємств

Джерело: систематизовано автором на основі джерела [6]

Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про біологічні активи, про одержані в процесі їх біологічних перетворень додаткові біологічні активи, сільськогосподарську продукцію, розкриття інформації про них у фінансовій звітності визначені П(С)БО 30 «Біологічні активи» та конкретизовані в Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку біологічних активів [6].

Одним із проблемних питань є поділ активів на поточні та довгострокові біологічні активи, оскільки це безпосередньо впливає на визначення доходів і витрат на сільськогосподарських підприємствах.

В організації обліку довгострокових біологічних активів з 2018 року відбудеться кардинальні зміни щодо вилучення зі складу довгострокових біологічних активів рослинництва плононосних садів та виноградників, а також переведення їх до складу основних засобів. Відповідно до Наказу Міністерства фінансів «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку» від 12 грудня 2017 року № 1019 [8] внесено зміни до таких нормативних документів, як:

- Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена Наказом Мінфіну України від 30 листопада 1999 року № 291;

- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»;

- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи».

Зміни до таких нормативно-правових актів передбачають:

- облік плононосних рослин, які пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, на аналітичному рахунку 108 «Багаторічні насадження» рахунку 10 «Основні засоби» [9]; при цьому такі активи не можуть обліковуватися на рахунку 16 «Довгострокові біологічні активи»;

- перейменування групи основних засобів «Багаторічні насадження» на «Багаторічні насадження та плононосні рослини» (підпункт 5.1.8 П(С)БО 7) [10];

- виключення зі сфери регулювання П(С)БО 30 плононосних рослин, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю;

- визначення поняття «плононосні рослини» (зміни до пункту 4 П(С)БО 30);

- визначення виноградників та садів як плононосних рослин, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю, на які не поширюється П(С)БО 30 [6].

Нова редакція П(С)БО 30 визначає поняття «плононосні рослини» як довгострокові біологічні активи, які використовуються в процесі виробництва сільськогосподарської продукції та систематично надають сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи.

Відповідно до внесених змін П(С)БУ 30 не поширюється на:

- сільськогосподарську продукцію, що зберігається після її первісного визнання;

- продукти переробки сільськогосподарської продукції;

- біологічні активи, не пов'язані із сільськогосподарською діяльністю;

- плононосні рослини, пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, особливості обліку яких визначаються іншими положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Вилучення зі складу біологічних активів довгострокових біологічних активів рослинництва, а саме виноградників та садів як плононосних рослин, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю, а також віднесення їх до складу основних засобів суттєво вплине на формування фінансового результату основної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Третьою складовою фінансового результату від основної діяльності, як було зазначено раніше, є фінансовий результат від зміни справедливої вартості

біологічних активів на дату балансу, оцінка яких здійснюється за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на місці продажу.

Відповідно до Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів [11] на дату балансу по довгостроковим біологічним активам рослинництва, які враховуються за справедливою вартістю, необхідне проведення коригування: на перевищення справедливої вартості – дебет рахунку 16 «Довгострокові біологічні активи», кредит субрахунку 710 «Доходи від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю»; на зменшення справедливої вартості – дебет субрахунку 940 «Витрати від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю», кредит рахунку 16 «Довгострокові біологічні активи».

У зв'язку з нововведеннями щодо віднесення плодоносних рослин до складу основних засобів сума дооцінки залишкової вартості об'єкта основних засобів включається до складу капіталу в дооцінках та відображається в іншому сукупному доході [10]. Відображення зміни вартості довгострокових біологічних активів, а саме виноградників та садів як плодоносних рослин, у складі капіталу у дооцінках (що є власним джерелом формування активів підприємства), а не фінансового результату, дасть можливість користувачам фінансової звітності отримувати найбільш достовірну інформацію про фінансовий стан та результати діяльності сільськогосподарських підприємств.

Застосування на практиці нововведень до П(С)БО 7 «Основні засоби» потребує узгодженості з іншими нормативно-правовими актами, а саме з Податковим кодексом України.

Так, нормами П(С)БО 7 на об'єкти основних засобів, до яких відтепер будуть включені до групи «багаторічні насадження» плодоносні рослини, передбачається нарахування амортизації на такі об'єкти, що здійснюється протягом встановленого строку корисного використання (експлуатації об'єкта). Нормами Податкового кодексу України (пункт 138.3.3) встановлено мінімально допустимі строки амортизації для окремих груп, а саме для групи 8 «Багаторічні насадження» – 10 років, для групи 16 «Довгострокові біологічні активи» – 7 років.

Сума нарахованої амортизації на плодоносні рослини має бути включена до собівартості виробленої та реалізованої продукції [12], отже, буде врахована під час формування фінансового результату аграрних підприємств.

З метою запобігання викривлення суми фінансового результату сільськогосподарські підприємства повинні

здійснити обґрунтування щодо переведення довгострокових біологічних активів рослинництва в частині плодоносних рослин до групи основних засобів, а також зазначити у Наказі про облікову політику основні положення щодо відображення в обліку та нарахування амортизації на плодоносні рослини, а саме зазначити строки амортизації для плодоносних рослин та вказати методи нарахування амортизації цих активів. Особливо це стосується сільськогосподарських підприємств, які знаходяться на загальній системі оподаткування зі сплатою податку на прибуток, складовою бази оподаткування яких є фінансовий результат, визначений у фінансовій звітності підприємств з урахуванням відповідних корегувань, передбачених нормами Податкового кодексу України.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, відзначаємо, що в умовах трансформаційних змін податкового законодавства та стандартів бухгалтерського обліку стан обліку та оподаткування агропідприємств в Україні характеризується наявністю певних проблем. Останніми роками аграрний сектор України зазнає все більшого податкового навантаження через скасування спеціального режиму справляння ПДВ та зростання ставок єдиного податку 4 групи для сільськогосподарських товаровиробників, що негативно позначається на економічних показниках їх діяльності. З метою забезпечення стабільного розвитку товаровиробників аграрної галузі у сфері податкової політики на перспективу доцільною є розробка нового інструментарію системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням специфіки агровиробництва. Доцільним є запровадження диференційованого підходу до пільгового оподаткування ПДВ окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням їх спеціалізації та рентабельності діяльності.

Окрім раціональної системи оподаткування галузі, має бути правильно налагоджена система обліку біологічних активів та плодоносних рослин, переведених до складу основних засобів у зв'язку із запровадженими нововведеннями, оскільки зміна вартості біологічних активів суттєво впливає на формування фінансового результату аграрних підприємств.

Перспективами подальших наукових розробок є дослідження основних аспектів формування і відображення в обліку та звітності фінансових результатів аграрних підприємств з урахуванням особливостей формування облікової інформації про довгострокові біологічні активи відповідно до змін чинного законодавства в контексті застосування загальної системи оподаткування сільськогосподарськими підприємствами.

Список використаних джерел:

1. Сільське господарство України за 2016 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ17_u.htm.
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://buhgalter911.com/uk/normativnaya-baza/nalogovyi-kodeks>.
3. Олійник О.В., Скоромна О.Ю. Зміни в системі оподаткування та їх вплив на тенденції економічного розвитку аграрного сектора економіки. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2016. № 2. С. 285–291.
4. Тулуш Л.Д., Малініна Н.В. Особливості формування системи прямого оподаткування аграрного сектору в розвинутих країнах. Соціально-економічні проблеми і держава. 2012. Вип. 1(6). С. 124–134.
5. Сідоренко Р.В. Оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств: сучасний стан та перспективи розвитку. URL: http://bses.in.ua/journals/2016/12-2_2016/34.pdf.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: Наказ Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 року № 790. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05>.

7. Галицький О.М., Кожем'якіна В.Г. Особливості обліку фінансових результатів сільськогосподарської діяльності та їх відображення в фінансовій звітності. Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні науки. 2014. Вип. 75. С. 153–161.

8. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 12 грудня 2017 року № 1019. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE31450.html.

9. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року № 291. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: Наказ Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92 (редакція від 5 жовтня 2018 року). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

11. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів: Наказ Міністерства Фінансів України від 29 грудня 2006 року № 1315. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF06097.html.

12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 року № 318. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.

УДК 658.155

Клюс Ю.І.,

доктор економічних наук, доцент,
завідуючий кафедрою обліку і оподаткування,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗАТРАТАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Клюс Ю.І. Оцінювання економічної ефективності управління затратами промислових підприємств.

У статті розглянуто можливі протиріччя ринкової економіки України у сфері управління затратами. Досліджено базис оцінювання економічної ефективності управління затратами. Визначено принципи та критерії оцінювання економічної ефективності управління затратами промислового підприємства. Запропоновано систему показників ефективності управління затратами. Розроблено шляхи підвищення ефективності управління затратами промислового підприємства.

Ключові слова: затрати, метод, управління, підприємство, ефективність, оцінювання.

Клюс Ю.И. Оценка экономической эффективности управления затратами промышленных предприятий. В статье рассмотрены возможные противоречия рыночной экономики Украины в сфере управления затратами. Исследован базис оценивания экономической эффективности управления затратами. Определены принципы и критерии оценивания экономической эффективности управления затратами промышленного предприятия. Предложена система показателей эффективности управления затратами. Разработаны пути повышения эффективности управления затратами промышленного предприятия.

Ключевые слова: затраты, метод, управление, предприятие, эффективность, оценивание.

Klius Yu.I. Estimation of economic efficiency of management of expenses of the industrial enterprise.

The article deals with possible contradictions of the market economy in Ukraine in the field of cost management. The basis of evaluation of economic efficiency of cost management is investigated. The principles and criteria for assessing the economic efficiency of managing the costs of an industrial enterprise are determined. The system of indicators of efficiency of cost management is offered. The ways of increasing the efficiency of managing the costs of an industrial enterprise are developed.

Key words: costs, method, management, enterprise, efficiency, evaluation.

Постановка проблеми. Циклічність розвитку теорії та практики управління затратами перш за все обумовлена науково-технічним прогресом, а в глобальному сенсі змінами технологічних укладів. Ефективне управління затратами є дієвим інструментом підвищення прозорості та ефективності діяльності компанії та її структурних підрозділів. На основі вищевказаних положень нині розроблені різноманітні та практично

апробовані провідними вченими і фахівцями структури, методи і моделі управління затратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем управління затратами промислових підприємств зробили українські [2–7] та іноземні науковці [1; 8–11]. Окремі аспекти управління затратами промислового підприємства розглядали О.І. Горлова [7], С.І. Дробязко [2], О.О. Сукач [3].

Варто відзначити праці Ю.С. Погорелова, який аналізував переваги і недоліки методів управління затратами під час їх вибору [4]. Проте і сьогодні оцінювання економічної ефективності управління затратами промислового підприємства залишається об'єктом дискусій.

Формулювання цілей статті. На основі вищевикладеного можна сформулювати мету статті, яка полягає в дослідженні оцінки економічної ефективності управління затратами промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Ефективність і якість управління затратами перш за все визначається обґрунтованістю методології прийняття рішень. Економічна наука має досить великий методологічний інструментарій управління затратами. Однак, як зазначає В.А. Хвостикова, численні підходи і методи управління затратами не володіють достатньою універсальністю, не відрізняються єдністю методології, що обмежує їх використання на практиці [1, с. 27]. Ретроспективне вивчення досвіду управління колективними структурами, адаптованого до управління затратами, дає змогу уявити структуру еволюції методів управління затратами.

Розглянемо можливі протиріччя ринкової економіки в Україні у сфері управління затратами, що виділяються дослідниками [6, с. 27]:

- не враховується фактор часу, у зв'язку з цим практично немає розподілу складу загальних затрат на змінні та постійні;
- відсутність системи обліку, аналізу та контролю затрат на основі використання центрів затрат і центрів відповідальності, що знеособлює процес управління та породжує безвідповідальність і безкарність;
- слабо розвинена система нормування затрат, її орієнтація на внутрішні, а не на зовнішні (ринкові) чинники;
- відсутність врахування трансакційних затрат, тобто затрати у сфері обміну пов'язані з передачею прав власності (затрати на пошуки інформації, ведення переговорів тощо);

– елементна структура собівартості в Україні не має ринкового характеру управління затратами; вона має двояку спрямованість, яка виражається досить чітко: наявна елементна структура собівартості враховує насамперед виробничий, а не ринковий характер затрат і служить цілям створення зручностей для податкової системи, а не цілям підвищення ефективності підприємницької діяльності самого господарюючого суб'єкта.

Як справедливо відзначено Е.І. Горловою, головною відмінністю в діючих системах управління затратами є інструменти, за допомогою яких керуюча підсистема впливає на керовану підсистему [7, с. 30]. При цьому під інструментами розуміється сукупність моделей, методів і концепцій, які використовуються для вирішення поставлених завдань [7, с. 30].

Процес управління затратами підприємств є невід'ємною частиною управління підприємством, і кінцеві його результати виражаються в підсумкових показниках роботи підприємства загалом, які складаються під одночасним впливом багатьох чинників. Таким чином, виникають труднощі відділення результатів управління затратами від результатів діяльності підприємства.

Результатами внутрішнього функціонування системи управління затратами є обсяг переробленої інформації, швидкість і вартість її отримання, кількість вироблених рішень, тривалість їх підготовки тощо. Однак досягнення високих показників ефективності внутріш-

нього функціонування системи управління затратами не є самоціллю і не може служити як основний критерій, що визначає ефективність управління загалом. Функціонування системи управління спрямоване на підвищення ефективності діяльності підприємства загалом. Отже, результати дії та основні показники ефективності управління затратами підприємств обумовлені кінцевими результатами роботи підприємства.

Оцінка економічної ефективності управління затратами підприємств у нашому дослідженні базується на загальній теорії і методології визначення економічної ефективності, викладеної в роботах зарубіжних і вітчизняних авторів. У найзагальнішому вигляді ефективність визначається як відношення результату (ефекту) до затрат на його отримання.

Під час вимірювання економічної ефективності слід дотримуватися принципу зіставлення. Тобто необхідно визначити правила, які дають змогу зіставити затрати з доходами.

Б. Райан вважає, що зіставлення можна проводити за кількома напрямками [8, с. 321]:

- зіставлення по часу;
- зіставлення за рішеннями, коли затрати, понесені в результаті цього рішення, зіставляються з доходами або іншими перевагами, які є результатами цього рішення;

– зіставлення з розподілу, коли непрямі затрати зіставляються з одиницею випущеної продукції;

– операційне зіставлення, коли доходи, отримані в результаті певної операції або діяльності підприємства, зіставляються із затратами, які безпосередньо відносяться до цієї операції або виду діяльності.

Оцінювання економічної ефективності передбачає використання системи критеріїв. У перекладі з грецької "kriterion" є мірилом для оцінки. Критерії характеризуються системою кількісних показників і якісних оцінок ефективності.

Передбачається в рамках нашого дослідження сформулювати адекватне сучасній економічній ситуації поняття ефективності управління затратами і розробити основи оцінки ефективності управління затратами з урахуванням невизначеності середовища функціонування підприємств.

Д. Синк, розглядаючи проблематику ефективності, визначає ефективність як елемент загальної системи кількісних і якісних індикаторів, «параметрів стану» підприємства, які характеризують відповідність організаційно-господарської системи її цілям, інтегральну якість її функціонування, її успішність [9, с. 228].

Б. Карлоф у сучасну економіку ввів поняття зовнішньої ефективності, що відображає знання структури потреб, ступеня задоволення їх фірмою, створення нових сфер підприємництва, діловий потенціал [8, с. 54].

П. Дракер вважає, що завдання оцінювання економічної ефективності має вирішуватися «в трьох вимірах: 1) сьогоднішній бізнес слід зробити ефективним; 2) його потенціал повинен бути виявлений і реалізований; 3) це повинне бути зроблене для іншого бізнесу, який буде існувати в іншому майбутньому» [10, с. 105].

У цьому дослідженні ми спираємося на думку про те, що найбільш повно відображає зовнішню і внутрішню ефективність, враховує динамічний і статичний аспекти ефективності визначення її як властивості організації в рамках наявної системи суспільних

цінностей формулювати цілі згідно з пропонованими потребами, використовуючи соціально схвалені в цьому суспільному середовищі кошти, а також досягати певного співвідношення між результатами і затратами, використовуючи сприятливі і долаючи несприятливі зовнішні та внутрішні чинники, умови.

Серед економістів немає єдиної думки про те, як оцінювати економічну ефективність, а саме оцінювати її за допомогою одного узагальнюючого показника або системи показників; яка методика розрахунку показників ефективності; які показники повинні включатися в систему; які повинні бути взаємозв'язки між узагальнюючими і приватними показниками ефективності.

Відмінності поглядів вчених і фахівців на сутність і методи оцінювання ефективності обумовлюють необхідність аналізу, відбору, розробки і структури критеріїв та показників економічної ефективності управління затратами. Для ідентифікації вимірників ефективності використані такі методи, які слід застосовувати для формування системи оцінки ефективності управління затратами підприємства: консультації з фахівцями; бенчмаркінг; експертні методи.

Під час розроблення системи оцінки ефективності виникає проблема визначення її якості. Д. Синк пропонує такі критерії якості: придатність, правильність і точність, повнота, унікальність, надійність, зрозумілість, квантифікованість, контрольованість, економічна ефективність [9, с. 231]. Придатність визначається як здатність системи критеріїв та показників ефективності виміряти конкретний об'єкт. Правильність – це здатність вимірювальної системи правильно і точно визначити статистичні характеристики цього феномена. Критерій повноти передбачає вичерпне відображення всіх даних, що піддаються вимірюванню. Унікальність встановлює заперечення використання надлишкових і пересічних вимірників. Вимога надійності забезпечує обґрунтованість результатів («помилки вимірювань повинні задовольняти прийнятним статистичним передумовам або бути мінімізовані»). На критерій зрозумілості значно впливає характер користувача системи оцінки ефективності. Критерій квантифікованості системи передбачає пріоритет кількісної інформації над якісною. Д. Синк приділяє значну увагу саме кількісним методам оцінки ефективності: «Ми краще розуміємо характер явища, якщо воно отримало кількісне вираження» [9, с. 239]. Однак чим краще ми розуміємо явище, тим більш успішні спроби висловити його кількісно.

В.І. Данілов-Данільян впевнений в тому, що «в соціально-економічній сфері в принципі все вимірюється і керувати нею можна, спираючись лише на кількісну інформацію»; він називає це «вимірювальним фетишизмом» [8, с. 52].

О.Г. Туровець класифікує фактори, що піддаються вартісному виміру, на вимірювані вартісними кількісними показниками, але які можуть бути представлені і у вартісному вираженні, і фактори, які не піддаються кількісному і вартісному виміру. На його думку, під час розрахунку економічного ефекту слід враховувати дві перші групи факторів, що не піддаються вартісному виміру. Фактори слід охарактеризувати кількісно або якісно [11, с. 89].

На нашу думку, науково обґрунтована система оцінки ефективності управління затратами повинна містити як кількісні, так і якісні характеристики. Важ-

ливість якісних оцінок для використання на практиці не заперечує ніхто з авторів, чії роботи були вивчені під час дослідження. Навіть Д. Синк, адепт квантифікації, розглядаючи можливість застосування системи оцінки ефективності (результативності) на різних підприємствах, зазначає, що «деякі вимірювачі настільки важко практично використовувати, що це не виправдовує їх розробку» [9, с. 240]. Отже, обмежуючись кількісною оцінкою результативності управління, ми спочатку заперечуємо значимість критерію придатності системи оцінки ефективності.

На нашу думку, результативність системи управління затратами багатовимірна, а високі показники за одним або за шістьма критеріями із семи не забезпечують успіху. Важливими завданнями менеджера є встановлення значимості та відносної ваги кожного критерію результативності; вибір вимірника критерію. Причому пріоритети кожного з названих критеріїв ефективності залежать від низки факторів, а саме масштабів системи; її функцій; типу системи; зрілості системи з точки зору кадрового складу, методів управління, технології, організаційних структур.

Д. Синк не вважає обов'язковою побудову синтетичних показників, оскільки це нерідко приводить до того, що зміст первинної інформації не узагальнюється, а зникає, синтез виявляється чисто формальним [9, с. 240].

В.І. Данілов-Данільян відзначає, що «численність і надзвичайна різноманітність вихідних даних іноді розцінюються як свідчення дуже великої технічної складності завдання синтезу; насправді зазвичай це свідчення змістовної складності <...> постановки завдання» [8, с. 53].

Управління затратами пронизує всі структурні підрозділи підприємства. У зв'язку з цим, на думку автора, під час оцінювання економічної ефективності слід розглядати критерій ритмічності.

Ю.В. Адаєв визначає ритмічність як синтетичний якісний показник, що характеризує і виражає ступінь злагодженості, узгодженості в роботі всіх підрозділів підприємства.

П. Дракер у книзі «Ефективне управління» наводить «узагальнення», які, на його думку, «приводять до деякого числа висновків»:

– «між результатами і затратами існує зворотна залежність»;

– «економічні результати прямо пропорційні доходу, тоді як затрати прямо пропорційні кількості ділових операцій (єдиним винятком є закуплені матеріали <...>, які йдуть безпосередньо на готовий продукт виробництва»;

– «найбільш дорогі і потенційно продуктивні ресурси (тобто висококваліфіковані кадри) розподіляються найгірше»;

– «бізнес потребує постійної оцінки та переорієнтації, і ця потреба найбільш велика під час <...> забезпечення ефективності бізнесу» [10, с. 96].

Використання ідеї П. Дракера про важливість концентрації зусиль співробітників підприємства на малій кількості дій, здатних дати значні результати, дає можливість включити критерій концентрації зусиль в систему критеріїв оцінки ефективності управління затратами.

Л.А. Базилевич розробив дерево критеріїв, гілки якого визначають показники продуктивності системи управління, її економічності та соціальної прогресивності [5, с. 85]. Причому під продуктивністю розумі-

ються швидкість виконання завдань і повнота вирішення питань, під економічністю – наведені затрати та ресурсомісткість управління, а під соціальною прогресивністю – управлінський потенціал та активність самоврядування.

Факторами, що визначають складність системи оцінки ефективності управління затратами, є такі [3, с. 68]:

- невідповідність оперативних цілей управління затратами стратегічним цілям управління затратами;
- істотний вплив ефективності виробничої, комерційної, інноваційної та інших видів діяльності;
- наявність поряд з прямими джерелами ефекту непрямих, які виявляються через забезпечення можливостей досягнення необхідних результатів;
- присутність різних рівнів та етапів управління затратами з різними відносними вагами критеріїв результативності.

Система показників ефективності управління затратами повинна відображати критерії оцінки ефективності, запропоновані Д. Синком, а саме критерії дієвості, економічності, якості, прибутковості, продуктивності, якості трудового життя і впровадження нововведень разом із критеріями ритмічності, узгодженості, концентрації зусиль.

Дієвість, на думку Д. Синка, є універсальним критерієм, «необхідною умовою успіху» [45, с. 237]. Вибір конкретних показників, які оцінюють цей критерій, залежить від особливостей досліджуваної системи та її елементів. Критерій дієвості управління затратами підприємств можна оцінити шляхом порівняння оперативності прийняття рішень на базі системи обліку минулих (фактичних) затрат і системи «стандарт-кост». Забезпеченість рішень інформацією передбачає наявність на підприємстві центрів аналізу. Оперативна реалізація рішень заснована на системі центрів відповідальності.

Економічність управління затратами слід оцінити шляхом співвіднесення затрат на матеріальне та моральне стимулювання до загальних затрат на мотивацію персоналу. Причому моральне стимулювання слід врахувати у вартісному вимірі шляхом множення затрат часу, витраченого фахівцями на заняттях гуртків якості, розроблення нової ідеї тощо на середньогодинну заробітну плату цієї категорії фахівців підприємства. Іншим показником економічності є ступінь залежності розмірів затрат від отриманих доходів в поточному періоді. Однак цей показник доцільно використовувати в короткостроковому періоді в умовах кризи.

Якість управління затратами в нестабільному середовищі функціонування багато в чому залежить від гнучкості системи управління. Співвідношення рівнів централізації і децентралізації провідних підприємств, що діють у схожому навколишньому середовищі, та параметрів оцінюваного підприємства можуть дати оцінку якості.

Прибутковість, тобто один з найбільш опрацьованих і найбільш часто використовуваних показників, авторами оцінюється по-різному. П. Дракер вважає, що «прибуток не є першочерговою метою і виконує функції громадського обмежувача для господарської діяльності, нижче якого вона втрачає сенс, але не виступає як максимізована величина та єдиний критерій ефективності» [10, с. 89]. Якісно критерій прибутковості можна визначити шляхом зіставлення рішень, прийнятих на базі системи обліку повної собівартості і системи «директ-костинг» на довгостроковий і короткостроковий періоди.

Критерій якості трудового життя під час оцінювання ефективності системи управління затратами визначається ступенем залучення працівників підприємства в процес розроблення та впровадження інновацій з мінімальними затратами часу і ресурсів на етапах виробництва та експлуатації.

Визначення цього показника слід проводити за кожним центром відповідальності з визначенням ступеня делегування повноважень. Для центрів затрат найбільшу питому вагу має критерій продуктивності.

Класичними показниками продуктивності є показники використання ресурсів вироблення, фондівіддачі, матеріалівіддачі. Нині актуальним є використання показника маржинального доходу або доданої вартості. Оцінка ефективності управління затратами підприємств передбачає певну послідовність дій.

О.Г. Туровець наводить такі етапи пошуку економічної ефективності [11, с. 65], як встановлення змісту заходу; визначення джерел формування ефекту; вибір об'єкта для порівняння; розрахунки ефекту за кожним джерелом; визначення сумарного ефекту; розрахунок затрат на здійснення заходу; визначення економічної ефективності.

Наступним етапом є етап розроблення шляхів підвищення ефективності. На українських підприємствах з метою підвищення ефективності управління затратами необхідно сконцентрувати зусилля на контролі затрат у місцях їх виникнення; по-різному обробляти дані з різних затрат; скоротити надмірну діяльність; оцінювати як стан підприємства загалом, так і ситуацію в усіх галузях діяльності; аналізувати систему затрат в нерозривному зв'язку з аналізом системи розробки та впровадження інновацій.

Висновки. Таким чином, множинність методів оцінки ефективності дає змогу здійснювати вибір, застосовуючи суб'єктивний підхід залежно від професійних характеристик керівників, цілей оцінки, зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємств. Істотну роль у виборі та впровадженні системи оцінки ефективності управління затратами відіграють наявні системи обліку та контролю, інформаційна система підприємства, наочність переваг системи в аспекті затрат і результатів.

Список використаних джерел:

1. Хвостикова В.А. Управление затратами производственных предприятий: монография. Воронеж: Воронежский гос. технический ун-т, 2012. 149 с.
2. Дробязко С.І. Основні характерні риси сучасних методів управління витратами. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1(5). Т. 2. С. 107–114.
3. Сукач О.О. Управління витратами на оплату праці підприємств машинобудування: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Одеса, 2016. 23 с.
4. Погорелов Ю.С. Предпочтение в выборе методов управления затратами. Управление проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. № 2(14). Луганськ: вид-во СХУ ім. В. Даля, 2005. С. 142–152.
5. Шутько Т.І. Економічна сутність управління витратами підприємства. Ефективна економіка. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3681>.

6. Серова И.А., Свидло А.И. Концептуальная схема управления затратами промышленного предприятия. Проблемы экономики. 2013. № 1. С. 237–242.
7. Горлова Е.И. Инструменты управления затратами в системе управления предприятием. Экономинфо. 2012. № 17. С. 30–34.
8. Райан Б. Стратегический учет для руководителя / пер. с англ. под ред. В.А. Микрюкова. Москва: Аудит, ЮНИТИ, 1998. 616 с.
9. Синк Д. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. В.И. Данилова-Данильяна. Москва: Прогресс, 1989. 528 с.
10. Дракер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / пер. с англ. М.В. Котельниковой. Москва: ФАИР-ПРЕСС, 1998. 288 с.
11. Туровец О.Г., Родионов В.Б., Бухалков М.И. Организация производства и управление предприятием: учебник. 3-е изд. Москва: ИНФРА-М, 2011. 506 с.

УДК 657.076.4

Мисюк В.О.,
аспірант кафедри фінансового аналізу та аудиту,
Київський національний торговельно-економічний університет

ЯКІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИТРАТ НА МАРКЕТИНГ

Мисюк В.О. Якість інформаційного забезпечення витрат на маркетинг. В умовах ведення бізнесу в зоні відкритої економіки формування надійного інформаційного середовища на підприємстві як інструменту якісного управління бізнес-ризиками є необхідним елементом його системи управління. Бурхливе використання підприємствами різноманітних інструментів маркетингу та застаріла методика відображення цих операцій в обліку є причиною формування інформаційної асиметрії між відділом маркетингу та бухгалтерією, що проявляється у підготовці неякісної інформації для її користувачів. У статті розглянуто значення облікового забезпечення в системі управління маркетинговими витратами підприємства та запропоновано підходи до його оцінки, адже чим краща якість бухгалтерської інформації, тим більша ймовірність успіху в бізнесі, і це значною мірою пов'язано з тим, що бухгалтерський облік можна розглядати як систему вимірювання інформації та систему зв'язку для обслуговування макро- та мікроекономічної діяльності підприємства.

Ключові слова: інформація, інформаційна асиметрія, облік, витрати на маркетинг, облікове забезпечення.

Мисюк В.А. Качество информационного обеспечения расходов на маркетинг. В условиях ведения бизнеса в зоне открытой экономики формирование надежной информационной среды на предприятии как инструмента качественного управления бизнес-рисками является необходимым элементом его системы управления. Учетная подсистема является неотъемлемой составляющей. Бурное использование предприятиями различных инструментов маркетинга и устаревшая методика отражения этих операций в учете служат причиной формирования информационной асимметрии между отделом маркетинга и бухгалтерией, что проявляется в подготовке некачественной информации для пользователей. В статье рассмотрено значение учетного обеспечения в системе управления маркетинговыми затратами предприятия и предложены подходы к его оценке, ведь чем лучше качество бухгалтерской информации, тем больше вероятность успеха в бизнесе, и это в значительной степени связано с тем, что бухгалтерский учет можно рассматривать как систему измерения информации и систему связи для обслуживания макро- и микроэкономической деятельности предприятия.

Ключевые слова: информация, информационная асимметрия, учет, расходы на маркетинг, учетное обеспечение.

Misyuk V.O. Quality of information providing marketing expenditure. In a business environment in the open economy, the formation of a reliable information environment in the enterprise, as an instrument of quality management of business risks, is a necessary element of its management system. In turn, the rapid use by enterprises of various marketing tools and the outdated method of displaying these operations in the accounts, cause the formation of information asymmetry between the marketing and accounting department, which manifests itself in the preparation of poor-quality information for its users. The article considers the importance of accounting in the system of management of marketing expenses of the enterprise and suggests approaches to its evaluation, the better the quality of accounting information, the greater the likelihood of success in business, and this is largely due to the fact that accounting can be considered as the system of measurement of information and communication systems for maintenance of macro and microeconomic activity of the enterprise.

Key words: information, informational asymmetry, accounting, marketing costs, accounting support.

Постановка проблеми. В умовах сучасної активної інформатизації суспільства обсяги інформаційних ресурсів із кожним роком збільшуються, що дає їм можливість бути доступними кожному суб'єкту господарювання та окремому користувачу і при цьому зберігати свою цінність. Беручи до уваги те, що раніше успіх підприємницької діяльності здебільшого залежав від комбінації різноманітних факторів виробництва, сьогодні впевнено можна сказати, що він визначається ефективністю поєднання інформаційних ресурсів. Облікова підсистема управління підприємством зазнає постійних змін, піддаючись впливу ринковим реаліям, водночас будучи єдиним засобом подолання нестійкості діяльності підприємства через побудову дієвої системи обліково-аналітичного забезпечення управління.

Маркетингово-комунікаційна діяльність, як і будь-яка інша діяльність підприємства, зумовлює формування витрат, що в основному є виправданим та економічно обґрунтованим явищем. З метою їх аналізу та контролю виникає необхідність використовувати дані бухгалтерського обліку, діюча методика якого сьогодні не надає чіткої та оперативної інформації про застосовані маркетингові комунікації та витрати, пов'язані з ними, що не може повною мірою задовольнити інформаційні потреби її користувачів.

Виступаючи єдиним інструментом, що обробляє інформацію про господарську діяльність підприємства, і при цьому задовольняючи інформаційні потреби користувачів інформації, бухгалтерський облік є базовим інформаційним джерелом на усіх ланках прийняття управлінських рішень. Підсистема бухгалтерського обліку дає можливість підприємству реагувати на вплив зовнішніх факторів та підтримувати стійкість за нестабільних умов. При цьому нестача інформації або ж її неправильне відображення чи упущення присутнє протягом виконання усіх господарських процесів, впливаючи на умови функціонування підприємства, що сприяє здійсненню додаткових витрат. Відсутність транспарентної інформації є фундаментальною проблемою сучасних ринкових відносин, що перешкоджає достовірному виявленню та оцінці суттєвих факторів господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних з оцінкою якості облікової інформації та її впливом на контрольно-аналітичні процеси підприємства, присвятили свою увагу такі науковці, як А. Арнс, І. Биковська, М. Білик, С. Голов, О. Воробйова, В. Даль, А. Джеймс, В. Єфіменков, Л. Кіндрацька, М. Кутер, О. Лисюк, Дж. Ленсколд, Ю. Лебедева, Є. Мних, Д. Нортон, К. Назарова, О. Петрик, О. Перова, О. Пластун, М. Пушкар, Т. Приличенко, Т. Тарасова, Р. Шоу, А. Шіппер та ін.

Разом із тим за умов ведення бізнесу у відкритій економіці передбачається формування нових проблемних питань, зумовлених розширенням та складністю бізнес-процесів, і саме розроблені раніше вченими рекомендації потребують адаптації до поточних ринкових запитів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження та удосконалення існуючих підходів до оцінки якості інформації бухгалтерського обліку, використання яких дало би можливість користувачам інформації отримувати більш якісну, об'єктивну інформацію, яка сприятиме підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Цінність інформації для її користувача напряму залежить від того, як її використання допоможе у прийнятті важливих управлінських рішень, націлених на досягнення мети підприємства. Володіння якісною інформацією допомагає її користувачам та підприємству виконувати завдання більш ефективно [1].

Обліково-аналітичне забезпечення, будучи результативним інформаційним продуктом, є базисним інструментом для формування відносин між його власниками та користувачами. За аргументацією Л. Кіндрацької, О. Петрик та М. Кутера, конфлікт таких відносин виникає стосовно достовірного та повного розкриття інформації про діяльність підприємства, що використовується для прийняття управлінських рішень [2, с. 60]. Судження вищенаведених авторів дають підстави стверджувати, що інформація, яка генерується в системі бухгалтерського обліку, відображає насамперед інтереси власника та менеджера, які прямо відповідають конкретним методам управління та професійному судженню осіб, відповідальних за подання фінансової звітності підприємства.

Деякі вчені розглядають проблему неякісної інформації крізь призму відносин окремих економічних суб'єктів на ринках та вбачають у ній загрозу ринковому механізму, фінансовій безпеці та причину нестабільності економічної системи загалом [3]. Науково обґрунтованою є позиція вчених стосовно того, що інформація, яка надається бухгалтерським обліком, знижує премію за ризик, що потребують інвестори для компенсації втрат від опортуністичних дій менеджерів [4]. За цим підходом, «опортуністична поведінка» прирівнюється до поняття «інформаційна асиметрія». Варто звернути увагу на те, що питання якості інформації існує і в системі бухгалтерського обліку, тоді як причини та наслідки її формування лишаються поза увагою економічної спільноти. На цьому етапі дослідження варто розглянути підходи вчених до того, що ж саме вони відносять до інформаційної асиметрії на підприємстві (табл. 1).

Проведені емпіричні дослідження в цій галузі засвідчують, що процес формування облікової інформації та доведення її до цільового користувача має недоліки. Відповідно до Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [11].

Облікова підсистема є невід'ємним складником інформаційної системи будь-якого підприємства, яка покликана найбільш повно та об'єктивно відобразити стан його діяльності. Сам облік дає можливість простежити конкретне явище в історичних межах, надаючи інформацію про перебіг подій за різні періоди.

За результатами дослідження, проведеного О. Перовою, основною причиною виникнення асиметрії інформації є ризики планування та прийняття управлінських рішень, що в принципі існують на всіх життєвих етапах діяльності будь-якого підприємства.

Проведене вище дослідження дає підстави стверджувати, що з позиції бухгалтерського обліку інформаційна асиметрія є однією із властивостей обліково-ана-

Підходи до визначення інформаційної асиметрії на підприємстві

№ пор.	ДЖЕРЕЛО	ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ
1.	В. Даль [5]	Асиметрія визначається як невідомість, недослідженість, недорахованість, невмірність, або неописаність з усіма ознаками.
2.	О. Перова [6, с. 128]	Акцентує увагу на економічних ознаках асиметрії, таких як недостатність відомостей або низький ступінь передбачуваності умов економічної діяльності.
3.	Ю. Лебедєва [7, с.26]	Ключовою характеристикою інформаційної асиметрії визначає перевагу одного суб'єкта над іншим у будь-чому.
4.	В. Єфименков, О. Воробйова [2, с.90]	Вважають, що інформаційна асиметрія виникає під час викривлення на етапах узагальнення інформаційних ресурсів, а саме на етапі візуалізації у символах та знаках знань про факти господарського життя в первинному обліку та фінансовій звітності, що приводить до омани та фальсифікації інформації.
5	Економічний енциклопедичний словник [9]	Інформаційна асиметрія – ситуація, за якої одна група підприємців, менеджерів або покупців володіє необхідною інформацією, а інша – не володіє.
6	О. Кривошия, О. Базилінська [10]	Нерівномірний розподіл між ринковими гравцями інформації, необхідної для прийняття рішень про купівлю і продаж, а також управлінських рішень.

Джерело: систематизовано на базі [2; 5; 6; 7; 9; 10]

літичного забезпечення та виникає через недостатню або ж неповну інформованість учасників господарських процесів і має майновий характер (через ризик втрати ними частини свого майна). З цієї позиції є підстави розділити думку Т. Тарасової, яка пропонує під інформаційною асиметрією бухгалтерського обліку розуміти недостатність релевантної інформації щодо прийняття рішень окремими учасниками господарських процесів, яка має майновий характер стосовно розподілу результатів господарської діяльності між користувачами обліково-аналітичного забезпечення [12, с. 100].

Інформаційна асиметрія внутрішніх користувачів інформації про діяльність підприємства стосується конфлікту інтересів між власниками та найманими працівниками, які відповідальні за управління підприємством. Адміністративно-управлінський персонал виступає соціальним середовищем підприємства, де асиметрія виникає під час визначення об'єкта інвестування в освітній потенціал. Зовнішні ж користувачі зацікавлені у збільшенні дохідності своїх інвестицій. Інформаційна асиметрія виникає на етапі виникнення ідеї приховати інвестиційний дохід з метою зниження суми дивідендів для виплат.

Для управління будь-яким підприємством необхідною умовою є наявність систематизованої та якісної інформації, яку можемо розділити на внутрішню та зовнішню. Інформація, що ґрунтується на даних бухгалтерського обліку, необхідна для того, щоб мати конкурентну перевагу на ринку, зменшити рівень ризику, ідентифікувати та запобігти змінам у навколишньому середовищі, координувати стратегії, плани та тактики [13, с. 64]. Для прийняття менеджерами ефективних управлінських рішень їх потрібно забезпечити повною та достовірною інформацією про варіанти дій, що і є завданням бухгалтера.

За аргументацією Л. Савченко, цілком доречно твердження щодо характеристики інформації стосовно того, що прийняття управлінських рішень на основі ненадійного обліково-інформаційного забезпечення може привести до негативних наслідків. Але певним гарантом надійності даних бухгалтерського обліку може стати контроль [14, с. 52].

Професор Є. Мних у своїх дослідженнях обґрунтовано доводить, що якщо наявна інформаційна база не допомагає проводити якісний фінансовий аналіз через нестачу чи необ'єктивність даних, то необхідну та достатню інформацію треба отримати будь-яким способом [15, с. 124]. Автор підкреслює значення якісної облікової інформації не лише для задоволення інформаційних запитів користувачів, але і для забезпечення інших бізнес-процесів підприємства, які неможливі без представлення якісної облікової інформації.

За результатами проведених досліджень Джеймс Холл [16] переконливо охарактеризує якість облікової інформації, базуючись на таких характеристиках, як релевантність, точність, вчасність та повнота. Він стверджує, що облікова інформація, вироблена бухгалтерською інформаційною системою, відповідно до її основної мети покликана слугувати підтримкою для планування, контролю та аналізу. Крім того, за дослідженнями автора [16, с. 12], якісна бухгалтерська інформація має такі характеристики, як: (1) відповідність – зміст звіту чи документа має відповідати його цілям; (2) своєчасність – час на підготовку чи обробку інформації має бути виправданим, а інформація вчасною; (3) точність – інформація повинна бути вільною від суттєвої помилки; (4) повнота – інформація повинна довести все необхідне, чітке і неоднозначне; (5) націленість – інформація повинна збиратися відповідно до потреб її користувачів.

Компаративні дослідження Шіппера та Вінсента дають підстави стверджувати, що якість бухгалтерської інформації повинна бути забезпеченою з метою сприяння її користувачам у прийнятті рішень, які є корисними для них [17, с. 98]. З цієї позиції, за словами Ганса Картіхаді [18, с. 49], характеристиками якісної облікової інформації є її зрозумілість, релевантність, надійність та зіставність. Аналогічного висновку стосовно якості облікової інформації можна дійти, проаналізувавши дослідження Портера та Нортонна [19, с. 27], які стверджують, що висока якість інформації супроводжується такими особливостями: (1) релевантність інформації корисна для процесів прийняття рішень, інформація про минуле може допомогти прогнозувати майбутнє; (2) часові рамки підготовки цієї інформації повинні бути доступні тоді, коли приймаються

рішення; (3) впевнене уявлення про те, що інформація є повною, нейтральною та вільною від помилки.

Підсумувавши погляди науковців, можна зауважити, що одна із ключових проблем діяльності будь-якого підприємства полягає у забезпеченні якості інформації, на основі якої приймаються управлінські рішення, оскільки всі фінансові плани та прогнози будується на даних бухгалтерського обліку, який не завжди має достовірний характер і не в усьому цілком і повністю відповідає вищенаведеним критеріям.

Для управління будь-яким підприємством необхідною умовою є наявність систематизованої інформації, яку можемо розділити на внутрішню та зовнішню. Інформація щодо маркетингово-комунікаційної діяльності підприємства, яка ґрунтується на даних бухгалтерського обліку, необхідна для того, щоб мати конкурентну перевагу на ринку, зменшити рівень ризику, ідентифікувати та запобігти змінам у навколишньому середовищі, координувати маркетингові стратегії, плани та тактики.

Зважаючи на значну кількість інформаційних потоків у середовищі підприємства, їх систематизація та інтеграція інформаційних систем обліку і маркетингу мають важливе значення в забезпеченні якості його облікової інформації. Будь-який із варіантів оптимізації інформаційних потоків на підприємстві в межах управління його маркетингово-комунікаційною діяльністю так чи

інакше спрямований на вирішення завдань, пов'язаних із реалізацією маркетингових комунікацій (табл. 2).

Основні із розглянутих завдань забезпечуються завдяки інформаційній підтримці, беручи до уваги те, що інформаційні забезпечення цих завдань умовно поділяються на дві підгрупи: ті, що базуються на облікових даних, і ті, що на них не ґрунтуються.

Та частка інформаційної бази, що начебто не має стосунку до облікових даних, є похідною від них. Інша ж частка, що не є похідною даних обліку, – це законодавство України, нормативно-довідкова інформація, дані зовнішніх маркетингових досліджень. Наприклад, завдання маркетингу «розроблення маркетингової стратегії бренду» вирішується не за допомогою даних обліку підприємства, а завдяки даним маркетингових досліджень.

Водночас подальше прийняття рішень стосовно просування бренду та нарощення обсягів діяльності, що відобразиться на даних обліку, не є можливим без вирішення маркетингового завдання.

Облік являє собою інформаційну базу маркетингово-комунікаційної діяльності будь-якого підприємства, але варто звернути увагу на те, що не всі його дані потрібні маркетологу. Для підвищення прибутковості реалізації товару маркетологу необхідні дані про залишки товарів, їх надходження, товарооборот та витрати на окремі маркетингові послуги.

Таблиця 2

Завдання, спрямовані на підвищення інформатизації маркетингу

№ пор.	Завдання маркетингу	Характеристика завдання	Інформаційне забезпечення завдань маркетингу
1	Прийняття управлінського рішення на основі аналізу ринкових спроможностей	Досягається за допомогою маркетингових досліджень та аналізу	Звіти маркетингових агентств про виконання замовлень на проведення дослідження, офіційні видання (в тому числі статистичні збірники)
2	Відбір цільових сегментів ринку	На підставі маркетингового аналізу вирішити, де саме і які товарні групи реалізовувати	Дані аналізу, проведеного відділом маркетингу
3	Розроблення маркетингового комплексу	Групування товарів за товарними групами, сегментування ринку, позиціонування товару на сегменті	Дані звітів відділу маркетингу, дані фінансової звітності, відомостей з рахунку 93 «Витрати на збут»
4	Підвищення ефективності допоміжних систем маркетингу	Розроблення маркетингової інформаційної системи, організація планування і контролю маркетингу	Маркетинговий план, маркетингові звіти попередніх періодів, фінансова звітність
5	Розподіл маркетингових послуг за товарними групами	З існуючого переліку послуг визначити, які послуги запропонувати на які товари	Дані фінансової звітності, відомостей за рахунками 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут»
6	Підвищення ефективності маркетингової діяльності	Зіставлення витрат і доходів від маркетингової діяльності	Дані фінансової звітності, відомостей за рахунками 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», маркетингові звіти
7*	Розроблення маркетингової стратегії бренду	Досягається за допомогою аналізу ринку, визначення місця підприємства на ринку та цілей продукту, який просувається	Інформаційні дані, отримані за результатами проведених досліджень ринку особисто, а також відповідними підприємствами, що займаються дослідженням ринку та поведінки споживачів, на договірній основі.
8*	Аналіз ефективності реалізації маркетингової стратегії	Передбачає зіставлення поставлених цілей розвитку бренду з отриманим результатом.	Виходячи з цілі збільшення продажів: дані фінансової звітності, відомостей за рахунками 93 «Витрати на збут», 70 «Дохід», маркетингові звіти, звіти зі збуту. Якщо ж ціллю МК було підвищення лояльності до бренду, то аналізу підлягають дані, отримані в результаті соціального дослідження.

Джерело: [13, с.67] * та доповнено автором

У сучасних умовах автоматизації бізнес-процесів оцінку якості інформації можна проводити з двох позицій: оцінювати надійність автоматизованих облікових систем та можливість несанкціонованого внесення в них змін (надійність залежить від того, наскільки багато грошей готові інвестувати власники підприємств у розроблення та модифікацію таких систем); з іншого боку, надійність інформації можна оцінювати завдяки перевірці її критеріїв, яким повинна відповідати якісна інформація (тобто бути такою, що здатна задовольняти потреби споживачів відповідно до свого призначення).

Досліджуючи питання якості облікової інформації, доцільно звернутися до МСА, якими передбачено проведення оцінки аудиту, що значною мірою залежить від якості облікової інформації. Згідно з МСА, «якість аудиту – складне питання, немає ані чіткого визначення якості аудиту, ані аналізу цього поняття» [19], такий самий підхід ми можемо використати і для оцінки якості бухгалтерської інформації, оскільки для кожного користувача вона буде різною. Ми можемо запропонувати лише загальні підходи до її оцінки.

Ключовим критерієм якості інформації для її користувачів є релевантність, що означає, що облікові дані повинні задовольняти конкретні інформаційні потреби користувачів інформації. Одна і та сама інформація має різну цінність для різних її користувачів, і великий обсяг інформації не гарантує її корисність, оскільки

кількість не превалює над її якістю. Релевантною є лише та інформація, яка має вплив на рішення менеджера. Релевантність інформації має важливе значення, оскільки від цього критерію залежить процес прийняття рішень на підприємстві та можливий його подальший розвиток. Його значення можна прирівняти до професії хірурга, який ніколи не робитиме операції, доки це не буде необхідним, а необхідність потрібно підкріпити достовірною та повною інформацією.

На надійність інформації впливає її характер та джерело надходження; надійність залежить також від обставин, за яких ці дані було отримано. Виходячи з цього, під час визначення того, чи є дані достовірними для цілей розроблення аналітичних процедур по суті, суттєвим є таке: (а) джерело наявної інформації. Наприклад, інформація може вважатися більш достовірною, якщо її отримано з незалежних джерел за межами суб'єкта господарювання; (б) порівнянність наявної інформації. Наприклад, дані для галузі загалом, можливо, потрібно буде доповнити, щоб зробити їх порівнянними з подібними даними такого суб'єкта господарювання, який виробляє і продає спеціалізовані товари; (в) характер і прийнятність інформації. Наприклад, чи бюджети створювалися швидше як очікувані результати, ніж цілі, яких необхідно досягнути; (г) заходи внутрішнього контролю за підготовкою інформації, розроблені для забезпечення її повноти, точності та достовірності. Наприклад,

Кількісні показники оцінки якості облікової інформації	
• Прямі	• кількість та характер рекомендацій щодо недопущення імовірних викривлень інформації; • кількість викривлень інформації за їх видами; • вартісне вираження завданої шкоди внаслідок викривлення інформації; • вартісне вираження завданої шкоди внаслідок викривлення інформації; • кількісне та вартісне вираження втрат внаслідок виявлення помилки та (або) шахрайства; • кількість ініційованих позапланових внутрішніх та зовнішніх перевірок; • частка документів, у яких були виявлені відхилення, в загальній вибірці по документах; • кількість зауважень (негативних висновків) аудитора стосовно ведення обліку на підприємстві; • кількість прийнятих за аналізований період ефективних управлінських рішень; • час, необхідний на підготовку інформації, яка цікавить її користувача (до моменту вдосконалення системи обробки інформації та після цього); • кількість зауважень до підготовленої інформації з боку її користувачів; • відносний показник рівня компетенції бухгалтерів, який залежить від освітнього рівня, напряму підготовки, досвіду роботи, підвищення кваліфікації шляхом участі у спеціалізованих семінарах, науково-практичних конференціях за досліджуваний та попередній періоди; • кількість упроваджених рекомендацій аудиторів по вдосконаленню облікового процесу та обробки інформації зокрема.
• Непрямі	• зменшення випадків порушення трудової дисципліни; • підвищення якості виконання функціональних обов'язків, яка може бути відображена у більш оперативному та повному їх виконанні з дотриманням чинних норм, стандартів та правил; • оптимізація організаційної структури підприємства; • зменшення часу на розроблення та прийняття управлінського рішення тощо.

Рис. 1. Система кількісних показників оцінки якості облікової інформації

Джерело: розроблено автором

заходи внутрішнього контролю за підготовкою, розглядом і виконанням бюджетів [21].

Будь-який бізнес-процес, в тому числі і процес ведення обліку, проведений у будь-якій формі, приречений бути ефективним за умови дотримання принципів його організації та проведення, а також дотримання суб'єктом принципів професійної етики. Дотримання принципів є основою формування показників, які у своїй сукупності формують якість облікової інформації. Прикладом якісних показників її ефективності є незалежність, достовірність, об'єктивність, своєчасність, відповідальність, плановість, прозорість тощо. Саме якісні показники ускладнюють розрахунок інтегрального показника ефективності, оскільки вони не мають кількісного виразу.

Розглянувши характеристику якісних показників ефективності облікової інформації, пропонуємо також виділити кількісні показники, які можна розподілити на прямі та непрямі (рис. 1).

Висновки. Отже, розглянувши питання оцінки облікової інформації, ми дійшли висновку, що вона

повинна бути доречною, своєчасною та надійною, щоби бути здатною задовольнити потреби її користувачів. В свою Облік виступає основою інформаційної системи управління МКД підприємства, і завданням його є вчасне та повне інформування про насиченість ринку групами товарів, їх конкурентоспроможність, ціноутворення та інші атрибути комерційної діяльності. Для проведення оцінки облікової інформації доцільно запровадити ведення реєстрів обліку запропонованих показників, що сприятиме оперативності та якості його проведення. Результати проведеного дослідження дали змогу визначити систему кількісних та якісних показників оцінки якості облікової інформації, які можуть бути застосовані на розсуд будь-якого підприємства. Чим краща якість інформації про бухгалтерський облік, тим більша ймовірність успіху в бізнесі, і це значною мірою пов'язано з тим, що бухгалтерський облік можна розглядати як систему вимірювання інформації та систему зв'язку для обслуговування макро- та мікро- економічної діяльності підприємства.

Список використаних джерел:

1. Stair Ralph M. & George W. Reynolds, (2010). Principles Of Information Systems, Course Technology. 9th Editions. NY: Mc-Graw-Hill. P. 7, 57.
2. Киндрацкая Л.М. Николай Григорьевич Чумаченко – автор внедрения управленческого учета / Петрик Е.А., Кутер М.И. // Международный бухгалтерский учет. 2013. № 22. С. 58–64.
3. Пластун О.Л. Інформаційна асиметрія як основа опортуністичної поведінки економічних суб'єктів. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9939/1/plastun_dspace.pdf.
4. Пластун О.Л. Бухгалтерський учет и отчетность в решении агентской проблемы корпоративного управления / Г.В. Кравчук, М.В. Дубина, Ю.М. Коваленко, В.І. Шевчук, О.Я. Базилінська, Е.Ю. Воронова // Вестник МГИМО. 2011. № 1. С. 36–42.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / Г.В. Даль. М.: Товарищество М.О. Вольф, 1903. Т. 1. 878 с.
6. Петрова Е.А. Современный информационный рынок: микроэкономический анализ закономерностей формирования и развития / Е.А. Петрова. М.: Гелиос АРВ, 2004. 128 с.
7. Лебедева Ю.Н. Теоретические подходы к классификации асимметрии информации как экономического феномена / Е.А. Лебедева // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. 2011. № 1(18). С. 25–30.
8. Ефименков В.И. Бухгалтерский учет как важнейшая информационная система в условиях глобализации / О.А. Воробьев, В.И. Ефименков // Экономика региона. 2006. № 2. С. 88–95.
9. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник / Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. URL: <http://subject.com.ua/economic/slovník/2894.html>.
10. Кривошия О.А. Основні методи усунення інформаційної асиметрії між ринковими гравцями: мікроекономічний рівень [Текст] / Олена Анатоліївна Кривошия, Олена Яківна Базилінська // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С.І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. Том 13. С. 95–100.
11. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні від 16.07.1999 № 996–XIV: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
12. Тарасова Т.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління сталим розвитком підприємства торгівлі : дис. ... док. екон. наук : 08.00.09 / Тарасова Тетяна Олексіївна. Харків, 2017. 492 с.
13. Назарова К.О. Облік та контроль маркетингової діяльності на підприємствах торгівлі: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / Назарова Каріна Олександрівна. К., 2002. С. 260.
14. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: Монографія. Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2001. 407 с.
15. Мних Є.В. Фінансовий аналіз: підручник / Є.В. Мних, Н.С. Барабаш. К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2014. 536 с.
16. James A. Hall, (2011). Accounting Information System. 7th ed, South-Western Publishing Co. P. 11–14.
17. Shipper K. and Vincent L., (2003). Earning Quality. Accounting Horizons. Supplemen. P. 97–110.
18. Hans Kartikahadi. Rosita Uli Sinaga. Merliyana Syamsul and Sylvia Veronica Siregar (2012). GAAP-based Financial Accounting Based on IFRS. Book 1. Salemba Four. Jakarta.
19. Porter Gary A and Norton, Curtis L. 2012. Using Financial Accounting Information: The Alternative to Debtor and Creditur. South Western 5191 Natorp Boulevard, Mason, OH 45040. USA.
20. Alvin A. Arens, Randal J. Elder & Mark S. Beasley, (2008). Auditing dan Jasa Assurance, Pendekatan Terintegrasi, Edisi ke-12, Jilid 1, Bahasa Indonesia language edition published by Penerbit Erlangga. Jakarta. P. 371, 373, 375.
21. International quality control, auditing, review, other assurance related services pronouncements. 2015 Edition. International Federation of Accountants. URL: <http://www.iffac.com>.
22. Назарова К.О. Роль облікової інформації у забезпеченні сталого розвитку торговельної галузі / К.О. Назарова, О.О. Нестеренко // Економічний простір. Дніпропетровськ. 2016. № 116. С.157–164.
23. Мисюк В.О. Концепція вдосконалення внутрішнього аудиту міжнародного холдингу / В.О. Мисюк // Економічний простір. Дніпропетровськ. 2017. № 119. С. 183–194.

Вакульчик О.М.,
доктор економічних наук,
професор, завідувача кафедрою обліку, аудиту,
аналізу і оподаткування,
Університет митної справи та фінансів

Протасова Є.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри організації та планування виробництва,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Перелигіна М.С.,
студент,
Університет митної справи та фінансів

ЦІНОУТВОРЕННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ НА ОСНОВІ ДАНИХ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ

Вакульчик О.М., Протасова Є.В., Перелигіна М.С. Ціноутворення освітніх послуг на основі даних управлінської звітності. В статті розглянуто сучасний стан та динаміку фінансування вищих навчальних закладів України, проаналізовано структуру доходів і витрат університету, запропоновано використання управлінської звітності для систематизації затрат, що пов'язані з наданням платних освітніх послуг, розроблено методичні підходи до розрахунку вартості навчання студентів за контрактною формою.

Ключові слова: освітні послуги, спеціальний фонд бюджету, структуризація витрат, вартість навчання, ціноутворення, управлінська звітність.

Вакульчик Е.М., Протасова Е.В., Перелигіна М.С. Ценообразование образовательных услуг на основе данных управленческой отчетности. В статье рассмотрено современное состояние и динамика финансирования высших учебных заведений Украины, проанализирована структура доходов и расходов университета, предложено использование управленческой отчетности для систематизации затрат, связанных с оказанием платных образовательных услуг, разработаны методические подходы к расчету стоимости обучения студентов на контрактной основе.

Ключевые слова: образовательные услуги, специальный фонд бюджета, структуризация затрат, стоимость обучения, ценообразование, управленческая отчетность.

Vakulchik O.M., Protasova Y.V., Perelygina M.S. Pricing of educational services based on management reporting data. The paper considers the current state and dynamics of financing of higher educational institutions of Ukraine, analyzes the structure of incomes and expenses of the university, proposes the use of managerial reporting to systematize the costs associated with the provision of paid educational services, developed methodological approaches to calculating the cost of training students on contract form.

Key words: educational services, special budget fund, cost structure, cost of training, pricing, management reporting.

Постановка проблеми. Вищі навчальні заклади (ВНЗ) є складними соціально-економічними системами та важливими складовими освітнього середовища держави. Однією з найбільших проблем державних ВНЗ України на сьогоднішній день є скорочення бюджетного фінансування вищої освіти, що спричинило нестачу коштів для забезпечення їх нормального функціонування та розвитку. Враховуючи те, що державні заклади вищої освіти отримали відносно економічну свободу, актуальним стало завдання ціноутворення на ринку освітніх послуг. У зв'язку з цим все більшого значення набуває класифікація, аналіз та управлінський облік поточних витрат вищого навчального закладу з метою визначення собівартості освітніх послуг та розрахунку їх ціни.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем роз-

витку ринку освітніх послуг ВНЗ присвячені роботи В. Куценка, А. Ломоносова, О. Шашкевича, Л. Шевченка, М. Іванова та ін. Проте на сьогоднішній день дуже мало уваги приділяється класифікації витрат, визначенню собівартості та ціноутворенню освітніх послуг, що й обумовлює вибір теми дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – визначення структури затрат вищого навчального закладу та розробка управлінської звітності для аналізу вартості навчання та ціноутворення освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Особливістю функціонування бюджетних установ є те, що метою їх діяльності є не створення прибутку, а досягнення передбачених планами та кошторисами показників, виконання поставлених в статуті або ж передбачених програмою фінансування завдань і функцій. Виходячи з того, що в доходах бюджетних установ мають місце як бюджетне

фінансування, так і самостійно зароблені установою кошти, організація та ведення бухгалтерського обліку у ВНЗ має свої особливості. Вони полягають в тому, що необхідно вести облік та здійснювати постійний контроль не тільки за балансом отриманих асигнувань, власних надходжень та їх використанням, а й аналізувати собівартість освітніх послуг та на її основі визначати ціну контрактів.

Бухгалтерський облік у бюджетних установах знаходиться на стадії гармонізації з Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку для державного сектору. Це спричинює необхідність перебудови складу і форм фінансової звітності бюджетних установ та оновлення методичного та нормативно-правового забезпечення.

Трансформація національної системи бухгалтерського обліку у бюджетних установах та складання звітності за міжнародними стандартами забезпечить підвищення прозорості державних фінансів, якість та достовірність бюджетного обліку, можливість оцінки ефективності бюджетних послуг, які надаються. У той же час відповідальним завданням, що потребує розробки й опрацювання у процесі реформування, є посилення управлінської, контрольної та інформаційної функції обліку.

Головною умовою успішної діяльності державних вищих навчальних закладів є достатнє фінансове забезпечення. Розробка кошторисів, маючи у своїй основі ряд спільних рис із бюджетуванням, служить обґрунтуванням доцільності застосування елементів управлінського обліку, як важеля оптимізації вартісних показників державних вищих навчальних закладів.

В Україні за часів незалежності частка видатків зведеного бюджету на освіту у ВВП сягала в середньому 6,6% і за останнє десятиліття цей показник коливався від 5,4% до 7,4%, (рис. 1).

У зведеному державному бюджеті України максимальний показник частки видатків на освіту становив у 2009 році 21,72%, на 2017 рік цей показник складає лише 16,95%.

Практика фінансування вищих навчальних закладів останніх 10 років свідчить про те, що за рахунок загального фонду покривається лише частина витрат державних вищих навчальних закладів – так звані захищені статті видатків, які фінансуються відповідно до обсягів державного замовлення послуг.

За даними форми № 2д, 2м «Звіт про надходження та використання коштів загального фонду» захищені статті видатків ВНЗ це: оплата праці професорсько-викладацького складу; використання товарів і послуг (часткова компенсація витрат на комунальні платежі установи); соціальне забезпечення (стипендія студентів, які навчаються за держзамовленням) і витрати на забезпечення незахищених категорій студентів (сиріт, інвалідів) та інші поточні видатки.

Склад фактичних видатків одного з державних вищих навчальних закладів України (далі – Університет) за загальним та спеціальним фондом у 2016 році представлено на рисунку 2.

Значні обсяги фінансування залучаються вищою освітою за рахунок позабюджетних коштів, насамперед плати за навчання за контрактною формою, яка повинна повністю покривати витрати навчального закладу, що пов'язані з наданням цієї освітньої послуги.

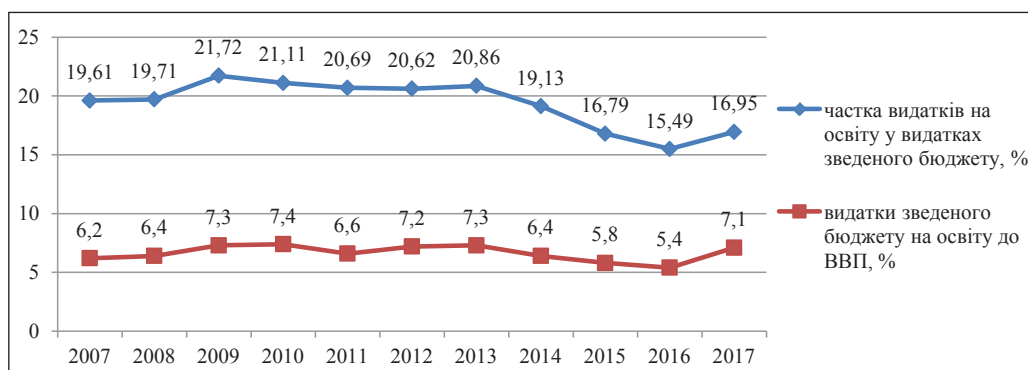

Рис. 1. Динаміка показників фінансування освіти в Україні

Джерело: складено за даними [1]

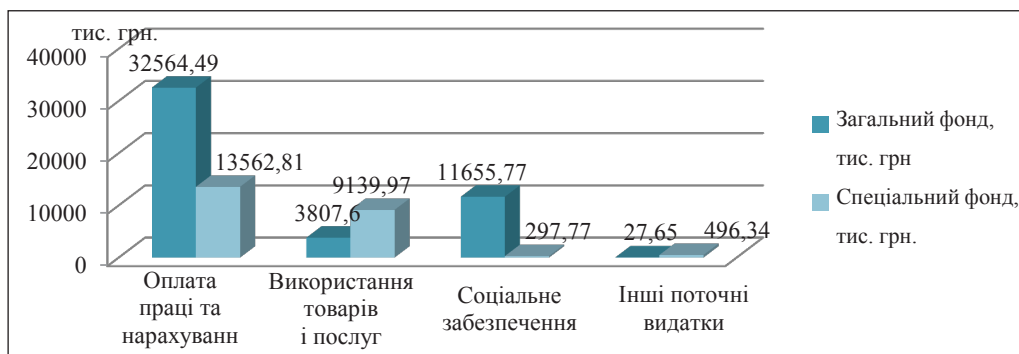

Рис. 2. Склад фактичних видатків Університету за загальним та спеціальним фондом, 2016 р.

Практика останніх років показує, що за рахунок коштів студентів-платників ВНЗ змушені оплачувати всі інші витрати закладу, які недофінансовуються чи взагалі не фінансуються загальним фондом бюджету. До таких витрат відносяться обов'язкові витрати на оплату недофінансованих із загального фонду комунальних послуг, оплата послуг зв'язку, заходів з охорони праці, оренди навчального обладнання, канцелярських товарів, відряджень, транспортних послуг, поточного ремонту і відновлення основних фондів, придбання господарських і навчальних матеріалів. Причому ці активи використовуються усім контингентом студентів, як «платниками» так і тими, хто навчається за державним замовленням [2]. За кошти спеціального фонду бюджету оплачуються також всі обов'язкові витрати для забезпечення акредитаційних вимог: підвищення кваліфікації викладачів, придбання літератури і періодичних видань, виготовлення методичного забезпечення і навчальних посібників та ін.

Проаналізувавши дані річного «Звіту про виконання плану по штатах і контрагентах закладів підготовки і підвищення кваліфікації кадрів» (виконання плану по навчанню студентів (учнів, слухачів)) (форма №3-2), можна стверджувати, що державне фінансування на навчання одного студента у вищому навчальному закладі зростає з року в рік, але це пов'язано, в основному, з інфляційними процесами та не підсилює основної можливості університету (рис. 3).

На сьогоднішній основним економічним важелем, яким самостійно може управляти Університет, є ціноутворення освітніх послуг, плата за які становить переважну частину позабюджетних доходів. Механізм державного регулювання ціноутворення в освітній галузі в Україні знаходиться поки що на стадії впровадження, а труднощі при визначенні собівартості навчання пов'язані з тим, що немає єдиної досконалої методики щодо її розрахунку.

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України № 736/902/758 від 23.07.2010 р. «Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами» вартість платних послуг у ВНЗ має встановлюватися на підставі економічно обґрунтованих витрат (проте, що під цим мається на увазі, Закон не пояснює). Нормами визначено лише декілька обов'язкових складових витрат:

- витрати на оплату праці працівників;
- нарахування на оплату праці відповідно до законодавства;

- безпосередні витрати та оплата послуг інших організацій;

- капітальні витрати (не більше 10% від вартості послуги);

- індексація заробітної плати, інші витрати відповідно до чинного законодавства [3].

Науковці наголошують, що визначення фактичної вартості підготовки одного студента, який навчається за державним замовленням, повинно здійснюватися на базі економічно обґрунтованих витрат, пов'язаних з її наданням, що мають враховувати специфіку закладу і бути достатніми для покриття поточних витрат, які стосуються навчального процесу, експлуатації приміщень і споруд та штатного обладнання навчальних закладів [4].

Для визначення вартості навчання необхідно виокремлювати у складі загальних витрат Університету ті, які безпосередньо пов'язані із наданням освітніх послуг. Загальні витрати вищих навчальних закладів науковці пропонують поділяти на чотири основні складові, формуючі статті витрат у відповідності до способу їх віднесення на собівартість послуг, а саме:

- заробітна плата науково-педагогічних працівників з нарахуваннями;

- інші прямі витрати, обумовлені здійсненням навчально-виховного процесу;

- непрямі витрати вищого навчального закладу;

- капітальні витрати, які спрямовані на створення умов для здійснення певного виду діяльності [5].

Традиційно в Університеті склався такий алгоритм розрахунку планової собівартості навчання, що враховує три основні складові витрат:

- витрати на заробітну плату викладачів;

- нарахування на заробітну плату;

- комунальні, господарчі, канцелярські, навчальні та інші витрати.

Алгоритм розрахунку планової собівартості одного студента на освітньо-кваліфікаційному рівні «магістр» протягом 1,5 року (денної форми навчання) в Університеті наведено в таблиці 1 (за цінами 2017 року).

Необхідно звернути увагу на те, що ціна освіти залежить не тільки від тарифів, ставок, показників інфляції, а від престижності навчального закладу, рівня конкуренції, кваліфікації викладачів та обраної спеціальності, при цьому різниця може бути дуже істотною.

Розрахована на основі затратного підходу собівартість освітньої послуги не враховує ринкових факторів, а саме: умов конкуренції, купівельної спроможності споживачів, кон'юнктури ринку, попит на спеціаль-

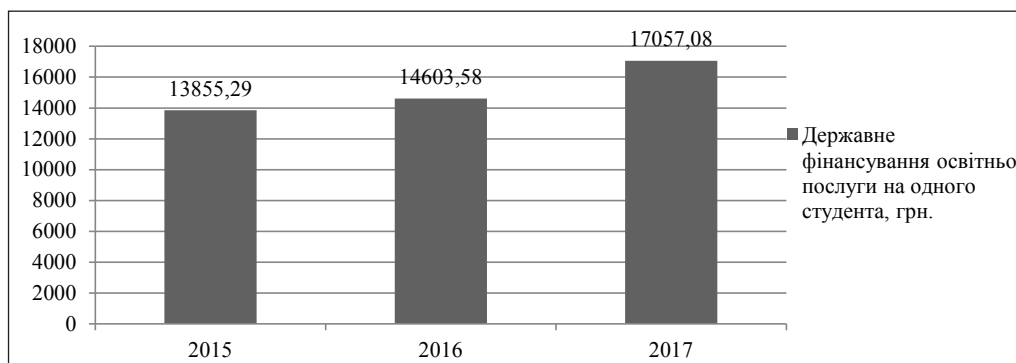

Рис. 3. Динаміка державного фінансування освітньої послуги на одного студента

Таблиця 1

Вартість навчання 1 студента на освітньо-кваліфікаційному рівні «магістр» (щільні 2017 року)

I. Витрати на заробітну плату викладачів						
№	Статті витрат	Кількість годин занять	Середня вартість оплати 1 години праці, грн	Середня кількість студентів в групі	Розрахунок затрат на 1 студента (група 16 студентів)	Загальна сума на 1 студента, грн
	Витрати, що пов'язані з основною діяльністю: – лекційні заняття – практичні заняття – лабораторні заняття – поточні консультації – консультації перед іспитами	397 218 15 110 24	150,40 150,40 150,40 150,40 150,40	16 16 16 16 16	$397 \times 150,40 \div 16$ $218 \times 150,40 \div 16$ $15 \times 150,40 \div 16$ $110 \times 150,40 \div 16$ $24 \times 150,40 \div 16$	3731,80 2049,20 141,00 1034,00 225,60
2.	Витрати за проведення заліків та іспитів:	[(кількість заліків \times 2 год.) + (кількість студентів \times кількість екзаменів \times 0,33 год.)] \times 150,40 \div 16				756,01
3.	Оплата консультацій по курсовим роботам та переддипломній практиці	Кількість годин на 1 студента \times 16 \times 150,40				1259,60
4.	Оплата керівництва та захист випускної роботи	Кількість годин на 1 студента \times 16 \times 150,40				5188,40
5.	Витрати на оздоровлення та відпускні науково-педагогічним працівникам:	Кількість науково-педагогічних працівників \times середній розмір окладу \div приведений контингент студентів \times 1,5				1874,30
6.	Оплата праці адміністративно-обслуговуючому, учбово-допоміжному та іншому персоналу	Загальна сума затрат \div приведений контингент студентів				1266,50
Всього витрат на заробітну плату:						17526,41
II. Нарухування на заробітну плату						3855,81
1.	Всього нарахування на заробітну плату	17526,41 \times 22%				
III. Комунальні, господарчі, канцелярські, навчальні та інші витрати						
№	Статті витрат	Витрати на рік, грн	Приведений контингент студентів	Кількість місяців на рік / магістратура	Розрахунок затрат на 1 студента	Загальна сума на 1 студента, грн
1.	Витрати на водопостачання та водовідведення	255900,00	1002,40	12/17	$(255900,00 \div 12) \div 1002,4 \times 17$	361,66
2.	Витрати на електроенергію	1499036,00	1002,40	12/17	$(1499036,00 \div 12) \div 1002,4 \times 17$	2118,55
3.	Витрати на оплату природного газу	1641756,13	1002,40	12/17	$(1641756,13 \div 12) \div 1002,4 \times 17$	2320,25
4.	Господарчі, канцелярські, навчальні та інші витрати	2893910,71	1002,40	12/17	$(2893910,71 \div 12) \div 1002,4 \times 17 \times 1,124^*$ (індекс інфляції)	4597,04
5.	Капітальні витрати на рік	22364,00	1002,40	12/17	$(22364,00 \div 12) \div 1002,4 \times 17 \times 1,124^*$ (індекс інфляції)	35,53
Всього комунальних, господарчих, канцелярських, навчальних та інших витрат:						9433,03
Разом витрат за весь період навчання (1,5 роки)						30815,24
Вартість навчання 1 студента за рік на основі економічно обґрунтованих витрат						20543,49
Вартість навчання 1 студента за рік з урахуванням цін на ринку освітніх послуг (конкурентна ціна)						12000,00
Частка недофінансування						41,6%

ності. Ринкова вартість послуги може бути більшою або меншою за планову собівартість і відображає ціну освітньої послуги, яка формує надходження Університету за спеціальним фондом. Так, при ринковій ціні контракту 12000 грн. рівень недофінансування витрат освітніх послуг з навчання магістрів за денною формою складає 8543,50 грн. (20543,5 – 12000) або 41,6%.

На зниження фактичної собівартості навчання одного студента, безумовно, впливає загальна кількість студентів, що навчається в університеті, але може вплинути також і збільшення контингенту студентів, зокрема в групах. При цьому економічно обґрунтована класифікація затрат також стає не лише важливою передумовою успішного планування, а й дає можливість визначити релевантні затрати та здійснювати їх оптимізацію і контроль.

Розрахунок собівартості освітньої послуги при різній кількості студентів у групі представлено у таблиці 2. При цьому статті витрат в калькуляції собівартості згруповані у відповідності до способу їх віднесення на собівартість послуг та їх поведінки у залежності від кіль-

кості студентів, а саме: прямі умовно-постійні витрати, прямі змінні витрати і непрямі постійні витрати.

За даними таблиці 2 можна стверджувати, що зміна кількості студентів в групі впливає на прямі умовно-постійні витрати, частка яких змінюється при їх розподілі на більшу кількість студентів, а прямі змінні та непрямі постійні витрати на 1 студента залишаються незмінними. Отже за рахунок зменшення прямих постійних витрат, що відбулось по причині збільшення кількості студентів в групі до 25 чоловік вартість навчання 1 студента зменшилась на 13,55%. При обсязі контингенту в одній групі 35 осіб економія відбувається тільки за рахунок лекційних годин, а додаткові витрати виникають при проведенні практичних і лабораторних занять за рахунок поділу групи на підгрупи.

Варіативний підхід до розрахунку собівартості навчання дозволяє отримувати структуровану інформацію, що може бути використана не тільки для вирішення управлінських завдань щодо ціноутворення освітніх послуг, а й дозволить здійснювати аналіз та контроль витрат відповідно до центрів відповідальності. Облікове

Таблиця 2

**Формування вартості навчання одного студента в залежності від кількості студентів в групі
(Управлінський звіт про планову собівартість послуги)**

Вид витрат	Кількість студентів в групі, чол.		
	16	25	35
1	2	3	4
1. Прямі умовно-постійні витрати			
– оплата праці викладачів за проведення лекційних занять	3731,80	2388,35	1705,97
– оплата праці викладачів за проведення практичних занять	2049,20	1311,49	4098,40
– оплата праці викладачів за проведення лабораторних занять	141,00	282,00	282,00
– оплата праці викладачів за проведення поточних консультацій	1034,00	661,76	472,68
– оплата праці викладачів за проведення консультацій перед іспитами	225,60	144,38	103,13
– оплата праці за проведення заліків	160,43	96,25	68,75
– оплата консультацій по переддипломній практиці	808,40	517,38	369,55
– нарахування на заробітну плату (22%)	3855,81	3102,62	3400,97
– виплата на оздоровлення науково-педагогічних працівників	659,71	422,22	301,58
– виплата відпускних науково-педагогічним працівникам	1214,59	777,33	555,23
<i>Сума прямих умовно-постійних витрат, грн. (1,5 роки)</i>	<i>13880,54</i>	<i>9703,78</i>	<i>11358,26</i>
<i>Сума прямих постійних витрат, грн. (1 рік)</i>	<i>9253,69</i>	<i>6469,18</i>	<i>7572,17</i>
2. Прямі змінні витрати			
– оплата праці викладачів за проведення іспитів	595,58	595,58	595,58
– оплата консультацій та захисту курсових робіт	451,20	451,20	451,20
– оплата керівництва та захисту випускної роботи	5188,40	5188,40	5188,40
<i>Сума прямих змінних витрат, грн. (1,5 роки)</i>	<i>6235,18</i>	<i>6235,18</i>	<i>6235,18</i>
<i>Сума прямих змінних витрат, грн. (1 рік)</i>	<i>4156,78</i>	<i>4156,78</i>	<i>4156,78</i>
3. Непрямі постійні витрати			
– витрати на водопостачання та водовідведення	361,66	361,66	361,66
– витрати на електроенергію	2118,55	2118,55	2118,55
– витрати на оплату природного газу	2320,25	2320,25	2320,25
– господарчі, канцелярські, навчальні та інші витрати	4597,04	4597,04	4597,04
– капітальні витрати	35,53	35,53	35,53
– оплата праці адміністративно-обслуговуючому, учбово-допоміжному та іншому персоналу	1266,50	1266,50	1266,50
<i>Сума непрямих постійних витрат, грн. (1,5 роки)</i>	<i>10699,53</i>	<i>10699,53</i>	<i>10699,53</i>
<i>Сума непрямих постійних витрат, грн. (1 рік)</i>	<i>7133,02</i>	<i>7133,02</i>	<i>7133,02</i>
Разом витрат за весь період навчання (1,5 роки)	30815,24	26638,49	28292,97
Разом витрат за весь період навчання (1 рік)	20543,49	17758,98	18861,97
Відносна різниця вартості навчання	100%	-13,55%	-8,18%

забезпечення інформаційного наповнення запропонованої форми калькуляції собівартості освітньої послуги вимагає деталізації обліку затрат і розширення кількості відповідних аналітичних рахунків.

Окрім зміни вартості навчання одного студента при зміні чисельності студентів у групі змінюється також структура собівартості відповідної освітньої послуги (табл. 3).

Таблиця 3

Структура собівартості навчання 1 студента

Вид витрат	Кількість студентів в групі, чол.		
	16	25	35
Прямі умовно-постійні витрати	45,04%	36,43%	40,14%
Прямі змінні витрати	20,23%	23,40%	22,04%
Непрямі постійні витрати	34,73%	40,17%	37,82%
Усього:	100%	100%	100%

Доцільним є порівняння ринкової ціни освітньої послуги, рівня державного її фінансування та розрахункової собівартості навчання 1 студента у 2017 році (рис. 4).

За даними рис. 4 видно, що максимальне наближення рівня державного фінансування на 1 студента бюджетної форми навчання (17057,08 грн.) до собівартості освітньої послуги спостерігається при кількості студентів в групі у обсязі 25 осіб (17758,98 грн.). У той же час необхідно зауважити, що калькуляція не враховує необхідність фінансування капітальних затрат на придбання та оновлення обладнання, капітальний ремонт та реконструкцію. Можна прогнозувати, що збереження такої диспропорції між затратною і ринковою вартістю освітньої послуги сприятиме подальшому фізичному та моральному старінню основних засобів, погіршенню показників якості освітніх послуг і, відповідно, рівня знань студентів та зменшенню конкурентоздатності державних вищих навчальних закладів [6].

Для покриття різниці між вартістю навчання на основі економічно обґрунтованих витрат та фактичною ціною контракту державні ВНЗ намагаються об'єднувати студентів бюджетної та контрактної форми навчання для покриття частини прямих умовно-постійних витрат, зокрема: оплати праці викладачів за проведення лекційних, практичних, лабораторних занять; поточних консультацій, проведення заліків та інші.

В результаті проведених розрахунків і досліджень можна зробити наступні висновки і пропозиції:

1. На сьогоднішній день, ринкова ціна освітньої послуги, яка є найважливішим фактором впливу на поведінку споживача, залежить від престижності навчального закладу, рівня конкуренції, кваліфікації викладачів та обраної спеціальності. Отже, однією з головних умов розвитку державних ВНЗ є організація ефективної маркетингової рекламної діяльності, професійний і добре продуманий підхід щодо просування освітніх послуг до споживача, формування планів комунікаційної діяльності, ефективна організація рекламної діяльності.

2. Для забезпечення ефективності та самокупності освітньої послуги ВНЗ необхідно впроваджувати оптимальні форми організації навчання, які дозволяють заощаджувати поточні витрати діяльності. На сьогоднішній день, окрім проведення лекційних, практичних та лабораторних занять, дуже популярними стають такі форми начального процесу як лекції-візуалізації, лекції-прес-конференції, бінарні лекції, дистанційне навчання тощо.

3. Для мінімізації окремих груп затрат та фактичної собівартості навчання необхідно об'єднувати студентів бюджетної та контрактної форми навчання та збільшувати кількість студентів в групах для покриття частини умовно-постійних витрат, частка яких змінюється при їх розподілі на більшу кількість студентів, що навчаються в одній групі.

4. З метою залучення більшої загальної кількості студентів до контрактної форми навчання необхідно вести обґрунтовану політику формування цін, для чого застосовувати методику варіативного розрахунку собівартості навчання, яка ґрунтується на структуризації витрат на прямі умовно-постійні, прямі змінні і непрямі постійні витрати.

5. Структурована інформація, що міститься в управлінському звіті про планову собівартість послуги, може бути використана не тільки для вирішення управлінських завдань щодо ціноутворення освітніх послуг, а й для здійснення аналізу та контролю витрат відповідно до центів відповідальності.

6. Для облікового забезпечення інформаційного наповнення запропонованої управлінської форми звітності про планову собівартість освітньої послуги необхідна деталізація обліку затрат і розширення кількості відповідних аналітичних рахунків.

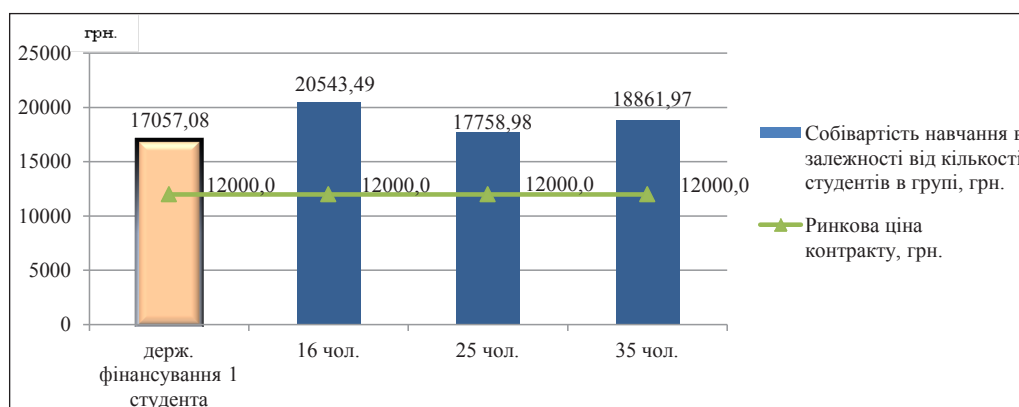

Рис. 4. Ринкова, державна та розрахункова вартість навчання 1 студента

Список використаних джерел:

1. Доходи та видатки держави. URL: <http://www.cost.ua/budget/expenditure/>.
2. Запорожець Г.В. Маркетинг вищих навчальних закладів: комплексний підхід / Г.В. Запорожець // 2015, № 99. С. 233–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_99_23.
3. Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами. Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 23.07.2010 р. № 736/902/758. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10>.
4. Волосова Н., Стеблюк Н. До питання визначення вартості освітніх послуг та формування ефективної цінової політики у державних вищих навчальних закладах // Економічний аналіз. 2011 р. № 8. URL: http://econa.at.ua/Vypusk_8/p1/volosova.pdf.
5. Управління оплатою праці у вищій освіті: монографія / А.В. Ломоносов. Миколаїв: Іліон, 2012. 720 с.
6. Вакульчик О.М., Протасова Є.В. Оцінка вартості освітніх послуг з урахуванням якості та ефективності вищої освіти // Вісник Хмельницького національного університету : Серія економічні науки. – Хмельницький. 2014. № 4. Том 3. С. 216–220.

УДК 657.411:631.11

Райтер Н.І.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри статистики та аналізу,
Львівський національний аграрний університет

Івасів О.С.

магістрант,
Львівський національний аграрний університет

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Райтер Н.І., Івасів О.С. Власний капітал як основа здійснення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. У статті розкрито сутність поняття «власний капітал» та його еволюцію в економічній науці. Встановлено роль власного капіталу як джерела фінансування господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Розглянуто складники власного капіталу та особливості їх формування в сільськогосподарських підприємствах. Структуровані складники власного капіталу, а саме виділено авансований капітал та накопичений капітал. Проаналізовано власний капітал сільськогосподарських підприємств України.

Ключові слова: капітал, власний капітал, залучений капітал, зареєстрований капітал, нерозподілений прибуток (непокритий збиток), резервний капітал, додатковий капітал, Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, аналіз власного капіталу.

Райтер Н.И., Ивасив О.С. Собственный капитал как основа осуществления хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий. В статье раскрыта сущность понятия «собственный капитал» и его эволюция в экономической науке. Установлена роль собственного капитала как источника финансирования хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий. Рассмотрены составляющие собственного капитала и особенности их формирования в сельскохозяйственных предприятиях. Структурированы составляющие собственного капитала, а именно выделены авансированный капитал и накопленный капитал. Проанализирован собственный капитал сельскохозяйственных предприятий Украины.

Ключевые слова: капитал, собственный капитал, привлеченный капитал, зарегистрированный капитал, нераспределенная прибыль (непокрытый убыток), резервный капитал, добавочный капитал, Национальные положения (стандарты) бухгалтерского учета, анализ собственного капитала.

Raiter N.I., Ivasis O.S. Equity capital as the basis for the economic activity of agricultural enterprises. The article the essence of concept “equity capital” and its evolution in economic science is described. The role of equity capital as a financial source of agricultural enterprises economic activity is established. The components of equity capital and peculiarities of their formation in agricultural enterprises are considered. The equity components are structured; in particular, invested capital and accumulated capital are selected. Equity capital of Ukrainian agricultural enterprises is analyzed.

Key words: capital, equity capital, debt capital, registered capital, retained earnings (uncovered loss), reserve capital, additional capital, National provisions (standards) of accounting, equity analysis.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку сільськогосподарських підприємств характеризується низкою можливостей, пов'язаних з імовірністю виходу українських аграріїв на європейський ринок. Для того щоб вийти на європейський ринок сільськогосподарської продукції та бути конкурентоспроможним на ньому, сільськогосподарські підприємства повинні нарощувати обсяги виробництва, використовуючи при цьому інтенсивні технології та відповідаючи світовим стандартам якості продукції. Основною умовою впровадження інтенсивних технологій у сільськогосподарське виробництво та покращення якості аграрної продукції є активізація інвестиційного процесу. У період обмеженості інвестиційних ресурсів, який ми спостерігаємо сьогодні, інтенсивність та розміри залучення позикового капіталу значною мірою залежать від ефективності використання власного капіталу, оскільки залучений капітал ефективно функціонуватиме там, де спостерігається висока ефективність використання власного.

У зв'язку з цим особливою актуальності набуває питання дослідження процесу формування та аналіз ефективності використання власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з визначенням сутності капіталу підприємства загалом та власного капіталу зокрема, розглядаються у працях класиків економічної теорії, таких як А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс [10], Й. Шумпетер, І. Фішер та інші.

Фундаментальні та прикладні теоретичні проблеми формування власного капіталу підприємств як основного чинника забезпечення їх фінансової стійкості розглядаються у працях провідних іноземних учених, таких як Е. Альтман, В.Х. Бівер, Р. Лис, Р.С. Сайфулін та інші. Провідними вітчизняними науковцями також багато уваги приділяється проблемам аналізу власного капіталу, які у своїх працях вивчають І.О. Бланк [2], Ф.Ф. Бутинець, Г.А. Крамаренко [9], Т.Г. Камінська [8], В.В. Ковальов, Л.В. Івченко [5], Я.П. Іщенко [6] та ін. Питання формування та ефективності використання власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах висвітлювали у своїх дослідженнях В.В. Сопко, А.В. Джожар [3], А.М. Кадацька [7] та інші.

Проте проблема вивчення формування власного капіталу як основи здійснення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств вимагає більш глибокого і комплексного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення сутності власного капіталу сільськогосподарських підприємств та дослідження особливостей його формування і впливу на результати господарювання, які випливають із специфічного характеру сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу. Капітал – це одна із найбільш уживаних категорій в економічній системі, як на макрорівні, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Однак, вживаючи в економічних відносинах термін «капітал», не кожен розуміє суть і зміст цього фундаментального поняття. У деякого капітал асоціюється з поняттям власності, в інших – із засобами нагромадження суспільних благ тощо.

Вперше дослідження сутності капіталу було здійснене ще в античні часи Аристотелем, який розглядав його через призму багатства. У його розумінні багат-

ство можна розділити на природне багатство, яке дане природою, та капітал – накопичене в результаті певних дій. При цьому Аристотель зазначав, що процес накопичення багатства або капіталу не має меж. [8, с. 230].

Важливий внесок у формування сучасного визначення сутності капіталу вніс К. Маркс, який стверджував, що капітал – це самозростаюча вартість, яка в умовах високого рівня розвитку товарного виробництва та обігу змінює свою форму, проходячи при цьому три послідовні фази: грошову, виробничу і товарну [10, с. 157].

Цікавою є думка Й. Шумпетера, який вважав капітал важелем, що дає змогу його власнику одержувати і використовувати конкретні блага для досягнення нових цілей, а також орієнтувати виробництво в новий напрям. На відміну від попередніх визначень, Й. Шумпетер розглядає капітал не як фактор виробництва і не як сукупність засобів виробництва, а як фонд, за рахунок якого мають бути закуплені засоби виробництва [4, с. 97–98].

Думка Й. Шумпетера дуже наближена до сучасного монетаристського підходу до визначення сутності капіталу як фінансового ресурсу, що приносить власникові дохід у вигляді відсотків.

Розглядаючи капітал як джерела фінансування, за рахунок яких формуються ресурси підприємства, слід розділяти його на власний та залучений. Власний капітал підприємства – це частина майна підприємства, яка сформована або придбана за рахунок власних коштів, а залучений капітал – за рахунок виникнення зобов'язань перед іншими юридичними чи фізичними особами. Така концепція визначення сутності капіталу знайшла своє відображення в основних постулатах його обліку та аналізу.

О.В. Ареф'єва та І.М. Мягих пропонують розглядати власний капітал як загальну вартість коштів суб'єкта господарювання, які на правах власності належать йому та використовуються для створення певної частини активів і гарантують інтереси його кредиторів [1, с. 166].

Л.В. Івченко та Н.Л. Удовик дають визначення власного капіталу підприємства, схоже до загального визначення капіталу І.А. Бланка, як загальну величину коштів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, вкладених в активи (майно) підприємства, не вказуючи при цьому різницю між капіталом загалом та власним капіталом зокрема [5, с. 55].

Деяко відрізняється від інших визначення Я.П. Іщенка, який розглядає власний капітал як необхідний фактор виробництва, котрий включає компоненти боргу, нерозподілений прибуток, привілейовані акції і звичайні акції [6, с. 147]. Таке визначення власного капіталу зумовлює дискусію на рахунок включення у власний капітал компонентів боргу.

З позицій фінансового аналізу та фінансового обліку найбільш точним є визначення власного капіталу подане у підручниках із фінансового аналізу, де власний капітал розглядається як власні фінансові ресурси підприємства, які сформовані за рахунок первинного капіталу, наданого власником, інших внесків юридичних та фізичних осіб, резервів, накопичених підприємством, та спрямовані на забезпечення потреби підприємства в основних та оборотних коштах [9, с. 337; 14, с. 263].

Зазначимо, що існує також бухгалтерський підхід до визначення власного капіталу як різниці між вартістю майна та зобов'язаннями підприємства [12, с. 205]. Таке трактування власного капіталу знайшло своє продовження у Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», що визначає капітал як частину в активах підприємства, яка залишається після вирахування його зобов'язань [11].

Власний капітал підприємства, який первинно вкладений у здійснення господарської діяльності, прийнято називати інвестованим або авансованим. З позиції концепції кругообігу капіталу це первинна форма капіталу, виражена переважно у грошовій формі, хоча власники можуть авансувати у виробництво певні майнові цінності (землю, транспортні засоби, трактори й автомобілі, будинки та споруди). Окрім інвестованого капіталу, в складі власного капіталу є накопичений капітал, тобто виражена у вигляді нерозподіленого прибутку додана вартість капіталу (K') одержана підприємством у результаті використання інвестованого капіталу. Основним джерелом приросту власного капіталу підприємства є прибуток, за рахунок якого підприємство може формувати резервний капітал або здійснювати дооцінку капіталу, решта прибутку капіталізується (реінвестується) у вигляді нерозподіленого прибутку.

Власний капітал підприємства є основним джерелом формування його майна. Наявність власного капіталу – це запорука діяльності будь-якого підприємства, оскільки без нього неможливо сформувати первинні виробничі фонди (основні засоби та виробничі запаси). Формування власного капіталу підприємства відбувається ще до початку його діяльності, коли формується статутний чи пайовий капітал. Відповідно до нових вимог НП(с)БО № 1, первинну вартість власного капіталу, яка інвестується його власниками чи учасниками, а це можуть бути юридичні чи фізичні особи, з метою закупівлі чи формування необхідних для початку господарської діяльності активів прийнято називати зареєстрованим (пайовим) капіталом. [11] Розмір зареєстрованого капіталу чітко прописується в установчих документах (статуті), а його мінімальний розмір регламентується нормативно-правовими документами. Основними організаційно-правовими формами функціонування сільськогосподарських підприємств є товариства з обмеженою відповідальністю та приватні підприємства (в тому числі фермерські господарства), мінімальний розмір зареєстрованого капіталу яких, згідно з чинним законодавством, не встановлений.

Зазначимо, що процес формування власного капіталу не завершується після реєстрації підприємства та початку здійснення ним господарської діяльності. Цей процес є безперервним, оскільки на протязі усієї своєї діяльності підприємство нарощує власний капітал через реінвестування чистого прибутку або зменшує його через непокритий збиток, формує відповідно до установчих документів резервний капітал, здійснює переоцінку майна через капітал у дооцінках, а також власниками підприємства може формуватися додатковий капітал, який вноситься вже після формування статутного зареєстрованого капіталу в розмірі відповідно до частки в зареєстрованому капіталі.

Що стосується резервного капіталу, то за своєю економічною суттю це зарезервована частина влас-

ного капіталу підприємства, яка акумулюється з метою внутрішнього страхування господарської діяльності як своєрідна гарантія безперебійної роботи підприємства та забезпечення інтересів третіх осіб. Резервний капітал формується за рахунок доходу підприємства, а його розмір визначається в установчих документах як частка від прибутку. Для деяких галузей мінімальний розмір резервного капіталу встановлюється законодавством, однак сільськогосподарські підприємства до таких не належать. Відзначимо також, що наявність та розмір резервного капіталу цікавлять донорів залученого (як довгострокового, так і короткострокового) капіталу, оскільки додає їм впевненості у погашенні підприємством своїх зобов'язань. Деколи кредитори радять реципієнтам капіталу формувати резервний капітал як одну з умов надання кредиту [7, с. 101].

Розглянуті вище нами елементи власного капіталу підприємства мають переважно статичний характер, а їх збільшення чи зменшення повинно бути відображене в установчих документах. Однак у складі власного капіталу є і динамічний складник у вигляді капіталу в дооцінках та нерозподіленого прибутку.

Капітал у дооцінках – порівняно новий елемент власного капіталу, який виокремився згідно із НП(с)БО №1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Цей вид капіталу формується внаслідок переоцінки майна підприємства, а саме необоротних активів та фінансових інструментів. Якщо підприємство проводить переоцінку майна в бік збільшення його вартості, а це стосується переважно фінансових інструментів, то капітал у дооцінках збільшується. Але якщо підприємство уцінює необоротні активи внаслідок втрати їх корисності, то капітал у дооцінках, навпаки, зменшується. Оскільки переоцінка вартості майна підприємства нормативно не регулюється, а фінансовими інструментами типові сільськогосподарські підприємства не володіють, то зазвичай сільськогосподарські підприємства капітал у дооцінках не формують.

Одним із найважливіших складників власного капіталу сільськогосподарських підприємств є нерозподілений прибуток. За своєю економічною сутністю нерозподілений прибуток є реінвестований за бажанням власників у подальшу господарську діяльність приріст авансованого капіталу, який виникає в результаті його кругообігу. При цьому чим швидше відбуватиметься процес кругообігу капіталу за сталої норми рентабельності, тим більшим буде його приріст.

Тут слід відзначити, що не весь прибуток підприємства виступає джерелом формування власного капіталу, а лише та його частина, яка залишається на підприємстві після сплати дивідендів учасникам та формування резервного капіталу. Нерозподілений прибуток – це акумульований нарастаючим підсумком чистий прибуток підприємства, який воно одержувало протягом минулих періодів. Розмір нерозподіленого прибутку підприємства залежить від результатів господарської діяльності, дивідендної політики підприємства, стратегії та цілей, які воно ставить перед собою. Таким чином, темпи зростання власного капіталу підприємства в частині зростання реінвестованого прибутку залежать від ситуативних побажань його власників щодо споживання приросту капіталу чи його спрямування на розширене відтворення. Отже, індивідуальний підхід до процесу формування власного

капіталу з урахуванням специфіки здійснення господарської діяльності в сільському господарстві та умов зовнішнього середовища є ще однією його особливістю.

Говорячи про особливості формування власного капіталу та його значення для здійснення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, слід відзначити, що є низка особливостей пов'язаних зі специфічним характером аграрного виробництва. Серед таких специфічних особливостей ведення бізнесу в сільському господарстві відзначимо високу капіталоемність виробництва, що зумовлює більшу, ніж в інших галузях, потребу в необоротних активах. З логіки побудови оптимальної структури сукупного капіталу підприємства впливає, що для забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства нарощування необоротних активів приблизно має відбуватися тими самими темпами, що і зростання власного капіталу. Отже, специфіка ведення сільськогосподарського бізнесу зумовлює вищу, ніж в інших сферах, частку власного капіталу в структурі джерел формування майна підприємств. Зазначимо, що для сільського господарства характерною є сезонність виробництва та специфічний тривалий період виробничого циклу. Так, у галузі рослинництва виробничий процес триває близько 9 місяців, що значно уповільнює оборот всього капіталу загалом та його власної частини зокрема, а також збільшує період їх окупності.

Станом на кінець 2016 року власний капітал сільськогосподарських підприємств України зріс на 93 638,1 млн. грн., або 34,4%. Проте його частка у структурі джерел фінансування діяльності сільськогосподарських підприємств протягом останніх років катастрофічно зменшилася (рис. 1). Більшість сільськогосподарських підприємств функціонує на межі ймовірності банкрутства, а деякі вже є неплатоспроможними та фінансово залежними від кредиторів.

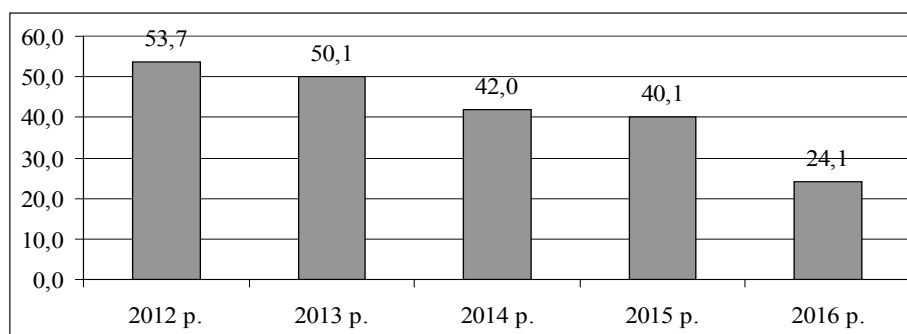

Рис. 1. Частка власного капіталу в структурі джерел фінансування сільськогосподарських підприємств України, % [13, с. 171–172]

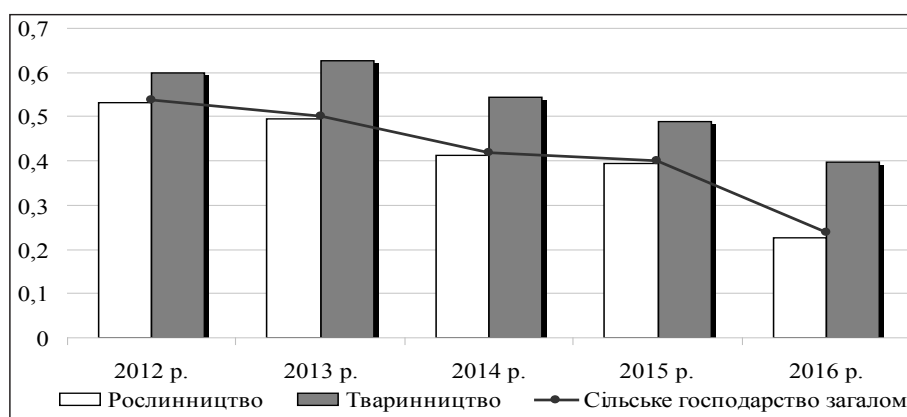

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів фінансової автономії сільськогосподарських підприємств України станом на кінець року [13, с. 171–172]

Ситуація ще більше ускладнюється надмірним зростанням поточних зобов'язань та забезпечень сільськогосподарських підприємств, частка яких у структурі балансу станом на кінець 2016 року становила 72,1%.

При цьому зазначимо, що показник фінансової незалежності підприємств, які займаються тільки тваринництвом, у 2016 році на 75% був вищим порівняно з аналогічним показником підприємств, які займаються винятково рослинництвом. А у підприємств із змішаним сільськогосподарським виробництвом взагалі загальний розмір власного капіталу є від'ємним через те, що непокритий збиток господарств перевищував розмір іншого авансованого капіталу.

У структурі власного капіталу сільськогосподарських підприємств України переважну частку займає нерозподілений прибуток. При цьому питома вага нерозподіленого прибутку станом на кінець 2016 року порівняно з кінцем 2012 року зросла на 16,5 відсо-

Таблиця 1
Структура власного капіталу сільськогосподарських підприємств України (на кінець року, %)

Елементи власного капіталу	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р. (+, -)
Власний капітал	100	100	100	100	100	0
Зареєстрований капітал	17,8	18,6	18,0	11,8	10,6	-7,2
Додатковий капітал	19,9	18,4	18,5	12,9	12,1	-7,8
Резервний капітал	8,5	9,1	9,3	6,8	6,7	-1,8
Нерозподілений прибуток	55,1	55,5	55,9	69,7	71,6	16,5
Неоплачений і вилючений капітал	1,4	1,7	1,8	1,2	1,0	-0,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [13, с. 178]

ткових пунктів, а розмір цього джерела фінансування збільшився майже у 2,4 раза.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що фінансове становище сільськогосподарських підприємств, їх фінансова стійкість, платоспроможність, ефективне функціонування, а отже, і задоволення економічних вигод власників, значною мірою залежать від того, яким обсягом капіталу загалом вони розпоряджаються, чи є оптимальною частка в ньому власного капіталу, а головне, наскільки якісно капітал підприємства трансформується у основні та оборотні засоби виробництва. Власний капітал сільськогосподарських підприємств – це попередньо сформовані та акумульовані власником або власниками фінансові ресурси, які

спрямовуються на формування майна підприємства (необоротних та оборотних активів), а також накопичені в результаті господарської діяльності фінансові ресурси, які у вигляді нерозподіленого прибутку авансуються в господарську діяльність.

Загалом оцінюючи структурні зрушення у процесі формування власного капіталу сільськогосподарських підприємств України, можна вказати на негативні тенденції щодо формування оптимальної структури. На жаль, основним джерелом фінансування активів підприємства стає поточна кредиторська заборгованість, оскільки розмір власного капіталу сільськогосподарських підприємств не в змозі забезпечити безпребійне здійснення господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Ареф'єва О.В., Мягих І.М., Росумака Т.Г. Власний капітал підприємства та проблеми його формування. Інтелект ХХІ. 2016. № 6. С. 161–169.
2. Бланк И.А. Управление формированием капитала. Київ: «Ника-Центр», 2000. 512 с.
3. Джошар А.В. Теорія і практика управління власним капіталом (обліково-аналітичний аспект) : монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2016. 168 с.
4. Золотих І.Б. Історія економічних вчень : Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 186 с.
5. Івченко Л.В., Удовик Н.Л. Власний капітал: джерела формування та функції. Молодий вчений. 2016. № 1(28), Ч. 1. С. 55–59.
6. Іщенко Я.П., Галайда Л.В. Теоретичні основи формування власного капіталу підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 15. Ч. 1. С. 146–148.
7. Кадацька А.М. Власний капітал сільськогосподарських підприємств, як економічна категорія, його значення та структура. Вісник Сумського національного аграрного університету : науковий журнал. – Сер. «Фінанси і кредит». Суми: ВТД «Університетська книга». 2013. № 2. С. 95–106.
8. Камінська Т.Г. Економічна сутність та класифікаційні характеристики капіталу підприємств. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2011. № 2(20). С. 230–245.
9. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий аналіз : підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 392 с.
10. Маркс К. Капітал. Критика политической экономии. Т.1., Кн. 1 Процесс производства капитала. Москва : Политиздат, 1988. 891 с.
11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» / затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
12. Пласкова Н.С. Стратегический и текущий экономический анализ: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Эксмо, 2010. 640 с.
13. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання» 2016 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 628 с.
14. Хома І.Б., Андрушко Н.І., Слюсарчик К.М. Фінансовий аналіз: навч. посібник. Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2019. 344 с.

Шендригоренко М.Т.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту,
*Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*

Яковенко Ю.В.,
Кетінг О.-Ф.З.,
студенти,
*Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*

РОЗРАХУНКИ ЗІ СТИПЕНДІАТАМИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НАРАХУВАННЯ ТА ОБЛІКУ

Шендригоренко М.Т., Яковенко Ю.В., Кетінг О.-Ф.З. Розрахунки зі стипендіатами: проблемні аспекти нарахування та обліку. У статті розкрито проблемні аспекти ведення обліку стипендіальних розрахунків. Окреслено особливості організації обліку стипендій та схему документообігу облікової інформації у структурних підрозділах університету. Виокремлено негативні риси діючої в Україні системи нарахування стипендій. Обґрунтовано доцільність використання посилюючих коефіцієнтів під час розподілу додаткових балів за наукову діяльність. Визначено важливість формування та ефективного функціонування вітчизняних грантово-стипендіальних програм.

Ключові слова: бухгалтерський облік, державна стипендіальна програма, план рахунків, посилюючий коефіцієнт, стипендіальні розрахунки.

Шендригоренко М.Т., Яковенко Ю.В., Кетінг О.-Ф.З. Расчеты со стипендиатами: проблемные аспекты начисления и учета. В статье раскрыты проблемные аспекты ведения учета стипендиальных расчетов. Очерчены особенности организации учета стипендий и схема документооборота учетной информации в структурных подразделениях университета. Выделены отрицательные стороны действующей в Украине системы начисления стипендий. Обоснована целесообразность использования усиливающих коэффициентов при распределении дополнительных баллов за научную деятельность. Определена важность формирования и эффективного функционирования отечественных грантово-стипендиальных программ.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, государственная стипендиальная программа, план счетов, стипендиальные расчеты, усиливающий коэффициент.

Shendryhorenko M.T., Yakovenko Y.V., Keting O.-F.Z. Grant-aided calculations: problem aspects of charged and accounting. The problem aspects of accounting for scholarship calculations were disclosed by this article. The features of organization of accounting of scholarship and document flow processing of accounting information in structural subdivisions of the university were outlined. The negative features of the scholarship system of paying in Ukraine were distinguished. The expediency of using aggravate coefficients for distributing additional points of scientific activity was substantiated. The importance of forming and effective functioning of domestic grant and scholarship programs was determined.

Key words: accounting, aggravate coefficients, chart of account, state scholarship program, scholarship calculations.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток та трансформація законодавчих і нормативних основ обліку в державному секторі України зумовили безліч змін, зокрема у сфері обліку та нарахування стипендій. Стипендіальні виплати й будь-які зміни, пов'язані з їх нарахуванням і виплатою, є досить актуальним питанням як для державних вищих навчальних закладів, їхніх бухгалтерських підрозділів, так і для студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти обліку розрахунків зі стипендіатами ставали об'єктом дослідження багатьох науковців, серед них: Л.В. Панкевич, М.А. Зварич, Р.С. Бойко, Л.М. Лучечко [5], П.Й. Атамас [1], В.Я. Плаксієнко, В.О. Гуня, С.В. Свірко [9] та ін. Однак проблемні питання організації дієвого обліку, вірного нараху-

вання та розрахунків зі стипендіатами залишаються дискусійними та потребують уточнення з урахуванням змін чинного законодавства.

Дослідження порядку нарахування та обліку розрахунків зі стипендіатами дало змогу визначити низку особливостей та проблем, що безпосередньо впливають на діяльність вищих навчальних закладів та успішність студентів. Зокрема, це: введення обліку стипендій із використанням бухгалтерських рахунків, відповідно до вимог Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, що почав діяти з 01.01.2017; розподіл додаткових балів і нарахування стипендій; відсутність міцної вітчизняної грантово-стипендіальної основи для здобувачів вищої освіти в Україні тощо.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні проблемних аспектів здійснення стипендіальних розрахунків в Україні та їх обліку, а також наданні рекомендацій щодо їх вирішення на основі узагальнення досвіду зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Стипендія – це грошове забезпечення, яке призначається із загального фонду державного бюджету та регулярно надається особам, що навчаються на денних відділеннях вищих і середніх спеціальних навчальних закладів на бюджетній основі, а також особам, які проходять підготовку на стаціонарі в аспірантурі та докторантурі [9, с. 123]. Стипендія забезпечує умови реалізації гарантій держави щодо здобування освіти й матеріальне стимулювання якісного навчання та наукової діяльності.

Розрахунки за стипендіями – одна з найбільш трудомістких ділянок облікової роботи бухгалтерів навчальних закладів. Для розрахунків за стипендіями характерні великі масиви облікової інформації, типовість і щомісячна повторюваність операції з нарахування стипендій, відрахувань із них, виплат. Стипендія – це особливий вид грошового забезпечення, який не входить до фонду оплати праці [13]. Стипендіатам за період тимчасової непрацездатності допомога не виплачується, а зберігається стипендія. Водночас стипендія включається до сукупного оподаткованого доходу громадян, а всім стипендіатам присвоюється ідентифікаційний код платника податків.

Державні стипендії у навчальних закладах і науково-дослідних інститутах виплачуються в межах установлених лімітів стипендіального фонду відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Питання стипендіального забезпечення» від 12.07.2004 № 882, із подальшими змінами [8]. Згідно із цим Порядком, розмір стипендії визначається в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян на місяць залежно від типу навчального закладу, спеціальності, успішності, наявності права в особи на отримання державних пільг і гарантій, установлених для окремих категорій громадян [8].

Викремлюючи такий напрям організації бухгалтерського обліку, як організація обліку стипендій, слід указати на значну подібність заходів з удосконалення та забезпечення облікового процесу на цій ділянці із системою заходів щодо організації бухгалтерського обліку заробітної плати. Організація обліку стипендій охоплює [1, с. 96–97]:

- визначення нормативної бази;
- організацію обліку особового складу студентів та інших стипендіатів;
- організацію обліку результатів сесії та призначення стипендій;
- організацію обліку нарахування стипендій та розрахунків із її виплати;
- організацію облікових номенклатур;
- організацію вибору носіїв інформації;
- організацію руху носіїв облікової інформації.

Функції обліку особового складу студентів та інших стипендіатів покладено на студентський відділ кадрів, науковий відділ, відділ докторантури та аспірантури. Студентам на 1 вересня присвоюється кодове чи цифрове позначення, яке виконує роль, аналогічну табельному номеру. Зазначений кодовий знак закріплюється за студентом на весь час його навчання і фіксується у

студентському квитку, заліковій книжці й у всіх первинних документах з обліку стипендій [9, с. 126]. Зарахування до аспірантури та докторантури також супроводжується присвоєнням аспірантові чи докторантові відповідного кодового позначення відділом аспірантури і докторантури. Підставою для зарахування студентів, аспірантів та докторантів виступають накази ректора навчального закладу про зарахування до складу студентів, аспірантів, докторантів відповідного переліку осіб. Подальший рух особового складу студентів, аспірантів, докторантів також здійснюється відповідно до наказів керівника навчального чи наукового закладу [5, с. 148].

Функції з обліку результатів екзаменаційної сесії покладено на деканати навчальних закладів. Зазначені структурні підрозділи акумулюють інформацію щодо оцінок, отриманих студентами під час екзаменаційної сесії за кожним навчальним предметом, у вигляді відомостей на здачу іспитів та заліків. Деканати повинні організувати роботу так, щоб упродовж двох днів після закінчення екзаменаційної сесії підготувати матеріали для передачі. Для цього потрібно чітко встановити термін здачі викладачами відомостей на іспит чи залік [1, с. 101].

Після обробки інформації й узагальнення її у вигляді відомостей результатів екзаменаційної сесії (з визначенням середнього балу) по навчальних групах деканати передають зазначені накопичувальні документи для вирішення питань призначення чи позбавлення стипендій до стипендіальної комісії.

Стипендіальна комісія формується наказом ректора в складі [1, с. 103]:

- керівника установи;
- деканів (завідувачів відділень);
- представників профспілкової організації;
- бухгалтера розрахункового сектора (групи розрахунків зі стипендіатами).

Комісія після розгляду документів щодо призначення стипендій формує реєстр учнів, студентів, курсантів, яким призначається стипендія. Він затверджується наказом керівника навчального закладу. Зазначений пакет документів передається до розрахункового відділу бухгалтерії для нарахування стипендій. Стипендії докторантам та аспірантам призначаються наказом ректора, директора за поданням наукової частини [5, с. 152].

Нарахування стипендії здійснюється в установлені терміни. Відповідно до графіка документообігу, носії облікової інформації надходять до бухгалтерії. Бухгалтер розрахункового сектора здійснює розрахунок стипендії складанням розрахункових чи розрахунково-платіжних документів за групами. Виплати студентських стипендій на практиці здійснюються двома способами: через касу навчального закладу; через уповноважені установи банку (платіжною картою) [1, с. 104].

До кінця 2016 р. облік стипендій регулювався Планом рахунків бухгалтерського обліку для бюджетних установ [7]. Розрахунки за стипендіями велися за субрахунком 662 «Розрахунки зі стипендіатами» [7].

Наголосимо, що декілька років поспіль відтермінували введення нових правил обліку для бюджетних установ. Так, План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, затверджений Наказом Мінфіну України від 31.12.2013 № 1203, три роки чекав свого

часу. З 1 січня 2017 р. він почав діяти лише для бюджетних установ і державних цільових фондів. Згідно з уведеним Планом рахунків, розрахунки за стипендіями обліковувалися вже за субрахунком 6512 «Розрахунки з виплати стипендій, пенсій, допомоги та інших трансфертів населенню» [6].

Вважаємо, що ці зміни викликали низку проблем у бухгалтерів вищих навчальних закладів: по-перше, бухгалтер мав вести подвійну бухгалтерію вручну та звіряти фінансову звітність за старим та затвердженим із 2017 р. Планом рахунків; по-друге, не було впроваджено чітких методичних рекомендацій зі співставлення субрахунків бухгалтерського обліку та перенесення залишків (МФУ затвердило Методичні рекомендації № 1127 21.12.2016, але вони не прояснили ситуації в даному питанні, а тільки викликали більше суперечностей [3]).

В Україні діяла відносно проста система визначення та нарахування стипендій, яка передбачала, що ті студенти, які навчаються за державним замовленням та мають рівень успішності 4,0–4,99 (за п'ятибальною системою оцінювання), отримували ординарну (звичайну) стипендію у розмірі 830 грн. За високої успішності студентів, тобто отримання «5 балів» за п'ятибальною системою, ординарна стипендія становила 930 грн. станом на 2016/2017 навчальний рік [10]. Ті студенти, які потребували соціального захисту та за підсумками навчання не одержували академічної стипендії, мали право на отримання соціальної стипендії. До цієї категорії потрапляли діти, позбавлені батьківського піклування, студенти з малозабезпечених сімей тощо [13]. Незважаючи на той факт, що ця сума значно не досягала прожиткового мінімуму на одну працездатну особу (з 01.12.2016 по 30.04.2017, згідно з даними МФУ, сума прожиткового мінімуму становила 1 600 грн. [12]), стипендію мали можливість отримувати всі студенти-бюджетники.

Щоб вирішити проблему відмінності розміру стипендії та прожиткового мінімуму, Міністерство освіти та науки і Міністерство фінансів прийняли рішення скоротити частку стипендіатів до 40–45% від загальної кількості бюджетників у ВНЗ до кінця 2017 р. та залишити 25% стипендіатів на кінець 2018 р. [13]. Поступово знижуючи кількість студентів, які будуть отримувати стипендії, уряд планує за цією програмою скоротити на 2020 р. до 15% кількість стипендіатів.

Таким чином, планується підвищити суму стипендії до мінімальної заробітної плати (МФУ планує у 2020 р. розмір стипендії підвищити до 3 723 грн.) [13]. Тобто кількість студентів, які отримують стипендію, буде скорочена в 2,5 рази, проте розмір стипендії збільшиться майже в тричі.

На нашу думку, реформування освітньої системи, що здійснюється в Україні з 2015 р. й щодо порядку нарахування та розподілу стипендіального фонду, має переваги та недоліки. Однією з таких проблем є наявність аспекту певної «дискримінації» у процесі нарахування стипендій. Так, можливість отримання стипендій студентами-бюджетниками у розрізі однієї академічної групи обмежено розміром законодавчо встановлених квот на отримання даних виплат (не більше 45%) і спричиняє не лише можливість виникнення корупційного прецеденту, а й здійснює зворотній вплив, оскільки частина студентів, які потенційно могли б

отримувати стипендіальні виплати, витрачаючи їх на наукову діяльність, розуміють, що не підпадають під відсоток квот.

Вважаємо, що потребує особливої уваги порядок нарахування додаткових балів для студентів, що претендують на отримання стипендій. Зокрема, внаслідок дії новосформованої системи нарахування додаткових балів утворився принцип «нівелювання інтенсивності наукової праці». У зв'язку із цим студент, який написав одну наукову працю (навіть у формі тез), отримує однакову кількість додаткових балів порівняно зі студентом, що за той самий проміжок часу написав більшу кількість наукових праць, що, безперечно, не може виступати стимулом для здійснення наукової студентської діяльності. Погоджуємося, що встановлені межі породжують випадки, коли підвищену стипендію не буде отримувати ніхто (якщо спеціальність менша за 50 осіб, наприклад) або стипендію на деяких спеціальностях можуть не отримувати навіть відмінники за п'ятибальною шкалою.

На нашу думку, вирішення питання розподілу додаткових балів за наукову діяльність студентів можливе за рахунок уведення додаткових посилюючих коефіцієнтів. Так, за кожну наукову працю, що була написана студентом у звітному періоді, пропонуємо додатково нараховувати 0,1 бали. Тобто якщо студент написав три наукові праці у формі тез, то до базових двох балів, що встановлені за критерієм розподілу додаткових балів, необхідно додати посилюючий коефіцієнт 0,3. Разом із тим пропонуємо встановити також граничні межі нарахування посилюючих коефіцієнтів, щоб не спричинити різного роду негативних тенденцій.

Одним зі шляхів мінімізації негативного впливу скорочення потенційної кількості студентів-бюджетників, що отримують стипендіальні виплати, може стати потужна програма функціонування великих вітчизняних грантових та стипендіальних програм. Лєвова частка стипендіальних програм підтримки та стимулювання наукової діяльності в Україні реалізується за рахунок підтримки приватних або комерційних фондів. Безперечно, позитивним є факт функціонування в Україні Державного фонду фундаментальних досліджень. Незважаючи на це, наявні потужності Фонду не покривають повною мірою наявний попит на грантові та стипендіальні програми серед українських студентів.

Позитивним прикладом успішного функціонування комерційних фондів в Україні є стипендіальна програма підтримки талановитої молоді Фонду Віктора Пінчука «Завтра.UA». За десять років із часу запуску програми в 2006 р. понад 2 300 студентів стали частиною спільноти «Завтра.UA» [2].

Відбираючи найталановитіших студентів України, фонд надає їм фінансову підтримку для продовження освіти та для реалізації проєктів соціального напрямку (60 індивідуальних і 100 групових ініціатив). Програма також є платформою для індивідуального розвитку, налагодження нових зв'язків, спілкування, обміну досвідом та інформацією [2].

Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є узагальнення досвіду діяльності провідних країн у сфері грантового та стипендіального забезпечення. Слід указати, що Південна Корея, яка є одним із лідерів у сфері освіти та інноваційних технологій, має досить розгалужену систему державного стипендіального преміювання як для вітчизняних, так і для іноземних студентів.

Заслужують на увагу такі програми:

– Стипендіальна програма для проведення досліджень у національному музеї сучасного мистецтва (дослідницька програма, яка розрахована на професіоналів у сфері музейної справи, у тому числі кураторів та освітян, передбачає щомісячну стипендію у розмірі 900 тис. корейських вон, забезпечення житлом, авіапереліт, медичне страхування) [15].

– Міжнародна стипендіальна програма під егідою урядової організації National Institute for International Education (NIIED), діяльність якої спрямована на реалізацію міжнародної взаємодії у сфері освіти. Навчання включає курс корейської мови тривалістю один рік. Загальна тривалість навчання на магістерських програмах становить три роки, на аспірантських програмах – чотири роки, у межах програми стипендіат отримує стипендію в розмірі 900 тис. вон (близько 800 дол. США) щомісячно, а також кошти на проведення наукової роботи, переїзд, друк дисертації, медичну страховку. Кандидати з високим рівнем володіння корейською мовою отримують додаткову стипендію в розмірі 100 тис. вон щомісяця) [16].

Досить схожий підхід у сфері освіти реалізується у США. Зокрема, до таких освітніх програм належать:

– Програма академічних обмінів імені Фулбрайта. Це найбільша програма академічних обмінів для українців від уряду США. Програма орієнтована на студентів старших курсів, випускників ВНЗ, молодих спеціалістів, науковців і навіть для навчальних установ [15].

– Стипендії PROMYS на літню школу у США та Великобританії. Дана двомісячна літня навчальна програма зорієнтована на учнів старших класів, які хочуть поглибити свої знання та навички в математичних розрахунках. Школа проходить у Бостонському університеті у США та Оксфордському університеті, що у Великобританії. Організатори пропонують 10 стипендій для учнів Європи.

– Грант Фонду інженерної інформації. Фонд інженерної інформації США пропонує грант розміром від 5 тис. до 25 тис. доларів на реалізацію інноваційного проекту у сфері інженерії. Конкурс орієнтований на країни, що розвиваються, а також покликаний залучити до інженерії жінок [15].

– Стажування в уряді США (Legislative (Professional) Fellow Program – це можливість для молодих фахівців пройти короткострокове стажування в уряді США та зрозуміти апарат роботи [15].

Досить цікавим і актуальним для України є досвід Польщі у сфері стипендіальних програм. На державному рівні в Польщі діють такі освітні та стипендіальні програми:

– Стипендіальна програма уряду РП від Варшавського університету. Проект розрахований для науковців віком до 35 років [14].

– Gaude Polonia. Це стипендіальна програма, заснована міністром культури. Її орієнтовані учасники – молоді перекладачі та поліглоти зі Східної Європи, у тому числі й України.

– Стипендіальна програма ім. Кшистофа Скубішевського. Це фонд, який заснований міністром закордонних справ ще наприкінці ХХ ст. За умовами проекту студенти політичних та правових спеціальностей Варшавського університету або інших ВНЗ Польщі можуть розраховувати на стипендію [14].

Усі зазначені стипендіальні програми мають спільну мету – заохочення та стимулювання еміграції талановитої молоді, що здатна забезпечити наукові розробки та їх реалізацію, створювати інтелектуальний ресурс, продукуючи науковий потенціал країни та інтенсивність науково-технічного процесу.

Висновки. Таким чином, дослідження проблемних аспектів нарахування та обліку розрахунків зі стипендіатами дало змогу:

– визначити, що основними перешкодами для організації безперервного і об'єктивного обліку розрахунків зі стипендіатами є такі фактори: змінність нормативно-правової бази, що викликана затвердженням Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі; необхідність узгодження порядку формування та висвітлення облікової інформації щодо обліку розрахунків зі стипендіатами, відповідно до новозатверджених вимог законодавства та наявність впливу людської помилки;

– запропонувати введення додаткового посилюючого коефіцієнта для оптимізації ведення нарахування додаткових балів за наукову діяльність та об'єктивного здійснення розрахунку й обліку стипендій у всіх державних вищих навчальних закладах, що є суб'єктами державного сектору;

– обґрунтувати необхідність формування вітчизняних грантових програм, що фінансувалися б державою та приватними інвесторами на рівних засадах і передбачали розподіл вигід від успішних наукових проектів і ризиків від невдалих, а також дали б українським вищим навчальним закладам змогу виконувати функції наукових центрів.

Список використаних джерел:

1. Основи обліку в бюджетних організаціях: навч. посіб. / П.Й. Атамас, В.Я. Плаксієнко, В.О. Гуня. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 284 с.
2. Завтра.UA. URL: <http://zavtra.in.ua/competition/umovi-provedennya-konkursu/>.
3. Методичні рекомендації зі співставлення субрахунків бухгалтерського обліку та перенесення залишків: Наказ Міністерства фінансів України від 21.12.16 № 1127. URL: <https://buhgalter.com.ua/zakonodavstvo/buhgalterskiy-oblik/metodichni-rekomendatsiyi-zi-spivstavlennya-subrahunkiv/>.
4. Освіта.ua. URL: <http://osvita.ua/abroad/news/27375/>.
5. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: навч. посіб для студ. вищ. навч. закл. / Л. Панкевич, М. Зварич, Р. Бойко, Л. Лучечко. Львів: Аверс, 2003. 316 с.
6. План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.13 № 1203. URL: <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/plan-rahunkiv/plan-rahunkiv-buhgalterskogo-obliku-v-derzhavnomu-sektori/>.
7. План рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ: Наказ Міністерства фінансів України від 26.06.13 № 611. URL: <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/plan-rahunkiv/plan-rahunkiv-buhgalterskogo-obliku-byudzhethnih-ustanov/>.
8. Про питання стипендіального забезпечення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2004 № 882 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-%D0%BF/paran229#n229>.

9. Свірко С.В. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах: навч. посіб для студ. вищ. навч. закл. К.: КНЕУ, 2004. 380 с.
10. Товт А. Получат не только лишь все. Что будет со стипендиями в 2018 году. Страна.ua. 2017. URL: <https://strana.ua/articles/analysis/87917-stipendii-2018-skolko-studentov-poterjajut-stipendiju-v-2018-hodu-po-planu-minfina.html>.
11. Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/16/222618/>.
12. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/labour/wagemin/>. Назва з екрана.
13. Юридичний портал України: Стипендія 2018: розмір соціальних і академічних виплат. 2017. URL: <http://www.lawportal.com.ua/stipendija-rozmir-socialnih-akademichnih-viplat.html>.
14. MOJA EDUKACJA. URL: <https://mojaedukacja.com/pro-nas>.
15. Studway.com.ua. URL: <http://studway.com.ua/>.
16. Unistudy.org.ua. URL: <http://unistudy.org.ua/>.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 658.589

Гарькава В.Ф.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та інформаційної безпеки,
Міжнародний класичний університет імені Пуліпа Орлика

ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГ ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Гарькава В.Ф. Інтернет-маркетинг як засіб ефективного управління інноваційним підприємством. У статті розглянуто основні підходи до використання інтернет-маркетингу для ефективного управління інноваційним підприємством. Визначено основні етапи впровадження, функції, методи роботи, переваги та перспективи інтернет-маркетингу, а також специфіка його використання для інноваційних підприємств. Поставлено проблему управління інноваційним підприємством в сучасних умовах, надано рекомендації щодо її вирішення засобами інтернет-маркетингу.

Ключові слова: інтернет-маркетинг, інновації, інноваційне підприємство, управління, засоби, концепція маркетингу, стратегічний маркетинг, тактичний маркетинг.

Гарькавая В.Ф. Интернет-маркетинг как средство эффективного управления инновационным предприятием. В статье рассмотрены основные подходы к использованию интернет-маркетинга для эффективного управления инновационным предприятием. Определены основные этапы внедрения, функции, методы работы, преимущества и перспективы интернет-маркетинга, а также специфика его использования для инновационных предприятий. Поставлена проблема управления инновационным предприятием в современных условиях, даны рекомендации по ее решению средствами интернет-маркетинга.

Ключевые слова: интернет-маркетинг, инновации, инновационное предприятие, управление, средства, концепция маркетинга, стратегический маркетинг, тактический маркетинг.

Har'kava V.F. Internet marketing as a means of effective managing an innovative enterprise. The article considers the main approaches to the use of Internet marketing for effective management of an innovative enterprise. The main stages of implementation, functions, working methods, advantages and prospects of Internet marketing and the specifics of its use for innovative enterprises are determined. The article poses the problem of managing an innovative enterprise in modern conditions and gives recommendations on how to solve it by means of Internet marketing.

Key words: internet marketing, innovation, innovation enterprise, management, tools, marketing concept, strategic marketing, tactical marketing.

Постановка проблеми. Проблема управління інноваційним підприємством в сучасних умовах в Україні набуває принципового значення через інтенсифікацію процесів концентрації господарських об'єктів; розвиток і появу нових технологій, моделей застосування Інтернету в діяльності підприємств; динамічність ринку в його різних сегментах; посилення конкуренції з боку іноземних суб'єктів; модифікацію форм і видів конкурентної боротьби, зокрема активізацію інтернет-маркетингової діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інноваційного маркетингу, сутності інновацій виконано в працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема в роботах О.П. Костіної [5], Ф. Котлера [6], І.Т. Балабанова [1], С.М. Ілляшенка [4], Н.С. Ілляшенка [3], Ю.П. Морозова [7], М.Т. Пашута [11]. Окремі організаційно-прикладні аспекти іннова-

ційного маркетингу потребують визначення конкретного впливу на управління підприємством.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є визначення впливу використання інтернет-маркетингу на ефективність управління інноваційним підприємством.

Виклад основного матеріалу. Згідно з дослідженнями принципів, підходів, методів та впливу на управління інноваційним підприємством виділено основні принципи інтернет-маркетингу:

- орієнтованість на завоювання певної частини ринку;
- обґрунтованість довготерміною перспективою діяльності підприємства;
- спрямованість на досягнення результату;
- інтеграція основної та маркетингової діяльності;
- використання взаємозалежності та взаємоузго-

дження стратегій і тактик активного пристосування до вимог споживачів;

– цілеспрямований вплив на формування потреб споживачів.

Вивчення та аналіз авторських точок зору щодо поняття дали змогу виокремити етапи впровадження інтернет-маркетингу (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи впровадження інтернет-маркетингу

Назва етапу	Сутність
Визначення цільової спрямованості інтернет-маркетингу	Дослідження діяльності підприємства на ринку, а також її цілеспрямованість.
Визначення концепції інтернет-маркетингу	Визначення концепції будується на основі концепції ведення бізнесу для найбільшого задоволення потреб споживачів.
Організація управління	Визначення об'єкта, методів інтернет-маркетингу, методів організації роботи.
Впровадження комплексу маркетингових досліджень та заходів	Визначення методів, засобів для проведення маркетингових досліджень щодо реалізації товарів та послуг.
Діяльність на ринку	Згідно з визначеною метою використовуються методи інтернет-маркетингу на основі інноваційного підходу.
Створення унікальних ринкових умов	Згідно з метою щодо вдосконалення ринкових умов реалізується інноваційний товар до та післяпродажного обслуговування.

Джерело: розроблено автором на основі [1; 4]

На основі розглянутих підходів до сутності інтернет-маркетингу обґрунтовано визначення інтернет-маркетингу як концепції маркетингу, яка спрямована на вдосконалення чи створення інноваційного продукту.

Важливим для інтернет-маркетингу інноваційних підприємств є технологія інноваційного маркетингу, особливість якої виявляється в тому, що організація роботи відбувається не з тим продуктом, який існує, а лише з його концепцією, яка тільки розробляється та формується. У цьому і полягає суттєва специфіка методів маркетингових досліджень в Інтернеті, які відрізняються від традиційних. При цьому об'єктом інтернет-маркетингу є продукція інноваційних підприємств. Підприємство виробляє чи залучає інновації, перш за все такі, які задовольняють як потреби споживачів, так і його власні потреби, а також використовує інноваційні підходи до реалізації засад маркетингу. Тому двома основними складовими інтернет-маркетингу під час управління інноваційним підприємством є:

1) інтернет-маркетинг виробництва або залучення (визначення потреб споживачів та попередня оцінка концепції інноваційного товару або послуги);

2) інтернет-маркетинг використання (гнучкість інноваційного виробництва на основі зростаючих потреб споживачів).

Комплекс інтернет-маркетингу – це найбільш суттєві змінні фактори маркетингу, що піддаються конт-

ролю, сукупність яких підприємство використовує для формування відповідної реакції з боку цільового ринку.

Інтернет-маркетинг охоплює два напрями, а саме стратегічний та тактичний. Основою стратегічного інтернет-маркетингу є аналіз кон'юнктури ринку та визначення того, що в майбутньому передбачає проведення сегментації ринку; організація та формування попиту змодельованої поведінки покупців.

Тактичний інтернет-маркетинг є частиною програми маркетингової діяльності та оперує ключовими категоріями, такими як продукт, ціна, місце і просування продукту. Підприємство відстежує стратегії, прийняті на основі маркетингових досліджень і водночас проводить детальний аналіз із метою його корегування відповідно до вимог ринку та пошуку нових стратегічних рішень на перспективу.

Інтернет-маркетинг оперує тими ж інструментами, що й традиційний маркетинг, а вибір нового продукту може здійснюватися консервативним або радикальним методом залежно від їх особливостей щодо практичного використання.

Просування своїх послуг за допомогою Інтернету надає інноваційним підприємствам низку переваг перед конкурентами. До основних можна віднести покращення іміджу підприємства; збільшення ефективності рекламних заходів; отримання додаткового каналу поширення інформації та реалізації інноваційної продукції; збільшення інформованості потенційних клієнтів про підприємство та його послуги; можливість прямого та зворотного зв'язку з клієнтами у режимі реального часу; спрощення і зменшення часу на здійснення таких типових операцій, як бронювання, консультування, сплата послуг; одержання технічної можливості для більш повної демонстрації послуг, економія робочого часу співробітників підприємства, що витрачається на надання стандартних відомостей, що можна отримати за допомогою Інтернету, можливість дистанційного обслуговування потенційних клієнтів з інших міст або країн.

Просування інноваційних продуктів має значні відмінності, які слід враховувати. Неправильна оцінка вимог ринку та незадовільна політика просування серед інших комерційних причин невдач інноваційних продуктів складають 45%. Таким чином, неефективна стратегія просування інноваційних продуктів може мати такі негативні наслідки і для виробників та споживачів, і для вітчизняного ринку загалом: несприйняття новинки споживачем; перенасиченість ринку залежним товаром; подовження строку виведення інноваційного продукту на ринок; втрата пріоритету виробництва інноваційного продукту; зниження вітчизняного науково-технічного та технологічного рівнів тощо.

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту та науково-дослідної і/або дослідно-конструкторської розробки нової технології (зокрема, інформаційної) чи продукції з виготовленням експериментального зразка (дослідної партії), а також відповідає вимогам.

Під інноваційним продуктом розуміють модифікацію вже наявного товару або нововведення, що споживач вважає значущим. Модифікації є змінами в продукції і включають розробку нових моделей, стилів, кольорів, покращення товарів та появу нових торго-

вельних марок. За ступенем новизни інноваційні продукти поділяють на значні та незначні. До незначних слід відносити ті продукти фірми, які раніше нею не продавались, але були наявні у збуті інших компаній; до значних – ті продукти, котрі не продавались ні цією фірмою, ні будь-якою іншою.

Під час їх використання зростають ризик, витрати й час, за який може бути досягнута прибутковість. Перш за все інноваційні продукти можна визначити за такими ознаками: вони завжди пов'язані з господарським (практичним) використанням оригінальних рішень; дають конкретну господарську та/або соціальну вигоду для користувача. Ця вигода передбачає проникнення та поширення продуктів на ринку; означає перше використання інноваційного продукту на підприємстві незалежно від того, чи використовувався він десь раніше (з точки зору окремої компанії навіть імітація може мати характер інновації); потребує творчого підходу та пов'язана з ринком. Інноваційні продукти не можуть створюватись в ході рутинних процесів, а потребують від усіх учасників (керівників та співробітників) ясного розуміння необхідності в них і творчих здібностей.

Інноваційний продукт може бути оригінальним, удосконаленим, модифікованим або новою моделлю. На думку американських спеціалістів, існують шість категорій інноваційного продукту, які відрізняються за ступенем новизни для компанії та споживача. Структура інноваційних продуктів така:

- 1) інноваційний продукт у всьому світі (новий товар, що виробляється для нового ринку (10%));
- 2) асортимент інноваційного продукту (новий товар вперше затверджує компанія для проникнення на ринок, що вже визначився (20%));
- 3) доповнення до наявного асортименту (новий товар доповнює асортимент, що визначився (26%));
- 4) удосконалення наявного продукту (новий товар удосконалюється і заміняє наявний (26%));
- 5) зміна позицій (наявний товар спрямовують на новий ринок або на його сегмент (7%));
- 6) зниження витрат (товар виготовляється зі зниженням витрат порівняно з тим, що випускався раніше (11%)).

За допомогою інтернет-маркетингу можна підвищити обсяг продажів інноваційного підприємства в результаті використання таких можливостей.

1) Поліпшення процесу здійснення продажів шляхом:

- залучення споживачів у процес розроблення нових продуктів;
- кращого вибору цільових споживачів, яким пропонуються бажані продукти в необхідний час, для чого, зокрема, вивчається профіль зроблених покупок;
- використання нових можливостей за економічно виправданим досягненням та обслуговуванням дисперсних ринкових споживачів;
- кращого ілюстрування переваг надаваних продуктів;
- демонстрації споживачам для зміцнення їхньої лояльності результатів дослідження їхніх думок.

2) Розширення купівельного досвіду споживачів шляхом:

- надання споживачам порад щодо продуктів, які найбільшою мірою задовольняють їхні запити;

- установлення контактів з постачальниками додаткових продуктів для забезпечення найбільш повного задоволення запитів споживачів;

- надання допомоги споживачам щодо проектування свого системного запиту, частину якого становить даний продукт.

3) Удосконалення досвіду споживання шляхом:

- надання інформації з використання куплених продуктів;
- надання підтримуючих послуг з огляду на запити споживачів та їхніх практиків [11].

Більшою перевагою інтернет-маркетингу для інноваційних підприємств є можливість надання різноманітних послуг щодня й цілодобово за ступенем виникнення необхідності. Усунення певних проблем можливе на відстані шляхом застосування комп'ютерної діагностики.

Стримуючими факторами просування на ринку інноваційних продуктів часто є короткий строк важливих ідей щодо розвитку нового товару на цій території, оскільки інші вчені та винахідники постійно працюють над новими ідеями та впровадженням їх у практику; фрагментарність ринку, яка розвивається внаслідок конкуренції, коли новий товар краще реалізувати на окремих сегментах, а не на масовому ринку, задовольняючись меншим обсягом продажу і порівняно незначною величиною прибутку; обмеження урядових і громадських організацій, пов'язані з безпечністю товару для покупців і його екологічністю (особливо в хімічній, медичній галузях), через які багато нововведень не можуть бути реалізовані); висока вартість процесу розвитку нового товару, яка пов'язана з тим, що зазвичай планують розробку багатьох нововведень, щоб реально закінчити лише деякі з них; короткий строк функціонування капіталу, який призводить до того, що багато компаній не можуть оновити фонди для виробництва нової продукції, через що вимушені лише модифікувати старий товар, а не замінити його повністю; скорочення часу для успішного просування товару на ринку, яке пов'язане з тим, що навіть коли спочатку новий товар успішно впроваджується на ринок, то конкуренти не дають йому можливість розвиватися з таким самим успіхом далі.

Завдяки інтернет-маркетингу керівництво інноваційного підприємства має можливість швидко змінювати асортименти, опис продуктів та їхню ціну; заощаджувати на витратах; легше здійснювати контакти з потенційними споживачами, надаючи їм інформацію (наприклад, роз'яснювального або рекламного характеру) та одержуючи від них відповіді; підраховувати число людей, що відвідали сайт організації та окремі його частини [11].

Крім того, слід сказати про складність перевірки отриманих від респондентів результатів і неможливість надати їм для оцінки та вибору реальні зразки продуктів, що просуваються.

Інноваційні підприємства, що прагнуть реалізувати свої товари через мережу, теж мають низку переваг:

- можливість швидше реагувати на мінливі ринкові умови, а саме оперативно змінювати асортименти, ціни й описи товарів і послуг;
- аналіз реакції покупців на ті або інші пропозиції, що дає змогу одержувати додаткову інформацію про їхні потреби та негайно вносити необхідні корективи в рекламу;

– можливість заощадити на доставці та поширенні інформації [10].

Проте, говорячи про вплив інтернет-маркетингу на управління діяльністю інноваційного підприємства, можемо знайти причини того, щоб не вважати цей вплив суттєвим, зокрема:

– порівняно невелика кількість користувачів Інтернету в Україні (близько 6 млн. осіб, причому більшість користувачів любить просто побродити по мережі, а не займатися покупками);

– хаотичність та інформаційна перевантаженість більшості сайтів, що ускладнюють залучення й утримання потенційних клієнтів;

– безпека фінансових угод і переданої конфіденційної інформації.

Таким чином, до основних функцій інтернет-маркетингу інноваційних підприємств відносять:

1) відсутність просторової локалізації, можливість здійснювати діяльність поза прив'язки до конкретної території або локального ринку;

2) забезпечення можливості скорочення часу на пошук партнерів, здійснення угод, розробку нової продукції тощо;

3) зниження асиметрії інформації (її неповноти та нерівномірності розподілу), як наслідок, зниження інформаційних трансакційних витрат;

4) скорочення інших трансакційних витрат, зокрема накладних витрат (відрядних, витрат що не відбулися, неправомірних або несумлінних угод); зниження ризику, пов'язаного з невизначеністю;

5) зниження трансформаційних витрат за рахунок оптимального вибору структури товарних асортиментів, скорочення часу на розроблення та впровадження нової продукції, обґрунтованої політики ціноутворення, зменшення числа посередників і витрат на збут тощо;

6) раціоналізація структури керування, зокрема шляхом її стиску по вертикалі, скорочення й об'єднання ряду функцій, солідаризації відповідальності [12].

Отже, визначимо методи роботи, які використовуються для інтернет-маркетингу: просування веб-проектів та їх пошукова оптимізація; реєстрація сайтів у каталогах; реєстрація у найкращих іноземних каталогах; розсилка комерційних пропозицій по Україні та світу; контекстна реклама; e-mail-маркетинг; аудит сайту; підтримка веб-ресурсів.

Таким чином, розширюючи використання Інтернету під час проведення маркетингових досліджень, безумовно, треба враховувати нові можливості, що

з'являються, специфіку продукту та його споживачів, наявні в даній сфері труднощі й проблеми.

Отже, система мережі Інтернет не має власника й не управляється з єдиного центра якої-небудь компанії або іншої організації, тобто вона є безпрецедентним технічним, соціальним, а нині ще й комерційним феноменом, адже це відкритий для всіх полігон для обкатування нових інформаційних технологій, на якому вчені всіх країн світу, а тепер і менеджери можуть випробувати свої перспективні ідеї. Інтернет став своєрідним всесвітнім форумом, що дає змогу об'єднати зусилля на шляху до прогресу.

Наскільки нам відомо, поки не існує чіткої методики визначення рівня впливу використання Інтернету на підприємства за умов конкуренції. Однак проведені дослідження дають підстави припустити, що існує пряма залежність між використанням інтернет-ресурсів і маркетинговою діяльністю, яка виявляється у збільшенні кількості каналів реалізації продукції, ефективності реклами та зростанні попиту на товари і послуги підприємства.

Висновки. Проаналізовано два напрями інтернет-маркетингу. Перший пов'язаний із застосуванням інструментарію Інтернету для розширення системи маркетингу традиційних підприємств (організація інформаційної взаємодії між співробітниками компанії, замовниками, партнерами; проведення маркетингових досліджень; просування й продаж товарів через Інтернет, а в разі їхньої цифрової природи доставка до покупця; організація сервісного обслуговування тощо).

Другий напрям пов'язаний з появою нових видів моделей бізнесу, основою яких став безпосередньо сам Інтернет і для яких він відіграє основну роль (наприклад, інтернет-магазини, торговельні електронні майданчики, віртуальні інформаційні агентства, компанії, що надають послуги для учасників інтернет-ринку). Для цих напрямів Інтернет не тільки відіграє роль нового інструмента, метою якого є підвищення ефективності бізнес-процесів і скорочення витрат, але й має завдання, що полягає у наданні прибутку.

Отже, розглянуті напрями використання інтернет-маркетингу свідчать про те, що індивідуальні функціональні системи маркетингу інноваційних підприємств повинні враховувати зміни в інформаційних технологіях та особистісних взаємозв'язках. З іншого боку, і постачальники інтернет-послуг повинні пропонувати не тільки проекти, долі яких складаються усередині мережі, але й проекти, які мають відношення до основних стратегій, які фірми використають у своїй діяльності.

Список використаних джерел:

1. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 304 с.
2. Балабанова Л.В. Маркетинг. Донецьк, 2002. 462 с.
3. Ілляшенко Н.С. Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств: монографія. Суми: вид-во СумДУ, 2011. 192 с.
4. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: монографія. Суми: Університетська книга, 2003. 456 с.
5. Костина О.П. Маркетинг інновацій в промышленности. Вестник ТИСБИ. 2003. № 3. С. 45–56.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. Санкт-Петербург: КОРУНА; ЛИТЕРАТУРА ПЛЮС, 1994. 699 с.
7. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент. Москва: ЮНИТА-ДАНА, 2000. 446 с.
8. Пашута М.Т. Інновації: понятійно-термінологічний апарат, економічна сутність та шляхи стимулювання. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 118 с.
9. Серекін В.О. Оцінка конкурентоспособности в инновационном маркетинге. Маркетинг. 2009. № 25. С. 27–33.
10. Уткин У.А. Инновационный менеджмент. Киев: Кондор, 1996. 348 с.
11. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учебник. 4-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 400 с.
12. McGee L.W. The Marketing Concept in Perspective. Business Horizons. 2009. May–June. P. 40–45.

Науково-виробничий журнал

БІЗНЕС-НАВІГАТОР

Випуск 1-2 (44) 2018

Коректура • *Наталья Пирогівська*

Комп'ютерна верстка • *Вікторія Удовиченко*

Засновник і видавець:

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний університет бізнесу і права».
Адреса редакції: 73039, Україна місто Херсон, вулиця 49 Гвардійської Дивізії 37-А
E-mail редакції: editor@business-navigator.ks.ua; Web site: www.business-navigator.ks.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 23,48

Підписано до друку: 31.01.2018 р. Замов. № 0418/27. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.